

TUDOR VIANU IN 1922 (GERMANIA)

TUDOR VIANU

OPERE

1

SCRIERI LITERARE

Antologie, note și postfață de
GELU IONESCU

Ediție îngrijită de
SORIN ALEXANDRESCU, MATEI CĂLINESCU și
GELU IONESCU

EDITURA MINERVA
București, 1971

1550-18

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

Ediția de față apare când se împlinesc șapte ani de la moartea lui Tudor Vianu și este destinată să reunească cea mai mare parte a vastei și atât de variate opere lăsate de Tudor Vianu culturii românești. Se poate spune că însuși autorul a început-o, publicând două masive volume : *Studii de literatură universală și comparată*, 1963 și *Studii de literatură română*, apărut postum, în 1964 (dar al cărui sumar a fost controlat de autor), largi culegeri ale studiilor și articolelor din aceste două domenii. În ultimii ani, Tudor Vianu vorbea despre proiectul unei vaste ediții — și cele două volume mai sus amintite reprezintă începutul doritei întreprinderi de mari proporții. Multiple motive au făcut ca părți deosebit de importante ale creației sale să întârzie a fi republicate. Reapariția *Artei prozatorilor români*, 1967, și a *Esteticii*, 1968, erau de mult așteptate și, cu diverse ocazii, Tudor Vianu a sugerat — nu fără o umbră de tristețe — necesitatea reeditării lor, mult cerută de noile generații de cititori și specialiști ; circulația restrînsă a *Esteticii* îl făcea pe Tudor Vianu să constate că această cercetare de mare interes național, unică în genul ei, a rămas necunoscută și chiar neînțeleasă.

Necesitatea publicării unei cuprinzătoare și sistematice ediții de *Opere* ale lui Tudor Vianu nu mai trebuie nimănui explicată. În această muncă, cei care își asumă acum responsabilitatea editării (Sorin Alexandrescu, Matei Călinescu și Gelu Ionescu) s-au hotărît pentru îmbinarea criteriului sistematic cu cel cronologic. Proiectul de editare autograf, descoperit în arhiva T. Vianu, datat „6 oct. 1940”, este conceput (cum se va putea vedea mai jos) după criteriul sistematic. Volumele

mai sus menționate (*Studii de literatură universală*, 1963 și *Studii de literatură română*, 1964), alcătuite sub supravegherea autorului, oferă o sistematizare mai strictă chiar decât cea a planului din 1940. În sfârșit, o privire asupra operei face ineficientă tipărirea scrierilor în ordine cronologică: Tudor Vianu s-a ocupat, încă din deceniul al 3-lea, simultan de mai multe discipline — unele de perspectivă mai largă (filozofia culturii și estetica), altele de analiză riguroasă a unor texte (stilistică). Mare parte din cele mai mult de 60 de volume publicate de Vianu nu erau într-un tot unitar, ele reuneau, adeseori, cercetările cele mai recente în diverse direcții ale activității sale.

Dacă editorii au înțeles să-și însușească disciplina de editare a autorului, care în mod evident este și cea mai adecvată operei, ei au intervenit, după cum se va putea vedea, doar în ordinea în care vor fi tipărite secțiunile mari, ce corespund domeniilor abordate de autor. Ei au preferat să urmeze, de data aceasta, criteriul cronologic, adică să înceapă cu scrierile literare și apoi cu studiile de literatură română (care sînt primele în care Tudor Vianu s-a manifestat) și să sfîrșească cu studiile de stilistică și literatură universală, de care autorul s-a ocupat cu precădere în ultimii douăzeci de ani de viață. Așadar ei au urmărit, firește, cu o oarecare flexibilitate, cronologia disciplinelor abordate de autor și nu a scrierilor propriu-zise, aparținînd diferitelor discipline. Tot criteriul cronologic va mai deveni operant ori de cîte ori în interiorul unei secțiuni. T. Vianu se va referi la o aceeași problemă sau un același autor studiat.

Dar, înainte de a arăta planul editorilor, transcriem din manuscris planul de editare¹ de care a fost vorba mai sus:

¹ Sub titlul *Arhitectul unui singur edificiu*, H. Zalis a publicat în *România literară*, nr. 2, din 8 ianuarie 1970, manuscrisul dactilografiat al unui plan de editare oferit de T. Vianu Editurii „Casa Școalelor”, datat „11 august 1943”. Planul cuprinde o reeditare aproape a fiecărui volum publicat pînă la acea dată, anunțînd și alte scrieri, din care unele au apărut, altele nu au mai fost scrise. Împărțit în patru secțiuni: *Studii sistematice*, *Monografii și mici studii de filozofie și literatură*, *Studii de literatură română*, *Imagini*, acest plan nu pornește de la un criteriu sistematic ca cel autograf datat „6 oct. 1940” (al cărui cuprins se poate citi mai jos) și poartă mențiunea „de revăzut”. Mai sumar, mai eterogen, acest proiect ni s-a părut inoperant, în primul rînd pentru că nu există în el intenția de a aduna într-o singură secțiune toate studiile date de T. Vianu într-o anumită disciplină, cum credem că era, încă de pe atunci, necesar, și cum autorul însuși va proceda în 1963 și 1964. Reținem din el următoarea considerație a lui T. Vianu: „Autorul se găsește astăzi într-un moment în care înțelege că, oricît de numeroase și variate au fost temele cercetării lui, ele au aparținut aceleiași opere, pe care n-a încetat a o defini în unitatea ei mai adîncă. Ansamblul studiilor de filozofie,

TUDOR VIANU OPERE

Vol. I (circa 350 p.)

FILOZOFIE

A. Problema culturii și a valorilor

1. *Raționalism și istorism* (București, „Tiparul universitar”, 1938).
2. *Originea și valabilitatea valorilor* (din *Studii de filozofie și estetică*, Buc., „Casa Școalelor”, 1939).
3. *Introducere în teoria valorilor*.
4. *Filozofia culturii*.

B. Contribuții la geneza și tipologia culturii moderne

1. *Idealul clasic al omului* (din volumul cu același titlu, Buc., „Vremea”, 1934).
2. *Incepăturile iraționalismului modern* (din *Studii de filozofie și estetică*).
3. *Goethe și timpul nostru* (din *Idealul clasic al omului*).
4. *Faust și civilizația modernă* (din *Generație și creație*, „Biblioteca pentru toți”).
- 4 bis. *Imanență și transcendență la Victor Hugo* (din *Studii de filozofie și estetică*).
5. *H. Ibsen și idealurile moderne* (din *Idealul clasic al omului*).
6. *Fr. Nietzsche și filozofia ca formă de viață* (din *Idealul clasic al omului*).
7. *Filozofia lui H. Bergson* (extras din *Istoria filozofiei moderne*, vol. IV, Buc., 1940).
8. *B. Croce* (din *Idealul clasic al omului*).
9. *Paul Valéry și neoclasicismul* (din *Idealul clasic al omului*).
10. *V. Păruan și concepția tragică a existenței* (din *Idealul clasic al omului*).

estetică și literatură se leagă prin numeroase fire de opera care începe astăzi să vadă lumina zilei și alcătuiește împreună cu ea o unitate consacrată domeniului de legătură între *Filozofie* și *Literatură*. Considerație pe care editorii nu au dorit decât să o respecte în planul lor de editare propus în paginile următoare.

11. *Conceptul omului în filozofia d-lui C. Rădulescu-Motru* (din *Studii și portrete literare*, Craiova, „Ramuri”, 1938).
12. *Adâncimea filozofică* (din *Studii de filozofie și estetică*).
13. *Metodă și obiect* (din *Studii de filozofie și estetică*).
14. *Stil și destin* (din *Studii de filozofie și estetică*).

C. Critica timpului

1. *Generație și creație* (din volumul cu același titlu).
2. *Fatalitate și tehnică* (*ibidem*).
3. *Specialiști și diletanți* (*ibidem*).
4. *Prioritatea documentului* (din vol. *Generație și creație*).
5. *Valoarea sportului* (*ibidem*).
6. *Psihanaliză și morală* (*ibidem*).
7. *Thomas Mann* (*ibidem*).
8. *Arta și munca* (în revista *Muncă și voie bună*, 1939 sau 1940).
9. *O filozofie a muncii* (*ibidem*).
10. *Prometeu* (*ibidem*).
11. *Transformarea ideii de om*.

Vol. II (circa 350 p.)

STUDII DE ESTETICĂ

A. Din problemele metodei, obiectului și normei

1. *Das Wertungsproblem in Schillers Poetik*, Buc., 1934 (teza de doctorat).
2. *Dualismul artei*, Buc., 1925.
3. *Asupra ideii de perfecțiune în artă* (din *Studii de filozofie și estetică*).
4. *Despre câteva prejudecăți estetice* (din *Simetria*, II). *Estetica materialelor* (*Simetria*).
5. *Filozofie și poezie* (volumul cu același titlu, Oradea, 1937).
6. *Construcția obiectului în estetică* (din *Studii de filozofie și estetică*).
7. *Proiect de prefață* (din *Studii de filozofie și estetică*).
8. *Artă și natură* (din *Studii de filozofie și estetică*).
9. *Paradoxul poeziei* (din *Studii de filozofie și estetică*).

10. *Cultura estetică* (din *Fragmente moderne*, Buc., „Cultura Națională”, 1926).
11. *Disparația artei* (din *Fragmente moderne*).
12. *Eternitatea și vremelnicia artei* (din *Arta și frumosul*).
13. *Emoție și creație artistică* (din *Arta și frumosul*).
14. *Tip și normă în estetică* (din *Arta și frumosul*).
15. *Personalitatea artistului* (din *Arta și frumosul*).

B. Din istoria esteticii

1. *Kant și curentele esteticii moderne* (din *Istoria esteticii în texte alese*, Buc., 1934).
2. *Ideile lui Goethe asupra artei* (din *Generație și creație*).
3. *Spiritul nou în estetică* (din *Fragmente moderne*).
4. *Idei noi despre sentimentul estetic* (din *Arta și frumosul*).
5. *Autonomizarea esteticii* (din *Arta și frumosul*).
6. *Alegorie și simbol* (din *Studii de filozofie și estetică*).

C. Artă și critică artistică

1. *Arta copiilor* (din *Generație și creație*).
2. *Arta și școala* (din *Arta și frumosul*).
3. *Expresionismul* (din *Fragmente moderne*).
4. *Note asupra cubismului* (din *Fragmente moderne*).
5. *Din estetica și sociologia cinematografului*¹ (din volumul *Politica culturii*, Ed. „Institutul social român”).
6. *Valorile estetice ale culturii franceze* (din *Studii de filozofie și estetică*).
- 6 bis. *Literatura și cunoașterea omului* (din *Viața românească*, 1940).
7. *Duminică germană* (din *Fragmente moderne*).
8. *Imagini italiene*² (*Jurnalul de călătorie al unui estetician*) (volumul cu același titlu, Buc., „Vreamea”, 1933).

¹ Tot textul pînă la considerațiile asupra radiofoniei și cinematografului sonor (n.a.).

² Se vor integra în text și poeziile cu subiecte marine și italiene, aflate în ms. (O parte din acestea au apărut și în *Viața românească*, noiembrie 1933) (n.a.).

9. Notă despre Ed. Munch (din *Fragmente moderne*).
10. Th. Pallady (din *Fragmente moderne*).
11. I. Theodorescu-Sion (din *Fragmente moderne*).
12. C. Medrea (din *Fragmente moderne*).
13. Sculptura românească (din *Artă și tehnică grafică*, 1938).
14. G. Petrașcu desenator.

Vol. III (circa 500 p.)

SISTEM DE ESTETICĂ

(ed. II, „Fund. pt. lit. și artă”, 1939).

Vol. IV (circa 550 p.)

CRITICĂ, STILISTICĂ, ISTORIE LITERARĂ

A. Critică și istorie literară

1. Poezia lui Eminescu (volumul cu același titlu, Buc., „Cartea românească”, 1930).
- 1 bis. Istoria junimismului.
2. Al. Macedonski. (Introducerile la vol. I, II... din *Opere*, Editura „Fund. pt. lit. și artă”, 1939 și urm.)
3. Ion Barbu (volumul cu același titlu, Buc., „Cultura Națională”, 1935).
4. Mateiu Caragiale (din *Studii și portrete literare*).
5. Lucian Blaga poetul (din *Studii și portrete literare*).
6. Teatrul d-lui Lucian Blaga (din *Masca timpului*, Oradea, 1926).
7. Octavian Goga (din *Studii și portrete literare*).
8. Octavian Goga vorbind studenților (din *Studii și portrete literare*).
9. La mormântul lui Panait Istrati (din *Studii și portrete literare*).
10. Poezia lui Ion Pillat (din *Studii și portrete literare*).
11. L. Rebreanu (din *Masca timpului*, Oradea, 1926).
12. D. Iacobescu (din *Masca timpului*).
13. Amintiri despre Al. Macedonski (din *Studii și portrete literare*).
14. M. Dragomirescu (din *Revista de filozofie*, 1939).
15. Idei estetice ale lui Titu Maiorescu (din *Arta și frumosul*).

16. T. Maiorescu estetician și critic literar (din *Viața românească*, aprilie 1940).
17. Personalitatea lui Eminescu (din *Fragmente moderne*).
18. Ch. Baudelaire ca poet sentimental (din *Fragmente moderne*).
19. Influența lui Hegel în cultura română (volumul cu același titlu în *Analele Academiei Române*, Buc., 1933).

B. Stilistică

1. Atitudinile și formele eului în lirica lui Eminescu (*Revista Fundațiilor*, 1939).

un volum deosebit, vol. V	2. Problema stilistică a imperfectului (<i>Revista Fundațiilor</i> , martie 1940).
	3. Mai-mult-ca-perfectul și tehnica narațiunii (<i>Revista Fundațiilor</i> , aprilie 1940).
	4. Prezentul etern în narațiunea istorică (<i>Revista Fundațiilor</i> , mai 1940).
	5. Tehnica basso-reliefului în proza lui Bălcescu (<i>Revista Fundațiilor</i> , iulie 1940).
	Arta prozatorilor români, 1941 (Editura Contemporană).
- Trei critici literari (M. Dragomirescu, T. Maiorescu, E. Lovinescu).

C. Perspective

1. România și Occidentul (în rev. *Libertatea*, I, 2—3, 1933).
2. Ce s-a schimbat în literatura românească... (din *Studii și portrete literare*).
3. Criza lirică (din *Studii și portrete literare*).
4. Structura junimistă (din *Studii și portrete literare*).
5. Masca timpului (din volumul cu același titlu, primul articol).
6. Caracterele artei românești (din *Masca timpului*).
7. Limba literară (din *Masca timpului*).
8. Critica literară și răspunderea morală (din *Generație și creație*).

6 oct. 1940.

Cîteva observații cu privire la acest plan se impun :

Oprindu-se la sfîrșitul anului 1940, el nu cuprinde, cum este firesc, operele mai noi, publicate fie în volum, fie rămase în periodicele vremii, fie în manuscris.

Proiectul de opere nu cuprinde deci volume ca : *Figuri și forme lite-*

rare, Buc., „Casa Școalelor“, 1946; unele contribuții din *Transformarea ideii de om și alte studii de estetică și morală*, Buc., „Tradiția“, 1946; Voltaire, Buc., E. T., 1955; *Probleme de stil și artă literară*, E.S.P.L.A., Buc., 1955; *Literatură universală și literatură națională*, E.S.P.L.A., 1956; *Problemele metaforei și alte studii de stilistică*, E.S.P.L.A., 1957; *Versuri*, E.S.P.L.A., 1957; *Ideile lui Stendhal*, E.S.P.L.A., 1959; *Jurnal*, E.P.L., 1961; Schiller, E.T., 1961; Goethe, E.P.L., 1962; Arghezi, poet al omului, E.P.L., 1964.

Prin publicarea *Studiilor de literatură universală* și a celor de literatură română, însuși autorul a modificat parțial, cum se poate observa, proiectul său mai vechi. Dar și aceste volume sînt încă incomplete, unele din scrierile mai vechi și a căror importanță nu a scăzut nu au fost cuprinse în volum din motive independente de voința autorului.

Astfel că sumarul fiecărei secțiuni trebuie revizuit, proporțiile modificate; de asemenea, în aceste condiții, sînt necesare unele transferări de la o secțiune la alta, după caracterul dominant al scrierii și dintr-o altă perspectivă asupra operei, cunoscută azi în întregime.

Editarea *Versurilor* din 1957, precum și apariția unor scrieri cu caracter autobiografic-memorialistic impun o nouă secțiune ce reunește „scrierile literare“ ale lui Tudor Vianu.

A fost conceput, așadar, următorul plan de editare:

1. *Scrieri literare* (poezii, tălmăcirii, cugetări, pagini autobiografice, pagini de călătorie, alte scrieri cu caracter memorialistic).
2. *Literatura română* (studii, cronici, portrete etc.).
3. *Estetica* (sistemul de estetică, problemele metodei, obiectului și normei, studii de istorie a esteticii etc.).
4. *Filozofia* (problema culturii și a valorilor, critica timpului, studii de morală, studii de istoria filozofiei etc.).
5. *Literatura universală și comparată*¹.
6. *Stilistică*².
7. *Studii de artă* (pictură, sculptură, teatru și arta actorului, cinematograf, muzică).

¹ Atît secțiunea de literatură universală și comparată, cît și cea de literatură română vor fi îmbogățite cu contribuții mai noi sau mai vechi, pe care autorul le-a omis din sumarul culegerilor sale.

² Volumul *Studii de stilistică*, E.D.P., 1968, va fi și el completat cu unele scrieri de mai mică proporție din acest domeniu care n-au intrat în sumar, precum și cu conținutul integral al volumelor *Metafora și alte studii de stilistică*, *Artă prozatorilor români*.

8. Corespondența.

9. Cronologie, bibliografie, indici.

Consecvenți cu criteriile de editare anunțate mai sus, editorii au optat pentru publicarea mai întâi a unui volum de *Scrieri literare*, vînd să readucă publicului imaginea cît mai completă a omului și scriitorului, așa cum a lăsat-o el însuși în scrieri cu pronunțat caracter confesiv. Organizarea internă a acestui volum — și el selectiv — a avut în primul rînd scopul de a face biografia autorului. A fost deci urmărit, în diversele secțiuni, procesul său de autodefinire, dîndu-se prioritate textelor mai importante în acest sens. Multe din aceste „scrieri literare“ nu au fost de mulți ani reeditate, fie că ele se aflau în volume, fie că se puteau găsi doar în periodicele vremii. Dacă selecția lor a fost uneori prea largă, dacă ordinea în care au fost reeditate aceste scrieri a urmărit cronologia vieții și nu întotdeauna pe cea a operei, faptul se datorează în întregime dorinței de a lumina, din cît mai diverse unghiuri, biografia, formația și personalitatea umană a lui Tudor Vianu.

Cîteva precizări în ceea ce privește editarea operei științifice:

Detalii cu privire la sumarul și organizarea internă a fiecărei secțiuni sau subsecțiuni se vor afla în notele ce vor însoți editarea treptată a operei.

Editorii au crezut necesară alcătuirea unor *Addende* la sfîrșitul fiecărei secțiuni, care să completeze anumite aspecte ale operei sau să satisfacă un interes documentar. În sfîrșit, ei socotesc că, dacă va fi necesar, dacă în urma editării vor fi comunicate publicului, pe diverse căi, alte materiale inedite de reală importanță, dacă vor fi semnalate unele omisiuni care să afecteze cunoașterea operei lui Tudor Vianu, să completeze ediția cu un volum sau cu o *Addendă* la unul din ultimele volume.

Avînd acest plan (arătat mai sus), editorii vor oferi o echilibrată selecție, lăsînd la o parte unele scrieri, însemnări sau note de interes mai modest. Nu vor fi cuprinse, de asemenea, traduceri de amploare. Editorii nu-și propun să aducă la tipar schemele cursurilor lui T. Vianu; ceea ce autorul a considerat ca fiind o contribuție mai de seamă a fost redactat și a constituit cuprinsul unui studiu.

Cercetînd arhiva rămasă, editorii consideră insuficientă tipărirea variantelor; numai modificările sau variantele cu interes excepțional vor fi aduse la cunoștință. În spiritul modificării, modernizării unor forme lexicale, a ortografiei și punctuației, făcute de Tudor Vianu cu prilejul

unor reeditări (*Versuri*, 1957, *Studii de literatură română*, 1964 etc.) editorii au operat la rîndul lor unele modificări similare. De asemeni, trebuie menționat că, ori de cîte ori a fost posibil, editorii au folosit spre retipărire ultimul text revăzut de autorul însuși.

Din toate aceste motive textul va fi însoțit de note, cu precizări, considerații și trimiteri necesare, pentru a ușura atît lectura cît și cercetarea. Fiecare secțiune va fi de asemenea însoțită de un studiu critic avînd ca obiect scrierile adunate în cuprinsul ei, locul pe care acestea îl ocupă în întregul operei.

Editorii au crezut prematură alcătuirea unui tabel cronologic complet și amănunțit. Atît despuieră unei vaste corespondențe, cît și unele date noi ce vor fi aduse la cunoștință pe parcursul editării, vor face posibilă această acțiune abia la sfîrșit.

Alcătuirea prezentei ediții a fost mult ușurată de apariția lucrării *Tudor Vianu, Biobibliografie*, datorată unui colectiv al Bibliotecii Centrale Universitare (1967). Credem că acest prețios instrument de lucru, bogat în informații, ar trebui să devină un bun public. Aceluiași colectiv i se datorează și sortarea provizorie a arhivei rămase, operație dificilă și migăloasă la care editorii au mai contribuit doar cu unele precizări.

Colaborarea directă cu I. Stoica de la Biblioteca Centrală Universitară a dus la unele precizări, atît pentru munca de editare cît și pentru cea legată de bibliografie; drept pentru care editorii mulțumesc și pe această cale.

Ediția prezintă publică și o parte din inedite, comunicate, în cea mai mare parte, de H. Zalis în diverse periodice; pentru confruntarea lor cu manuscrisele, atunci cînd ele au putut fi găsite, și cu datarea propusă de H. Zalis, trimitem la notele respective. La capătul muncii de editare a secțiunii *Scrieri literare* sperăm ca cel puțin toate textele importante de interes autobiografic și memorialistic să se fi reunit aici (cu privire la cuprinsul acestei secțiuni, la selecție, datare etc., trimitem la notele respective).

De asemeni, editorii mulțumesc pentru unele informații de ordin bibliografic lui N. Liu, realizator în 1968 al unei frumoase și bogate expoziții dedicate celor 70 de ani de la nașterea lui Tudor Vianu.

Pentru entuziasmul și atenția acordate muncii noastre, mulțumim calduros și Nadei Lovinescu, colaboratoarea apropiată a lui T. Vianu pe tot timpul cît acesta a fost director al Bibliotecii Academiei, precum și tuturor colaboratorilor noștri din Editura Minerva.

Informații, sugestii binevenite am mai primit și de la Emil Manu, Ion Frunzeti și Mihai Rădulescu (care a comunicat și comentat ineditul

jurnal de călătorie în U.R.S.S.). Editorii le mulțumesc lor, ca și celor care, inițiind sau editînd alte culegeri sau din postumele autorului, au dat unele informații folosite de noi (Geo Șerban, I. Ianoși, Marin Bucur etc.).

Socotim necesar să menționăm lucrarea lui Ion Biberi, *Tudor Vianu* -- lucrare ce, reunind mărturiile unora dintre colaboratorii sau apropiații lui T. Vianu, completează imaginea pe care acesta a lăsat-o posterității.

Mulțumim Mariei Vianu-Alexandrescu și lui P. Alexandrescu pentru amabilitatea arătată în împrejurările acestei munci. Dar mai cu seamă doctorului Ion Vianu, cel cu care editorii au colaborat îndeaproape, în fiecare etapă a muncii lor.

SORIN ALEXANDRESCU, MATEI CĂLINESCU, GELU IONESCU

POEZII

* Un prieten tânăr a avut ideea să culeagă din vechile reviste poeziile publicate de mine la răstimpuri ; i-am pus cu plăcere la dispoziție și pe acele rămase prin sertare și, astfel, într-o zi, m-a surprins cu prezentarea unui dosar care cuprindea partea cea mai neprevăzută a lucrărilor mele. Este adevărat că, în jurul vârstei de douăzeci de ani, am simțit chemarea poeziei. Prietenii m-au condus în salonul lui Macedonski, unde am recitat așezat pe prima treaptă a tronului său. Am publicat în *Flacăra*, atras de grupul tinerilor asociați la conducerea revistei, printre care Ion Pillat. Profesorul meu Ovid Densusianu mi-a publicat versurile în *Vieța nouă*. Primeam regulat de la el, în plic închis și însoțită de scrisoarea sa cu caligrafie mărunță, corectura poeziei, pe care i-o înapoiam găsimdu-l în locuința din strada Colței, printre turnuri de cărți, îngropat în manuscrise. Într-o zi, după cum mi-a mărturisit mai târziu, Ion Barbu a trăit emoția descoperirii numelui meu pe coperta albă a revistei lui Densusianu, expusă la chioșcul de ziare din fața Ateneului. Peste drum, la Cafeneaua Imperial, se adunau poeții. Mai existau câțiva din oaspeții mesei lui Mircea Demetriade, cărora li se adăugau acum produsele ultimelor recrutări ale boemei. Grupul noctambul dezbătea controversele poeziei pînă la ivirea zorilor. Într-o noapte de iarnă am alergat pe străzile orașului, sunînd la farmacia, unde ceream baloane de oxigen pentru Macedonski, care se stingea.

* Acest text a apărut ca *Postfață* a volumului *Versuri*, 1957.

Poezia a fost pentru mine, ca pentru atîția alții, un început de cale, o primă formă a încercării de a te exprima în materia lumii. Pe urmă am făcut alte descoperiri și mi s-a părut că pot înlocui cîntecul prin cercetare. Nu voi trata însă cu superioritate pe tînărul care compunea poetic cu patru decenii în urmă. Versurile lui aparțineau unui curent de afirmare a vieții, în rebeliune față de decepționismul eminescian, asociat cu toate încercările moderne de renovare a expresiei poetice. Ce se întîmpla? Era ca o voință de creștere. Văzusem încă, în orașul de provincie în care am copilărit, pe tînărul pesimist, așteptînd pe băncile parcului public binefacerile unui politician local, în timp ce mustata îi devenea din zi în zi mai stufoasă. Era o figură a vremii vechi, a țării demoralizate, un produs al tristeții atît de generale în Orient. Acestor stări de spirit li se opuneau curentele moderne ale literaturii. Modernismul a devenit un termen echivoc, dar eu știu că, în epoca în care s-a răspîndit întrebuintarea lui, însemna voință de prefacere, de creație, pornită dintr-o concepție activă și optimistă. Macedonski a cîntat bucuriile vieții. Am trăit lîngă Densusianu revelația cîtorva din valorile civilizației moderne. Înțeleg mai bine acum din ce stări de spirit se alimentau acele versuri ale începuturilor. Recitîndu-le cu detașarea pe care o îngăduie manifestări atît de îndepărtate în timp, mi-am spus că pot primi pe unele din ele în acest volum întîrziat.

Nu voi insista asupra împrejurărilor care m-au ținut departe de îndeletnicirea poetică. Treceau ani după ani, fără să mai simt îndemnul de a grupa cuvintele în rînduri egale, de a le măsura și de a le potrivi după sunetul lor. Continuu totuși să trăiesc în universul poetic. Un critic, un istoric literar, un filolog întrețin cu poezia legăturile medicului cu boala de care a suferit în tinerețe. Cine se decide să studieze expresia literară și sentimentele omenești luminate în ea permite totdeauna prezumția că năzuința poetică nu i-a fost străină. De ce să studiem poezia și nu cărbunele, cancerul sau rotația lichidelor în vase închise, dacă poezia nu-ți este un lucru cunoscut dinlăuntru și un punct problematic al conștiinței tale? Ba chiar legăturile criticii cu creația mi se par mai strînse. Criticul se ocupă cu sentimentele omenești manifestate în opere, trebuie să descrie caractere și temperamente, destine în luptă cu epoca lor. Materia criticii aparține lumii morale, ca și a poeziei. Această materie trebuie exprimată și, astfel, pro-

blemele criticului se dezvoltă, pînă la un punct, în paralelism cu ale poetului. Am întotdeauna în preajma mea vrafuri de cărți ale lui Sainte-Beuve și nu sîrșesc niciodată să citesc în ele portrete, narațiuni, pagini dramatice. Cînd apoi părăsesc aceste volume și deschid pe ale *Comediei umane* nu am impresia că trec într-o lume cu totul deosebită. Valorile estetice ale criticii literare n-au fost încă bine studiate, dar existența lor incontestabilă îngăduie afirmația că autorul acestora poate fi considerat poet prin partea activității sale consacrate expresiei sentimentelor și caracterelor omenești.

Ar fi ridicol să se spună despre critic că este un poet care se nesocotește. Ignorarea de sine este un fenomen al primitivității și al involuției. Un bun meșteșugar știe bine ce unealtă are în mînă, ce poate face cu ea. Dar criticul, cum am spus, are față de poezie o atitudine problematică, făcută din elanuri și opriri. Criticul este un cititor mai bun, mai atent, mai sensibil, dar totodată analistul stărilor lui și ale operei care le provoacă. Criticul trăiește și se observă trăind. Se dăruiește și se rezervă. Primește impresii puternice, dar apoi le clasifică, le grupează împreună cu altele în categorii generale, le leagă de cauze obiective. Admiră pe poet, dar nu se poate împiedica să observe procedeele lui, să-i descopere și să-i demonteze mecanismele. Un curent refrigerent trece prin masele în fuziune ale sentimentului poetic trăit de critic. Acesta este deci nu numai un cititor mai bun, dar și unul care și-a pierdut naivitatea. De aici, nevoia, căreia criticii i-au dat adeseori urmare, de a reveni la spontaneitate, la creație. Poezia a devenit pentru ei atunci nu numai un început de cale, dar și ceva ca îmbăierea intermitentă în apele regeneratoare ale fîntinii Hippokrene.

Recitesc poeziile adunate, din epoca următoare începuturilor, și descopăr acolo o altă viață, mărturia altui om decît acela care a dat atîtea știri despre sine în lucrări de analiză. De cînd am citit printre regulile metodice ale lui Bacon recomandarea de a păstra tăcere cu privire la noi înșine, *de nobis ipsis silemus*, mi-am însușit această maximă. Important este ce producem, ce dăm altora. Datoria cea mai înaltă este să te dăruiești lumii, pentru a o îmbogăți cu puținul de care te poți învrednici, pentru a contribui, oricît de modest, la lucrarea de transformare a lumii în sensul exigențelor umane. Poate că aici trebuie căutată explicația lungilor mele intermitențe

poetice și a apariției atât de tardive a acestui volum. Au trebuit să treacă mulți ani, să mă găsesc în pragul bătrâneții și poate să fi dat partea cea mai întinsă a lucrărilor mele, pentru a socoti că am rămas dator cu ceea ce am învăluit atîta vreme. Recitesc deci cu surpriză cîntecele închinat farmecului vieții, dorurilor, deznădejdelor, speranțelor mele. Cine se hotărăște să publice un volum de versuri, trimite un mesaj căruia poate să nu-i urmeze un răspuns sau să-i urmeze unul întîrziat. Ecourile menite a ne da de știre că ne găsim în lume și că există posibilitatea asocierii cu cel puțin un alt om, aceste ecouri străbat uneori căi lungi ale văzduhului pînă să ajungă la noi. Publicîndu-și intimitatea, poetul execută un act hotărîtor, care trebuie să se însoțească cu resemnarea. În știință există posibilitatea adaosurilor, a revenirilor, a rectificărilor. Poetul nu mai are nimic de adăugat după ce cîntecul lui a fost adresat.

T. V.

[1957]

VERSURI

NORII

Fășii cernite de văzduh, o, Nori,
Neconținut călătoriți în zare,
În schimbătoarea voastră-nfiripare
Voi rămâneți aceiași călători.

În tot vă regăsesc, năluci fugare,
Și peste noi tronați biruitori,
Voi sînteți suflete de luptători
Și-a dorului eternă întrupare.

...Și de cădeți cu rodul unei ploi
Sau cu-a zăpezii albă risipire,
Sînteți avîntul către forme noi.

Spre voi se-nalță-ntreaga-ne iubire
Căci în a voastră fugă și-rnoire
O, Norilor, ne recunoaștem noi.

[1914 —] 1916

O, GÎNDUL MEU DE SEARĂ...

O, gîndul meu de seară aducător de pace,
Cum îmi strecuri în suflet lumina lunii pline,
Cum mi te-așterni pe rană cînd zbuciumarea tace
Împrăștiind odihnă și farmece senine,
Cum îmi strecuri în suflet lumina lunii pline !

În noi sînt suferințe și doruri seculare,
La raza ta de aur se liniștesc deodată,
Ca urșii albi pe-ntinsul cîmpiilor polare
Cînd pe cuprinsul bolții luceafărul se-arată.

O, gîndul meu de seară, ești piatra peste care
Zidesc cu noi speranțe cetăți ce nu s-or stinge,
Adîncă ta tăcere e-un cîmp de germinare
În care va renaște dorința de-a învinge.

[1914 —] 1916

ASCETUL

S-a țintuit acum pe arhitrava
Ce-a dăinuit din portice bătrîne ;
Sodoma greacă-n urma lui rămîne ;
Din neființă soarbe el otrava.

— Acel sărac în Paradis intra-va !
Atît a fost. Și-a început să-ngîne :
— „Te voi urma. Da, te-oi urma, stăpîne !“
Dar cîinele în veci de veci lătra-va.

Cu pietre și cu bice îl bătură
Și-o zi întreagă-l rîseră-n agora,
Spre blîndul sclav uitîndu-se cu ură.

Si-atuncea cînd, în rîsul tuturoră,
Ei l-au orbit, i-au răsărit, sub pleoape,
Un soare nou, păduri, cîmpii și ape.

[1914 —] 1916

PALINUR

— „O, Palinur, fii cu luare-aminte
Căci stelele înșeală, marea minte !“

Și ei plecat-au ; iar spre largul mării
Albastra noapte prinse să coboare.
Sirenele chemau din țărnul zării
Spre-a fundurilor magică splendoare.

Iar luna apăru : o lună plină
Ce poleia a undei nesfârșire
Cu revărsări de-argint și de lumină
Dar glasul îi striga a prevestire :

— „O, Palinur, fii cu luare-aminte
Căci stelele înșeală, marea minte !“

Și din a undelor prelungă îngînare
Se ridică o blîndă melopee,
Pierdutul cîntec rătăcit pe mare,
Părelnic precum este o idee.

Iar nava picurînd încet vîslirea
Înainta pe-a mării încrețire,
Lăsînd pe valuri numai amintirea,
Dar glasul îi striga a prevestire :

— „O, Palinur, fii cu luare-aminte,
Căci stelele înșeală, marea minte !“

Și-a undelor puternică chemare
Îl îmbia cu tremurări de gene,
Iar Palinur alunecă în mare...
O, fermecatul cîntec de sirene !

Și valul lin îl duse, tot îl duse...
Tăcerea se întinse-n nesfârșire,
Zadarnic nențelesul glas îi spuse
În semn de-ntunecată prevestire :

— „O, Palinur, fii cu luare-aminte
Căci stelele înșeală, marea minte !“

[1914 —] 1917

DE LA FEREASTRĂ

De la fereastră cea mai înălțată
Priveam orașul cum se risipea
Nu simțeam în suflet nici o pată.
Aa o zi înaltă și bogată,
Nencăpători noi ne simțeam pe noi,
Eram alături doi, nu eram doi
Și am fi vrut să fim cît lumea toată.
Eu mîna ți-am întins-o : — „Vrei să vii
Pe țărmuri depărtate și pustii ;
Ne-am pierde, mici, sub bolți nemăsurate
Dar ridicîndu-ne deasupra lor,
Le vom sorbi adînc, cu voluptate
Și vom pieri în focul cerului cotropitor“...

Nu mi-ai răspuns, dar ochii ți-am privit
Și am văzut cum cerurile toate
Se adunau în bolți încovoiate,
Cum apele lor clare de azur...
Se-ntunecau în clarul tău azur...
Nu mi-ai răspuns, dar surd am auzit
Venind, vîind cu murmur nesfîrșit,
Am auzit din depărtări venind
Rostogoliri și nvolburări de ape...
Și-am presimțit și am ghicit
Răspunsul tău vîslind din Nesfîrșit...

Dar unde largi și mari, nemăsurate,
Pornit-au să ne ducă osteniți
Cu mîini lăsate, ochi pe jumătate...

1919

11
11
11
11

SEMN

Am văzut ca-ntr-o fereastră
Un mort sub apă...
Algele-mpleteau pe el o scumpă haină :
Mii de flamuri verzi,
Mii de degete ușoare,
Brate lungi adause alor sale,
Plete lungi, fremătătoare,
Și o barbă lungă de monah...
A venit o undă și-l atinse
Sec lovind în țărni
Și din apa verde, putrezită,
Faunul, rizînd ca de-o ispită,
Mă chemă la el...

1920

ÎN ODAIA DOCTORULUI FAUST

Ne-a robît cu lanțuri încăperea :
Peste cărți și peste file rupte
— Ochi trudiți și buze arse, supte —
Am răstălmăcit adînc durerea.

În a doctorului Faust închisoare
Fiecare dintre noi am stat...
Dar o rază a pornit din soare
Și-n odaia doctorului Faust
Rostul vieții noastre s-a schimbat...

Las Theosofia-n praf să cadă
— Viața nu ne cere explicări —
Las pe Aristoteles în ladă...
Ah ! oglinda soarelui din mări,
Dealul care cîntă în lumină
Și pădurea neagră de metal,
Parfumatele efluvii de sulfînă
Și zefirul meridional !...

În odaia doctorului Faust,
Mefistofeles voit-a să ne fure...
...Și cu ochi de negre diamante,
În adîncuri sumbre de pădure,

Vrăjitoarele, în slujba lui Satan,
Pregăteau plăcerile savante...
Dar, cuprins de-a bucuriei plasă
Și-mbătat de-a bălciului murmure,
Pe Mefisto l-am uitat în casă
Iar pe Vrăjitoare în pădure....

[1918 — 1920

ÎN VIE

Eu vin la tine-n vie : te rog să mă primești,
Îți voi culege via și-ți voi propti butucii,
Nu-ți cer nici pat, nici masă ; ci ca să găzduiești,
Mă lasă-n miezul zilei sub umbra ce-aștern nucii.
Mă lasă-n timpul nopții să dorm culcat în fîn
Și să presimt cum vraja lactee-ncet mă ninge ;
Mă voi hrăni cu ierburi, cu fructe și parfum
Și voi simți cum pacea înaintînd mă-nvinge.

Vezi tu ? Eu vin în vie ca-ntr-un refugiu bun
Și dacă nu-ți cer masă, nici pat și nici simbrie,
Am fost pînă la tine mînat de-un dor străbun
Ce-n fiecare toamnă mă-ndeamnă către-o vie.
Se vede că ne tragem din neam de podgoreni
— O, nimeni nu mi-a spus-o, deși o știu prea bine —
Și că acum cînd bruma se prinde pe poieni,
Bunicii din podgorii făcut-au cramă-n mine.

Făcut-au cramă-n mine bunicii din podgorii
Și simt cum fierbe mustul dorințelor uitate
Iar via mă primește cu gestul cald al sorii
Înfășurîndu-mi trupul cu brațe delicate.

Da, vița mă primește ; mă recunoaște vița :
Arac i-aș sta să urce, un trunchi pletos mă facă
Și ploaia să mă ude, usuce-mă arșița,
Voi prinde rădăcină în țarina uscată.

Voi prinde rădăcină și mă voi bucura
— Ah, bucuria vieții în larguri răspîndită —
Dar toamna cînd cu pete de sînge s-o lăsa
Voi sîngera-mpreună cu vița însoțită.
M-or apropia atuncea flăcăi înalți și bruni
Și desprinzînd ciorchinii bogați și aurii
Pe care-i pîrguisem cu dorul din străbuni,
Vor duce în panere profunde nostalgii.

Ah ! vor simți băieții că sub călcîiul lor
Va plînge-ntreg un suflet în crudă remușcare
Că viața i se scurse așa, neștiutor,
Prin săli orgolioase și umede hambare ?
Și vinul cînd va plînge în căzile de lemn
— Helitre transparente cînd le-o-ncreți întinsul —
Afla-vor în aceste cei dimprejur un semn
Că sufletu-i de floare își plînge-atunci învinsul !

Afla-vor toate-acestea și le vor presimți
Flăcăii, podgoreni și oaspeții din vie
Cînd cîmile cu smalturi și flori le vor ciocni
Și vor ura : „mulți anii și multă bogăție !”
Pătrunde-voi în vine întreg, cu dorul meu
Sau poate voi rămîne oșpețelor strein ?
Oricum, aici, sub ziduri, îmi simt pămîntul greu.

O, lasă-mă în via ta să vin...

[1918—]1920

APE ȘI MUNȚI

Visez de mult ținutul cu ape de cleștar
Pe care bărci cu pînze alunece arar.

Să fluture zefirul în albele vîntrele
Și ochii să le piardă uitîndu-se la ele...

Pădurea peste unde plecată înainte
Adîncă și-ntristată să stea în zăcăminte —

Trecînd prin frunzătura copacilor, suflarea
Să fure din adîncul pădurilor răcoarea.

Iar mai departe munții, zăpezi trandafirii
Reverse din cratere cu clinele pustii...

Arunce pe întinsuri o străvezie pată
Sub care doarmă apa, pădurea-ntunecată...

La ora aceasta ceasul îl auziți cum bate ?
Cum uruie și scapă din roțile dințate ?...

Benedictin, din vraful de cărți, eu mă ridic —
Mă uit în depărtare și nu privesc nimic...

Au ce cîntări ușoare se iscă în adîncuri,
Pe cînd alint în palmă mătasea de la ciucuri ?

Aici, din mănăstire, fereastra dă pe lac —
Răsar în încăperea pervazului sărac.

Din fundul de-ntuneric m-aplec pe jumătate
Și-aud sub largul bolții cum inima îmi bate,

M-aplec în adîncime și mă ridic puțin
Ca un potir pe care o mîină nu-l vrea plin,

Dar stau în nemișcare și ochiul mi-l ațint
Zărind trandafiriul zăpezii de argint.

Și cad într-o plutire pe care n-o mai știu,
În apa de răcoare a spiritului viu,

Cînd pe întinsul luciu al apei de cleștar
Apar vîntrele albe cu tremurul arar...

1921

PE STÎNCI

Unde e sufletul meu,
Ce-am făcut sufletul meu —
De mă tîngui și sufăr și gem
Cu suflare de moarte ?

Iată veniră la noi
Albele zile de toamnă.
Stau, sus, pe stînci, și privesc
Cum se coace porumbul...
Unde e sufletul meu
Cu dureri așa fericite ?
Vine o pală de vînt și mă bate
Cînd aprinsă, cînd rece...

[1920 —] 1921

CĂLĂTORIE PE MARE

Puternică și pură laolaltă,
Stea din tăria cerului înalt,
Adie, pîlpîiește și se-nvoaltă
De pe-un tărîm pe celălalt.

Nu-i zi aprinsă dincolo de zare,
Nici telegari învăpăiați la car
Nu scapără copita pe amnar
Zbucnind înfricoșați din mare.

Egală noaptea pururea cu sine
Adie blînd din cerul mai curat
Ca fața unduirilor marine,
Ca valul sur de care ne-am legat.

Noi nu știam atunci călătoria
Fiindu-ne în adevăr un drum,
Că vom afla o țintă sub tăria
Apropierii înalte, fără scrum.

Stăm azi la pupă și privim la semnul
Cu care ne legăm de țărmul dus,
Răpit de zarea veche și îndemnul
Călătoriei noastre spre Apus.

Nu-i pată, nu e nici o tremurare
Cînd lunecăm încremeniți pe ape,
Ca două faruri luminînd pe mare,
Lucind tîrziu, stingîndu-se aproape.

1930

FLORENȚA

Știu zările că nu-i pe lume
Cetate dulce după nume,
Mai dîrză decît e Florența.

Iat-o

Cum se clădește dinspre San Miniato.

Rostogolind sub ceruri blocuri sure
Cu vuiet de armuri și de pădure
Se-nalță drept și în pămînt se-implîntă
Puterea ei de șapte ori nenfrîntă.

Trecutul tău, cetatea mea, mă-ndreaptă
A-ți recunoaște pilda înțeleaptă :
Cînd veacu-i moleșit și fără vlagă,
Tu spargi văzduhul cu puterea-ntreagă.

Cu zeci de turnuri roșii și de arcuri,
Ca fulgere încremenite-n veacuri,
Intipărești și azi pe cerul serii
Logodna Frumuseții și-a Puterii !

Dar ascultăm acum pe Puntea Veche
O forfotă pe care-o ții-n ureche
Și-o duci cu tine ca un cînt ce-n minte
Se prelungește fără de cuvinte,

În timp ce pe sub punte Arnul,
Cu undele-nroșite ca mărgeanul,
Își urcă duhul răcoros și-l varsă
Pe fețe-aprinse și pe piatra arsă.

Colinele ce cîntă și unduie
Își duc pe umeri și spre cer le suie
Pădurile de noapte și de pară
Suflînd o boară rece și amară.

Dar negrul cer al nopții se învoaltă
Din campanila Domnului înaltă,
Pe cînd luceferi scăpărînd în zare,
Supus, orașu-ți cade la picioare

[1931 —] 1932

CANICULARĂ

Pământul s-a rotit pe jumătate
Cu pînzele întinse și umflate
Corabia cînd ne-a lăsat pe maluri,
Săltați ușor din spumă și din valuri

Incrucișată zodia din vecie
Urnește semnele și le îmbie
Înspre căteaua cerului bolnavă,
Mușcînd din zare și scuipînd cu lavă.

Străbatem dar cetate cu cetate
În dăngănit de ore numărate,
Întîmpinînd din turnuri și pridvoare
Năluca Soarelui săgetătoare.

La Fiesole praful urcă-n trîmbe
Și ne îngroapă pînă la carîmbe,
Își scutură cipreșii frunza rară
De praful care-i arde și omoară.

Pasc caprele un fir de iarbă seacă,
Un mărăcine dîrz care îneacă,
Dezgrădînd din pietre și din sare
O rădăcină răspîndind răcoare.

Martiriul Soarelui țintind din creste
Ne umflă vinele cumplit și peste
Puterea ce le ține și le leagă,
Lăsîndu-ne pierduți și fără vlagă.

Dar cînd sub frunți simțim văpaia bolii,
Pătrundem în Viale dei Colli
Și căutăm sub ramuri aplecate
De pace cuibul morții minunate.

[1931 —] 1932

HERCULE COPIL...

Hercule copil se joacă :
Frînge-n două sabia în teacă.
Îi sucește leului grumazul,
Ține apa-n moară cu zăgazul.

Prinde-un fulger și-l azvîrle-n munte,
Fierb speriate apele sub punte
Și se-ntorc grăbite spre sorginte
Cînd cu palma vrea să le alinte.

Urcă sprinten culmi de Phedriade,
Stîncă o căznește pînă cade
Uruind în golful depărtării
De se-nalță-n trîmbe apa mării...

Însă Midas care povestește
Tor ce Hercule copilul isprăvește,
Simte, pe cînd gura îi îndrugă,
Cum îi cresc urechile sub glugă.

1934

TESTAMENT

Lume fără iubire,
Cerurile tale sînt atît de înalte,
Atît de adîncă e umbra copacilor, seara
Brizele mării vin cu vești de departe.
Ah, crucificat pe marea ta frumusețe,
Lume, trăiesc durerea de-a nu te ști deopotrivă
Cu tine în sîngele viu al inimii tale.
De ce apusul și zorile, oceanul și stelele
Trimit doar lumină, murmur și zîmbete ?
De ce sub raza și sub glasul lor
Nu ne simțim atît de plini de iubire
Încît, strîngîndu-ne beți laolaltă,
Să întocmim sub marele, sub tragicul cer al nopții,
Muntele viu al fericirii.
Stăm dezbinați și triști
În fața frumuseții tale, lume,
Și deznădejdea noastră învață
Că măreției tale îi lipsește o treaptă.

1939 [1937]

MOARTEA MEȘTEȘUGARULUI

Lucrarea vieții mele s-a stîrșit :
Pun deoparte dalta și cuțit,
Asez în rafturi sculele pe rînd,
Precum le-aveam în gînd și numărînd.

Mi-au fost iubite, rostul le știam,
Așa cum învățînd, le învățam
Supuse mîinii mele și supus
Temeiului lor limpede de sus.

Privesc în jurul meu și nu-i un semn
Din ce-a fost osteneală și îndemn,
Podețul rînduit și curățat
Odihnei reci îi face loc și pat.

Mă-ntind să dorm, așa cum mă trezeam
Și să termin, așa cum începeam,
Din capetele firului sfîrșit
Să întocmesc un lucru cumpănit.

1940 [1947]

HOMBRE SECRETO

Te-neacă plînsul : pune-ți mască !
Și iadul dacă gurile își cască
Aruncă-i simulacrul și pornește
Pe culmea de lumină, vulturește.

Doar masca mea o veți avea, dușmani,
În tot acest amar de ani
S-a întocmit puterea măștii mele,
Ascunsă-n sine, trainică la rele.

Suspinul meu de om și de părinte
Nu are preț de bani nici de cuvinte,
Nu-l cumpără vecia-ntreagă,
N-o să-l dezlege, n-o să-l înțeleagă.

Ah, de-aș avea un singur frate
Cu fața goală m-aș abate
În praful drumului și în neștire
Aș plînge de durere și iubire.

Dar tot ce-n mine este moliciune,
Se face piatră dură și tăciune,
Și-n vuietul puterilor rebele
Se-nalță întrebarea firii mele.

Curat prin masca ce mă înfășoară
Voi străluci în lume-a doua oară,
Diamant păstrat în teacă de cărbune,
Iubire-n zgură de amărăciune.

1940

ULISE

Întocmai ca Ulise de catarg
Am pus să-mi lege brațe și picioare.
Sirenele cînd le aud în larg
Strig soților să strîngă și mai tare.

Uimiți stau corăbierii-n jurul meu
Privind cum mă frămînt și plîng în funii
Dar cîntecul sirenelor doar eu
Îl știu și îl ascult sub geana lunii.

Vibrează vîntul lung în pînze și
Viu se repede nava peste unde :
Nu știi orcanul cum de se ivi,
Prăpastia în tine să desfunde.

Suflări de pretutindeni peste noi
Gonesc miresme calde către pupă
Și trîmbe se anină dulci și moi
Dar zguduie catargul ca să-l rupă.

— Ah, fraților, cunoaște-veți curînd
Că dorul meu s-a potolit odată
Cu mîinile pe piept încrucișînd,
Cu inima ce-a încetat să bată.

1947

CONSACRARE

Banchet la curtea zeilor, cîntare
Cu rosturi dulci și picurări arare —
Din coardele de aur, din chimvale
Se-nlănțuie și se desprind agale.

Stă sufletul bolnav de bogății
Cînd joacă-n fulgere tipsii
Și cînd din jaspuri și agate
Te-neacă negre apele bogate.

Un singur strop din vinul de ospete
Te înzecește-n gînd și tinerețe —
Dar totdeodată zîmbetul pe gură
Și ochiul cu a lui căutătură

Încremenesc și se dărîmă-n tine
Arhitecturi de raze și lumine
Cînd Zeus se ridică și se-ndreaptă
Inelul să ți-l pună-n mîna dreaptă...

Ai stat în cumpănă și ai dorit
Cu sufletul secat și urgisit
Să fii în clipa asta fulgerată
O lespede sub talpa Lui curată.

1935

ZEFIR

Albastră urcă seara. Cerul lin
Adie răcoros și cristalin
Doar pînzele-aninate de catarg
Ne dau de știrea vîntului din larg,

Cînd tremură în unduiri-mărunte
Și cînd se-ndoaie boltă peste punte,
Suflăte-n buciume din zori
De îngeri și Zefiri buccinatori.

Îi văd tăind cu aripa pe sus
Drum lung din Răsărit către Apus,
Vîslind prin cerul curățat de nori
Cu țipete și zarvă de cocori.

Le flutură vestmîntul lor de in
Și-n cerul miruit și mai senin
Piciorul dezgolit pătează seara :
Un trandafir ca zorii și ca para.

Călătorim sub blîndul lor îndemn,
Ne poartă lin corabia de lemn
Și zborul lor se-nalță-n tremurate
Roți mari în pacea nopții legănate.

[1931 —] 1932

CLOCOT

Pururea păzit, sufletul are
Margine de piatră grea și tare,
Muchie înflorită-n stîncă dură
Lucie în geruri și căldură.

Valul care tot mereu îl bate
Intră-n el prin golfuri privegheate
Și topește-n apa lui de moarte
Spuma răscolită de departe.

Ce nu duc la capăt dinafară
Valurile care tot îl ară,
Zarea care scade mult și crește,
Unda dinlăuntru izbutește.

Apele alunecînd pe prund
Pot să-l încresteze pînă-n fund —
Stau cu meterezele solide :
Clocotul din mine mă ucide.

1938

CÎNTEC

Din atîtea doruri, cîte-am împlinit ?
Palide de gînduri, nopţi cîte-am jertfit ?
A vîslit din funduri setea mea aprinsă,
Malul a primit-o lîncedă şi stinsă.

Binecuvîntarea ce-mi stătea pe buză
Fără de nădejde licăre sub spuză
Şi blestemul negru cînd să-l scot afară
A murit în gura rece şi amară.

Patima de viaţă, setea de plăcere,
Stau culcate-n iarbă fără mîngîiere,
Caută în preajmă fir de leac, subţire —
Află doar otravă de neîmplinire.

Din făgăduinţe cîte mă legară,
Cîte înfloriră, cîte scuturără ?
Şirurile frînte ţiui-e-n ureche,
Ah ! cîte năluce fostu-mi-au pereche !

1938

ALIUNDE

Nu am vrut să cred, nici n-am vrut să ştiu —
Toate-aceste veşti îmi veneau de unde ?
Valul cu sirene, limpede şi viu,
Se umfla sub barca noastră *Aliunde*.

S-a zmucit deodată pînza ce dormea,
Sforile întinse au pornit să cînte,
Şi-au grăit în taină, om, catarg şi stea
Pîn' la jumătatea nopţii de pe punte.

Au trecut pe zare fulgere de foc,
Într-un rînd delfinii au jucat pe-aproape,
Însă Aliunde prinsă în mijloc
Rostrul ei subţire şi-a muiat în ape.

Aliunde, care zodie te-a păzit
Mîni prea înţelepte cînd şi-au dat măsura
Ta de aur şi a-ndumnezeit
Zvelta ta povară, legea şi armura ?

1932

KALE-MEGDAN

Replică lui Ion Frunzetti

Statuia a căzut în genunchi ca să-i lase
Liberă privirea poetului spre cer :
Steaua tremura rece, peste pomi, peste case
Și zîmbi prieteneste poetului stingher.

Privind cum cade în genunchi statuia de bronz și rugină
Și cum fruntea i se lasă ostenită pe scut,
Ochii mei n-au purces mai departe spre recea lumină
Și n-au primit de la ea zîmbitoru-i sărut.

Ah, bronzul se moaie, rugina palpită
Și oare genunchii se-ndoaie în fața cui ?
Cine a învins cerbicia cumplită
Descătușînd mișcarea cucernică a bronzului ?

Aninasem de tine, cruntule erou din vechile lupte,
Speranța inimii mele slabe și mici.
Văzînd cum expiri pe columnă, cu coardele rupte,
Nu îndrăzneam să-ți strig porunca :
„Ridică-te !”
Și mă-ntrebam cu neliniște :
„Ai să te ridici ?”

Ce durere cutreieră lumea nebună și geme
Că bronzul se face carne și falnicii eroi se prăbușesc ?
Pe Kale-Megdan sînt vrăji și sînt semne.
Vechiule luptător, te iubesc !

Ai înngenuncheat să culegi de pe jos floarea durerii :
Urcă din nou sevele ei spre zenit.
Se lămuresc noi înțeleșuri în brizele serii :
Omul e-ntreg. Veacul nu este sfîrșit !

1946

ADEVAR ȘI POEZIE

Primesc din cînd în cînd și eu
O invitație ce mă-încurcă :
Mi s-a cerut deunăzi un eseu
Și iată gîndul cum coboară, urcă

Și caută pe scara lui mereu
O treaptă unde să se-oprească.
De ce vreți, domnilor, eseu ?
Nu mă răbdați în formă pămîntească ?

Eseuri am tot scris și publicat,
Cît valurile într-o mare.
Voi, cruzilor, cu acul m-ați fixat
În rubrica istoriei literare.

Dar ați văzut și ați simțit — o știu —
Că-n tot ce-am scris, am pus simțire vie.
Îl veți găsi mereu pe omul viu
De-ați smulge-o foaie dintr-o mie.

Problema mea, oricît luptai avan
Realității ce nu iartă
Să mă supun ca teoretician,
Problema mea a fost problemă de-artă.

Nu pot de loc să mă abat
Din calea care mi-a fost trasă :
Frumosul dacă e adevărat,
E-adevărată pagina frumoasă.

Mă-ndrept spre umbră, însă tot precum
Am fost în anii tinereții mele,
Cînd scriu mă-ntreb și ce și cum :
Așa îmi suflă vîntul în vîntrele.

Strîng faptele cu grijă și cu sîrg
Și nu-mi ajung o sută și o mie ;
Dar după ce le-aleg și dau în pîrg
Vreau să obțin cu ele armonie.

Din mii de mărturii un lucru-ntreg !
Vreau să îl Țes din mii de fire.
Cum pot eu oare să îl înțeleg
De nu îl pot cuprinde cu-o privire ?

Orice ai face, cît te-ai strădui
Preț n-are fapta ta trudită
Decît dacă ridici din temelii
Lucru rotund, o faptă cumpănită.

Deci dacă vreți eseuri noi
Și adevăr îmi cereți mie
Vi-l dau așa cum îl doriți și voi
Și-n forma lui firească : poezie !

1956

ȘTEFAN ȘI CENTAURUL *

Caut un centaur pentru Ștefan prunc.
Plasa ca să-l prindă unde s-o arunc ?

Să-l învețe bine câte plante sînt,
Cîte roade poartă dulcele pămînt,

Ce comori ascunde cripta tăinuită,
Adîncite-n pacea lor nedeslușită.

Ard în soare flăcări mari în vîlvătai
Fumurii ocheane le-au văzut întăi.

Le-a privit uimitul, bunul meu centaur :
Clocotesc acolo munți de plumb și aur.

Afle ucenicul lumile de sus,
Cum se-ncliră crugul lor către apus,

* Poeziile *Ștefan și centaurul* și *Shakespeare* au fost publicate de T. Vianu în periodice, după apariția volumului de *Versuri*.

Cum se-aprind pe băltă fulgerele mari,
Zguduind pămîntul, aprinzînd stejari.

După ploaie mierla fluieră în foi,
Răspîndind în aer cercurile-i moi.

Îi răspunde-n lanuri prepelița sură ;
Șearpele sub pietre fuge de căldură.

Și-a pornit prin iarbă cărăbușu-n zale,
Poartă greu povara smațurilor sale.

Cîrțița scobește negre galerii :
Pruncul să învețe neamurile mii.

Să deprindă pruncul bunul meșteșug,
Cum se-nfige-n brazdă fierul de la plug,

Spicul copt cum cade sub tăișul coasei :
Clatină-se carul greu în drumul casei.

Aprig bate maiul jos la temelie,
Cum se-nalță casa socoti să știe,

Ochi de apă steie-n cumpeni liniștit,
Ție plumbul firul potrivit la zid.

Numărul, măsura stau la început :
Băgător de seamă fă-i și priceput.

Mîna lui dibace, liberă-n mișcări,
Ritmul cînd îl bate gravelor cîntări,

Cînd îl trece-n piatra chipului cioplit
De la tine-nvețe pruncul fericit.

Sprijină-i de umăr lira heptacordă
Peste ce dezbină, afle ce s-acordă

Și se întregește-n chipul armoniei,
Slobod de pornirea urii și-a mîniei.

Ia-l apoi în cîrcă, scapere scînteii
Cînd lovești copita pe cărări de stei.

Și să-l duci pe țărmul mărilor îți cer
Unde chiparosul se înfige-n cer.

Să i se deschidă largile portale,
Printre colonade, pasurilor sale.

Lîngă vechi palate umbra-i mai adîncă,
Se preling izvoare peste mușchi și stîncă

Treci printre popoare de eroi și zei,
Statui cu privirea albă pe alei.

Și în săli mărețe pînzele arată
Cum luptă cu Perșii Alexandru-odată.

Afle din vechime cum pe Pelion
Ossa o azvîrle groaznicul Typhon,

Dar giganți cu brațe-o sută îi supune
Zeus, aducătorul legii celei bune.

Sufletul se umple-atunci de pietate
Pentru stăpînirea lumii măsurate.

Afle toate-aceste cum le spun poeții ;
Filozofi și dascăli cu-amănunt înveți-i :

Sufletul puterea lui și-o va spori
Cînd și-o trage hrana din didascalii.

Fă-l să poposească apoi în dumbravă
Unde filomela inima-i bolnavă

Își alină-n noaptea plină de suspine.
Fă-l să se oprească-o clipă lîngă mine

Margine de piatră să-i ațină pașii
Și să-și stea în față moșul și urmașii.

[1964]

SHAKESPEARE

Poem

Privind spre fundul peșterii admir
Tot ce-mi vrăjește William Shakespeare.
În peștera lui Platon mi se arată
Natura-ntreagă, omenirea toată.
Oricît se-ntinde lanțul, nu mi-e dat
Să văd lucind izvorul luminat.
Cerescul brit trimite doar o rază :
De-ajuns e lumea ochiului s-o vază.

Văd vesele cetăți italiene,
Un țărm pierdut de-ocean, păduri ardene,
Cîmpuri de luptă, tuba a sunat,
Se prăbuși pe calu-i înspumat
Oșteanul la Pharsala. În țintirim
Jelește buha și pe cruci citim
Rămase atîtea nume din vechime
De nobili, de ierarhi și din mulțime.

Lucește roua, zburdă pricolici.
Au fost odată jocuri pe aici,
Cîntări au fost, îmbrățișări fierbinți.
Iubire dulce oare nu ne minți ?
N-au fost aceste toate în zadar ?
Sărută Titanía pe măgar.

Dar Porția frumoasă și-nțeleaptă
Rostește-n cazul strîmb sentință dreaptă.

Sporovăiesc cumetrele în stradă,
Se taie slujitorii crunt în spadă,
Se-aprinde urbea-n vîlvătaie mare
De vajnice porniri de răzbunare.
Frumoșii tineri s-au găsit în fine
Dar noaptea trece, dimineța vine ;
Le scînteie în ochii lor tăria
Și-aud un cînt urcînd : e ciocîrlia.

Ah, cum vuiește vîntul peste cîmp !
S-au aciuiat doi oameni sub un dîmb :
E un nebun, un fiu gonit de-acasă.
De suferință prea puțin îi pasă !
Acum aflași durerea tuturor
Cînd însuși ești pribeag și cerșetor,
O, rege Lear, nebulule bătrîn —
Nu ești nimic, cînd nu mai ești stăpîn.

De cea mai hîdă-a inimii pornire
E vinovată-ntreaga omenire.
— Nu-s om și eu ? întreabă cămătarul,
Cînd potrivește-n talgere cîntarul.
— Mi-ai smuls albăta barbă, m-ai tîrît
Prin pulbere și tină, m-ai urît.
Mă gîdili, rîd. Mi-e somn, adorm. Ca voi
Scap udul cînd îmi cîntă din cimpoi.

Stă un castel sub nori. Pe metereze
Veghează paznici. Trupele-i viteze
Le-aduse Macbeth ; silnic a prădat,
Pe paznici de pe zid i-a aruncat,
Baronului copiii i-a ucis.
Macduff aude, cade ca-ntr-un vis,

Durerea-și înțelege abia atunci
Cînd își șoptește : — El nu are prunci.

Bat grelele ciocane-n grindă.
Deschisă-i poarta. Forfotă în tindă.
E regele și cere adăpost.
— Acum vei arăta, Macbeth, ce-ai fost,
Thane de Cawdor sau om de rînd !
Se aud în noapte lupi flămînzi urlînd !
Strigări sub baldachin : porni spre Domnul
Un duh. Lady Macbeth ucise somnul.

Un general cu-obraz întunecat
Adus e să declare în Senat
Ce uneltiri urzi pe mări, departe
Și cum avu de Desdemona parte ?
Stau senatorii-n jîlturile lor :
Arapul este oare vrăjitor ?
La inima copilei cum ajungi ?
— Sosind trudit din drumurile lungi.

Are-n Atena Timon mulți amici,
Copii din case mari și măscărici.
În pungă cînd nu mai găsi nimic,
Nu-l mai cunoaște nimeni pe amic,
Surghiun ursuz află-n singurătate :
— Ah, cadă buba neagră pe cetate !
Veni să plîngă-un slujitor umil
Și Timon a surîs ca un copil.

Afle, Horațio, de-a fir în păr
Hamlet ce a voit în adevăr ?
Ce zbucium fost-a pînă cînd știu
Cum s-a urcat pe tron regele viu,
Cum mama adulteră a uitat
Pe regele cel mort înveninat.

Sînt oare-n lume inimi ferecate ?
Moare Hamlet : — Restu-i tăcere, frate !

Sîntem țesuți din vise, ne adumbră
Neguri de somn, ținuturi mari de umbră.
Poveste-i viața, spusă de-un netot.
Jucăm pe-o scenă ; actele de tot
Sînt șapte : ești copil, școlar apoi,
Amant suspinător, pleci în război,
Judecător hapsîn, bătrîn avar,
Te-ndoi din șeale și copil ești iar.

A fi sau a nu fi ? De-am avea știre
Ce soartă ne așteaptă-n nemurie,
Dac-am cunoaște ce e cînd se-oprește
Ceasornicul și timpul împietrește,
Am mai răbda noi jugul și i-am zice :
Apasă mai departe pe cerbice ?
Și nedreptatea cocoțată sus
Ar mai găsi în noi un ins supus ?

Se-oprește mîna pe stilet și iată
Palori crepusculare ni se-arată,
Reflexele livide se răsfață
Pe ape, pe păduri, pe mîini, pe față.
Pe lac plutește moartă printre nuferi
Ofelia și nu mai poți să suferi.
De-acuma poate Fortinbras să vie :
Aprinde-ți candela, Melancolie !

Sau lasă-te săltat de-un rîs voinic :
Se-ndoapă Falstaff, omul de nimic,
Și bețivanul Sly cînd se deșteaptă
Vede curteni surfzători c-așteaptă ;
I-aduc pe tăvi de-argint mîncări alese.
I le refuză tinerei mirese

Petruchio, îmblânzitor de fiare,
De nazuri muiereschi patibulare.

Dar e mai înțelept să liberezi
Pe duhul Ariel, acum când vezi
Căindu-se dușmanii tăi cei cruzi.
În fața liniștită, ochii uzi
Văd pe Miranda, pe Ferrando cum
Vor duce omenirea pe alt drum :
Iubirea dacă pururea învie
Nu moare nici speranța, chiar târzie.

Magia devenit-a de prisos,
O, Prospero ! Aflași că-i de folos
Doar omul cu puterea-i de la fire.
Gândește pentru-ntreaga omenire !
Deci lasă insula, -n Milan te-ntoarce,
Le taie firul fuselor la Parce.
Științele învață-le pe toate —
Și nu uita : dreptate fă-n cetate !

[1964]

'TĂLMĂCIRI

[SONETUL 54]

după Michelangelo

Știu să citesc în fața ta curată
Tot ce cuvîntul meu nu poate spune,
Privindu-te, descătușat de lume,
Se urcă sufletul spre cer și i se arată.

Mulțimea, clewetind cu josnicie,
Vinovățește propria-i simțire,
Însă iubirea mea n-are clintire,
Rămîne-ntreagă năzuința-mi vie.

Frumosul izvorăște din fîntîna
Etern-a îndurării. Laolaltă
Cuminții, pricepîndu-l, își dau mîna.

Nici alte roade, nici dovezi coboară
Din cer mai limpezi. Cine te exaltă,
Urcînd, își simte moartea mai ușoară.

1956 [1950]

SONETE

după Giordano Bruno

[SONETUL 575]

Parnasul socotesc a-l fi găsit
În mine însumi, astfel încît muze
Doar propriile gândiri le-am socotit
Și mi-au fost martore și călăuze.

Sărmanii ochi plîngînd mi-au fost doar ei
Izvoare-n Helicon curgînd pe stîncă
Și-n mine-aflai pe zei și semizei,
Cum e-a poetului chemare-adîncă.

La ce-aș dori să fiu știut de regi
Și răsplătit de împărați și papă ?
Menirea în viață tu ți-alegi,

Iar faimă și cinstiri nu mă adapă.
Destul îmi e să cuget și-am cuvînt
Cununi doar să doresc de laur sfînt.

[1964]

[SONETUL 583]

Insignele înaltului amor
Le recunosc speranțe cînd îngheață,
Dorinți cînd se trezesc din somnul lor,
Cînd plîng și rîd, și cînd pe față

Mi se citesc tristeți și bucurii,
Și lacrimi curg și flacără nebună
Se-aprinde-alături, încît știi
Că Tetis și Vulcan pot sta-mpreună.

Iubesc pe altul, însumi mă urăsc,
În umbră mă cufund, cînd se ridică
Pe stîncă dorul meu dumnezeiesc.

De-a pururi fuge, pururea mi-e frică
Să-l pierd cînd cred a-l fi găsit, și-oriunde
Pe cît îl caut, tot mai mult s-ascunde.

[1964]

[SONETUL 593]

Zburdalnic fluture nu știe
Că-l mistuie lumina ce iubește,
Nici cerbul la izvor când se îmbie
Nu simte vînătorul că-l pîndește.

Prin dulci alei licorna a pășit,
Nu bănuiește lațul ce-o va strînge ;
Dar eu cunosc cui sînt făgăduit,
Izvorul știu că-l voi roși cu sînge.

Mi-e cunoscut arcanul trădător
Și rugul ce va consuma îndată
Nebunul ins cu firea-i blestemată.

Cum aș putea porni pe-un alt pripor
Cînd însăși întocmirea mea cuprinde
Săgeata, ștreangul, torța ce aprinde ?

[1964]

[SONETUL 605]

Pe căi abrupte și ocolitoare
Urme de pradă că se-ntreabă cum
Ducîndu-și cîinii lui la vînătoare
Acteon a găsit destinu-n drum :

Ce-i muritor divin e totodată,
Cînd vede trup din unde, cizelat
În aur, fildeș, marmură curată —
Și vînătorul deveni vînat !

Copoi-n lanțu-i nu-i mai stăpînește
La semnul Diane, ei s-au azvîrlit
Pe Acteon să-l sfîșie cîinește.

O, cugete al meu prea chinuit,
Înaltele gîndiri le-avînt spre stele
Dar împotriva-mi vin și mor prin ele.

[1964]

SONETE

după Shakespeare

[SONETUL LXXV]

Esti pentru suflet, cum e-o-mbucătură
De pîine — acelu care e flămînd,
Ca ploaia ești în brazda cea obscură,
Ca punga-i pentru-avarul tremurînd.
Îmi aparții și-n taină jubilez,
Trist sînt că nu vei fi a mea-n vecie ;
Doar pentru mine-aș vrea să te păstrez
Și lumea toată aș dori s-o știe.
Privindu-te aș sta pînă la moarte
Ca să cerșesc fugara ta privire :
De-atît noroc nu-i nimeni s-aibă parte —
Doar de la tine-aștept milostivire.
Mă cred cînd prea bogat, cînd mă dezic :
Am tot ce vreau și nu mai am nimic.

[1964]

[SONETUL XCVIII]

Plecat de lîngă tine, cînd floarea se deschide
Și cînd april punîndu-și sărbătorească vestmînt
În orice suflet tînăr o candelă aprinde
Și cînd Saturn, bătrînul, danțează-n ritm și cînt,
Nici briza ce-ncovoie petale zugrăvite,
Nici ciripit de păsări și nici parfum de flori
Nu mai mă pot decide corolele iubite
Să le culeg și cîntec să-nalț ca alte ori.
Să laud roza roșie nu mai mă voi pricepe
Și crinul candid nu știu acum să-l prețuiesc,
Deopotrivă totul de-aici-nainte-ncepe
Să-ți semene ca umbra modelului ceresc ;
Totul îmi amintește de tine, te imită,
Dar fără tine — totul e iarnă amorțită.

1956

[SONETUL CXXXI]

Nu-ți seamănă privirea cu un soare,
 Mărgeanu-ntrece gura ta carmină,
 Ca sînul tău știu nea mai lucitoare
 Și mulți privind pe oacheși vor lumină.
 Învoalte roze albe și-nfocate
 Decît fîi stau pe față poți s-admiri
 Și am simțit în vînt îmbălsămate
 Suflări mai dulci ca cele ce expiri.
 Și glasul tău melodios îmi pare,
 Dar muzica mai mult m-a desfătat,
 Nu am văzut trecînd zeite-n zare
 Cînd ritmul pașilor ți-am măsurat.
 Doar neghiobli poezii-n ode zic :
 Învețe de la tine ce-i unic.

[1964]

[SONETUL CXLIII]

Cum gospodina fuge ca să prindă
 Cocoșul de pe gard care-a zburat,
 Lăsîndu-și pruncul părăsit în tindă
 Și-aleargă toate străzile din sat
 Și nu aude pruncul ei că plînge,
 Și surdă e și oarbă, pînă cînd
 Cu tălpi rănite și crușite-n sînge
 A prins nebun cocoșul, blestemînd,
 Așa și tu, sleită de puteri,
 Vei alerga s-aduci din drum pribeagul,
 Fugarul tău iubit de pînă ieri,
 Dar ținta de-ți ajungi, îmi calcă pragul :
 Revino și sărută pe copil,
 Pe-acel ce vrea să-ți fie pururi *Will*.

[1964]

[SONETUL CXLVII]

Iubirea mea-i ca febra, năzuiește
Spre ce-i aprinde și mai mult pojarul
Și se hrănește doar din ce-i hrănește
Lingoarea, desfătarea și amarul.
Vraci priceput e buna judecată,
Dar m-a lăsat, disprețuindu-i sfatul :
Întreaga nebunie mi se arată
Și-amarnic se căiește vinovatul.
Nădejdea să mă vindec a pierit
Și bîlbîi ca un orb lăsat în drum ;
Nu știu ce-am vrut, ce simt și ce-am vorbit.
Se-ndeașă-n juru-mi umbrele duium.
Te-nchipuiam scăldată-n foc de soare :
Te aflu sumbră, răspîndind oroare.

[1964]

REVOLUȚIA FRANCEZĂ

după Wordsworth

O, cîmp frumos al vocii cea bune și-a nădejdi !
Prin forțele în luptă, prin multele primejdii
Ni se părea că-i gata în fiecare oră
S-apară fericita, sublima auroră !
Eram atît de tineri, aproape mult de cer
Și căile aride și fără de mister
A legilor civile, alese dintr-o mie,
Păreau că se transformă subit în feerie.
Rațiunea suverană îi arată deodată
Umane noastre ginte o cale neumblată.
Privea sever în lume bătrîna Vrăjitoare
Dar Primăvara-n lume zîmbea, și era soare ;
Trona Făgăduința deasupra-ntregii lumi,
Și mugurii cu coaja lor verde-abia plesnită
Îmbălsămau mai tare ca roza fericită.
Niciînd nu aprinsese, mai vie, bucuria
În piept de oameni tineri curajul și mîndria.
Și dintr-un cap al lumii și pînă-n celălalt
Simțeau cum se propagă prin cer un vis înalt.
Iar cel ce alesese o cale liniștită
De studii și-armonioase gîndiri fără ispită,
Chiar el simțea sub pasu-i, intrînd în noi tipare,
O plastică argilă spre-o nouă-ndestulare.
Sunase ora-n care puteai să întrupezi —
Nu pe un țarm utopic, pe care nu îl crezi,
În insula de basme în care niciodată
N-a răsunit sandala cea grea și ferecată,

Ci pe pământu-n care de-a pururi ne e dat
Viața să ne-o ducem cu pasul măsurat —
Să întrupezi unica, rîvnita fericire,
De care-i însetată întreaga omenire.
De ce n-aș spune astăzi ce am simțit atunci...
Pământu-ntreg, cu ape, cu dealuri și cu lunci
Îmi apărea asemeni cu-o nouă locuință
Mai ieri necunoscută și azi spre folosință :
Deschizi o ușă, cauți, străbați odăi în rînd
Și planuri minunate ți se-ntocmesc în gînd,
Din ochi dai la o parte pereți și tai ferești
Și-n casa ta cea nouă stăpîn acuma ești.

1956

PE LAG

după Goethe

Nou sînge, hrană pură
Din larga lume-adun ;
Prea darnica natură
Mă leagănă la sîn.

Corabia o saltă
În tact un lopătar
Și sub căciula-naltă
De pîcle munți apar.

De ce vă aplecați, de ce,
Voi, ochilor, sub vise aurite ?
Ah, dispăreți, oricît de strălucite,
Cît timp aici iubirea doamnă e !

Pe valuri scînteie
Stele o mie ;
Pîclele turnuri
Clădesc spre tărie.

Adie din zori,
Se-ndoaie copacul,
Roadele-n pîrg
Răsfrînge-le lacul.

1956

SUFLETUL LUMII

după Goethe

Porniți spre patru puncte cardinale
Din locu-acestor falnice ospețe
Și întocmiți prin zonele astrale
Un univers cu mii și mii de fete !

În depărtări ce nu cuprinde gândul
Vi se arată visul unor zei,
Aprindeți-vă, fragede, de-a rîndul
În spațiul plin de flăcări și scînteii.

Înaintați, puternice comete,
Porniți tot mai departe și mai sus,
Un labirint de sori și de planete
Vă taie calea voastră spre Apus.

Pămîntul neformat îl veți cuprinde
Și-l veți lucra cu tineresc avînt,
Și chipul lui mai viu se va aprinde
În tineresc elan cîntînd.

[1957]

DOR

după Goethe

Înțeleptul doar s-o știe,
Nu și prostul ce rînjește :
Vreau să cînt viața vie
Ce spre moarte se dorește.

În răcoarea nopții-n care
Te-ai născut și-ai procreat,
Așintit spre luminare
Dorul te-a înfășurat.

Noaptea nu te mai oprește.
Desfăcut din umbra-ți lungă
Dorul tău vrea și silește
Spre-alte-ngemănări s-ajungă.

Nu ți-e grea vreo depărtare,
Vii înaripat, zorit,
Pînă cînd în luminare
Aripa ți-ai mistuit.

Loc de rătăcire-n viață
Este sumbra ta stihie.
Dacă dorul nu te-nvață :
Mori și reînvie !

1956 [1932]

SONETE

după Goethe

VIATA NOUA

Se zbate-un fluviu din stînci să scape,
Cu Oceanul să se împreune :
Reflexe ceru-n undele lui pune —
Lărgime vor turbatele lui ape.

Demonic deodată se prăvale —
Și munți, păduri de-a curmeziș se-așează :
Oreas stă o clipă, meditează,
Nu-i chip de fel să-nainteze-n cale.

Dau undele asalt, se zbat în van,
Se umflă și se beau apoi pe sine,
Zadarnic vor spre tatăl Ocean.

Dar iată-le : s-au liniștit în fine.
Le scoate noaptea stelele în față
Și lacu-ncepe-acum nouă viață.

[1964]

INTILNIRE

Investimîntat în mantia ta largă,
Urcai pe-un drum de stîncă povîrnit,
Căţînd zăpezi cu gînd neliniştit
Şi inima-ţi bătea în piept să-l spargă

S-a luminat deodată ceru-n zare
Şi parcă apărură o nouă zi,
Pe drumul povîrnit cînd se ivi —
Şi-a încetat orice cutremurare.

Ţi-ai strîns mantaua-n faldurile-i dese,
De drum văzîndu-ţi, ochii în pămînt,
Gonind simţirile abia-nţelese ;

Dar o urmai de-aproape, pînă cînd
Din cale-i se opri, şi de manta
Scăpîndu-te c-un gest, a fost a ta.

[1964]

VORBEŞTE O FATĂ

Eşti grav, iubite ! Chipul tău îmi pare
Sculptat în marmoră, așa-i de rece :
Nici un surîs de-amor pe el nu trece ;
În piatră chiar zăresc o-nduioşare.

Se-ascunde inamicul sub un scut ;
Prietenul se cade să se-arate.
Te caut : eşti în zone depărtate.
Rămîi statuie deci ca la-nceput.

Spre care din voi doi să mă îndrept ?
Spre chipul cel cioplit, spre omul viu ?
Le simt răceala deopotrivă-n piept.

Mai mult deci nu voi mai vorbi-n pustiu,
Ci, sărutînd statuia mult şi bine
Aştept, gelos, să mă răpeşti la tine.

[1964]

AVERTISMENT

În ziua judecării de apoi,
Cînd lumea o s-ajungă la sfîrșit,
Sever ni se va cere, negreșit,
Să explicăm tot ce-am vorbit în doi.

Ce o să spun atunci, iubito, cînd
Ni se va cere-n fine socoteală
De vorbele șoptite cu sfială,
De implorări cu glasul tremurînd ?

De-accea te întreabă : drept a fost
Zadarnic să mă fi lăsat a spune
Un flux de vorbe fără nici un rost ?

Mi-e teamă inutila rugăciune
Dorind s-o-ndreptătesc cum se cuvine
Că ziua ceea ani întregi va ține.

[1964]

DIN „POEZIE ȘI ADEVAR”

după Goethe

De ce mă chemi și fără voia mea
În preajma-ți strălucită ? Mie
Au mult mai bine nu-mi era
În noaptea cea pustie ?

Sub luna plină-n chiliuța mea
Stăteam scaldat în toți fiorii ei,
Ascuns și singur, fără de temei,
Și sufletul din mine amurgea.

La ceasuri aurite eu visam,
La multele plăceri, fără de pată,
Și-n suflet îmi întipăream
Îcoana ta curată.

La masa verde, stînd tîrziu la joc,
Să fiu tot eu acela care
Îi cer un semn bătrînului noroc.
Cu inși nesuferiți la lumînare ?

A primăverii floare niciodată
N-o regăsesc la fel de pură ;
Oriunde ești, o, îngere, se-arată,
Iubire, bunătate și natură.

1956 [1955]

OCTOMBRIE 1849

după Heine

S-a potolit furtuna mugitoare
Și iar e liniște acum,
Germania, copilul mare,
Își țese visul de Crăciun.

.

Detunături se-aud. Rachete
Zbucnind, salută din mormânt
Un praznic închinat lui Goethe :
O liră veche, vechiul cânt.

.

Și urlă, latră, grohăie, abia
Pot suporta mirosul care-mi vine.
Dar liniștește-te, poete, inima
Ți-a obosit. Ești bolnav. Taci mai bine

1956

ENFANT PERDU

după Heine

Post depărtat în lupta libertății
Slujit-am credincios treizeci de ani.
Nu am crezut că prin verdictul sorții
Mă voi întoarce-ntreg dintre dușmani.

Am stat de veghe-atâtea nopți de-a rîndul
Și nu puteam să dorm, întins sub cort
Cu-atîția dragi prieteni, ascultîndu-i
Cum sforăiau c-ar fi trezit și-un mort.

Mă cuprindea adeseori urîtul
Și frica (numai proștii nu o știu)
Și ca s-o uit îmi fluieram eu cîntul
Cu rimele obraznice-n pustiu.

Da, am vegheat; cu pușca lîngă mine
Și de se apropia vreun dușman
Îi trimiteam, să-l ție minte bine,
Un glonț fierbînte drept în burduhan.

Dar s-a-nîmplat ades ca prostănacul
Să știe să ochească tot la fel,
Ah, rănile în trupul meu, săracul,
Au desfundat izvorul sîngelui din el.

Un post e liber ! Rănile se cască,
De cade unul, altu-i încă drept,
Dar cad, nebiruit, iar scut și cască
Întregi îmi sînt ; nu inima din piept.

1956

NAPASTUIȚII

(fragment)

după Victor Hugo

Fiindcă nenorocirea în luptă dă poveți,
Copii, să stăm de vorbă de rostu-acestei vieți.
Îmi amintesc, odată, mergînd printr-o pădure
C-am întîlnit prăpăstii sălbatice și dure,
Un loc pustiu, de ierburi și spini acoperit
Unde sfîrșește drumul, pîrîul a pierit
Și am văzut prin pietre, prin ghimpii cei lucioși,
Un coperiș de trestii și fum urcînd din coș
Încet, cu greutate, prin crengi împreunate.
Lumina în colibă intra prin despicate
Obloane și, desigur, mi-am zis că stîncă vrea
S-ascundă mohorîță în mica ei vîlcea
Această locuință căzînd pe brînci, umilă,
Că fluierînd prin ramuri, scatiilor li-e milă
Și-o plîng, așa de slabă și de tristă îmi părea !
Deci cufundat în gînduri mă îndreptam spre ea
Cînd m-a ajuns din urmă un om cu-asiul lui,
Cîntînd de zor, mînîndu-l cu coada biciului.
L-am întrebat : — „Au cine aici s-a cuibărit ?“
Iar el cîntînd într-una : — „Un biet năpăstuit“.

Mergînd către coliba pierdută-n locuri joase
Mesteacănul cu creanga-i de care se-animase
Un cerceluș de apă, părea că îmi arată
Cu degetul intrarea, iar vîntul dintr-o dată

Ușița îmi deschise și-aflai pe dușumea
Stînd un bătrîn cu-o haină pe umeri, de aba.
Moșneagul lîngă vatră uscînd niște obiele,
Veghea în locuința deschisă pentru stele
Și pentru trecătorii pierduți în curmătură
Stînd singur cuc, și fără vreun cîine-n bătătură,
Și fără gard, și fără o cheie-ntoarsă-n poartă :
Păzește sărăcia pe-acel ce-n spate-o poartă.
Găsii moșneagul apă bînd, molfăind în gură
Un măr, dar fără pîine măcar o-mbucătură.
Mă întrebam cum viața să-și ducă va putea ?
E greu s-o duci cu geamul căzut din cercevea.
Cumplită era iarnă în locul fioros.
Nici un culcuș ca lumea. Oare dormea pe jos ?
Întins pe niște paie, pe-un loc afar' din cale
De mic : — „Nu este bine în colțul dumitale,
Unchiașule, ți-e soarta prea negrăit de tristă“.

— „Ei, fiule, pe altul îl plînge că există.
Eu stau aici în codrul măreț și sub un cer
Strălucitor de raze ; n-am pat și nici nu cer,
Dar pot să dorm. Cînd zorii se-aprind și-atuncea cînd
Privesc trăind pădurea, miresme-adulmecînd,
Și flori, izvoare, nu am ca să mă plîng temei :
Aceasta mi-este casa și sînt stăpînul ei.
Rău n-am făcut în viață și, vezi, o duc prea bine
Cu mere pădurețe și zdrențele pe mine.
Prieten mi-este Domnul, prea bunul megies,
Îl simt în cuiburi, roiuri, copacii urieși,
Din care glăsuiește o voce dulce,-l știu
În umbra sfîntă-n care am apărut om viu
Și în azurul unde mereu, mereu m-afund.
Divinității nu-i cer nimica : pînă-n fund
Dorința mi-e-implinită, cînd mi-este dat să am
Culeasă fraga-n iarbă ; castana de pe ram.
Sînt mulțumit cu Domnul ; e mulțumit cu mine,
Sînt fericit.“

Ca și astăzi, alt'dată, prin mulțime
Treceam pribeag, cu ochii încetoșați de vise,
Privind de sus, prin nouri, spre-adîncile abise,

Morminte scînteinde, minciuni, stafii în rînduri,
Joc de lumini și umbre, cu fruntea grea de gînduri,
De-a pururea instinctul făcîndu-mă-a pricepe
De unde omeneasca durere grea începe.
Prăpastia suferinței m-atrage. Alții sînt
Scafandrii fără teamă-ai oceanului profund.
O, vînt, ei scurmă-adîncul, pe care-l mătură tu,
Ei se-adîncesc în valuri, eu-în rana ce duru,
Grozav le e noianul, dar nu precum e-al meu,
Nu-i pizmuiesc, căci drumul îmi e cu atît mai greu
Și înțeleg că cerul va răsplăti odată
Culegătorul perlei și mintea luminată.

.

1956

BREVIAR

Este arta o mîngîiere? Grozav mi-e teamă că nu. Ostenit de muncă, asediat de griji sau de necazuri mai mărunte, mi s-a întîmplat adeseori să caut refugiul artei. Balsamul ei mi s-a părut că vindecă rănilor mai ușoare. Mi-am dezvelit fruntea în fața adierii ei răcoritoare. M-am odihnit o clipă în umbra și liniștea ei. Dar cînd o mare durere s-a abătut asupra mea, atingerea artei mi s-a părut neleguită și profanatoare. Durerea mea încremenită dorea să rămînă singură. Voluptatea artei devenea un blestem și o sfidare. Poți să vorbești celui strivit de rosturile și așezările lumii despre farmecul și splendorile ei? Artă ofensează adeseori durerea umană. Reprezentarea acesteia în artă pare că nici nu bănuiește suferința vie a răniilor sîngerînde. Nu, pentru acel care a coborît în abisul durerii, arta nu mai este o mîngîiere.

*

Cîntecul bun este tovarășul muncii. Să lucrezi liniștit și regulat, în acord cu tine și cu acel mic folos pentru alții, care alcătuiește conștiința bună a muncii, să-ți simți puterile acordate armonios și să asculți cîntecul care se însoțește cu efortul tău prielnic și ușor, iată partea cea mai bună a fericirii noastre.

*

Beethoven e uman, adînc uman. Wagner e suprauman, eroic. Mozart e angelic. Bach este divin. Iată ierarhia onto-

logică a celor mai de seamă creatori muzicali ai culturii noastre.

Interesul tineretului pentru literatură provine din nevoia lui de viață. Interesul pentru literatură se menține cu vivacitate atâta timp cât durează epoca de descoperire a vieții. În epoca maturității, literatura nu-ți mai poate descoperi viața. Ea poate cel mult s-o divulga.

Arta nu este aliata durerii omenești. Ea este tovarășa bună a fericirii. În tinerețea noastră ne simțeam uneori îmbătați de bucurii atât de vaste și de covârșitoare, încât numai spațiile imense ale unui Beethoven sau Shakespeare puteau să le cuprindă și să le adăpostească.

Omule, ești un cetățean liniștit, ești avocat, medic sau profesor, îngrijești de copii și de casă, plătești impozite, citești gazete, votezi la Cameră și la Senat și abia dacă îți dai seama că pe buzele tale stă veșnic gata să nască un imn și că, în sufletul tău, vibrează delirul lui Corybant.

Beethoven este ilustrația muzicală a dialecticei hegeliene. Sensibilitatea lui se dezvoltă prin antiteză și sugerează identitatea profundă a contrariilor: durerea în fericire și fericirea în durere.

Heraclit a spus că totul merge. Cu aceeași dreptate s-ar putea spune că totul stagnează și că, scăpate din mîna Creatorului, evenimetele lumii vin să îngroașe imensele depozite moarte ale trecutului iremediabil.

...Orfeu, semizeul mîngîierilor. Eliberînd pe Eurydice din Infern, el ne învață că nimic nu este împietrit în lume și că totul se poate întoarce în pasta moale a posibilităților. Dar Orfeu pierzînd pe Eurydice...

X. îmi spunea că ori de cîte ori a fost obiectul unui atac al răutății sau prostiei, un cîntec tainic de jubilară îi vesteia trăinicia substanței lui întime.

Vizitînd acum cîtiva ani Ospiciul din S., am înțeles în ce constă cazul patetic al nebunilor, adevărați martiri ai inteligenței, victime ale marilor riscuri pe care și le-a asumat speța noastră angajîndu-se pe căile gîndirii.

M-au interesat totdeauna ratații, veleitarii, provincialii nenorociți, oamenii din umbră, naturile secrete, toate acele larve obscure ale fantaziei, în care mi s-a părut a recunoaște materia primă a genialității.

Spiritul teoretic a devenit una din marile calamități ale omenirii moderne. Atît de mult a avut de suferit lumea de azi de pe urma principiilor abstracte, încît pentru a-și tămădui rănilor, ar trebui să se decreteze că, timp de mai multe decenii, nu mai are dreptul să se exprime în teză generală și că nu mai este îngăduită nici o comunicare scrisă sau verbală care ar putea contrazice cunoștința unui fapt particular și precis. Delirul teoretic trebuie neapărat înăbușit, dacă omenirea vrea să-și cruțe multele suferințe care o mai pot aștepta.

Omul de cultură știe că o abstracțiune este o aproximație, o plămuire a inteligenței care elimină multe din faptele

pe care pretinde a le reprezenta. Semidoctul își închipuie că abstracțiunea este un fapt și că ea poate fi invocată cu siguranța cu care ne referim la obiectele experienței.

Îmi spui, iubite tinere, că vremii noastre îi lipsește *cre-dința*. Mie mi se pare că vremea noastră ar avea nevoie și de puțină *îndoială*. Lui Dumnezeu nu-i poate fi neplăcută o inimă care se frânge.

Suferințele oamenilor nobili iau totdeauna forme generale. Oamenii nobili sînt conștiința îndurerată a Universului.

Orice pornire înaltă și de preț se înrădăcinează într-o taină a sufletului. De aceea indiscreția este păcatul cel mai mare de care ne putem face vinovați față de semenii — și nestăpînirea, vina cea mai grea față de noi înșine.

Un singur cuvînt mai mult decît trebuie, o simplă mărturisire nelalocul ei, umple o conștiință delicată cu tristețea și remușcarea unei nopți de orgie.

Este deopotrivă de grozav gîndul că sîntem ținuți încovoiați sub legea fatală a naturii noastre și gîndul că putînd-o înfrînge oricînd, ar fi stat în puterea noastră să dăm împlinirilor vieții o altă îndrumare.

Orice hotărîre suprimă unul din aspectele posibile ale lumii. Este în orice hotărîre un grăunte de brutalitate.

Viața repetă în fiecare moment drumul dintre posibil și iremediabil.

Melancolia Divinității meditănd la toate aspectele universului anulate prin actul creației !

Bogăția experienței interne împiedică sistematizarea ei. Există un scepticism al abundenței.

Sinceritatea fiind acordul faptei cu gîndul, se înțelege că ostenele lămuririi propriului gînd sînt dificultățile sincerității.

Nu putem fi sinceri decît în raport cu gîndul care, lămurindu-se în noi, a devenit obiectiv și prin urmare mai puțin al nostru. Orice sinceritate devine așadar problematică.

Există o sinceritate din ușurință. Un scrupul adînc face sinceritatea imposibilă.

Un gînditor a observat odată că există un aer de rudenie, o afinitate misterioasă între caracterul omului și evenimentele vieții sale. Prostul „dă în gropi“, pentru că pașii săi îl poartă cu dinadinsul pe drumuri desfundate. Un șir de întîmplări nenorocite devine așadar demoralizator nu numai prin consecințele de care trebuie să te temi, dar și pentru că poate face pe cineva să se îndoiască asupra valorii intrinsece a naturii sale. Dimpotrivă, ce profundă este jubilarea mistică a fericitului !

În ziua cînd am citit pentru întia oară una din comediile lui Shakespeare, am fost uimit să găsesc o analiză a ei în prima carte pe care întîmplător am deschis-o, prietenul pe care nu-l mai întîlnisem de zece ani mi-a vorbit de ea, numele ei

mi-a apărut deodată răsfoind o revistă veche și ridicând un colț de hîrtie azvîrlit în stradă am citit titlul ei. Astfel de întîmplări revin în experiență de atîtea ori, încît ne putem întreba dacă viața este în adevăr un drum pe care înaintăm, pentru a întîlni în dreapta și stînga oameni și lucruri felurite sau dacă nu cumva ea este mai degrabă o înaintare de serii compacte de evenimente către noi.

Degetul destinului întors către noi arată în același timp către fundul lumii.

Omul tînăr este indiscret, zgomotos, neliniștit, excesiv și veșnic preocupat de sine. Toate defectele plebeene se întîlnesc în el. Aristocrația caracterului nu se poate dobîndi decît cu pierderea treptată a singurului bun pe care, cu toate acestea, avem dreptul să-l regretăm, și numai pe drumul durerilor care te închid în tine, inșul poate cuceri rezerva, măsura, calmul, cumpătarea.

Remușcarea este singura durere fără alinare.

Disprețul este mai puternic decît ura, căci ura luptă, pe cînd disprețul se poate scuti de a lupta. Ura combate un dușman în carne și oase, o ființă validă și primejdioasă. Disprețul are însă de-a face cu o umbră, cu învelișul unei realități scursă de vlagă și rătăcită în orice substanță. Sufletul care știe să disprețuiască poate deci rămîne liber de pornirile și vehemențele urii. La ce bun ai mai dori distrugerea ființei pe care ai izbutit s-o asimilezi pe deplin în sufletul tău? Nu cumva atunci disprețul este reacțiunea unei conștiințe care ocolește lupta? Poate că da. În tot cazul, disprețul presupune o adîncă mizantropie, în timp ce ura subînțelege, dacă nu iubire, cel puțin interes pentru ființa urîtă. Pentru reabilitarea disprețului, să spunem însă că nu există suflet mare și cale

dreaptă în viață care să fie lipsită de marile lui energii securabile. Forța eliberatoare a disprețului este neîntrecută. Ea netezește căile noastre și ne redă certitudinile intime, scopurilor imanente.

Avem datoria intelectuală de a spune adevărul : pe acel folositor, constructiv și întăritor, dar și pe acel primejdios, demoralizant și diabolic. Echilibrul sufletesc al oamenilor trebuie din cînd în cînd turburat și compromis. Elementele construcției interne trebuie eliberate, smulse din unitatea lor, încredințate anarhiei primitive. Certitudinile lăuntrice trebuie înlocuite prin îndoieli și superba siguranță de sine prin deznădejde. Numai așa ideea omului se poate îmbogăți și adînci. Cine dorește perfecționarea tipului omenesc trebuie să-și dorească toate durerile și toate prăbușirile.

PAGINI DE MEMORIALISTICĂ

PROBLEMELE MEMORIALISTICEI

A fost o vreme cînd istoria era considerată ca o disciplină care, prin preocuparea de a stabili fapte și serii de fapte individuale, nu-și pierde totuși caracterul ei de știință, adică de cercetare capabilă de a stabili *adevăruri*, raporturi dintre oameni și lucruri independente de noi. Astăzi știm însă mai bine că istoria este construcție, sinteză imaginativă și că faptele ei nu devin adevăruri decît în măsura în care le înviem prin spiritul nostru, le facem ale noastre și le producem oarecum din nou. Puzderia de informații găsite într-o arhivă nu devine istorie propriu-zisă decît în măsura în care, prin împrumutarea suflului vieții personale, izbutim să le dăm o configurație unitară și vie. Din această pricină, poate că lucrarea istorică cea mai tipică este aceea a memoriilor, a povestirii faptelor trăite, a celor care ne privesc în chip direct și a celor la care am luat parte dintr-o strînsă apropiere și cu un rol mai mult sau mai puțin activ. A-ți istorisi viața ta nu este un lucru deosebit de acela care constă în povestirea unor vieți străine, a altor oameni, a unor societăți, a unor instituții, a unor dezvoltări spirituale în vreunul din domeniile culturii. Ba chiar, abia în povestirea vieții tale proprii, mecanismul analog al lucrării istorice se luminează pe sine și devine evident.

Problemele istoriei sînt din această pricină și problemele memorialistice. Cea dintîi dintre acestea este aceea a originilor. Cînd începe viața ta? Cînd privim în trecut, este cu neputință a nu afla un moment în care tu nu erai încă tu însuși. Cînd ai început să devii tu însuși, prin ce eveniment

de seamă s-a produs acea grupare de atitudini, de aspirații, de sentimente în a cărei relativă stabilitate obișnuiești a te recunoaște pe tine? Adevărul este însă că mulți memorialiști nu pornesc de la un astfel de punct al încheurii, ci dincolo de el și mai adânc în trecut, uneori în trecutul unor împrejurări care nu aparțin proprii lor vieți individuale, caută și izbutesc să găsească unități mai largi, continuități mai misterioase. Augustin pornește în *Confesiunile* sale de la criza convertirii lui creștine. Rousseau și Tolstoi își încep povestirea cu amintirile copilăriei. Iorga începe însă cu evocarea strămoșilor — și unele din lucrurile cele mai interesante pe care le-a spus despre sine rezultă din ceea ce credea despre acele vechi fundamente în care se înrădăcina sentimentul său de viață.

O altă problemă a memoriilor este aceea a periodizării. Din câte răstimpuri este făcută viața noastră, prin ce evenimente se articulează ea în fragmente mai mult sau mai puțin distincte? Dar există oare astfel de fragmente, sau viața este mai degrabă un continuum melodic, un flux care izvorăște neconținut și nu poposește niciodată într-o etapă de oarecare fixitate? Există de fapt două tipuri de memorii, unele care au o structură oarecum spațială, arhitecturală, altele care au o factură pur temporală, muzicală. Prima varietate este mai des reprezentată. Cea de-a doua, aparținând unei concepții mai noi a timpului, este aceea a lui Marcel Proust în *À la recherche du temps perdu*, cea mai de seamă operă memorialistică a vremii noastre.

Care este partea întâmplării și care este cea a voinței deliberative în alcătuirea destinului nostru — este o altă întrebare în fața căreia se oprește memorialistul. Există memorii, ca acele ale unui Bismarck, în care trăiește icoana unui caracter voluntar, artizan al soartei sale individuale. Și totuși, chiar în astfel de cazuri, rolul întâmplării nu este niciodată negat de memorialist. Unul din interesele cele mai de seamă ale memoriilor stă tocmai în relevarea aceluia caracter al vieții care ne face să înțelegem că ceea ce simțim și ceea ce am devenit s-a produs, cel puțin într-o anumită măsură, printr-o contribuție străină, prin amestecul unor puteri care ne depășesc și pe care, numai din pricina ignoranței sau a lipsei noastre de pătrundere, le atribuim întâmplării. Accentul patetic al tuturor memoriilor provine tocmai din sublinierea părții de

necunoscut pe care trebuie s-o admitem în constituirea unui destin omenesc.

În sfârșit, toți memorialiștii dau un sens finalist relațiunei lor, arătând cum toate seriile de întâmplări ale vieții concurează către un scop și compun o unitate expresivă. Cazul unui memorialist care să-și înfățișeze viața ca o absurditate nu este cunoscut în literatură. Confesiunea spontană a unui om umil și nenorocit poate să ia o astfel de formă. Niciodată însă confesiunea cuiva care, scriind-o și încredințând-o obștei omenesti celei mai largi, manifestă, o dată cu aceasta, dorința de a extrage un sens.

În legătură cu stilizarea finalistă a povestirii vieții, apare și dorința justificării sau a apologiei. Desigur, sînt destule momente ale autoacuzării în marile memorii, dar peste ceea ce alcătuiește vina parțială, recunoscută și regretată și, uneori, prin ea, cu ajutorul ei, din materia erorilor sau păcatelor, viața memorialistului se arată cîștigînd unele valori și înscrind în câmpul etic al omenirii unele merite. Scrie memorii cine dorește să se justifice sau să se exalte pe sine, printre împrejurări care îl apasă sau amenință să-l nimicească. Literatura de memorii este una din formele luptei omului cu destinul.

[1941]

CUNOAȘTEREA DE SINE

[SCHIȚA UNUI AUTOPORTRET]

De cîteva ori, în cursul timpului, s-a format în mine dorința de a nota împrejurările vieții mele. Prins de multe alte treburî, plănuiind mereu lucrări științifice și literare și realizînd pe unele din ele, n-am găsit niciodată răgazul unei narațiuni ca aceea pe care doresc s-o întreprind acum. O povestire autobiografică cere nu numai un timp sustras sarcinilor prezente, dar și un fel special al timpului, o vacanță, un interval în care să nu te simți solicitat de obligații mai urgente. Condițiile acestea mi se par acum împlinite. De cînd m-am înapoiat de la Belgrad, trăiesc aproape fără planuri de viitor. Las vremea să se scurgă. Mă scufund mereu în vremea care s-a scurs. Cînd eram copil și-l auzeam pe tată-meu povestind evenimente care se întîmplaseră cu treizeci sau patruzeci de ani în urmă, resimțeam un fel de amețeală. Profunzimea timpului îmi așeza o ceață pe minte. Astăzi călătoresc cu ușurință pe drumurile trecutului; fantomele lui îmi sînt familiare, uneori le evoc de mai multe ori pe zi.

Am împlinit cincizeci de ani. Sînt un om de statură potrivită. Am o structură fizică echilibrată, dar nu prea rezistentă. După ce, în prima tinerețe, am trăit în sentimentul puterii mele, pe la treizeci de ani am început a crede că voi muri tuberculos. Sănătatea mi-a revenit apoi într-un regim care nu tolerează excesele. Sînt brun pe fond palid, dar nu livid.

Încă din adolescență, ba poate chiar din copilărie, m-a surprins alternanța dispozițiilor mele. Predomină însă melancolia, dar nu placiditatea, cu unele izbucniri de violență. O

societate restrînsă și aleasă îmi face plăcere. Mulțimea în jurul meu mă obligă însă să mă refugiez. Mă asociez cu ușurință, dar nu cu oricine. Îmi este necesar climatul stînei reciproce. Sînt foarte sensibil la ofensă și vexațiune.

Toți oamenii din familia mea au cultivat sentimentul mîndriei personale, vizibil în portul înalt al capului, în impunerea distanțelor necesare. Nu sînt totuși un om orgolios și ermetic. Mă deschid cu ușurință, uneori cu naivitate, pentru că îmi place să stabilesc relațiile cu ceilalți oameni pe claritate. N-am nici morgă, nici pretenții. Sînt un lucid modest.

Am simțămîntul viu al limitelor personale, pe care nu caut să-l acopăr nici altora, nici mie. Trăiesc deci sentimentul unei injustiții comise împotriva mea, atunci cînd mă izbesc de înfumurarea altora. Efortul meu spre limpezime și simplitate mi se pare că-mi dă dreptul a-l cere și altora. Mă învinuiează deci insolența și stupiditatea. Împotriva acestora am dispus multă vreme de arma tăioasă a disprețului. Am căutat însă să combat defectul unui caracter disprețuitor. Progresele experienței cred că m-au făcut mai tolerant, mai înțeleghător, mai calm, dar mi-au diminuat în același timp temperamentul. S-a dezvoltat în schimb ceea ce era în mine pasivitate, perplexitate a voinței, oarecare lene fizică, un fel de tristețe răbdătoare, căderi repetate în mohoreală și negațiune. Totuși, în societatea copiilor mei, a unor oameni tineri sau a unor prieteni pe care îi cunosc bine, pot fi vesel, spontan și chiar copilăros. Disprețuiesc emfaza, gesturile patetice, cuvintele răsunătoare. Am totdeauna grijă să cobor vocea cu un ton. Cînd mi-am dat seama că am un glas cam prea plin, am început să vorbesc mai stîns. În cariera mea profesorală, cînd am observat că am oarecare tendință spre oratorie, m-am constrîns la expunerea rece și tehnică.

Deși am un sentiment viu al onoarei, nu-l manifest decît în momentele de criză. Nu-mi aleg niciodată partea leului. Cedez totdeauna primul loc. Mă așez în rîndurile mai îndepărtate. Nu reclam marile bunuri ale vieții și distincțiile, iar cînd mi s-a întîmplat să cadă în lotul meu, m-am hotărît cu desulă ușurință să mă despart de ele. Nu sînt de loc aprig la cîștig. Am un fel de dezinteresare materială, în care mi se pare că deslușesc iubirea bunurilor pe care le resimt superioare, a unei vieți simple, fără eforturi, făcută din bucurii firești, poate și o comoditate care dezarmează voința de a le

menține. Deși nu-mi place să extind și să aglomerez sfera bunurilor mele, nu sînt poate lipsit de egoism. Am oarecare tendință spre lăcomia gastronomică. Îmi iubesc lucrurile, cărțile, tablourile, casa. Banii nu-mi curg printre degete; dar nu le sacrific nici una din plăcerile mele temperate. Sînt cu desăvîrșire lipsit de ferocitate. Îmi apăr prost interesele. Duioșia pe care mi-o provoacă tinerețea mă îndeamnă să încerc a o ajuta și a mă deschide ei ca un camarad fără pretenții. Cultiv prietenia. N-am pace pînă cînd nu-mi spun cuvîntul meu și nu fac gestul în favoarea prietenului căzut în nenorocire. Frica, lașitatea, poltroneria mă umplu de oroare. Acord însă prietenia mea cu greutate. Am putut părea deci adeseori indiferent, pentru că legătura cu oamenii îmi impune mari exigențe. Nu sînt senzual, dar sînt erotic. În tinerețe, mă îndrăgosteam în fiecare zi. Bunăvoința și credulitatea mea putea să transfigureze pe oamenii cei mai ordinari. Am avut multă vreme o tendință ridiculă spre idealizare, ceea ce a provocat, ca un remediu, dezvoltarea spiritului ironic, ba chiar asprimea cinică. Mi se întîmplă să întrebunțez cuvinte grosolane, să sfîșii cu brutalitate vîlurile colorate și să demasc bestialitatea. Mîntea mea pare a nu suporta iluziile. Dar, pe de altă parte, am oarecare aplicare spre misticism, spre tehnicile magice și o sensibilitate religioasă, în forma revirimentului interior, a căderii și a regenerării, a fervoarei și a elanului. Toată viața mea m-am rugat, deși religiozitatea mea a rămas totdeauna puțin organizată.

[1948 — 1949]

IDEI TRAITÉ

Cînd privesc peste cele patru decenii și mai bine care mă despart de începuturile mele ca student al științelor umaniste, constat o asemenea varietate de curențe, dintre care unele m-au atras și toate împreună m-au provocat la clarificarea propriei mele poziții, încît îmi spun că am fost martorul unei perioade a istoriei contemporane a ideilor, în stare să vorbesc despre acestea din proprie experiență. Astăzi, cînd mi se cere să arăt drumurile dezvoltării mele, m-am hotărît să expun, în aceste puține pagini, împreună cu rezultatele cele mai generale ale lucrărilor mele, dezbaterile de idei la care am asistat și care au putut avea o influență asupra-mi. Istoria simțită dinlăuntru, în resorturile care au mișcat-o, îndreptățește forma autobiografică a expunerii ei.

Înainte și îndată după primul război mondial, științele filozofice erau dominate de gîndirea lui Kant. Ideea conștiinței active, care își construiește obiectele ei, producea consecințe în diferite domenii ale cercetării. Trecuse, desigur, vremea marilor construcții idealiste de la începutul veacului trecut. Sistemele post-kantiene, acele ale lui Fichte, Hegel și Schelling, deveniseră obiecte ale studiului istoric. Mulți tineri încercau să pătrundă în aceste grandioase construcții, adevărate epopei ale spiritului, care arătau cum spiritul se realizează pe sine, ajunge să-și simtă propria lui interioritate, creînd lumea, și cum aceasta izbutește să se reprezinte pe sine însăși în conștiința omului și în formele succesive, istorice, ale culturii lui. Conceptul kantian al conștiinței active, sprijinit de

datele științelor istorice, îmbogățite în romantism, stă la baza marilor sistematizări filozofice în care încercam să pătrund la începutul studiilor mele.

Autoritatea acelor sistematizări rămăsese atît de mare, încît se putea semnală preocuparea constantă de a salva principiile lor fundamentale cu ajutorul constatărilor făcute de noile științe filozofice. Prin Herbart, și după el, idealismul post-kantian devine psihologism. Spiritul, conștiința sînt de fapt realități psihologice și știința consacrată studiului acestora, psihologia, părea în drept să răspundă tuturor problemelor filozofice. Totul se psihologizează la un moment dat; logica, estetica, morala, teoria cunoașterii. Toate problemele puse de aceste discipline filozofice și de altele sînt studiate cu mijloacele psihologiei și soluțiile sînt așteptate de la observarea conștiinței individuale și a chipului în care se înălțuiesc fenomenele ei. Psihologia devine psihologism. Întregul cîmp al cercetărilor psihologice era dominat de marea personalitate a lui Wilhelm Wundt, care făcea să profite lucrările sale de noile cîștiguri ale fiziologiei moderne și de metodele experimentale introduse de către Fechner. Wundt ajunsese însă la un concept psihologic fundamental, transmis prin Herbart, un concept foarte apropiat de ideea kantiană a conștiinței active și care părea s-o confirme pe aceasta: ideea *apercepției*. Tot ce se petrece în conștiință este fapt de *apercepție*, adică selecție, asimilare cu datele mai vechi ale conștiinței, structurare a datelor provenite din lumea obiectivă. *Apercepția* este activitatea continuă a conștiinței, act de voință. Prin Wundt, psihologismul devine voluntarism. Cînd formulez aceste idei nu pot să nu-mi aduc aminte de acel care, prin scrierile și cursurile sale, le-a răspîndit în jurul lui, a creat interesul pentru cunoașterea izvoarelor originale, le-a îmbogățit în parte: fostul meu profesor C. Rădulescu-Motru, filozof kantian, elev al lui Wundt.

Singurul studiu al conștiinței individuale a apărut la un moment dat insuficient, pentru că alături de aceasta se impunea din ce în ce mai mult ideea realității sociale. Wundt însuși a simțit că raza cercetărilor sale, așa cum le întreprindea în laboratorul de psihologie, nu se întinde mult departe de fenomenele psihice în imediată conexiune cu acele studiate de fiziologie. De aceea, reluînd îndrumări mai vechi, desprinsă din Herbart și din lucrările elevilor acestuia, Lazarus și

Steinthal, a întregit studiile de psihologie fiziologică și de psihologia omului și a animalelor, prin vasta sa sinteză de psihologia popoarelor (*Völkerpsychologie*). Abia această nouă disciplină putea oferi cadrul studierii fenomenelor sufletești complexe și superioare, așa cum apar în creațiile culturii: limba, religia, morala, arta etc.

Din Franța venea, prin contribuția lui E. Durkheim și ca o consecință mai îndepărtată a pozitivismului, ideea conștiinței sociale, înțeleasă ca o realitate obiectivă, un lucru, *res*, prin puterea ei de a conduce, de a limita și uneori de a i se opune individului. Durkheim și elevii lui au dat o întinsă aplicare ideii conștiinței sociale în diferitele ramuri ale cercetării filozofice. Toate formele culturii erau studiate în funcțiune de societatea pe diferitele ei trepte, la diferitele niveluri ale dezvoltării ei. Fenomenele psihologice erau înțelese ele însele în condiționarea lor socială. Psihologismul era înlocuit prin sociologism.

Dacă reflectez acum la curente de idei care se încrucișau în timpul studiilor mele, mi se pare că toate împreună tindeau să impună problema culturii și a istoriei pe primul plan al interesului filozofic. Era aci tot o urmare a kantismului și a sistemelor idealiste post-kantiene. Cele trei critici ale lui Kant puseseră pe rînd problema posibilității cunoașterii adevărului, a faptei morale, a aprecierii frumosului, adică cele trei mari valori ale culturii. Problema istoriei lipsea însă din sistematizarea kantiană, ca din toate filozofiile vechiului regim. După marea revoluție burgheză în Franța, realitatea istorică nu mai putea fi nesocotită de oamenii care asistaseră la prăbușirea absolutismului francez. Problema istoriei se impune deci în filozofiile romantice, apoi în scrierile epocale ale lui Karl Marx. Cercetările filozofice mai noi puneau în evidență acum conexiunea dintre problema istoriei și a culturii. Studiile istorice, care luaseră o dezvoltare atât de mare în secolul al XIX-lea, cereau stabilirea bazelor lor metodologice, adică ceva analog cu ceea ce Kant obținuse mai înainte pentru științele exacte, pentru morală și pentru estetică. Neokantienii încearcă această lucrare și astfel se stabilește, de pildă de către H. Rickert, distincția dintre metoda generalizatoare operantă în științele naturii și metoda individualizatoare, activă în științele istorice. Se arată apoi că faptul istoric se precizează ca fapt de cultură, ca o realitate care

conține sau stă în legătură cu o valoare a culturii. Din preocupările în legătură cu metoda în istorie apăruse și lucrarea lui A. D. Xenopol, *Principiile fundamentale ale istoriei* (în versiunea franceză *La théorie de l'histoire*, 1906), opera cea mai cunoscută în mișcarea filozofică internațională dintre lucrările vreunui cugetător român. Noțiunile de științe ale naturii și ale spiritului (*Geisteswissenschaften*), acestea din urmă numite uneori și științe ale culturii (*Kulturwissenschaften*), sînt roade ale aplicării kantismului la fundamentarea cunoașterii istorice și a tuturor disciplinelor care lucrează cu ideea de valoare. Cum vor fi studiate științele spiritului sau ale culturii? Cum trebuie să înțelegem valoarea? Iată două întrebări care au urmărit insistent pe cei ce au studiat filozofia în jurul primului război mondial.

În ce privește istoria, pozitivismul impusese metoda stabilirii exacte a faptelor trecutului, prin utilizarea critică a izvoarelor, apoi stabilirea legăturilor dintre aceste fapte. Cred că A. D. Xenopol făurind conceptul *seriilor istorice* a descris de fapt procedeele științei istorice în faza ei pozitivistă. O altă caracteristică a istorismului pozitivist a stat în aceea că succesiunea faptelor era totdeauna urmărită înăuntrul unui singur domeniu. Au rezultat astfel așa-zisele *istorii interne*, adică istoria economiei, a dreptului, a moralei, a religiilor, a literaturii, a artei, a filozofiei, toate acestea urmărind generarea succesivă a faptelor respective, dar fără preocuparea de a surprinde legăturile dintre diferitele domenii și ale tuturor împreună cu societatea în care ele se dezvoltă și pe care o exprimă. În vechea universitate dobîndea înfrîurire ideea, provenind de la W. Dilthey, a structurilor spirituale. În cărțile numeroșilor filozofi germani ai istoriei puteam urmări felul cum se grupează feluritele manifestări ale culturii în interiorul unei anumite societăți sau al unei anumite epoci, dar fără să se arate alt factor mai adînc care produce această grupare și dobîndește expresie prin ea, decît *mitul* dominant al fiecărei culturi în parte, adică grupul de sentimente și reprezentări religioase presupuse a sta la originea tuturor culturilor. De fapt, în felul acesta, se menținea ideea provenind din secolul al XVIII-lea și transmisă romantismului, ideea că în religie stă celula germinativă a tuturor concepțiilor omenești. Au luat astfel naștere o serie întreagă de tipologii ale culturilor și o teorie generală a morfologiei culturii, pe care

Într-o vreme le-am studiat cu de-amănuntul. Mi-aduc aminte impresia încercată când am citit cartea atât de răsunătoare a lui Oswald Spengler, *Der Untergang des Abendlandes*, în care culminează străduințe ca cele descrise mai sus și în care sînt descrise diferitele culturi de însemnătate mondială, ca niște organisme naturale sau ca niște opere de artă, între care n-ar exista nici o legătură și a căror succesiune n-ar indica nici un sens. Activitatea de cultură a omenirii apare în sinteza lui Spengler ca un joc steril, ca un *lusus naturae*, pe care la fiecare etapă o așteaptă moartea. Excluderea oricărui gând de finalitate în filozofia istoriei lui Spengler nu m-a putut cuceri niciodată.

În ce privește ideea de valoare, psihologismul și sociologismul contemporan nu puteau produce decît înțelegerea valorii ca reflexul activității peste lucruri de tendințele individuale sau sociale care se îndreaptă către ele. Dar pe calea acestor explicații nu se putea trece dincolo de relativismul și scepticismul etic și estetic, căci tendințele și interesele omenești găsindu-se în permanentă schimbare, valorile n-ar avea mai multă stabilitate decît acestea. Ne găseam deci într-un moment asemănător cu acel al sofismului antic. Cum îl puteam depăși? Era căutată o valoare superioară și stabilă care să le determine pe toate celelalte. Unii credeau că o pot descoperi în viață: are valoare tot ce dezvoltă și exaltă vitalitatea. Astfel de idei ne veneau din scrierile lui Nietzsche, un filozof care absorbise, din vechile lui izvoare grecești, relativismul sofistic, împreună cu vitalismul orgiastic al culturii prehomerece. Mărturisesc atracția pe care a exercitat-o acest filozof asupra mea. Incisivitatea aforismelor sale, facultatea lui de a surprinde actul de viață și voință ascuns în toate formele culturii, pornirea lui romantică de a urca pînă la originea celei mai îndepărtate ale civilizației, îmi produceau un fel de beție intelectuală. Mă cufundam apoi în *elanul vital* al lui Bergson, părăindu-mi-se că sesizez factorul cel mai adînc al creației în natură. Filozofia devenea senzație. M-am trezit din această beție numai atunci cînd am înțeles că postularea vieții ca valoare supremă autoriza nu numai toate demisiunile cugețării, dar și revărsarea cea mai bestială a vitalității, cu toate denegațiile ei în paguba culturii și a civilizației.

La Facultatea de filozofie și litere din București am studiat sub conducerea lui C. Rădulescu-Motru, minte productivă,

foarte la curent cu cercetarea modernă, caracter uman. P. P. Negulescu, om studios și talentat, era un gînditor pozitivist. Filozofia era pentru el ansamblul, pentru a nu spune agregatul, rezultatelor celor mai generale ale științelor exacte. Ne deschidea unele perspective asupra științelor moderne ale naturii, dar îi scăpa lumea valorilor și a culturii. Mihail Dragomirescu predă estetica într-o sistematizare originală, dar alimentată de sursele post-kantene, printre care acele cuprinse în *Lumea ca voință și reprezentare* a lui Schopenhauer devenise și pentru noi un izvor esențial, ca pentru atîți tineri români de la Maiorescu și Eminescu încoace. Ovid Densusianu ne aducea exemplul unui savant riguros și al unei minți cu larg orizont, foarte deschisă pentru noutate, în cursurile sale de istoria limbii române, de folclor, de literaturi romanice. Clasicismul părea cam ostenit la Universitate. Păstram deci cele mai bune îndrumări clasice de la profesorul de latină din liceu, Hildebrand Frolo, și căutam să le dezvolt și să le fructific prin cercetare personală.

Cînd am plecat, în primăvara anului 1920, la Viena, am găsit acolo o universitate care căuta să se refacă din marile încercări ale războiului. Plecam să studiez psihologia. Motru îmi dăduse recomandarea să urmăresc și doctoratul în medicină, dar această idee s-a pierdut pe drum. La Viena, laboratorul de psihologie n-avea o mare dezvoltare. La Universitate, mai existau cîțiva psihologi din școala lui Brentano și, deși neoscolastica acestora nu se potrivea cu îndrumările mai noi, aflam la ei o sistematizare de noțiuni cu precizări subtile care mi-au folosit. Emil Reich făcea cursuri de estetică literară. Joseph Strzygowski predă istoria artei cu perspective îndepărtate asupra originii „artei nordice”. Cursul său despre metodele de analiză a unui tablou sau a altui monument de artă ne înzestra cu cunoștința unor categorii stilistice, întrucîtva înrudit cu acele predate de Wölfflin la München. Un admirabil pedagog universitar, cu o foarte întinsă stăpînire asupra tuturor domeniilor filozofiei, era Wilhelm Jerusalem. Murise Dvôrak, marele cercetător al barocului, dar cărțile lui erau în toate mîinile. Începuse faima lui Sigmund Freud, profesor al Facultății de medicină.

Cînd, de la Viena, am trecut la Tübingen, am aflat aici o universitate și o așezare de viață care satisfăceau toate înclinațiile mele romantice. Mă găseam în locul unde studiaseră

altădată Hegel, Schelling și Hölderlin. Pe malul Neckarului se vedea încă turnul în care acesta din urmă trăise anii lungi ai crepusculului său. Evocam trinitatea acelor prieteni iluștri trecînd pe sub zidurile seminarului teologic, vestitul *Stift*. O parte din cursuri se țineau în noul local al Universității, pe Wilhelmstrasse, dar o altă în vechea *Aulă*, unde predaseră altădată Uhland și Friedrich Theodor Vischer. Acum ascultam pe Erich Adickes, filozof panteist, editor al operei postume a lui Kant. Constantin Ritter, care adusese metode filologice noi în lucrarea de datare a dialogurilor platoniciene, preda filozofia veche. Konst. Traugott Österreich făcea cursuri de psihologie patologică și arăta interes pentru fenomenele parapsihologice, pe care le trata în spirit științific riguros. La Facultatea de medicină, Kretzschmer făcea prelegeri despre caracterele omenești în legătură cu structura somatică. Am avut mai mult de-a face cu romanistul Haas, care preda limba franceză veche și, în cursurile sale de istoria literaturii franceze, dădea un loc mai întins epocelor mai vechi ale istoriei literare. Am ascultat cursuri de germanistică, de istoria artei, de pedagogie, de istorie, cu acea pornire de a îmbrățișa totul, căreia i-a trebuit multă vreme pentru a se fixa și a se specializa.

Profesorul de care m-am legat cu deosebire a fost Karl Groos, care se găsea acum în faza a doua a cercetării sale. Își câștigase un renume solid prin studiile sale asupra jocului la oameni și animale, asupra plăcerii estetice pe care o pune în legătură cu fenomenul *imitației interne* (*die innere Nachahmung*). Era un reprezentant al curentului simpatiei estetice (*Einfühlung*) care, prin lucrările lui, ale lui Volkelt, ale lui Lipps, domina încă cercetarea estetică a vremii. Karl Groos era oarecum tipul filozofului psihologist. Toate problemele filozofiei deveneau pentru el probleme ale psihologiei. În perioada mai nouă a cercetării sale se consacrase problemei portretului psihologic (Bismarck, Metternich), urmărise datele senzoriale în operele mai multor poeți (Goethe, Schiller, Shakespeare, Wagner); ba chiar sistemele filozofice erau studiate de el după tipul lor de construcție, analizat cu metodele psihologiei. Făcea cursuri din toate domeniile filozofiei, prezentîndu-le în lumina directivei lui fundamentale. În seminarul lui, citeam pe clasicii filozofiei, cu analize de conținut și

de izvoare și cu o metodă exactă de extragere a tuturor implicațiilor textului, care mi-a folosit mult.

Cursurile și lucrările lui Karl Groos veneau în întîmpinarea directivei cu care venisem din țară. Și cum profesorul meu recomanda studenților teme legate de ceea ce el numea *psihologia literaturii*, am încercat în teza de doctorat o aplicație a metodei lui în studiul tratatului lui Schiller despre *Poezia naivă și sentimentală*, în care descopeream un caz de folosire a ficționalismului în problema valorificării estetice. Comparația dintre poezia antică și modernă provenea din discuțiile literare de la sfîrșitul epocii clasice (*la querelle des anciens et des modernes*), dar era rezolvată de Schiller într-un spirit mai apropiat de istorismul modern, atent la individualitatea formelor de cultură. Schiller nu se mai întrebă, ca vechii francezi, care din cele două varietăți de poezie era superioară celeilalte, ci le înțelegea în legătură cu cele două forme posibile ale raportului omului cu natura, caracteristice celor două momente ale culturii omenești. Poezia antică exprima împăcarea naivă cu natura; poezia modernă exprima, în idilele, în satirele, în elegiile sale, conflictul neliniștit al omului modern cu natura și societatea. Dar după ce stabilea această tipologie, Schiller abandona principiul care îl ajutase s-o construiască, deoarece trebuia să găsească poeți sentimentali în antichitate (ca Ovidiu și toți elegiacii latini) sau poeți naivi în epoca modernă (ca Molière sau Goethe). Schiller folosisese deci o ipoteză fictivă, ca acele pe care Vahinger (în *Philosophie des Als Ob*) le identificase în domeniul tuturor științelor. Lucrarea epocală a lui Vahinger reprezenta un moment al psihologizării metodologiei științelor. Ea era bine văzută și adeseori recomandată de Groos. Teza *Das Wertungsproblem in Schillers Poetik*, 1924, aducea, împreună cu constatări ca cele de mai sus, mărturia interesului pentru problemele de istorie literară, de estetică, de morfologia culturilor, de teoria valorilor, adică tot atîtea domenii care, de aci înainte, aveau să mă reție multă vreme.

Mi-este foarte greu să vorbesc despre toate lucrările mele, mai întîi din pricina varietății lor. Apoi, un cercetător care se găsește încă în activitate și n-a terminat să-și pună de acord observațiile și ideile, se poate înțelege pe sine mai puțin decît o poate face cineva care îi consideră opera ca pe un lucru exterior. Cunoașterea presupune eterogenia dintre subiect

și obiect și nu este o barieră ușor de înlăturat faptul de a trebui să vorbești despre unele lucruri ca despre niște evenimente ale subiectivității tale, deci fără perspectiva clară și liniștită din care putem privi ceea ce stă în afară de noi. Dacă ceea ce am publicat în decurs de patru decenii va continua să intereseze, este probabil că se vor găsi și cercetători îndemnați să studieze toate acele numeroase și variate contribuții, prin care am luat parte la mișcarea științifică a țării într-o epocă destul de lungă. Mie nu-mi este dat să notez aici decât, împreună cu evocarea curentelor de idei contemporane, motivul intim al cercetării mele și să ajut astfel lucrarea de caracterizare pe care alții o pot face mai bine.

Am amintit și mai sus pornirea de a îmbrățișa ansambluri largi, mai puternică în mine decât tendința de a mă limita și de a mă specializa. Întreaga știință modernă a fost însă rodul specialităților. Îndată după perimarea marilor sinteze ale romantismului și pe măsură ce triumfau noile metode de observație și de descriere ale pozitivismului, cercetarea nu mai considera decât fragmente izolate ale realității. Acum câțiva ani, într-o discuție filozofică, s-a observat că cunoașterea științifică este totdeauna fragmentară. Dar tot atunci s-a repliat cu ideea venită din tabăra dialecticii că o simplă cunoaștere fragmentară, lipsită adică de perspectivă către totalitatea lucrurilor, n-are aproape nici o valoare teoretică. Este punctul de vedere care m-a călăuzit și pe mine. Am aspirat totdeauna către o zare mai întinsă; m-a înșufleșit tendința de a plasa diferitele teme ale studiului în totalitatea care le putea cuprinde în chip firesc. Am căutat să combat în mine însumi și în alții îngustimea privirii, lipsa de perspectivă, dar pentru acest motiv nu m-am simțit mai puțin obligat de a îmbogăți baza de fapte a generalizărilor și de a perfecționa metodele de observație. Am încercat să folosesc tot ceea ce a adus pozitivismul în domeniul stăpînirii faptelor, dar în același timp să-l depășesc, printr-o cuprindere mai largă a lor. Aceasta a fost una din tendințele devenite mai limpezi pentru mine în cursul cercetării.

Într-o primă epocă, domeniul meu a fost estetica. Dintre toate curentele esteticii occidentale, în care am încercat să mă orientez prin cunoașterea cât mai completă a izvoarelor, mi s-a părut că direcția metodică cea mai acceptabilă o constituie curentul esteticii și științei artei (*Aesthetik und*

allgemeine Kunstwissenschaft), așa cum o preconizase Max Dessoir, Emil Utitz. Sintezele de estetică provenite din romanticism, epocă în care estetica a produs mari rezultate, dădeau o filozofie a artei, conceptul ei teoretic, și regăseau realitatea concretă a artei, urmărind dezvoltarea acelui concept în istorie. Schelling și Hegel erau convinși că pe simpla cale a speculației dialectice poate fi refăcută întreaga varietate istorică a artei. Dar după progresele unor discipline particulare, ca istoria artei, etnografia, preistoria, folclorul, psihologia, toate științele sociale, speculația romantică nu mai era suficientă. Devenea evidentă ideea că plămuirea estetică folosește toate elementele culturii, le introduce în sinteza ei, încît opera de artă trebuia studiată atît în ea însăși, ca pură organizare formală, cît și în toate legăturile ei cu interesele extraestetice ale omului și ale societății. De aci nevoia de a dubla vechea estetică, prin mai noua știință a artei. În *Estetica*, 2 vol., 1934-1936, am adoptat acest punct de vedere, prezentînd mai întîi opera de artă în planul ei autonom estetic, adică în forma organizării ei, apoi în planul eteronomic, adică în legăturile și influența ei asupra societății, apoi în planul pantonomic, adică în felul în care arta îmbogățește și înobilează cultura materială a societății. Studiului operei de artă îi făceam să-i urmeze apoi studiul creației și receptării artei. Una din ideile fundamentale ale *Esteticii* a fost aceea că opera de artă, ca produs al transformării unui material, se deosebește de toate celelalte forme ale muncii omenești, prin aceea că atinge perfecțiunea produselor naturii. Operele tehnicii nu sînt niciodată perfecte și de aceea se înlocuiesc unele pe altele, într-o străduință continuă de a atinge perfecțiunea. Artistul este însă autorul unei lucrări perfecte și aceasta nu poate fi înlocuită. Împrejurarea a fost recunoscută de Goethe, atunci cînd spunea că „arta se găsește totdeauna la scopul ei”. Dar dacă arta este opera perfectă a muncii, se înțelege că munca omenească, oricare dintre formele ei, trebuie să se străduiască spre condiția artei. Întrezăream astfel o epocă îndepărtată a civilizației în care toate muncile omenești să ia forme artistice și muncitorul să obțină conștiința unui artist prin dăruirea entuziastă către lucrarea sa finită și armonioasă. Eliberarea muncii ar atinge atunci punctul ei cel mai îndepărtat. Unele din temele acestei desfășurări de gînduri le-am formulat și în memoriul *Sur l'idée de perfection dans l'art*, comunicat

Congresului de Estetică, ținut la Paris, în august 1937, și publicat în actele acestui congres. Am cunoscut, în această împrejurare, pe Victor Basch, profesorul de estetică al Universității din Paris, unul din cei mai buni cunoscători ai esteticii lui Kant, pe care memoriul meu l-a interesat prin părțile consacrate interpretării kantiene. Paul Valéry, care a făcut câteva apariții la lucrările congresului, ca un om de pe atunci obosit, a fost interesat de concepția artistului *faber*, înrudită cu propria lui concepție. Venise și Emil Utitz, pe atunci profesor al Universității germane din Praga, cu care m-am putut regăsi pe ținutul îndrumărilor „științei artei”. Max Dessoir, care prezidase congresul anterior de estetică, la Berlin, nu putuse veni. Mai târziu am intrat cu el în corespondență și revista lui, *Zeitschrift für Aesthetik und allgemeine Kunstwissenschaft*, a publicat un articol al meu asupra esteticii românești și o recenzie a lui N. Bagdasar asupra *Esteticii* mele.

Nu pot relua aici toate temele acestei lucrări care, deși a avut trei ediții, a rămas oarecum necunoscută. Numai așa se explică faptul că adeseori critici improvizăți și superficiali au caracterizat concepția mea drept „autonomistă”. Una dintre temele esențiale ale *Esteticii* a fost însă ideea că în formele organizării ei estetice, arta introduce toate valorile culturii și că, prin conținutul ei extraestetic, arta dobândește expresivitate umană, ia parte la mobilismul vieții istorice și exercită marea ei putere asupra societății. *Estetica* se pronunță de mai multe ori împotriva curentelor *puriste*, care în epoca elaborării ei, prin lucrările lui Paul Valéry și H. Bremond, atrăgeau multe spirite. Poziția mea era anunțată, deși nu deplin limpezită, încă din lecția de deschidere a cursului început la Universitate în 1927, *Eternitatea și vremelnicia artei*, reprodus apoi în volumul *Arta și frumosul*, 1931. Faptul că, în ciuda insistențelor depuse, lucrurile au putut fi prezentate în chip contrariu felului în care le înfățișasem eu însumi, îmi arătau greutatea unui autor de a se face înțeles. Dar în loc de a reveni și de a lupta pentru a face pozițiile mele cu totul limpezi, am urmărit zămbind drumurile falsei interpretări, convins că ele se vor lichida de la sine. Trebuie să recunosc aici un neajuns al firii mele, înclinată mai mult spre cunoaștere și contemplație decât spre acțiune. Ori de câte ori m-am simțit deci rău înțeles, n-am căutat să răspund, socotind că pot da o întrebuintare mai bună timpului, făcând să înainteze adevărurile

mele, decât să rectific greșelile altora. M-am lăsat deci rareori tîrît în polemici și n-am tresărit cu mînie decât atunci cînd mi s-a părut că onoarea mi-a fost lezată și cînd am văzut nedreptatea în jurul meu. Astăzi îmi apare mai limpede că un cercetător are datoria nu numai să îmbogățească știința, dar și să apere și să impună adevărurile care i s-au lămurit.

În *Estetica* rezervasem un capitol ideii de valoare. Am arătat și mai sus cum această idee stătea în centrul sferei de probleme a noilor științe ale spiritului. Apărea astfel ultima formă a interpretării kantiene, direcția neokantismului. Filozofia lui Kant, expusă în cele trei *Critice* ale sale, începuse a fi înțeleasă ca o filozofie a valorilor abia în vremea din urmă, sub influența școlii din Baden. Această școală menținea problema axiologică în centrul preocupărilor. Există însă o mare varietate de păreri în ce privește felul de a înțelege valoarea. Pentru psihologiști, valoarea era obiectul unei dorințe, un lucru care a satisfăcut o tendință de-a noastră și pe care, pentru acest motiv, îl dorim. Se înțelege că, în lumina acestei concepții, valorile culturii erau amenințate de relativizare. Căci tendințele omenești se pot schimba și, atunci, ceea ce a apărut odată ca o valoare, poate să-și piardă acest caracter în momentul următor. Lumea modernă era amenințată de o alunecare, ale cărei consecințe ne era dat să le trăim curînd cu cea mai tragică uimire. Și după cum, într-un moment asemănător al lumii grecești, au apărut Socrates și Platon pentru a reclădi măreția idealurilor omenești, după impasul în care le conduseseră relativismul sofistic, tot astfel acum se produceau diferite încercări de a salva valabilitatea valorilor. Încercarea se făcea tocmai cu mijloace platonizante. Influența idealismului platonice în constituirea metodei fenomenologice este cunoscută. Rupînd cu inducția pozitivistă, Husserl arătase că realitățile ideale pot fi cuprinse prin acte speciale ale spiritului, prin, vestita *contemplație a esențelor* (*Wesensschau*), care se poate dispensa de cunoașterea cazurilor particulare. Aplicarea acestei metode în axiologie infirma conceptul relativist al valorilor și le postula pe acestea ca niște esențe ideale și obiective, sustrase oscilațiilor subiectivității omenești. Citirea lucrărilor lui Max Scheler și ale lui Nicolai Hartmann a constituit pentru generația mea un mare eveniment intelectual. Am stat și eu sub înfrurirea acestor opere, prin care puteam depăși neosofistica lui Nietzsche. Mai ales cînd în Germania

hitleristă îmi venea știrea nenumăratelor acte de denegare a dreptății, de cruzime, de înjosire a culturii, simțeam nevoia asigurării obiectivității și valabilității valorilor. În 1934 publicasem *Idealul clasic al omului*, care analiza și recomanda concepția de viață formată în clasicismul antic, afirmat acum drept singura temelie fermă a culturii. Această mică scriere întrunea diferite studii în care se putea întrezări aderarea la programul umanismului european, printre care unul consacrat lui Vasile Pârvan, dispărut atunci de curând și care mișcase lumea noastră intelectuală prin exemplul austerității sale mîndre și solitare, nutrite de cultura tragică a grecilor. Acum reluam problema cu mijloace filozofice mai noi.

La Congresul de filozofie din Paris (*Congrès Descartes*), ținut cam în aceeași vreme cu congresul de estetică, amintit mai sus, am prezentat comunicarea *Origine et validité des valeurs*, în care de fapt punctul de vedere psihologist nu este abandonat. Valoarea îmi apărea încă drept un concept relațional, drept expresia unui acord între eu și lume, cu adaosul că această relație are o valoare obiectivă, deoarece ea exprimă o posibilitate umană de care spiritul poate avea nevoie oricînd și pe care el o poate înțelege, chiar dacă n-o mai simte ca produsul unui act al subiectivității sale. Mi se părea deci că pot disocia între origina subiectivă a valorilor și valabilitatea lor obiectivă și generală. De fapt, acest mod de a pune problema urmărea asigurarea marilor tradiții ale culturii, pentru care publicasem manifestul *Idealului clasic*. Cînd, în fine, războiul a izbucnit și simțeam că baza morală a existenței noastre se poate surpa oricînd, am reluat vechile gînduri, dîndu-le o formă sistematică în *Introducere în teoria valorilor*, 1942. Plecam în fiecare dimineață, pentru a-mi conduce băiatul la școală, apoi mă înapoiam făcînd mari ocoluri, în timpul cărora puneam la cale redactarea paragrafului zilei. Reveneam, și apoi, în timpul zilei, redactam cu cea mai mare rigoare, fără incursiuni și aplicații istorice, în stil fenomenologic, atîntit spre esențialitate. A rezultat o mică scriere, foarte concentrată, una din cele mai intens gîndite pe care le-am compus vreodată. Nu voi încerca aci analiza acestei lucrări, în care foloseam conceptele psihologiei empirice a lui Brentano și școlii lui. Influența brentaniană se vedește și în titlul întreg al acestei mici opere: *Introducere în teoria valorilor întemeiată pe observația conștiinței*. Dar dacă renunț

să refac aici șirul analizelor și deducțiilor acestei scrieri, vreau să caracterizez tendința ei fundamentală. În general lucrarea despre valori tindea să asigure filozoficește tradiția de cultură a umanismului, nu să deschidă zarea către o vreme nouă. Această tendință corespundea stării mele de spirit de-atunci. Însăpămîntată de prăbușirea culturii. În tragica alarmă, doream să contribui la menținerea cuceririlor vechii culturi, descriînd actele adecvate prin care putem cuprinde valorile, caracterizîndu-le pe fiecare în parte și încercînd o ierarhizare a lor. Nu-mi ascundeam conflictele care pot apărea între valori și între preferințele acordate unora sau altora, adică toate conflictele care pot apărea în societatea omenească, dar afirmam că este datoria omului să-și extindă conștiința pentru a o face receptivă pentru toate valorile culturii și să-și ducă lupta sa nu împotriva unora dintre ele, ci împotriva nonvalorilor.

Mai tîrziu, în reflecțiile grupate sub titlul *Filogeneza idealului*, scrise cam în același timp și publicate apoi în *Transformările ideii de om*, 1946, împreună cu alte articole de morală, arătasem că toate cuceririle etice, din lungul trecut de cultură al omenirii, se integrează treptat și alcătuiesc ceea ce se poate numi *general-omenescul*, deși la fiecare etapă acele cuceriri etice sînt altfel grupate, altfel ierarhizate și trecute sub cîte o altă dominantă. Antichitatea n-a cucerit idealul înțelepciunii pentru a-l pierde mai apoi; nici puritatea omului creștin, nici simțul cavaleresc al onoarei, nici politețea curtea-nului, nici oroarea de prejudecăți, înțelegerea filozofică a vieții, aprinsă în omul luminilor, n-au existat în zadar. Toate aceste idealuri ale omului s-au însumat în conștiința noastră morală, deși fiecare din ele se colorează într-un mod deosebit prin însuși faptul grupării în unitatea lor de azi. Această unitate multiplă a culturii omenești inspira tendința scrierilor mele din timpul războiului. În cartea citată mai scriam *Despre entuziasm și Despre fidelitate*, adică despre sentimentul revelației valorilor și despre legătura pe care o contractăm cu noi înșine, pentru a nu pierde, pentru a păstra de-a pururi semnificația lor umană. Îmi întocmisem în acel timp o deviză: *Amor veteris mundi*, pe care, scrisă frumos, o țineam mereu sub ochi. Temele noi ale muncii culturale nu erau nici măcar schițate în scrierile mele din această vreme, peste care am încercat curînd să fac un pas mai departe.

Teoria valorilor este o parte integrantă a filozofiei culturii, partea consacrată idealurilor culturii. Despre filozofia culturii nu începuse să se vorbească decât în mișcarea filozofică mai nouă, deși problematica culturii apăruse încă din antichitate în speculația sofistilor, apoi a cinicilor, iar în vremea modernă J.-J. Rousseau îi dăduse o actualitate care nu s-a mai pierdut niciodată. Mai ales, după primul război mondial, când trecerea către o nouă orînduire socială în Rusia Sovietică puneă atît de viu problema moștenirii culturale, reflecția asupra culturii se impunea tuturor spiritelor. Lenin arătase că revoluția socialistă va menține toate marile achiziții ale culturii mondiale. Dar fascismul, care apare puțini ani după instaurarea noii orînduiri în Uniunea Republicilor Socialiste Sovietice, și, în cele din urmă, fascismul german, care răsturna cu atîta brutalitate punctul de vedere al culturii, negînd superioritatea inteligenței creatoare de cultură și proclamînd pe aceea a aspectului zoologic al omului germanic, a rasei lui, cerea fiecăruia adoptarea unui punct de vedere lămurit.

Citeam în vremea aceea cu mare atracție pe Thomas Mann și cred că am fost unul dintre cei dinții care au atras atenția publicului nostru asupra operelor acestui mare scriitor. În timpul războiului, Thomas Mann nu stătuse prea departe de pozițiile imperialismului german, mai ales prin rezistența sa față de doctrinele progresului social, după cum o dovedește cartea *Die Betrachtungen eines Unpolitischen*. Dar perspectivele lui Thomas Mann păreau a se fi schimbat în marele său roman *Der Zauberberg*, pe care în 1927 îl luasem cu mine la Paris, citindu-l și recitindu-l în odăița sărăcăcioasă a unui hotel din rue de l'Abbé de l'Epée. Eroul romanului, Hans Castorp, suporta tentațiunea a doi maeștri, italianul Settembrini, reprezentant al unui liberalism latin, și a lui Leo Naphta, fost elev al jesiuitilor, un reprezentant al doctrinelor reacționare, figură enigmatică și dubioasă, cum trebuiau să apară atîtea în epoca hitlerismului. Hans Castorp sfărîmă în cele din urmă cercul vrăjit pe care îl menținea în jurul său seducția celor doi falși profeti și coborînd să lupte în marea învîlmășeală a războiului care începuse, deși se pregătește să moară, simte că a optat pentru viață. Urmăream dezvoltarea tînrului Hans Castorp, nenumăratele lui experiențe de natură și cultură, cu sufletul la gură, pentru că în fond problemele lui erau ale mele și soarta lui ar fi putut deveni a mea. *Der*

Zauberberg este una din cărțile cele mai mari ale vrenii noastre; în formele ei romanești, este confruntarea cea mai profundă a conflictelor de idei și de sensibilitate în epoca de la începutul secolului nostru. De cînd l-am citit în odăița din Paris, n-a fost pagină de-a lui Thomas Mann care să nu-mi fi trecut sub ochi și cuvîntul său a fost așteptat de mine ca acela al unui învățător. În Germania, dar continuînd un interes ivit de timpuriu, mă adîncisem în lectura marilor ruși ai secolului al XIX-lea și al XX-lea. Citisem pe Pușkin, pe Gogol, pe Saltîkov-Scedrin, pe Ostrovski, pe Turgheniev, pe Gonciarov, pe Korolenko, pe Cehov, pe Gorki, de mai multe ori în toate operele sale pe Leon Tolstoi, dar mai ales pe Dostoievski, fascinat de adîncimea și precizia analizelor sale și zguduit de acea teribilă imaginație a suferinței umane, despre care îmi spuneam că va contribui în mod substanțial să răstoarne nedreptatea și înjosirea. Mesajul realismului rus este unul din cele mai puternice adresat omenirii moderne și nu este cu puțință a înțelege tot ce s-a întîmplat în lume fără a nu ține seama de el. Octavian Goga a povestit odată cum lectura lui Dostoievski i-a provocat o criză morală în care i-au devenit mai limpezi și mai săgetătoare toate conflictele sociale și naționale ale tinereții lui. Am auzit această mărturisire din gura lui Goga și, ascultîndu-l, îmi spuneam că acesta trebuie să fi fost sentimentul multor tineri ai lumii, în epoca extraordinarei difuzări mondiale a operelor lui Dostoievski.

Acum, la Paris, și mai tîrziu, citeam pe Paul Valéry, atras de armonia prozei lui. Mi se părea că găsesc în expunerile sale ceva din metoda reducției fenomenologice în tratarea diverselor probleme de filozofie și estetică, un dar de a cuprinde esențialul, eliberat de toată povara erudiției moderne, care refăcea pentru noi un moment cartezian. Dar ce drum îmi deschidea Paul Valéry? Marile lui clarități luminau un peisaj polar, o lume a înghețului. Monsieur Teste al lui îmi înfățișa drama inteligenței pure, fără mesaj uman. Am expus într-un studiu, publicat apoi din nou în volumul *Filozofie și poezie*, 1943, fondul de dezolare, sentimentul pesimist de viață al construcției lui Valéry. Acest gînditor a formulat elementele crizei spiritului occidental, dar n-a propus nici un drum al ieșirii din mrejele ei. Valéry este un filozof al decadentei. Uneori mi se lămurea ceva ca o încredere în metodele exacte ale in-

teligenței tehnice, o filozofie inginerască. Dar inginerii alcătuiesc și execută proiecte, dar nu pot ei singuri să stabilească ținute morale ale omenirii. Citeam în același timp pe Proust, pe André Gide, Marcel Proust a renovat formula romanului contemporan și a îmbogățit cunoașterea psihologică a omului, coborînd în interstii, în spațiile microscopice neexplorate mai înainte de psihologi și romancieri. Viziunea lui prezintă analogii cu aceea aplicată de biologii moderni în studiul organismului fizic. Această viziune se întemeiază pe o înțelegere a omului, asemănătoare cu fiziologia interstițiilor și umorilor, după cum am încercat să arăt în introducerea traducerii românești a marelui roman al lui Proust. Sufletul acestui scriitor se aprinde de iubirea artei, a frumoasei și vechei lui patrii franceze, dar aceste simțiri nu mîngie profunda lui melancolie, mizantropia și blazarea lui de om de lume. Cît despre André Gide, citeam tot ce publica în volume sau în *La Nouvelle revue française*, parcursă în fiecare număr al ei, dar cu aceleași concluzii cît privește carența mesajului său. Luciditatea, penetrația, exactitatea lui continuă linia moralistilor francezi. Întrezăream în unele din operele lui Gide un ideal vitalist, o invitație spre ruperea legăturilor conformiste, un cult al libertății care devine absurdă atunci cînd ajunge la „actul gratuit”, perspicacitatea lui intelectuală se asociază pe-alocuri cu un lirism exaltat; dar fondul caracterului lui rămîne ezitant, este gata în orice moment să se întoarcă de pe drumurile lui și să te abandoneze, încît acest scriitor sagace n-a putut deveni un îndrumător. Cei trei mari scriitori ai Franței, în epoca dintre cele două războaie mondiale, sînt figuri ale unei epoci de tranziție, sufletele care simt conflictele vremii, dar nu le pot propune decît fidelitatea față de tradițiile umanismului și, în primul rînd, față de marile tradiții ale culturii franceze. Desigur că și sub influența lor, propria mea poziție era orientată mai mult spre trecut, era marcată prin atașamentul față de umanismul european, nu numai în *Teoria valorilor*, dar și în nenumărate alte studii și eseuri publicate în același timp. Thomas Mann prezintă afinități cu scriitorii francezi amintiți. Este și el o personalitate a tranziției. Printre afectele lui cele mai stăruitoare întîmpinăm proasta conștiință a desfacerii de trecut, simțirea descompunerii clasei lui de mari burghezi, melancolia obsesivă a morții, refugiul într-o artă care nu vindecă, dar alină sufletul lui

ulcerat, de pildă în muzica romanticilor și a lui Wagner. Filozofia vieții cu rădăcini în Nietzsche intră și în formula spirituală a lui Thomas Mann, ca și în aceea a lui Gide. Dar în timp ce acesta din urmă îi dă o consecință în inconformismul personal, în recomandarea aventurii, în exaltarea lirică, Thomas Mann arată, la un moment dat, preocuparea de a o dezvolta într-o soluție valabilă pentru întreaga omenire. De asemenea, ca toți scriitorii francezi discutați aici, Mann este profund legat de tradiția umanistă, este o verigă în lanțul ei. Dar spre deosebire de ei și atunci cînd prăbușirea culturii devine evidentă în propria lui țară, pe care trebuie s-o părăsească, și cînd în Germania lui Hitler se pregătește războiul cu valul lui de distrugeri și moarte, Thomas Mann recunoaște în socialism singurul mijloc capabil de a salva viața și cultura. Cititorul asiduu, nedespărțit de toate gîndurile învățătorului, pus de atîtea ori în situația de a se recunoaște în sentimentele și ideile lui, a ascultat cu o ureche foarte atentă acest avertisment.

Aș vrea să adaug aici, în această rapidă analiză a curențelor contemporane de idei, ceva și despre psihanaliza lui Sigmund Freud. Am început să citesc operele lui Freud încă de la Viena și am continuat să le studiez și mai tîrziu, împreună cu acele ale elevilor și continuatorilor lui, atras mai ales de numeroasele consecințe pe care ele le dădeau în atîtea domenii ale științelor spiritului, în etnologie, în istoria civilizațiilor, în estetică, chiar în știința limbii. *Prelegerile de psihanaliză* ale lui Freud alcătuiesc o carte foarte bogată în idei, plină de îndemnuri noi și sugestive. Este o sinteză cum nu se mai dăduse din epoca marilor sistematizări romantice, din care de fapt descinde, dar scrisă din marea apropiere de faptele studiate a unui clinician. Influența psihanalizei lui Freud asupra culturii contemporane a fost imensă, și operele marilor scriitori ai vremii, din rîndul cărora fac parte și acei amintiți mai sus, n-ar putea fi înțelese, dacă n-am ține seama de această influență. Cred că psihanaliza a adus o contribuție de seamă la opera de eliberare interioară a omului, de eliberare de sub tirania părții obscure a conștiinței lui. Am spus că principala operă a lui Freud este o lucrare de tipul romantic, dar opera lui întreagă este și o manifestare a iluminismului, a gîndirii eliberatoare a omului. Voltaire ar fi apreciat-o. Psihanaliza a mijlocit omului de azi citirea mai clară în sine însuși și

l-a scuturat de persecuția subconștientului său. Psihanaliza a făcut să înainteze stăpînirea științifică a vieții, raționalismul, cu un mare pas înainte și a introdus liniștea cunoașterii acolo unde se agitau în confuzie multe din teoriile și superstițiile omului arhaic. Dar curînd a trebuit să întregesc această apreciere și cu mari rezerve, dintre care am formulat unele în *Psihanaliza și morala* din culegerea *Generație și creație*. Liniștea, eliminarea conflictelor interne pe care le aduce psihanaliza par a nu fi folositoare creației de cultură. Orice creație de acest fel, arta, filozofia, religia, pornesc din nevoia de a aplană un conflict, de a găsi o soluție pentru una din dificultățile vieții și înlăturarea acestora lipsește pe creator de unul din resorturile cele mai importante ale faptei lui. Freud a înțeles bine origina conflictuală a creației de cultură, dar de aci n-a tras consecințele unui etician, ci ale unui medic preocupat numai de vindecarea bolnavilor săi. Este limpede apoi că conflictele omului cu sine însuși nu sînt singurele existente și că, alături de ele, apar acele impuse de orînduirea socială, de lupta dintre idei în munca de stăpînire teoretică a lumii. Pe acestea însă Freud, care scria în epoca psihologismului, nu le-a luat de loc în seamă. Există limite importante în psihanaliză, probleme pe care această disciplină nu și le-a pus sau unele rezolvate de ea fără preocuparea de marile interese ale culturii. M-am depărtat deci de Freud și, astfel, am putut să discut ideile sale cu deplină libertate critică în diferite puncte ale scrierilor mele.

Am avut curînd prilejul să mă opresc mai cu stăruință asupra problemei filozofice a culturii. Încă din 1930, am început să predau la Facultatea de litere din București, în afară de obișnuitul curs de estetică, un curs de filozofia culturii. Cursul acesta, audiat de studenții tuturor secțiilor facultății, îmi fusese încredințat la propunerea lui D. Gusti, profesor informat, harnic și deschis la ideile noi, cu care am lucrat mulți ani de zile la facultate și la revista lui, *Arhiva pentru știința și reforma socială*. S-a produs la cursul de filozofia culturii o neobișnuită afluență studentască, cum nu mai mi se întîmplase la nici unul dintre cursurile mele, în general mult frecventate. Predam într-un an filozofia culturii în formă sistematică; în anul următor reluam problema pe plan istoric, expunînd *Ideile fundamentale ale culturii moderne*. Acest din urmă curs n-a văzut niciodată lumina tiparului, dar a rămas

în fascicule litografiate după note stenografice destul de imperfecte. Cel dintîi curs l-am publicat în 1944, sub titlul *Filozofia culturii*, încercînd să elimin particularitățile stilistice orale, dar izbutind numai pe jumătate în această încercare. Cum a doua zi după apariție, întregul stoc de cărți a ars într-unul din incendiile provocate de bombardamentul aerian german, editorul a publicat îndată o a doua ediție ușor remaniată și mai liberă de numeroasele greșeli de tipar ale primei ediții. Pînă să ajung a încheia o unitate sistematică, mi-am adunat întregul material și astfel am putut publica în *Arhiva* lui Gusti, foarte iubitor de astfel de lucrări, o întinsă *Bibliografie a culturii*, în care titlurile erau grupate după probleme și urmate de scurte analize și de indicații relative la filiația ideilor. Era a doua lucrare bibliografică, dar mai dezvoltată, pe care o dădeam după aceea din *Istoria esteticii. Texte alese*, 1934. Fiindcă parcursesem o mare parte a materialului, puteam schița și istoria problemei moderne a culturii, în lunga dezvoltare de la J.-J. Rousseau la Nietzsche, cu unele concluzii sistematice. Este ceea ce am făcut în *Raționalism și istorism*, extras mai întîi din *Arhive*, apoi publicat încă o dată în 1938. Războiul pusese în chip acut problema contrastului dintre concepția progresistă a culturii, dominantă printre intelectuali francezi și anglo-saxoni și concepția istoristă, precumpănitoare în Germania. După cea dintîi dintre aceste concepții, cultura propune întregii omeniri scopuri comune, în sensul dezvoltării rațiunii și a asigurării libertății și egalității dintre oameni. Istoricul nu cunoaște omenirea decît în forma individualizată a diferitelor națiuni și acestora nu le propune decît dezvoltarea originalității lor. De fapt, era reluată astfel dezbateră dintre iluminismul francez și romantismul german, așa cum acesta își precizase tendințele în epoca luptelor contra lui Napoleon și a încercării lui de a unifica Europa după principiile liberalismului burghez, ieșit din marea revoluție a francezilor. Contrastul acesta revenise în actualitate cînd cele două tabere din primul război al imperialismului simțiseră nevoia să-și dea o justificare. Broșurile de propagandă publicate în strînga și în dreapta Rinului îl reluaseră cu mare insistență. Thomas Mann, în prima etapă a cugetării lui, îl pusese la temelie cărții sale amintite și mai sus, *Considerațiile unui apolitic*. După război, problema reapare în scrierile profesorilor și savanților. Se angajează o polemică în care din partea

franceză își fac auzit cuvântul germanistii francezi, un Ch. Andler (de altfel încă din 1915) în cărțile sale asupra pangermanismului, apoi P. Lasserre, E. Vermeil, E. Seillère. H. Massis (din punct de vedere catolic), cărora le răspund profesori germani, ca romanistul E. R. Curtius. În același timp E. Troeltsch publica marea lui operă de sinteză, *Der Historismus und seine Probleme*, 1922. Ecouri ale acestei lupte de idei în țara noastră se găsesc destule în ziarele și revistele politice și literare ale vremii, unde ele așteaptă să fie studiate. Memoriul *Raționalism și istorism* se încadrează în aceste preocupări, cu rezultate pe care le expun aici pe scurt, fără referințe, și într-o formă mai doctrinară, deosebită de aceea a memoriului, unde expunerea păstrează caracter istoric și critic. Nu puteam rămâne la raționalismul iluminist, după ce neumanismul german afirmase idealul său uman mult mai amplu, mai bogat, mai armonios. Nu mă puteam opri nici la istorism, după ce se văzuse că polemica lui împotriva conceptului umanității ca un corp solidar, cu idealuri comune, justificase separarea și antagonismul națiunilor, războiul. Arătăm că istorismul, în marile sinteze ale lui Herder și Hegel, nu se putuse constitui decât absorbind elementele fundamentale ale raționalismului, prezentând istoria culturii ca un proces unitar și ascendent, deși slujit la fiecare etapă a lui de spiritul unei națiuni. Istoricul recomanda cunoașterea acestui spirit, în originalitatea lui, și îndrumarea întregii culturi după această cunoaștere. O idee asemănătoare apăruse și în discuțiile noastre de idei în jurul „specificului național”, pentru care militau la Iași. În *Viața românească*, G. Ibrăileanu și M. Ralea. Afirmam eu însumi idealul originalității naționale, dar mai mult ca o țintă a muncii de cultură, decât ca un punct de plecare. Întrebarea „cine sîntem, care este originalitatea noastră?” se limpezește pentru fiecare popor abia prin operele lui numeroase, într-o lungă epocă de creație culturală. Popoarele cu un lung trecut, cu o întinsă și bogată activitate, sînt și acelea care dobîndesc o fizionomie precisă în concertul celorlalte popoare, își cîștigă originalitatea lor. Mă opream deci la o concepție *activistă* a culturii, cu atît mai multe motive cu cît, luînd poziție față de raționalism și istorism, dădeam temeiurile sistematice pentru care cultura îmi apărea ca o întregire a naturii, ca o umanizare continuă a naturii.

Îmi dau seama că am expus aceste idei împrumutînd ceva cărții care a întregit memoriul despre raționalism și istorism, *Filozofia culturii*. Îmi va părea totdeauna rău că am publicat această carte după note stenografice de curs și că nu am scris-o din nou, cu mai multe dezvoltări și cu folosirea bogatelor referințe, care îmi stăteau la îndemînă, așa cum făcusem în *Estetica. Filozofia culturii* conține elementele unui sistem. Începe printr-o teorie generală a culturii și a valorilor, studiază apoi conflictele dintre valori și posibilitatea unificării lor, apoi condițiile materiale ale culturii, în fine mijloacele și idealurile ei. Această din urmă parte, consacrată studiului idealurilor culturii, reia și îmbogățește ideile cuprinse în *Raționalism și istorism*; restul este nou. Nu pot referi aici despre toate ideile cuprinse în această carte. Mă voi mărgini și de data aceasta la caracterizarea tendințelor ei generale. Dezvoltînd o linie kantiană, am arătat, în *Filozofia culturii*, că diferențierea modernă a valorilor a fost una din condițiile progreselor moderne în toate domeniile culturii. Cîtă vreme diferitele valori ale culturii au suportat autoritatea și au primit îndrumarea lor de la una singură dintre valori, de pildă de la valoarea religioasă în epoca medievală, atît știința, cît și alte multe valori morale și sociale, au fost împiedicate în dezvoltarea lor. Diferențierea și autonomia relativă a valorilor, un proces început în Renaștere, a permis creatorilor de cultură să se concentreze asupra sarcinii lor și a asigurat marelui avînt mai nou al creației culturale. Autonomizarea valorilor în epoca modernă s-a însoțit însă și cu un mare neajuns, pe care nu mi-l ascundeam. Această autonomizare a dus la izolarea valorilor și pe slujitorii lor la pierderea perspectivei de totalitate asupra lumii și vieții. Problema „specialităților” moderne a fost una din acele care mă preocupau mai mult în această vreme. Îi consacrasem un eseu în *Geneza și creație*, 1936, un volum în care adunasem și alte „contribuții la critica timpului”. Reluam acum problema cu concluzia că, dacă specialitatea este una din condițiile muncii actuale de cultură, specialiștii au totuși posibilitatea și datoria să recîștige punctul de vedere al totalității, să ajungă la plenitudine umană. Specialistul mărginit nu este un tip omenesc recomandabil; dar nici diletantul. Mi se părea că trebuie recomandat specialistul cu orizont, acela care aprofundînd pozițiile specialității sale și folosindu-le în judecarea lumii și

În conduita vieții, izbutește să devină un om întreg. Un om întreg, construindu-și concepția despre lume și călăuzindu-și viața după rezultatele obținute în munca sa de specialitate, mi se părea a fi tipul omenesc pe care îl cereau vremurile noastre. O mare parte a *Filozofiei culturii* este consacrată întemeierii sistematice a acestui punct de vedere și dovedirii faptului că oricare ar fi locul cuiva în munca de cultură a epocii, zarea cea mai largă asupra lumii îi rămâne deschisă.

Întrebuințez mereu cuvântul „muncă” și el este, în adevăr, acela care revine mai des în scrierile mele din acel timp. O impresie formată în mine, după înapoierea din Germania și la întoarcerea din toate celelalte călătorii pe care le-am făcut în țările din occidentul Europei, era că la noi s-a lucrat prea puțin. Nu constatăm, străbătând țara, acea bogăție a inventarului național, acea dezvoltare a culturii materiale în jurul nostru, mărturia continuă a creației omului și a intervenției lui în natură, care mă izbise în alte țări și aș fi dorit-o la noi. Concepția activistă a culturii, reluată în *Filozofia culturii*, se inspira din această constatare și din sentimentul unei lipse, pe care aș fi dorit-o împlinită. Făceam această constatare și simțeam această lipsă, cu o strângere de inimă cu atât mai mare, cu cât îmi spuneam că față de insuficiența culturii materiale, cultura spirituală a românilor făcuse mari progrese în secolul al XIX-lea. Am avut, în această vreme, mari scriitori, artiști și savanți, dintre care unii au dobândit reputație mondială. Învățămintul românesc a fost foarte bun și oameni cu calificarea cea mai completă și cea mai înaltă s-au putut forma în școlile țării. Pătura intelectuală românească s-a ridicat neconținut, în decursul ultimului secol și jumătate, în timp ce structura socială a țării și civilizația ei materială provocau, printre intelectuali, sentimentul unei aspirații nesatisfăcute, a unei descumpăniri. Se poate spune deci că, pe când mulți români urcaseră toate treptele culturii, clasele conducătoare, personalul politic, nu răspunseseră sarcinii de înălțare socială a țării, de înlăturare a in justiției seculare, de ridicare a claselor populare din condițiile atât de primitive ale felului lor de viață, de înzestrare a țării cu bunurile mai înalte ale civilizației. Generația mea mai păstrează încă amintirea răscoalei țaranilor în 1907 și a ripostei care li s-a dat de către conducerea de stat, cu vehemența unui război purtat împotriva unui popor străin. Unul din sentimentele cele mai

stăruitoare în sufletul intelectualilor onești a fost deci sentimentul remușcării sociale, pe care este interesant a-l urmări în scrierile poetilor, ale cugetătorilor, ale savanților români ai secolului al XIX-lea și al XX-lea. Civilizația românească trebuia neapărat ridicată și, astfel, *Filozofia culturii* preconiza o concepție activistă, pe care o deriva din prometeismul filozofilor și poetilor de la începutul secolului al XIX-lea. Iată deci cum omul aplecat mai ales către temele cunoașterii și ale contemplației venea să poposească într-o concepție practică și activă, să propună noi deprinderi de muncă și acea aspirație către măiestrie, către împlinirea exactă și cât mai desăvârșită a sarcinii fiecăruia. Concluziile cărții de filozofia culturii regăseau deci pe acele ale *Esteticii*, fiindcă ele rezultau deopotrivă din realitatea țării, din trăirea ei cu preocuparea de a fi de folos, de a sluji. Mă gândeam tot pe atunci să adîncesc, mai departe, principiile unei filozofii a muncii. La Belgrad, în 1947, când mă găseam spre sfîrșitul însărcinărilor mele în acest oraș ca ambasador al țării, am așternut câteva din tezele unei *Filozofii a operei*, dar această lucrare a rămas neterminată.

La sfîrșitul anului 1947, când țara se pregătea să se angajeze pe drumul nou al construirii socialismului, m-am înapoiat acasă, mulțumit să mă regăsesc în vechiul meu cadru de activitate. Diminețile liniștite, cu lucru în bibliotecă, apoi, după pregătire minuțioasă, apariția în sala de curs, în fața unui public tineresc, foarte atent, iată forma de viață în care eram fericit că mă pot înapoia. A urmat însă o epocă de frământări, de lupte cu mine însumi, pe care într-o vreme n-am știut dacă le voi putea duce la capăt. Izvoarele mele se găseau toate în vechea cultură a țării, apoi în tradițiile umanismului clasic și modern. Puteam să mă lepăd de mine? Puteam oare să renunț la ceea ce mi se lămurise ca adevărat și nobil? Cei care îmi cereau o adaptare rapidă la noile exigențe ale culturii se înșelau asupra firii mele. Oportunismul și minciuna mi-au apărut întotdeauna vrednice de ură și dispreț. Mă vedeam, în fiecare zi, cu vechiul meu prieten Ralea și opoziția punctelor noastre de vedere lua uneori forme atât de violente, încît ne despărțeam istoviți. În cursul acelor debateri furtunoase, s-a format în mine un îndemn: îndemnul de a nu părăsi pe acei care păreau că au nevoie de mine, de a nu accepta exilul intern, de a trăi viața țării, de a nu mă

despărți de sufletul ei. Acceptarea socialismului nu mi s-a părut grea, fiindcă știam de mult că principiile lui sînt conforme rațiunii umane. Există oare om de bună-credință, cu mintea cumpănită, cu sufletul drept, care să nu admită că este just și folositor ca fiecare om să trăiască din munca lui și nu din exploatarea muncii altora? Trecerea tuturor energiilor în tabăra producției este menită să asigure unei țări progresele cele mai mari. Prețuirea muncii se formase în mine din însăși considerarea realităților țării, așa cum am arătat mai sus. Înțelegeam că întregul dinamism al muncii r. u. se poate descătușa decît în socialism, prin îndrumarea tuturor forțelor unei țări către temele creației. Acum că erau evocate la cultură milioane de oameni, ținute altădată departe de ea, nu era probabil că se vor selecta mai multe capacități, mai multe talente? Mihail Sadoveanu a arătat odată că el este primul știutor de carte din familia mamei sale. Frumosul lui geniu, plin de încîntări, a scăpat prin plasa deasă a orînduirilor de altădată, aducîndu-ne mesajul neamului său vechi. Îmi închipuiam acum, venind către noi, nenumărate alte suflete mari, apărute prin rețeaua lărgită a libertății, dînd expresie sufletului adînc al țării. Rezistența față de socialism mi-a apărut inspirată de motive egoiste, de gânduri neoneste, de inerție morală, de îngustime de minte, de lipsa facultăți de a privi departe. Apoi, oamenii care muncesc au nevoie de pace, singurul climat favorabil creației; deci socialismul propune lumii pace. Iubesc pacea atelierului meu, care nu este posibilă decît în pacea lumii întregi. Alegerea mea a fost săvîrșită. Dificultățile nu apăreau pentru mine decît în legătură cu problema moștenirii culturii. Mă întrebam dacă tradițiile umanismului se vor putea transporta în socialism și dacă acesta le va accepta. Dar cînd, traducînd pe Shakespeare și Goethe, am văzut cum cărțile lor dispar în cîteva zile, absorbite de marea sete de cultură a maselor chemate la viața mai înaltă a spiritului, cînd am văzut aceeași împrejurare repetată în nenumărate alte cazuri și, în general, o extindere a activității de cultură a țării, fără analogie în tot trecutul ei, îndoilele mi s-au risipit. Socialismul mi-a apărut ca un cadru propice înfloririi culturii. În noua așezare nu trebuia să mă despart de nimic din ceea ce îmi apăruse adevărat și nobil în tot trecutul de creație al țării și al omenirii întregi. N-aș vrea să las impresia că profesez un optimism oficial. Nu vor-

besc în numele nimănui; vorbesc în numele meu. Știu că au fost greutăți, neajunsuri, greșeli, înlăturate în parte și susceptibile de a fi înlăturate în viitor prin funcțiunea criticii, care atunci cînd este exercitată cu bună-credință cred că ajunge să se facă auzită.

În ultimii ani m-am consacrat în special studiilor literare, filologiei, lingvisticii. E. Lovinescu îmi reproșase pe vremuri că nu mă fixează la critica literară, adică la studierea și aprecierea producției literare contemporane, în curs de afirmare. Este, nici vorbă, mare nevoie de așa ceva. Critica literară activă, militantă, creatoare de valori, în luptă cu nonvaloarea, este o îndeletnicire de care o cultură are mai multă trebuință. Dar obiectul adevărat al criticii literare este opera unică, privită oarecum independent de legăturile ei. Îndată ce stabilești o filiație, o comparație, îndată ce grupezi mai multe opere înăuntrul activității unui singur scriitor și, cu atît mai mult, într-un curent, un tip de artă, o epocă de cultură, nu mai faci critică, ci istorie literară, estetică, filozofia culturii. Sînt mîhnit că l-am decepționat pe Lovinescu, de care m-a legat o caldă prietenie și admirație sinceră pentru talentul său, dar felul firesc în care s-au legat ideile mele, m-au dus către comparație, către îmbrățișarea ansamblurilor mai largi, către generalizare. Nu voi da aci o analiză a tuturor lucrărilor mele în domeniul cercetării literare, începînd cu *Poezia lui Eminescu*, 1930, un subiect la care am revenit adesea, într-o serie de contribuții pe care mă gîndesc să le înmănușez odată într-un singur volum. Eminescu a fost pentru mine, ca pentru toți românii care au ajuns la impresiile culturii în cele trei sau patru decenii după moartea lui, evenimentul capital al formației mele de tînră. Am căutat mai tîrziu să tîlmăcesc această însemnătate și felul influenței exercitate de poezia lui Eminescu asupra mea, ca și asupra altora. Am arătat în *Cuvînt despre Eminescu* că prin perspectiva pe care o deschide asupra lumii, asupra originilor și finalității ei, asupra temeiurilor ei eterne, asupra trecutului celui mai îndepărtat al țării, asupra adîncimii vieții interioare a omului, imaginea universului a dobîndit, pentru primele generații de cititori ai poeziei lui Eminescu, o extensiune în toate direcțiile, o vastitate care lipseau mai înainte culturii noastre. Orizontul de gîndire al poeziei eminesciene este imens. În această lume a vastității, gîndirea românească a găsit spațiul dezvoltării

cele mai îndrăznețe. Pun în legătură deci progresele culturii românești în epoca mai nouă cu acea îndepărtare a limitelor lumii produsă de poezia eminesciană. În 1930 nu vedeam în efectul acestei poezii decât descoperirea vieții interioare, eliberarea unei mari provizii de forțe lăuntrice, ceva asemănător cu criza de adolescență a omului. Ceea ce se numise pesimismul eminescian, pe care îl studiam din punctul de vedere al istoriei temelor în legătură cu romantismul german și cu Schopenhauer, nu mi se părea decât un aspect, plin de tulburare, al acestei descoperiri a oceanului lăuntric. Cartea se termina cu o invitație de depășire a acestei crize, a pesimismului eminescian, către temele bărbăției. Văzusem în jurul meu pe tânărul pesimist, pe Dan al lui Vlahuță, pe Andrei Rizescu al lui Brătescu-Voinești, pe omul apăsător de conflictele țării vechi, suportate de el cu tristețe, fără voință și puterea de a le rezolva, un tip moral dispărut de atunci. Dar alături se forma o altă figură, deschisă spre înnoire, mai afirmativă în tendințele ei, căreia simțeam că mă pot alătura. Pe plan literar, făcusem descoperirea poeziei vieții, a fericirii de a trăi, în opera lui Macedonski, un poet cu atîta înfrîurire asupra dezvoltării literaturii noastre mai noi, ale cărui opere urma să le public, din 1939 înainte, în ediția critică în patru volume. La Facultatea de litere și în revista sa, *Vieța nouă*, Ovid Densusianu deschidea perspective înnoitoare asupra poeziei, asupra întregii culturi moderne. Publicam versuri în revista lui Densusianu și-mi plăcea să-l ascult în cercul de scriitori, de profesori pe care-l adunase în jurul său și-l patrona cu mare urbanitate.

Cursurile de filologie romanică ale lui Densusianu au fost pentru mine primele exemple de cercetare tematică, de studiere a formelor literaturii. Densusianu era un filolog în accepțiunea mai veche a cuvîntului, aceea care nu introdusese încă deosebirea dintre faptele de limbă și faptele literare, ba chiar le înțelegea pe acestea ca o dezvoltare a celor dintîi. Excelenta sa *Literatură română modernă*, 3 vol., 1920 și urm., publicată după notele de curs mai vechi, este plină de fine caracterizări de limbă și stil, într-un fel pe care, pe-atunci, nimeni nu-l practica la noi în același fel. *Evoluția estetică a limbii române*, cursul său din mai mulți ani, n-a luat însă niciodată forma unei lucrări încheiate. Alături de Densusianu, un alt romanist, Ramiro Ortiz, un italian care a trăit mulți

ani între noi, și-a cîștigat simpatii și a format elevi, făcea cercetări de literatură comparată, după metoda care se impunea în acel moment în cercetările literare, studia izvoarele externe ale literaturii, urmărea dezvoltarea unei teme în mai multe literaturi naționale. Am dezvoltat mai târziu orientările primite de la maeștri români. Metoda franceză a explicației de texte, dar mai cu seamă lucrările lui Karl Vossler, ale lui Leo Spitzer, acesta din urmă vădind o adevărată genialitate în reconstituirea profilului unui scriitor din observația particularităților lui de limbă și stil, au întărit în mine temeliile metodice pe care aveam să construiesc mai târziu propriile mele lucrări. Cît despre disciplina literaturii comparate, aceasta din urmă studiată mai ales în lucrările franceze ale unui Paul Hazard, F. Baldensperger, Paul Van Tieghem ș.a., ea a fost una din acele care mi-au dat mai mult de gîndit, mai ales în momentul în care noi însărcinări la Facultatea de filologie m-au obligat să examinez încă o dată bazele ei metodice.

Din studiile mai vechi de filozofie, rețineam maxima kantiană că „intuiția fără concept este oarbă, dar conceptul fără intuiție este gol”. Punerea de acord a conceptului cu intuiția, a generalizării filozofice cu cunoașterea pozitivă a faptelor, a fost pentru mine o preocupare constantă. De ce n-aș spune-o? Uneori generalizările filozofiei mi s-au părut prea largi; am avut impresia că ele depășesc temelia de fapte care le autorizează. Scrupulul conștiinței intelectuale m-a pus adeseori în conflict cu unele din generalizările filozofiei. Deprinderea gîndirii filozofice are, fără îndoială, un mare rol în formarea unui cercetător. Această deprindere îi dă lărgime de vederi și aceea consecvență serioasă și adîncă, prin care lucrarea sa poate pătrunde pînă la esențial, pînă la cauzele îndepărtate și pînă la totalitățile mari. Aș dori pentru studenții mei de azi să studieze mai multă filozofie, întreaga istorie a ideilor. Dar le-aș atrage în același timp atenția că dacă cercetătorul pregătit filozofic nu se controlează prin fapte, prin ancheta întinsă și exactă asupra lor, generalizările lui pot deveni goale, cum este, după maxima lui Kant, conceptul lipsit de intuiție. Orientarea istorică și filologică pe care am dat-o lucrărilor mele după 1940 corespunde acestor dezbateri cu mine însumi. După alte studii de istorie literară, am început în 1944 să public, împreună cu Șerban Cioculescu

și Vladimir Streinu, o *Istorie a literaturii române contemporane*, din care n-a apărut decât primul volum, în care am scris capitolele despre mișcarea de la *Convorbiri literare*, în epoca lor ieșeană, deci despre Titu Maiorescu, M. Eminescu, I. L. Caragiale, I. Creangă, I. Slavici ș.a. În legătură cu aceștia se formează conștiința artistică superioară a literaturii române și începe o nouă epocă, epoca clasicismului românesc. Atunci, prin contribuția lui Maiorescu, se aștern la noi bazele estetice ca disciplină filozofică, adică se creează un cadru al cercetării în care m-am mișcat eu însumi mai târziu. Capitolul despre Maiorescu, recunoscând meritele criticului, nu ascunde limitele lui, încurajarea dată virtuozității formale a oratoriei de catedră, dar mai ales lipsa criteriului istoric în judecarea literaturii; punerea problemelor în absolut, explicabilă prin izvoarele gândirii lui, provenite toate din idealismul german. În aceeași generație, C. Dobrogeanu-Gherea dădea primele modele ale înțelegerii istorice și sociale a literaturii, urmărită de el în producția contemporană. Am socotit că înțelegerea istorică și estetică a literaturii se pot întregi și, din această poziție, a rezultat *Arta prozatorilor români*, în 1941. Această carte urmărește progresele prozei românești, studiată în procedeele ei de artă, în valorile ei de stil. Arătam acolo cum de la scriitorii retorici înainte se desface o linie a realismului, care culminează în operele marilor clasici amintiți mai sus, apoi în ironiștii și umoriștii de mai târziu, până la reprezentanții romanului modern. Această linie se încrucișează cu una descriptivă, lirică și estetică și se contaminează din când în când cu cea dintâi, pentru a produce câteva din aspectele mai noi ale prozei românești. Stabileam astfel, studiind prozatorii români sub aspectul artei lor, serii stilistice, pe care un cercetător tânăr va găsi poate interesant odată să le urmărească mai departe sau, dacă materialul de fapte o va cere, să le îmbogățească. *Arta prozatorilor români* a fost una din cărțile mele mai mult utilizate și publicarea ei din nou a fost adeseori cerută. Alte studii despre stilul scriitorilor români am mai dat, până în 1946, în *Figuri și forme literare*, unde se mai găsesc și alte contribuții relative la probleme de literatură, privite pe planul mai larg al comparatismului.

Despre activitatea mea mai nouă mă voi ocupa mai puțin, pentru că face parte din mișcarea științifică actuală și este

de presupus că cititorii o cunosc mai bine. Când, în 1948, am început să predau literatura universală la Facultatea de filologie, m-am găsit în fața unei sarcini noi, dar care corespundea năzuinței mele de a contribui la transportarea marilor bunuri ale tradiției umaniste în socialism. Trebuia să prezint curentele literaturii universale în secțiuni orizontale, adică în felul în care ele trec prin literaturile mai multor națiuni, vădind neîncetatele împrumuturi pe care acestea și le-au făcut de-a lungul veacurilor. Pentru o astfel de sarcină, care depășește cadrul unei singure specialități, era necesar să devin eu însumi student mai întâi. Au urmat ani de muncă intensă, cu nopți de studiu până în zori, în timpul cărora am încercat să-mi însușesc cunoașterea apropiată a mai multor literaturi occidentale, mai puțin frecventate de mine până atunci. Cercetările comparatismului francez și german m-au ajutat să înțeleg mai bine unitatea de cultură a lumii, pe care din unghiul socialismului o priveam în înaintarea ei continuă către realizarea postulatelor rațiunii practice a omului. Încă în *Raționalism și istorism* arătasem că sintezele istorismului în secolul al XVIII-lea și al XIX-lea nu se putuseră întocmi fără ajutorul raționalismului. Dacă istoria nu trebuie să devină o simplă puzderie de fapte, dacă ea nu trebuie să se înapoieze către forma mai primitivă a cronicii sau dacă nu se cuvine a rămâne o simplă galerie de tablouri, pe care nu le putem privi decât cu singurul interes estetic, atunci trebuie introdus în istorie gândul unității și al finalității umane, adică postulatele raționalismului în istorie. Îmi însușeam adică punctul de vedere al lui Herder, al lui Hegel, al lui Karl Marx, studiat de multă vreme, dar reluat acum în lumina marei însemnătăți pe care gândirea sa a dobândit-o în lumea modernă. Urmăream marile momente de expresie ale geniului uman, etapele progresului în operele de seamă ale literaturii. Metodele materialismului istoric mă făceau să înțeleg mai bine chipul în care operele literare se degajează din viața societăților și să dau explicației istorice a literaturii un loc mai mare decât acela pe care l-aș fi acordat fără ajutorul lor. Între marile opere există legături, unele transmise prin opere de mai mică însemnătate, dar a căror valoare a fost stabilită de anchetele comparatismului modern. Aceste anchete au notat un număr imens de fapte, însă comparatismul a trecut rareori peste recoltarea acestora și peste punerea lor în relații de succe-

siune, adică peste stabilirea influenței izvoarelor externe. Comparatismul a fost și el un rod al pozitivismului în istorie și, profitând de toate foloasele pe care această îndrumare le-a adus în direcția cunoașterii faptelor, a suferit și de neajunsurile acestui curent: refuzul lui de a pătrunde la cauze, de a îmbrățișa totalitățile largi. Problema influențelor literare externe a fost una din cele care m-au preocupat mai mult în timpul pregătirii noilor mele cursuri. Mi s-a lămurit însă, în cele din urmă, că influențele externe nu operează decât acolo unde natura terenului social le cere și le absoarbe, că influențele literare sînt de fapt alianțe ideologice, că studiul influențelor trebuie completat prin acela al receptării lor și că, în definitiv, perspectivele comparatismului trebuie integrate în istoria națională a literaturilor. Am expus aceste principii într-o comunicare făcută cu ocazia unei sesiuni științifice la care, în 1955, am fost invitat de Academia ungară de științe și, împreună cu alte studii, în volumul *Literatură universală și literatură națională*, 1956, urmat de *Studii de literatură universală și comparată* (sub tipar).

După evenimentele din 1944 și, mai ales, după acelea de la începutul anului 1948, literatura română a intrat într-o fază nouă a istoriei ei. Tendințele și conținuturile literaturii au cunoscut o adîncă transformare, corespunzătoare noilor împrejurări ale țării. Engels a arătat odată, într-o scrisoare către Fr. Mehring, că în toate epocile de început conținuturile artei precumpănesc asupra formeii ei. Dar ce înseamnă forma în artă? Iată una din noțiunile mai greșit înțelese într-un lung răstimp al istoriei ideilor de estetică. În toate momentele în care s-au adoptat modele literare mai vechi, în absența realităților corespunzătoare, adică în alexandrinism, de atîtea ori, în literatura latină antică și medievală sau în unele din operele Renașterii în declin, s-a produs o disociere între concepții și felul manifestării lor în limbă. Pentru că legătura de idei a concepțiilor nu mai avea însemnătate, nu mai corespundea unui factor intern, atenția se putea îndrepta asupra felului aparenței lor lingvistice. Disocierea dintre cei doi termeni dădea naștere unui concept al formeii ca decorație exterioară, ca simplă podoabă. Așa ceva era, de fapt, forma la autorii antici de tragedii și epopei, din epocile în care sufletul tragic și eroic murise, la poeții latini ai evului mediu și ai Renașterii sau chiar la unii din acei care, scriind în limbile vulgare,

moșteniseră procedee de stil întrebuițate în absența realității interne, sociale și morale, care le justificaseră altădată. A scrie literar însemna a scrie frumos, împodobit, cu întrebuițarea figurilor de decorație, transmisă prin vechile tratate de retorică și poetică, s-a înrădăcinat atît de adînc, încît o mai putem regăsi și astăzi în unele din considerațiile estetice și critice literare. Am încercat să modific acest concept tradițional al formeii, al formeii decorative, prin adevărata ei înțelegere, a formeii ca individualizare a conținutului. Cînd un poet întrebuițează un epitet, o comparație sau o metaforă, el nu adaugă o podoabă concepției sale, dar o adîncește, o nuanțează și o îmbogățește pe aceasta. Forma este conținutul însuși privit în ceea ce are el mai original și deci mai însemnat. Unii critici, ocupîndu-se de acest fel de a prezenta lucrurile, au crezut că pot recunoaște aici o manifestare de formalism și, ca de atîtea ori în trecut, a trebuit să zîmbesc. Ceea ce s-ar fi putut reproșa concepției mele despre raporturile dintre conținut și formă nu era formalismul, ci conținutismul, faptul că absorbbeam forma în conținut, descopeream în realizarea lingvistică a operei aspectul cel mai personal și cel mai interesant al conținutului. Oamenii primesc însă cu greutate o idee nouă și, astfel, puteam face observația că, în timp ce mă străduiam să introduc o astfel de idee, unii critici continuau s-o audă pe a lor, ideea obosită din vechile tratate de poetică.

În lumina înțelegerii mele despre formă, teoretizată în primul studiu al volumului *Probleme de stil și artă literară*, 1955, puteam să-mi dau seama că scăderea de nivel artistic a unei părți a producției literare, în epoca de după 1944, nu corespundea faptului că se urmărea introducerea unor noi conținuturi literare, dar împrejurării că aceste conținuturi nu erau adînc, personal și original gândite. Teoria despre formă, expusă în volumul de mai sus și apoi într-o serie de alte contribuții, conținea un ascuțit polemic împotriva *sloganului* în literatură, împotriva convenționalismului și a superficialității literare. O producție literară, menținută în planul convenției, degradată în formele jurnalismului plat, se lipsește de puterea înfrîuririi ei asupra societății. Trebuia deci readusă în atenția scriitorilor și a publicului problema măiestriei artistice și a stilului, analizînd procedeele în operele scriito-

rilor mai vechi și mai noi, nu pentru a le recomanda, ci pentru a crea climatul favorabil preocupării de artă. Este ceea ce am încercat să fac, utilizând metode lingvistice, în *Probleme de stil și artă literară*, apoi în *Problemele metaforii și alte studii de stilistică*, 1957 și în *Simbolul artistic* (în curs de tipărire). Aceste două din urmă volume aduc contribuții ceva mai vechi și încearcă să fixeze, într-un sistem general al simbolurilor, locul metaforei și al expresiei artistice în general, concepute ca simboluri nelimitate și deci mereu vii, susceptibile de noi interpretări, în întreaga istorie a culturii. Studiile de stilistică pe care le-am dat în anii din urmă și care continuă pe acele din *Arta prozatorilor români*, cu toate rezistențele întâmpinate, au atras pe tinerii cercetători, sensibili, desigur, la aceleași neajunsuri ale creației literare în prima epocă de după 1944, care au constituit și motivul cercetării mele în acest domeniu. S-a format astfel un curent științific, cu variate și numeroase contribuții, care se găsește de altfel în prima fază a afirmării lui.

Stendhal a spus odată că cel mai greu dintre cuvintele pe care le poate pronunța un scriitor este cuvântul *eu*. N-am întrebuințat niciodată acest cuvânt în lucrările mele și, cel puțin din acest punct de vedere, scrierea lor mi-a fost ușoară. De curând am atins o vîrstă care, după unele păreri, înseamnă începutul bătrîneții. Am fost oarecum surprins de acest eveniment și m-am întrebat, am căutat să citesc în mine: nici o modificare esențială în sentimentul corpului, în puterea de muncă a zilelor mele care încep foarte devreme, se termină foarte târziu. Numeroși publiciști, foști elevi, tovarăși ai drumurilor de viață, au scris, cu prilejul amintit mai sus, despre lucrările mele, cu o înțelegere și o bunăvoință pentru care le sînt adînc recunoscător. O editură mi-a cerut o expunere asupra activității mele, menită să se alăture, în același volum, autoreferatului altor cercetători în domeniul diferitelor specialități științifice. M-am rînduit deci alături de publiciști și prietenii care s-au ocupat de scrierile mele, încercînd să arăt la rîndu-mi în interiorul căror curente de idei au apărut, din ce izvoare s-au alimentat, ce scopuri și-au propus, ce tendințe au slujit. Am ajuns astfel să mă ocup de o temă nouă, evitată în trecut, și paginile acestea au fost desigur cele mai dificile pe care le-am așternut vreodată.

Încercarea de a se înțelege pe sine este una din temele

cele mai importante ale cercetătorului, dar el n-o poate rezolva cu oarecare succes decît într-un stadiu relativ înaintat al lucrărilor sale. Pînă atunci, omul nu știe bine nici cine este, nici ce anume vrea. Cunoașterea de sine nu este atît un punct de pornire, cît un rezultat, devenit manifest în activitatea, în operele omului. În aceste opere se obiectivează personalitatea lui și poate deveni obiectul unei cunoașteri mai sigure. Și astfel, cîtă vreme această cunoaștere este mai puțin clară, activitatea rămîne mai ezitantă, contradicții se introduc adeseori între manifestările lui, în timp ce o dată cu progresele cunoașterii de sine, drumul omului devine mai sigur, contradicțiile sînt treptat eliminate. Este deci de dorit ca un cercetător să lucreze într-o lungă epocă, pentru ca el să găsească mijlocul înlăturării contradicțiilor sale și concluziile sale să devină cu totul limpezi. Dar cînd ajunge într-un punct atît de îndepărtat al vieții și investigației sale, cercetătorul care își întocmește autobiografia intelectuală are tendința să simplifice, să selecteze, din ghemul destul de încîlcit al trecutului, o linie unică, aceea care a biruit pînă la urmă. Este probabil ceea ce mi s-a întîmplat și mie în aceste puține pagini, care nu s-au ocupat nici de toate scrierile mele, nici de toate nepotrivirile care ar putea fi semnalate între ele.

Am căutat numai să extrag o linie generală de direcție, și aceasta îmi arată un drum către lumea obiectivă, pe care îi este dat omului s-o influențeze prin activitatea lui, în sersul exigențelor rațiunii și sprijinindu-se pe toate marile achiziții ale culturii. Lumea obiectivă este pentru toți oamenii natura întregă, toată cultura oamenilor; pentru grupuri mai restrînse, lumea obiectivă este patria fiecăruia. Este dat numai spiritelor celor mai mari să poată influența întreaga natură și întreaga cultură a lumii. Dar oricine, chiar omul cel mai modest, poate aduce o contribuție la înălțarea și perfecționarea mediului său apropiat, a țării sale. De altfel, lucrînd în felul acesta, muncitorul cel mai umil, chiar fără să-și propună anume, dă un sens uman faptei sale, deoarece generalul nu există decît în forme particulare și omenirea în popoarele ei. Eram tînăr de tot, după sfîrșitul primului război mondial, cînd în discuția dintre patriotism și umanitarism (o problemă care se dezbătea pe-atunci), am făcut în *Sburătorul* observația că iubirea de omenire se arată mai întîi în iubirea față de poporul tău, așa cum iubirea naturii se poate vădi și în îngrijirile pe

care cineva le dă florilor din ghiveciul așezat în fereastră. Această idee este însă o vedere filozofică, un produs secundar și ulterior al reflecției care poate să nu se lumineze în hotărârile și faptele noastre, în chiar momentul în care le săvârșim. Deci, dacă mă gândesc bine mi se pare că n-am dat intervenției mele o destinație foarte îndepărtată, ci am adresat-o stărilor și oamenilor din preajmă, acelora în care un curent de viață venit din trecut și călătorind spre viitor s-a aprins într-o lumină a conștiinței dornică să le slujească, înainte de stingerea ei.

Martie 1958

[FRAGMENTE AUTOBIOGRAFICE, I]

[Nașterea, familia, copilăria]

Pentru luminarea celor câteva documente pe care le-am strâns pentru Institutul de istorie literară și folclor, cred că trebuie să dau unele lămuriri, fără să mă gândesc de altfel la o lucrare autobiografică.

După cum vei vedea din actul de naștere, sînt născut la 27 decembrie 1897, în Giurgiu, unde tatăl meu era medic al județului Vlașca. Tatăl meu se născuse în București în 1855. Era veteran din războiul 1877/78 și invalid de război 1916/18. Prin 1891 era profesor de medicină legală la Școala de științe politice și administrative din București și publicase un curs de medicină legală. În timpul răscoalelor din 1907, îngrijise în penitenciarul din Giurgiu pe Vasile Kogălniceanu, arestat ca „instigator”, cum se spunea pe atunci. Se ducea în fiecare zi să facă analiza mâncărilor care se dădeau deținuților în penitenciar, căci Vasile Kogălniceanu se temea că ar putea fi otrăvit. Cînd, mai târziu, s-a judecat procesul țăranilor răsculați, tatăl meu, ca prim-jurat, a citit un verdict de achitare în fața Curții cu jurați din Giurgiu. Devenit suspect pentru simpatiile arătate țăranilor, a fost mutat la Slatina, ca medic al județului Olt, unde a rămas vreo trei ani și unde, într-o vreme, l-am însoțit și eu. Mi-aduc aminte că prefectul era Constantin Anghel, fratele poetului. Date biobibliografice despre tatăl meu au fost publicate, la moartea lui, în 1926, în revista de popularizare medicală *Sănătatea* și în lucrarea de bibliografie medico-legală a lui N. Oancea.

Am pierdut pe mama mea în 1912. Ea era din Iași. Învă-tase câteva clase la Institutul doamnei Humpel, sora lui Ma-iiorescu. Ne povestea că fusese colegă cu fetele Veronicăi Micle, pe care o zărise într-un rînd însoțită de un domn frumos : Mihail Eminescu. Asta se petrecea prin 1877/79. Fetele știau cine era Eminescu. Deși nu făcuse multă școală, mama avea oarecare cultură. Poseda o bibliotecă a ei, cu cărți franțuzești și nemțești. Mi-aduc aminte că, în zilele care au precedat moartea ei, după o boală foarte scurtă, citea *Crimă și pedeapsă* de Dostoievski.

Din cei cinci frați și surori, cîți am fost noi, a avut legă-turi cu literatura fratele meu Alexandru, „Alec” cum îi spu-neam noi. Alecu studiase dreptul la București și Paris. A fost ucis de o septicemie, în trei zile, provocîndu-mi o durere pe care n-am putut-o mîngîia niciodată. După moartea lui, în 1936, am tipărit articolele publicate de Alecu într-un volum, pe care l-am intitulat *Libertate și cultură* și l-am însoțit de o prefață.

Mi-au rămas multe amintiri din vremea copilăriei mele la Giurgiu. Din cînd în cînd am simțit îndemnul să le evoc într-o autobiografie și am așternut și cîte o pagină, pe care am părăsit-o îndată, răpit mereu de alte teme, de multele lucrări pe care le-am întreprins. Sînt sigur însă că voi reveni la idee, deocamdată, din multele amintiri ale acelor ani, vreau să rețin numai pe cele în legătură cu viața literară. Casa noastră era plină de cărți și părinții mei vorbeau limbile străine. Tatăl meu era un adevărat poliglot. Cînd Dragoș Pro-topopescu s-a înapoiat de la Londra și m-a vizitat, a fost sur-prins să poată întreține cu tatăl meu o conversație în cea mai bună englezească. Nu era totuși un tip literar. În afară de medicina lui, îl interesa istoria și geografia și se înconjura de scrieri istorice, descrieri de călătorii, hărți și atlase. Îl interesau apoi limbile străine, din care ar fi vrut să-și însu-șească un număr cît de mare. Într-un rînd a început să învețe turcește. Intrase în legături cu cercurile esperantiste, primea metode și se exercita în teme de esperanto. Era, în fine, filatelist și numismat, și colecțiile lui mai există pe undeva prin lăzile mele.

[Primii prieteni, primele lecturi]

La 12 ani m-am îmbolnăvit de scarlatină și cînd, după ce am zăcut șase săptămîni, m-am sculat din pat, am început să scriu poezii. Îndemnul se datora poate faptului că, în timpul bolii mele, venea să-mi ție de urît un băiat ceva mai mare ca mine, Mitică Georgescu, tolerat lîngă patul meu, fiindcă el însuși zăcuse mai înainte de aceeași boală. Mitică Georgescu mi-a adus volumul de poezii al lui Eminescu, pe care l-am citit și recitat cu încîntare și uimire. În vara următoare mi-au căzut în mîini *Florile sacre* ale lui Macedonski, apărute atunci. Alt timbru aci. Păgînismul și estetismul lui, iubirea de viață și viziunea plastică a lumii mi-au vorbit puternic. Am putut cuprinde pe ambii poeți în aceeași admirație pentru că apar-țineam unei generații pentru care nu mai avea nici o realitate adversitatea care opusese pe unul celuilalt, în timpul vieții lor. Mai tîrziu am consacrat deci lucrări critice și lui Emi-nescu și lui Macedonski, iar indicele prețurii mele n-a rămas în echilibru indiferent. Mi-am dat repede seama că Eminescu a fost un poet și o conștiință cu mult superioară, poate ale celui mai de seamă român care a trăit vreodată.

Citeam, în copilăria mea, *Viața românească* la care tatăl meu era abonat și *Noua revistă română* a lui C. Rădulescu-Motru, în care găseam interesante articole de idei, pe care le comentam cu un coleg de clasă, Simon Bayer, astăzi avocat în București. Într-o zi, în grădina publică, la „Ale”, am făcut cunoștință cu un băiat cu doi ani mai mare ca mine, fiul președintelui tribunalului, venit atunci de curînd la Giurgiu. Era Dan Barbilian, a cărui faimă de genial matematician precoce îl precedase în lumea școlilor. Nu mai întîlnisem nici-odată un exemplar omenesc atît de original și atît de intere-sant. Rapiditatea minții lui, felul atît de personal al expri-mării care asocia cuvintele în legături inedite și neașteptate produceau o senzație de rară încîntare intelectuală, după cum veselie lui, absoluta lui inapținutudine pentru melancolie, marea lui sociabilitate îl făceau să fie prețuit ca cel mai bun dintre camarazi. Dan Barbilian, devenit mai tîrziu poetul Ion Barbu, a rămas unul din prietenii de care am fost mai puternic legat, deși impulsivitatea și nestatornicia lui mi-au produs uneori amărăciuni pe care bătrînețea le privește acum cu toleranță.

[Liceul la București]

În 1912, după moartea mamei, am venit și eu la București, unde eram nedespărțit de Dan. Învățam la Liceul Lazăr și locuiam la pensionul lui N. Popescu-Ulmu. La Liceul Lazăr, profesorul care a avut mai multă înrîurire asupra mea a fost latinistul Hildebrand Frolo, căruia mai târziu, cînd el dispăruse dintre cei vii, am avut prilejul să-i aduc omagiul meu într-un articol publicat în volumul comemorativ al liceului. Am spus acolo ce îi datorez lui Hildebrand Frolo: sentimentul stilului, care era de fapt al stilului clasic. Baza clasică și latină a culturii mele i-o datorez lui. La Universitate am vrut să studiez filologia clasică, dar m-a abătut de la această tîntă înclinarea către generalizarea filozofică cu care am început să mă lupt de la o vreme... Dar fiul meu Ion, care citește în original pe Plaut, pe Cicero sau Plinius, realizează astăzi o aspirație a tinereții mele.

[Universitatea. Începuturile poetului. Neutralitatea]

Curînd după intrarea în Universitate, unde urmam deopotrivă cursurile Facultății de drept și de litere, am început să frecventez cercurile literare. Un prieten, Vasile Olănescu, mort pe front în 1917, în luptele de la Mărăști, mi-a făcut cunoștință cu Marcel Romanescu. Ne-am recunoscut ca doi poeți. La cursurile de drept roman ale lui Longinescu ne așezam în fundul clasei și traduceam din poeți francezi, pe care în alte ore ale zilei îi citeam împreună. Cînd compuneam cîte o poezie, alergam unul al altul pentru a ne-o citi. Ne prețuiam desigur ca niște mari poeți. Era vremea „Terasei”. Purtam lavalieră și ne petreceam nopțile absorbînd șvarțuri și debîtînd teme obscure de estetică. La masa noastră de tineri mai veneau Al. Colorian, Șerban Bascovici, Mihai Celarianu, acesta din urmă cu aureola unei călătorii prin străinătăți și cu misterul faptei sale aeriene. Îl frecventam pe Macedonski, a cărui ușă rămînea deschisă toată noaptea pentru boema noctambulă. Nimeni din noi nu se culca înainte de revărsatul zorilor. Ne găseam în epoca neutralității și Bucureștiul vuia de „bătăile de flori” ale zilei, într-un carnaval fără întreru-

pere, de zgomotoasele petreceri ale nopții, în nenumăratele baruri și cabarete, pline de politicieni, de traficanți, de străini veniți să cumpere grînele României. „Micul Paris” se pregătea să primească vizita dușmanului. Patrioții cereau intrarea în război, pentru cucerirea Ardealului. Grupuri de manifestanți parcurgeau Calea Victoriei, în frunte cu Nicu Filipescu, cu Delavrancea, cu Goga și Popa Lucaci. Se auzeau accentele marșului lui Castaldi, compus pe versurile lui St. O. Iosif. Într-o zi s-a răspîndit vestea că poetul s-a azvîrlit de la fereastra camerei pe care o ocupa la Spitalul Colentina. Îi zărisem de mai multe ori silueta firavă, capul delicat cu ochii ușor exoftalmici.

[Întîlnirea cu Coșbuc. Zepelinul]

Cînd m-am întors în București, în august, după ce petrecusem vara la Strîmba în județul Romanai, la un cumnat al meu, războiul se declarase. Tatăl meu, plecat pe front, se instalase într-o cameră la familia Hodoș (Ion Gorun) într-o casă de pe Calea Plevnei, al cărei parter era ocupat de Gh. Coșbuc. Chiar din primele zile ale războiului, bombardamentele avioanelor germane fac victime în dosul Poștei, apoi pe o stradă din apropierea Bulevardului Elisabeta, unde vîd într-o zi victimele măcelului, încă neridicate. Cînd suna alarma, coboram prin apartamentul familiei Coșbuc, pentru a ajunge la gura pivniței. Într-o seară, Coșbuc mă oprește. Nu cobora în pivniță, prefera să rămînă în sufrageria lui, cu sticla de vin în față. Poetul trăia deznădejdea pierderii frumosului și înzestratului lui băiat, Alexandru, mort de curînd într-un accident de automobil, la Tismana. Nu doream să rămîn cu el, să ciocnim un pahar de vin? Mă așed în fața lui și mă silesc să golesc paharul. Conversația începe greu. Coșbuc e taciturn. Observ că pentru orice nevoie a comunicării, are un proverb sau o zicere populară la dispoziție. Aș vrea să-i spun că mă îndeletnicesc cu compunerea unui poem dramatic pe tema amorului lui Aeneas cu Didona, dar nu îndrăznesc. Detunături înfricoșătoare se pornesc afară. Dibuim prin casa cufundată în întuneric către ferestrele salo-

nului dinspre stradă și vedem evoluind pe cer un astru nou, un fel de trabuc incandescent : zepelinul !

După euforia provocată de trecerea armatelor române peste Carpați, o acțiune în timpul căreia cad poetul Mihail Săulescu, criticul Ion Trivale (de la *Noua revistă română*, un elev al lui Mihalache Dragomirescu), un coleg de facultate, Panțu, știri rele vin de pe front. Armatele române se retrag. Generalul Iliescu pierde bătălia de la Turtucaia, unde va cădea prizonier Topîrceanu, iar Socec, care nu poate ține linia Neajlovului, este acuzat de trădare. După câteva luni, la Iași, ca elev al Școalei militare, asist la degradarea lui Socec, căruia i se frînge sabia în fața oștilor adunate în careu și i se smulge epoletii, după care este condus spre dubă în huiduielile și sub loviturile mulțimii : rit barbar, care mă umple de revoltă. Dar pînă a ajunge la aceste întâmplări, prezența dușmanului la porțile capitalei produce fluxul populației din țara invadată către Moldova. Tată-meu, înapoiat de pe frontul din Dobrogea, ne încarcă în Gara de Nord, în trenul luat cu asalt încă din orele nopții și, după o călătorie de trei zile și trei nopți, sosim la Iași.

[Reviste: „Noua revistă română” și „Ideea europeană”]

În toamna anului 1918, curînd după înapoierea din Moldova într-un moment în care trupele de ocupație se mai găseau în țară, un mic cenaclu conspirativ, însuflețit de dorința libertăților naționale și de aceea a găsirii unui criteriu de grupare în jurul unei reviste și poate a unei acțiuni politice, se întorcea în mica redacție a *Noii reviste române* din Pasajul român. Locul întrunirii era pus la dispoziție de C. Beldie, fostul secretar de redacție al *Noii reviste române*, devotat al d-lui C. Rădulescu-Motru și student întîrziat, care după o scurtă activitate redacțională, cu un temperament valorificat mai tîrziu în lungi și vesele mese prietenești, trebui să prefere pînă la urmă afacerea, sterilelor îndeletniciri cărturărești. Întîlneam acolo, convocați de Beldie, pe D. Ioanițescu, pe atunci tînr profesor de liceu, mai tîrziu deputat liberal și om cu multe legături politice, înainte de moartea lui prematură, pe Cora Irineu, scriitoarea atît de înzestrată care cîțiva ani

Iași. I. M. Marinescu era vărul lui Ion Marin Sadoveanu și în apartamentul acestuia din Calea Victoriei ne întîlnisem de mai multe ori, pentru a constata că putem convorbi cu plăcere. În primăvara amintită, aveam destul timp la dispoziție. Mă înapoiasem din străinătate după o lipsă de aproape un an și, înainte de a lua o nouă hotărîre, risipeam un timp pe care un om de douăzeci și ceva de ani n-are de ce să-l economisească. Mă împrăștiam în lecturi variate, nutream proiecte literare pe care de cele mai multe ori le părăseam în drum și mă exercitam stilistic. Lucrarea aceasta din urmă era una din întreprinderile mai serioase cărora m-am dăruit în acei cîțiva ani ai căutării de drum, care au început o dată cu sfîrșitul războiului. Stăteam de veghe nopți în șir, într-un fum de tutun prin care obiectele ajungeau să nu se mai zărească, pentru a compune zece sau douăsprezece rînduri de proză densă, în care cuvintele se încatenau în propoziții principale și subordonate, grupate cîte trei sau cîte patru, alcătuiind largi perioade pe care îmi plăcea să le recitesc cu voce tare. Nu voiam să notez sau să exprim ceva. Agregatul sonor îmi ajungea. Nimeni n-a ajuns să cunoască aceste elaborații tainice ale nopților mele. Le ascundeam sau le distrugeam cu grije ca pe niște exerciții absurde, de care s-ar fi convenit să mă rușinez, deși pentru mine ele aveau un preț și o semnificație precise.

Epoca acestor secrete studii nocturne a fost întreruptă prin invitația pe care I. M. Marinescu ne-a adresat-o, lui Sadoveanu și mie, să-l însoțim la Iași, pentru a petrece cîtva timp împreună. Marinescu stătea în casa bătrînească a lui Nicu Gane, unde, alături de apartamentele lui, trăiau cîțiva din membrii ajunși la strîmtoare ai familiei povestitorului. Am stat atunci vreo două săptămîni în Iași în care răchitele începeau să înverzească și în care ceasuri de plimbare și reverie alternau, după obiceiul locului, cu generoase libații entuziaste. Nu mai fusesem în Iași din vremea războiului, cînd așezările caracteristice ale orașului dispăruseră de fapt sub puhoiul turbure al refugiului. Nu regăseam deci Iașul, ci îl descopeream, cu farmecul lui molcom, în care erai uimit să găsești atîtea suflete neliniștite și acel stil specific al unei inteligențe mai vii, mai îndrăznețe.

M-am dus în primele zile să vizitez redacția *Vieții românești*, unde publicasem cîte ceva și unde număram cîțiva

cunoscuți. Pe unii dintre ei îi mai întâlnisem ; pe alții îi vedeam acum pentru întâia oară. Am întâlnit acolo pe Topîrceanu, căruia îi trimisese poemă *După melci* a lui Ion Barbu, intervenind pentru publicarea ei. Topîrceanu îmi răspunsese cu bune cuvinte de aprecieri a poemei, care îl interesase și prin acele răsunete de limbă de prin părțile Argeșului și Muscelului, de unde el însuși se trăgea, dar și cu unele obiecții cât privește claritatea logică a poemei. Propunerile de modificări, în care culmina scrisoarea pe care o păstrez încă, au fost respinse de autorul ei cu un umor propriu, atât de viu, încît replica mea nu mai avusese locul să se producă.

[1953 — 1954 ?]

FRAGMENTE AUTOBIOGRAFICE [II]

Psihologism

La începutul studiilor mele mai înalte, domnea în facultăți, în lucrările filozofice, *psihologismul*. Psihologismul în diferitele lui forme. Curentul era alimentat de kantism și de filozofia germană post-kantiană, mai ales Schopenhauer, care a fost unul dintre gânditorii cei mai citați la noi. Slavici amintea sfatul primit o dată de la Eminescu, la Viena, pe cînd erau amîndoi studenți : „Citește-l pe Schopenhauer”. Prin Schopenhauer se putea găsi drumul cel mai lesnicios către Kant, iar acesta a fost de-a lungul întregului secol al XIX-lea și mai târziu autoritatea cea mai de seamă în învățămîntul filozofic al universităților. Cînd am ajuns, în 1922, în Germania, Karl Groos m-a îndemnat : „Studiază-l în special pe Kant. Kant este filozofia.” I-am consacrat deci partea cea mai întinsă a studiilor mele. Urmăream acolo cum conștiința creează imaginea lumii, prin formele și categoriile ei. Dar dacă conștiința își creează obiectul, atunci toate problemele filozofiei sînt probleme psihologice. Kantismul sfîrșea în psihologism. Urmăream să descopăr felul și condițiile proceselor psihologice care determină reprezentările și aprecierile noastre despre lume. Teoria cunoașterii, morala, sociologia, estetica, metafizica, logica însăși îmi apăreau drept capitole ale psihologiei.

Într-o zi am citit în *Memorabilele* lui Frauenstädt povestirea unei convorbiri a lui Goethe cu Schopenhauer, relatată de acesta din urmă : „Goethe era în asemenea măsură realist, încît nu voia să admită de loc că obiectele ca atare nu există, decît pentru că spiritul cunoscător și le reprezintă. Într-un

rînd mi-a spus, privindu-mă cu ochii lui de Jupiter : «Cum, lumina există pentru că o privești dumneata ? Mai degrabă dumneata n-ai exista dacă nu te-ar privi lumina»." Am rămas pe gînduri. Trebuia asigurată filozoficește obiectivitatea lumii. Am început să gîndesc altfel.

Istorie

Nu m-am putut despărți niciodată de adevărul că conștiința nu primește în chip pasiv înțipăririle lumii exterioare, ci le alege, le grupează, le asociază cu înțelesuri determinate de interesele care o domină, de momentul istoric căruia îi aparține. Conștiința este activitate. Conștiința este o formă a muncii. Conștiința este plasată în istorie, primește înfîsuririle ei și, în același timp, o creează prin fiecare act al ei, dar numai întrucît este purtătoarea marilor forțe ale istoriei. Cînd gîndim, cînd pronunțăm o vorbă sau cînd executăm o faptă oarecare contribuim la creația istorică, ajutăm lumea să înainteze pe drumul ei. Problema cea mai interesantă pentru filozof este : „Cum am ajuns în momentul în care mă găsesc, la felul gîndurilor, sentimentelor, deprinderilor mele ? Ce lume nouă pregătesc prin ce cuget, simt, făptuiesc ?” Fiecare dintre noi este moștenitorul istoriei și creatorul ei. Mă simt apăsător de întregul trecut și răspunzător pentru întregul viitor. Istoria este spațiul în care trăim și ne mișcăm. Istoria este de aceea obiectul cel mai interesant al cunoașterii și elementul fundamental al culturii. Este cult cu adevărat numai omul care știe de unde vine și încotro se îndreaptă. O parte a acestui adevăr a recunoscut-o Cicero, cînd a observat : „Rămîi de-a pururi copil dacă nu știi ce s-a întîmplat înaintea nașterii tale” (*Nescire quid ante quam natum sis acciderit id est semper esse puerum*). De oratore, 34, 120). Dar maxima ciceroniană ar trebui completată : Mori cu adevărat numai dacă nu contribui la clădirea lumii viitoare.

Nemurire

Am ajuns să mă îndoiesc de timpuriu de mitul nemuririi sufletului, dar l-am recucerit oarecum atunci cînd mi-am spus că putem trăi de-a pururi prin ceea ce introducem în circulația morală a omenirii, nu numai prin opere de seamă dar și prin

fapta de creație cea mai modestă, prin exemplul hărniciei și onestității noastre. Soarta omului e măreată.

Țara

Cunoști țara, mai întîi, într-o parte limitată a ei, din leagă-nul copilăriei tale. Au căzut zăpezi mari și vîntul suflă cu furie de la miazănoapte. Oamenii înaintează ca prin depozite uriașe de vată. Nu se aude nici un zgomot. A căzut o seară mohorîtă peste orașul singur pe lume. Dar în puterea nopții s-a aplecat asupra patului tău un uriaș cu barba prinsă în țurțuri de gheață, intrat pe ușă o dată cu frigul de afară. Îngrijește, ca medic, satele și cătunele județului și a venit ceasuri întregi, umblînd alături de cărușă, urmărit de lupi. Dunărea a înghețat pînă în fund și treci peste ea, către malul bulgăresc mai înalt, ca pe un pod de cristal. Apoi au început să plutească sloiurile de gheață, vremea s-a încălzit și salcia și-a coborît mlădițele tinere în apă. Giurgiul este încă încins de centura lui de podgorii. Înaintăm de-a lungul țărmurilor sco-bite de apă și prădăm cireșii, duzii și corcodușii. Bivolii se tolănesc în nămol sau despică suvoiul iute al apelor. Sîntem în zilele cele mai fierbinți ale verii. Pe alocuri cresc smochinii, plantați în vremuri vechi de turci. Ne spînzurăm hainele în răchita ostroavelor și căutăm răcoarea undelor bogate.

Abia mai tîrziu cunoști țara întreagă, ascultînd pe bătrîni, deplasîndu-te în spațiu, călătorind în timp, citindu-i hrisoavele. Mergi pînă la granițele ei, care sînt ale naturii : lanțuri de munți, cursuri de apă. Între ele se adăpostește grădina țării. Te desfătezi de savoarea mîncării frugale. Întîlnești copii din toate unghiurile țării, și tu, ca un copac cu ramuri bogate, scuturi peste tot semințele prieteniei, fericit dacă vreuna din ele va găsi brazda roditoare, pentru a deveni o legătură tra-nică, mîngiere viitoare a vieții. Ești de pe atunci o natură sociabilă, convivială, încrezătoare. Mergi la școală și, curînd, citești poezii. Într-o zi, pe cînd erai bolnav, slăbit și credeai că este greu să trăiești, cineva ți-a strecurat o carte cu melodii răscolitoare :

*Mai suna-vei, dulce corn,
Pentru mine vreodată ?*

Cine cântă așa ? Ne găseam încă în epoca eminesciană. Nu trecuseră nici treizeci de ani de la moartea poetului. Eminescu devine un eveniment hotărâtor pentru cititorul lui de atunci. În cartea lui lumea se extinde în toate dimensiunile : îi măsoară profunzimile originare, depărtările nelimitate ale cosmosului, trecutul adânc al țării. În această lume uriaș extinsă dincolo de leagănul copilăriei este loc să crească un suflet mare. Ai nevoie de puteri înmiite pentru a cuprinde lumea descoperită de Eminescu. Dorești să absorbi întreaga substanță spirituală a lumii. Setea ta de învățătură nu se astâmpără niciodată. Ai noroc să-ți întâlnești mulți profesori eminenți. La Universitate poți să-ți însușești atâtea dintre științe în formele lor cele mai înalte. Ești discipolul școalelor țării tale. Te înțelegi între zidurile lor.

Germania

O serie de ani, începând cu anul 1920, am trăit printre germani, ocupat cu lucrările lor. Ieșeam din război, dar nu mă lăsam stăpânit de resentimente, pentru că de fapt mă duceam să găsesc Germania veche, dinaintea epocii imperialiste. Am trăit câțiva ani după gustul meu. Am preferat centrele mici marilor capitale. Cuceream din trecut o viață provincială, nu prea îndepărtată de natură, cu oameni învățați și cu moravuri simple, dar atât de liberi în ideile lor, cu un orizont atât de larg deschis asupra lumii, încât mă făceam bucuros discipolul lor. Ce admirabilă epocă a culturii umane a fost, în Germania, în micile ei orașe, la Weimar, la Jena, la Heidelberg, la Tübingen și în alte zeci de orașe, sfârșitul veacului al XVIII-lea și începutul celui următor așa cum le recuceam din mărturiile filozofiei și literaturii clasice germane, din vestigiile pe care le puteam surprinde la profesorii și colegii mei actuali. Germania îmi deschidea calea către vechea Grece. La Tübingen, pe alea platanilor, îmi recitam distihul dedicat de Hölderlin lui Sofocle :

*Mulți încearcă zadarnic să spună suprema plăcere
Plăcut, dar o află în fine, aici, învelită în jale.*

Alături se oglindea, în Neckar, turnul în care a trăit Hölderlin lungă lui noapte, traversată de atâtea fulgere orbitoare. Descopeream în grădina botanică statua poetului nudă, ca a

unui zeu. Cântau privighetori în dumbrăvile Neckarului. Locuiau într-o veche moară, citind fericit în tăcere, pînă cînd mă aduceau la fereastră chemări zgomotoase, invitîndu-mă să sar în luntre. Urcam alteori străzile în pantă. Treceam pe sub zidurile masive ale vechiului seminar teologic, așa-zisul *Stift*, unde într-un rînd au fost colegi Hegel, Schelling, Hölderlin. Tinerii filozofi au sădit un arbore al libertății în ziua în care le-au sosit știri despre revoluția franceză. Ce uimitor de libere sînt privirile pe care le îndreaptă asupra lumii cugeătorii aceluia timp ! „Istoria este tribunalul lumii” spusese Schiller. Citesc în Hegel că lumea este desfășurarea ideii și că esența acesteia și scopul istoriei este libertatea. Filozofia lui Hegel este grandiosul poem al naturii și istoriei, în năvalnica lor înaintare spre condiția libertății ; nimeni nu coordonase cu mai mult succes decît Hegel întreaga experiență de cultură a omenirii, simțită în unitatea și continuitatea ei. Omul își îndeplinește o parte însemnată a destinului său realizînd în sine întregul cuprins de cultură al lumii. Mă îmbăt de cultură. Vreau să desfund toate izvoarele istoriei gîndirii și ale literaturii, ale artelor și ale vechilor religii. Curiozitatea germană pentru toate creațiile spirituale ale omenirii este neistovită. Găsesc aici cea mai bogată literatură de traduceri și operele unor specialiști de mare valoare în toate ramurile istoriei culturii. Însă de la Herder ni se deschide poarta către întregul orizont spiritual. Goethe anunță sosirea epocii literaturii mondiale. Lucrez la o teză despre Schiller. În fiecare dimineață mă regăsesc în fața imaginii omului înalt și roșcovan, cu stigmatele fiziei care-l rodea. Este un om febril, dar care aspiră spre perfecția personalității libere de conflicte interioare, ajunsă la plenitudinea armoniei estetice. Goethe realizează idealul : este un *homerid*. La început, Schiller încearcă sentimente de pizmă : „Am față de el simțirile lui Brutus pentru Caesar”. Pe urmă se pleacă în fața exemplului lui Goethe și caută să-l realizeze în sine. Trăiesc într-o excitație continuă. Cînd trec prin fața catedralei protestante, simt cum trec peste mine și mă răscolesc acordurile perfecte, gîndirea muzicală atât de matematic exactă a cantatelor lui Bach. Mi se pare că asist la creația lumilor. „Lumea se naște prin calculul divin” („Cum deus calculat, fit mundus”, Leibniz). În sala de concert ascult pe Beethoven și înțeleg cum se ivește bucuria din durere : viața are un sens eroic. Cînd mi-e drag un tînrăc aș

vrea să-l azvîrl în acea lume de entuziasm, de revelații, a tinereții mele.

Ce decepție crudă și amară în epoca hitleristă ! Națiunile cădeau pe rînd sub agresiunea cea mai nerușinată. Se aprindeau ruguri de cărți. Oamenii erau azvîrlîți în cuptoare. Un tiran ventripotent făgăduia compatrioților lui o cană de bere și un cîrnat gros în fiecare zi. Un altul declara că-i vine să scoată revolverul și să tragă, atunci cînd aude vorbindu-se de cultură. Ascultam, la radio, un ins răgușit și urlător, un energumen zguduit de demoni, proferînd amenințări și injurii. O, ce vreme a disprețului ! Aceștia sînt urmașii lui Goethe, ai lui Schiller, ai lui Hölderlin, ai lui Bach și Beethoven, ai lui Hegel și Wilhelm Humboldt, mințile și sufletele cele mai înalte ale vremii lor, învățătorii mei ? Tirania a fost călcată în picioare, s-a prăbușit, căci fără înțelepciune puterea se ruinează prin propria-i violență, așa cum ne învață Horațiu : „*Vis consuli expers mole ruit sua*.” Sînt adînc recunoscător germanilor și doresc din toată inima vindecarea sufletelor lor.

Muncă și patriotism

M-am înapoiat în țară. Vreau să fac ceva, să fiu de folos. N-aș vrea ca lumea să se facă fără mine, fără ajutorul meu, oricît de modest. Predau în școlile secundare ; dar privesc mai departe, dincolo de acest cerc al activității. Călătoresc prin țara veche și mă mir ce gol este spațiul social, ce puțin s-a construit în secolele trecute. Nu întîmpin castele și palate, orașe bine zidite, fundații de tot felul, bunuri numeroase adunate de-a lungul secolelor. Sînt unele locuri care par a nu fi avut o istorie. Inventarul național are în cea mai mare parte o vechime de abia cîțiva zeci de ani. Țara a fost prădată vreme de secole, avuțiile ei au fost mereu exportate. Din cînd în cînd mă duc la Iași, pentru a-i vizita pe Ibrăileanu și pe Ralea, și acolo mă găsesc într-un oraș de artă, cu o civilizație mai densă, cu o societate foarte spirituală și cultă, dar totul pare amenințat de ruină. Simptomul este mai general. Într-un rînd vine în țară Hermann Keyserling. Filozoful asistă la o sărbătoare națională și are prilejul să observe lipsa de entuziasm a mulțimilor, blazarea lor. Deprinderile de muncă sînt slab dezvoltate. Pușini sînt aceia care-și fac datoria cu zel, cu pasiune. Oamenii își lasă curțile în paragină, străzile sînt

prost întreținute, treaba se face mai pretutindeni pe jumătate, neorînduială, necurătenia se vede adeseori. Există și oameni activi și întreprinzători, o clasă întreagă de speculanți și politicieni, care doresc să se îmbogățească în timpul cel mai scurt. Aceștia construiesc, dar fără nici o atenție pentru imaginea globală a orașelor, pentru nevoile generale, ca și cum și-ar ridica o locuință, fie și confortabilă, undeva, în America, în preajma unei exploatare de aur. Nu se încheagă nici un stil constructiv fiindcă nu există nici un suflet care să se exprime în el. Se improvizează însă averi însemnate, de altfel repede exportate. Mulțimile lucrează pentru exploatarea lor, și o fac fără entuziasm, cu osteneală. Conștiința de cultură a multor români s-a dezvoltat mai repede decît civilizația materială în jurul lor. De aceea ei se simt triști și dezamăgiți, în acei ani ai începuturilor mele. Îmi spun că întregul nostru cadru de viață ar trebui înălțat și perfecționat. Dar pentru aceasta este nevoie de mai multă muncă și de mai mult patriotism.

Estetică

În legătură cu gînduri ca cele de mai sus, întrevăd o idee pe care o pun la baza cursurilor de estetică începute la universitate. Arta îmi apare ca o formă a muncii, deoarece reprezintă un caz de transformare a materiei, ca oricare dintre tehnicile omenești. Transformînd materia, artistul obține un obiect cu expresivitate umană, o lucrare deplin încheată, o operă perfectă. Toate tehnicile se sîlesc spre perfecțiune, dar rezultatele lor se înlocuiesc mereu, ceea ce dovedește că ele nu sînt niciodată perfecte, în timp ce artistul este creatorul unei opere de neînlocuit, desăvîrșite. „Arta se găsește în orice moment la scopul ei” observă Goethe. Arta indică deci muncii ținta ei cea mai înaltă, fiindcă orice activitate omenească se sîlește spre desăvîrșire, dar arta o atinge de pe acum. Fiind o formă a muncii, activitatea estetică este susținută de numeroși factori conștienți și raționali. Urmăream pe artist în căutările, cumpănirile, adaptările succesive la viziunea sa inițială, în întregul proces al creației lui. Artistul este om al timpului și societății sale și, ca atare, introduce în creația lui tendințele vremii, întregul cuprins al culturii contemporane. Redusă la simpla închezare formală a unor materiale străine de viață,

cu toate rădăcinile tăiate către realitatea socială din jur, arta sărăcește în conținutul ei, influența ei asupra oamenilor se reduce.

Văd posibilitatea unei înfruriri a artei asupra întregii culturi moderne. Se discută mult, de la Nietzsche, pe care îl citeșc mereu, de la Spengler, mult discutat în Germania, despre criza culturii moderne, despre apusul culturii occidentale. O cultură dezvoltă datele unui mit, care n-ar fi altceva decât forma simbolică a unei afirmări fundamentale de valori. Ce vrea cultura modernă? Ce afirmație de valoare o susține? Ce mit o poate inspira? Nu mă pot resemna cu ideea că sîntem sortiți morții. Pare a fi intrat în faza crepusculară numai o anumită cultură, cultura „decadentă” burgheză a secolului, dar niciodată n-a fost mai vie tendința de stăpînire și de transformare a naturii, pentru a o face să răspundă mai bine scopurilor și nevoilor omenirii.

Asistăm la cea mai uriașă efortare de umanizare a universului. Trăim în era mitului prometeic. A început adevărata civilizație a muncii. Oamenii au muncit totdeauna, dar abia acum au ajuns la înțelegerea întregii ei valori, abia acum munca a ajuns să se prețuiască drept cea mai de seamă forță a lumii, abia acum se descătușează întregul dinamism al muncii. Tipul modern uman este exemplarul creator. Socialismul îmi va confirma și întări neconținut de aci înainte această concepție. Artistul este reprezentant de seamă al forțelor constructive ale lumii. Perfecțiunea lucrării lui, entuziasmul pe care i-l consacră ne arată în artist pe primul muncitor liber, într-o lume care înlănțuia munca. Munca a fost vreme de milenii oșîndă, *poena*. Dar tot timpul artistul ni s-a înfățișat ca un muncitor eliberat prin iubirea cu care își execută lucrarea lui perfectă. Artă este creație în bucurie. Cînd orice muncitor va dobîndi conștiința unui artist, fața lumii se va schimba.

Specializare

Citeșc în *Wilhelm Meister* de Goethe: „Ceea ce are însemnătate este să pricepi ceva bine și să-l poți face ca nimeni altul în jurul tău.” Este nevoia de însușirea adîncă a unei specialități. Specialitatea este prima condiție a muncii moderne. Specialismul pare însă a îngusta orizontul spiritual al omului.

Privesc cu nostalgie către tipul de cultură al altor epoci, către umanistul Renașterii, *uomo universale*. Continuatorul acestuia, în lumea modernă, este bietul *diletant*. Dar mi se pare că în jurul locului pe care-l deține, din punctul lui de vedere, orice specialist poate să refacă întregul orizont spiritual al omului. Prețuiesc mai mult, printre toate încarnările de cultură ale vremii noastre, pe specialistul cu orizont. Dacă nu-mi aduci punctul de vedere al unei pregătiri și al unei activități speciale, o experiență cîștigată în stăpînirea temeinică a unui domeniu, o personalitate formată în lupta cu greutățile uneia dintre formele speciale ale creației, nu mă interesezi. Orizonturile de cultură desfășurate în jurul fiecărui lucrător al culturii ajung să se suprapună într-o depărtare mai mare a zării. Specialitățile moderne pot, trebuie să crească în atmosfera întregii culturi a lumii.

Măiestrie

Să cunoști ceva temeinic și să faci ceva mai bine ca alții, să-l faci cît mai bine, dacă se poate să-l faci perfect. Să fii un artist, un maestru. Lucrul tău să se închege cu armonie, să devii autorul unei lucrări rotunde, complete și frumoase, al unui cosmos. Să stabilești între elementele cu care lucrezi legături atît de numeroase și adînci, să te ridici deasupra diversității brute, să ajungi la *unitate*. Dacă lucrezi în domeniul științelor, îți vei forma convingerea că lucrarea frumoasă are mulți sorți să fie și adevărată. Căci adevărul este potrivirea ideilor cu realitatea, dar și potrivirea ideilor între ele, rînduirea lor în sistem, rezultatul consecvenței gîndirii. Frumosul este tot un caz al potrivirii, al convergenței, al unității. Dacă ai făcut o lucrare frumoasă, ai obținut cel puțin o jumătate din dovada că ai făcut și o lucrare adevărată. Există două ținte ale cercetării: una vrea să descopere amănunte noi, să îmbogățească conținutul experienței; cealaltă să-l sistematizeze, să-l unifice. Nu te opri din drum, depune efortul cel mai ostentiv, mergi pînă la capăt, atinge limita, restabilește unitatea. Merită să le sfărîmi în această încercare. Dacă ai eșuat în tema propusă, din îngustime de spirit sau din indolență, nu numai tu, dar lumea întreagă a pierdut o ocazie. În lucrarea frumoasă, lumea dobîndește un exemplu, i se luminează scopul ei, căci întreaga lume se silește către eliminarea treptată a contradicției, către armonie, dar aceasta se

realizează de pe acum în opera frumoasă. Încearcă a deveni un artist, un maestru.

Catedră

Întri în clasă. S-au adunat mulți studenți. Din atâtea suflări fierbinți s-a format o ceață ușoară care estompează fundurile amfiteatrului. Te privesc sute de ochi și tu nu poți prinde decât, din când în când, câte o privire curioasă și înțelegătoare. Cu timpul ajungi să identifici toate tipurile vârstei ascultătorilor, pe tânărul corect care notează harnic în caiet, pe distrat, pe visătorul care și-a sprijinit capul în palmă și se uită în altă parte, pe înfumuratul care privește cu superioritate, pe cel care te consideră cu simpatie și dă semne că te-a înțeles. Tu dorești să încurajezi zelul, să atragi pe cel distrat, să trezești pe visător, să rușinezi pe înfumurat, să arăți simpatizantului că poate s-a grăbit și că trebuie să mai depună un efort. Dar ferește-te de tonul și mijloacele captivității. Ai nevoie de consensul unor spirite critice, de acordul cu ei și cu tine al unor oameni întregi. Fii serios și modest, nu-ți ascunde limitele și chiar ignoranțele, evită orice poză, orice impostură. Nu căuta să fii admirat, ci crezut. Tinerii aceștia s-au adunat pentru a învăța ceva și tu ești dator să le oferi atîta cît știi și poți afirma, dezvăluindu-ți izvoarele, însumînd toate rezultatele tale, cu cea mai perfectă bună-credință. Nu fi posac, măreț sau nestatornic, sfîcitor și pedant, dar nici nu încerca să complaci, oferind un spectacol, măgulind vreo prejudecată, vîînd popularitatea, minînd pe jumătate sau în întregime. În unele cazuri este mai bine să-ți bruschezi sala, decât să încerci a o cuceri ca un curtezan sau un bufon. Acești tineri s-au adunat nu numai pentru a asculta un profesor, dar și pentru a primi exemplul unui om. Dacă tu gîndești ce însemnătate au avut măestrîi tăi pentru tot ce ai devenit mai tîrziu, simte-ți întreaga răspundere atunci cînd ai devenit tu însuși profesor. În toată activitatea ta vei fi neliniștit de o întrebare și purtat de un dor. Printre tinerii adunați în jurul catedrei, cîte lumini se vor aprinde, ce vocații își vor lua avîntul: dar mai cu seamă fi-va printre ei un spirit mai bun ca al tău, o inimă mai încinsă, capabilă să

facă ceea ce ai dorit și n-ai putut duce la capăt? Ai dori ca omul acesta să existe și tu să-i poți fi de ajutor.

Divina comedie

Mergi pe drumurile tale. Te încarci de muncă. Ai depus o sarcină și iei pe umeri o alta. Aduni cărți. Cunoști mii de oameni, dar nu toți te vor însoți. Pierzi pe unii pe drum și-i regăsești după decenii, pentru a măsura împreună timpul trecut. Ai avut, fără să știi, un prieten sau un dușman. Îți place să te aduni cu alții, dar nu cu oricine și nu tot timpul. Ai nevoie de singurătate ca de ape lustrale. De mai multe ori ai zăcut bolnav și ți-ai dat seama că trebuie să fii pregătit pentru a-ți încheia socotelile oricînd. Pe urmă sănătatea a revenit, în căldura căminului clădit de iubirea ta. Te-a apucat iar dorul de viață. Călătorești în locuri străine, cu grădini frumoase, printre coloanele palatelor mărețe, îmbătat de efluvii alei floare, la țărmul mărilor îndepărtate. Călătoria este un joc. Adevărata ta viață este la tine acasă, printre cei care au nevoie de tine. Împlinește-ți munca vieții tale, fracționată în sarcina fiecărei zile. Ajută-ți prietenul nenorocit. Mărturisește pentru nevinovat. Sprijină pe cel slab și nu uita ce grele sînt începuturile de viață. Fă ce poți pentru ca lumea să devină mai dreaptă.

Din cîte ți s-au întîmplat, din miile și miile tale legături cu oamenii, ai ajuns să rînduiești sufletele într-o *divină comedie* a ta. Trimiți în foc și mlaștine pe mincinoși, pe cei care-ți șoptesc la ureche un zvon ticălos, pe uneltitorii din umbră, pe cei pe care-i irită orice formă a meritului străin, pe acel care fuge din locul primejdiei; pe cei care-și întorc fața ca să nu vadă durerea, pe tovarășul care se desparte de tine în punctul cel mai greu al urcușului, pe acel care nu este în stare să se aprindă, pe acel care se stinge ușor, pe acel care vrea să-ți stoarcă inima maimuțărînd suferința, pe cel fără mîndrie, pe leneș, pe omul acoperit de necurătenii, pe înșelător, pe avar, pe hoț. Dar urc pe podișuri înalte și-i menesc luminii pe cei dreپți și adevărați, pe cei naivi din încredere acordată oamenilor, pe cei care-și spun cu ușurință gîndurile, pe cei credincioși prietenilor, pe cei care nu-și uită cuvîntul dat, pe acei care-și lasă inima mișcată, pe acel care este gata

să sară în ajutor, pe acel cu sufletul aprins, pe acel care arde lung, pe acel care știe să îndure suferința, pe cel mândru, pe cel curat, pe omul darnic, pe cel care rămîne sărac, pe luptător și pe viteaz. Dorești să faci parte din tabăra acestora și să stai cu ei împreună în lumină.¹

[1957]

SITUAȚII – GÎNDURI

¹ Paginile de față sînt „fragmente” după cum arată titlul lor, numai „fragmente”. Ele reprezintă reflecția autorului într-un anumit moment al socotelilor lui de viață. De cînd au fost scrise, în 1957, am simțit adeseori nevoia întregirii lor prin ceea ce timpul și dezvoltarea țării au adăugat acestor conchuzii ale existenței. Uneori am încercat să satisfac această trebuință, dar proiectul unei lucrări autobiografice mai complete și răgazul de a o întreprinde rămîn încă o posibilitate a viitorului (n.a.).

[PUTEREA GRAIULUI]

Aveam paisprezece, aveam cincisprezece ani cînd mi-am dat seama ce putere stă în graiul oamenilor ? La acea vîrstă, gîndurile se reped în fugă și cu greutate izbutește mintea să le alcagă, să le lege între ele și să le fixeze. „Fii atent !” te îndeamnă și te ceartă profesorul în clasă. Te îndrepti o clipă, trunchiul și capul ți se înalță, privești nemișcat spre cel care-ți vorbește ; pe urmă pornește iar iureșul fără odihnă al gîndurilor tale. Sînt frînturi de înțeles săltate deasupra valului turbure, ca resturile unei corăbii sfărîmate de furtună, înghițite de ocean. Dar dacă ai prins una din aceste epave și vrei să spui ceva despre ea, deodată apele se liniștesc și o lumină limpede și egală se coboară asupra ei. Atenția care ți se cerea mai înainte, și reușeai atît de puțin s-o statornicești, se formează de la sine îndată ce începi să vorbești. Te simți stăpîn pe tine și pe lume. În lumina proiectată a atenției tale scînteiază un *adevăr*.

CARUSEL

Giurgiul este unul din orașele cele mai regulat tăiate ale întregii țări. Administrația lui Kiseleff a sistematizat vechiul târg balcanic, plantând o grădină circulară în jurul foișorului rămas din vechime, de unde străzile principale se întind ca razele unui cerc tăiat la miazăzi de tabia Dunării și, în celelalte părți, de centura de podgorii, foarte exuberante în timpul copilăriei mele. Străzile principale sînt apoi legate între ele de o rețea de străzi transversale, din ce în ce mai întinse, pînă la bulevardele exterioare, căi bolovănoase, cu gospodării ca la țară, cu cumpene și pătule, în care bivolarii își adunau recoltele lor. Privit în întregime, planul orașului semăna cu o pînză de păianjen.

Grădina circulară din mijlocul orașului, despărțită de stradă printr-un trotuar înalt și deci prin rigole adînci, menite să strîngă, într-o vreme în care canalizarea lipsea, apele ploilor abundente, era unul din locurile de adunare și de plimbare ale giurgiuvenilor. Am mai întîlnit o astfel de grădină circulară în Italia, la Padova, renumitul *Prato*, numai că acolo ea era așezată spre una din marginile orașului, în preajma catedralei Sfîntului Antoniu, în timp ce aici, la Giurgiul, ea se găsea în centrul geometric al urbei. Centrul era de altfel numele cu care localnicii o desemnau. La „centru” pulsa viața cea mai vie a orașului natal. Aici se adunase comerțul de lux, farmaciile, restaurantele și cafenelele orașului. O cafenea se găsea și în mijlocul grădinii, cu mese înșirate sub acoperișul de lemn înălțat la poalele vechiului foișor. De acolo mă ajun-

geau, în nopțile de vară, sunetele tarafului de lăutari, acompaniind uneori pe vestita cîntăreață țigancă cu voce de bas, care, intonînd *Porumbița* lui Alecsandri, dădea cîntecului ei accente atît de tragice și răscolitoare, încît sufletul meu de adolescent singuratic se simțea rănit și sîngera sub zarzării stufoși ai curții părintești.

O dată sau de două ori pe săptămînă, în timpul verii, la centru cînta muzica militară. Ariei din operele și operetele timpului răsunau pînă noaptea tîrziu și vîntul cald care se pornea să sufle dinspre Dunăre alunga melodiile pe străzi ca pe o coamă despletită. Uneori le fura și le ducea atît de iute, încît nu mai rămînea în urmă decît îndrîjirea tromboanelor, ritmul sacadat al tobelor. Un public numeros venea să asculte concertul muzicii militare, completat în ocazii mai de seamă cu *Visul rezervistului*, improvizația muzicală și dramatică a unui șef de muzică neamț din generația de la 1900, menită să evoce poezia vieții ostășești, căci, în pauza care urma unui andante duios, trompeți ascunși în foișorul din mijlocul grădinii sunau „onorul” sau „stingerea”: visul rezervistului adormit cu gîndul la tinerețile lui.

Mulțimea adunată pe înaltul trotuar al centrului forma două fluvii cu apele învîlmășite, care curgeau în direcții contrarii, astfel încît oricine se amesteca într-unul din ele putea întîlni pe cunoscuții cufundați în celălalt fluviu de două ori: o dată în partea mai luminoasă a restaurantelor și cafenelelor, a doua oară în regiunea mai umbră a magazinelor, care-și lăsaseră obloanele și păreau adîncite în somn. Defilau astfel, salutîndu-se, zîmbindu-și, aruncîndu-și cîte o vorbă în treacăt, femei cu pălării împodobite cu pene, cu flori, cu gîturi de păsări, bărbați cu ochii scînteind către ele din umbra pălăriei de paie cu marginile late. Tumultul glasurilor, al rîsetelor, al exclamațiilor devenea atît de puternic, încît, acoperind muzica, nu-l mai puteau domina decît cu greutate și la răstimpuri ceardașurile demonice ale *Prințesei Marița* și trompetele răsunînd în visul rezervistului.

M-am amestecat și eu o dată în această mulțime frenetică și undele fluviului care mă înghițise mă purtau mereu din partea luminată a centrului către partea lui umbroasă și din nou în lumină și iar către umbră. Eram băiat ca de vreo 12

sau 13 ani și privirile mele au întâlnit pe acele ale unei fete grecoalice, pe care o mai văzusem și altă dată. Rudele și copiii de vîrsta ei o numeau Calipso. Ochii ei s-au oprit într-ai mei, dar n-am apucat să-i întreb și să capăt un răspuns, că valul a împins-o departe de mine. Am întâlnit-o din nou în umbră și mi s-a părut că fața ei se întoarce către mine, dar ochii ei nu i-am putut vedea. În lumină, ei mi-au scăpărat din nou aprinși și pătimiși. Abia am avut timpul s-o observ ceva mai bine. Mergea între părinții ei, în rochița ei albă, cu coadele răsfirate pe spate. O clipă doar mi-a fulgerat profilul pur, fruntea nobilă. Lumea a dispărut atunci pentru mine și, înaintînd către partea întunecată a grădinii, am simțit că sînt singur cu stelele acelei înalte nopți de vară, cu vîntul care smulgea melodiile și le alunga pe străzi. Inima îmi bătea nebunește așteptînd întâlnirea cu ea. În lumină ochii noștri voiau să-și spună cît mai multe; în umbră, capetele ni se plecau într-un salut tăcut și plin de evlavie. Întîlnirile noastre se petreceau la fiecare trei sau patru minute, dar răstimpurile acestea ni se păreau imense. Despărțirea mă lăsa în restrînte; revederea mă făcea să jubilez. Întocmai ca sufletele în *Paradisul* lui Dante, circulînd pe brațele unei cruci și aprinzînd o lumină mai puternică în punctele întîlnirii lor, încrucișările mele cu Calipso, de două ori pe fiecare parcurs al grădinii circulare din Giurgiu, scăpărau o fosforescență în noapte. N-aveam timpul să adresez clipei îndemnul să se oprească, dar știam că va reveni și, cînd această clipă revenea, știam că o voi pierde. M-am învîrtit astfel timp de cîteva ceasuri în cerc, în alternanța fericirii și a dezolării, pînă cînd mulțimea s-a rărit, muzica a tăcut, noaptea s-a făcut mai rece și Calipso n-a mai apărut. Delirul meu s-a calmat în zilele următoare, dar despre această întîmplare atît de inconsistentă a trebuit să-mi aduc aminte după ani și ani.

Mă găseam într-un oraș din Germania de sud, așezat vremelnice acolo pentru studii. Sosisem de curînd în acel mic oraș, nu cunoșteam pe nimeni, vorbeam cu greutate limba țării și, în așteptarea deschiderii Universității, sufeream sub apăsarea unui urît de moarte. Nu eram în stare să mă apuc de vreo treabă mai temeinică, începeam și părăseam îndată diferite lucrări, citeam distrat și la întîmplare, trăiam dezor-

donat. Uneori ieșeam din oraș și mă îndreptam către satele din apropiere, rămînînd nemîncat cîte o zi întreagă și rătăcind drumul la înapoiere. Locuiam la văduva unui meșteșugar, care-mi servea ceaiul de dimineață și mă privea ca pe un om ciudat. Camera mea dădea direct pe scara care ducea către alte etaje și către apartamentele altor familii. Cum stăteam destul de mult în casă, ajunsesem să cunosc pe locuitorii imobilului după pașii lor. Dimineața, foarte devreme, tropăia un soldat care se ducea la cazarmă. O femeie bătrînă și greoaie se înapoia către ora prînzului cărîndu-și coșul ei cu legume. Un student cu șapcă, pe care îl întîlnisem la intrare, se întorcea seara tîrziu, lovind cu bastonul fiecare treaptă a scării de lemn. Cîțiva copii se lăsau să alunece pe balustrada scării și țipau, în dialectul locului, cuvinte pe care nu le puteam desluși. Unul singur dintre pașii care treceau prin fața ușii mele nu știam bine cui îi aparține. Erau ai unei fete sau femei tinere, care pleca dimineața și se înapoia seara, sărînd cîte două trepte, într-o dispoziție de mare voieșie, pentru că o auzeam mai totdeauna cîntînd sau rîzînd cu persoanele care o strigau pe numele ei: *Grette*. Dintre toți pașii și toate glasurile scării, acestea mi se păreau cele mai simpatice. Ipohondria mea se alina ori de cîte ori auzeam pașii zvelți ai fetei sau tinerei femei necunoscute și-i ascultam rîsul prietenos și cîntecul plin de voieșie. Dacă oamenii pot fi atît de veseli, îmi spuneam, tristețea mea n-avea temeii. Într-o zi am deschis ușa, chiar în clipa cînd pașii cunoscuți se apropiau, și am văzut atunci o tînră ca de vreo optsprezece ani, îmbrăcată cu simplitate și cu un aer inteligent și deschis. Ochii noștri s-au întîlnit și fața ei a schițat zîmbetul unei bunăvoințe pe care am înțeles că fata îl adresa omenirii întregi. Era poate o tînră funcționară sau lucrătoare, poate și o studentă, în tot cazul condiția ei dispărea în vesela și naiva vitalitate care mi s-a părut că o face atît de atrăgătoare.

Am început de-atunci s-o aștept și s-o pîndesc, întîlnind-o uneori pe scară, la intrarea casei sau pe stradă, dar *Grette*, mai totdeauna în tovărășie numeroasă, deși mă recunoștea de fiecare dată și-mi zîmbea, nu părea să dea surîsului ei altă semnificație decît aceea a amabilității ei firești și generale. Aparența ei era atît de deschisă, plină de încredere și de nai-

207
vitate, încît dezarma perfidiile oricărei galanterii. Simțeam că drumul către inima acestei fete trebuia să treacă prin prietenie și prin camaraderie. Dar cum puteam deveni prietenul și camaradul lui Grette? Simplitatea ei era o treaptă pe care n-o puteam atinge. Totuși, încercînd mereu s-o întîlnesc și privînd-o cu o insistență pe care la un moment dat mi s-a părut că o remarcă cu o oarecare mirare, dar fără supărare, fata a început să-mi acorde un interes mai special. În același moment însă zîmbetul ei obișnuit a dispărut și am avut impresia că peste figura ei s-a lăsat o umbră. Bunăvoința ei generală părea acum că se suspendă în ce mă privește, fără a fi putut spune deocamdată care alte sentimente o înlocuiau.

Se așezase în apropierea casei noastre, la loc deschis, lîngă mica pădure care începea de-acolo, un carusel, sclipind din zeci de lumini colorate, cu muzică de flașnete. O veselă mulțime populară, iubitoare de astfel de petreceri, se îndesa în preajmă. Abătîndu-mă într-o zi pe acolo, am văzut-o pe Grette sosind cu obișnuirii ei prieteni și prietene. Societatea a ocupat îndată fațoadele și centaurii caruselului, în timp ce eu, rămas spectator, primeam, o dată la fiecare rotație, fulgerele privirilor fetei, încărcate acum cu noi înțelesuri. Venea, repezită din cer către mine, ca un uliu, pentru a mă sfîșia cu ochii ei încărcăți de dorință. Dar caruselul mi-o răpea din nou în cer. Îmi revenea trufașă și disprețuitoare, dar ochii mei căutau să rețină din zbor imaginea sînului mic, a brațelor și pulpelor zvelte dar puternice. Lumina se întuneca, dar ea îmi fulgera din nou, aprigă amazoană, cu coama în vînt, chemîndu-mă parcă s-o însoțesc în nebuna ei cavalcadă. Trecele fi erau atît de repezi, încît expresia ei, pe care încercam s-o deslușesc, îmi rămînea de cele mai multe ori enigmatică. Voiam s-o văd mai de aproape, să studiez mai cu de-amănuntul chipul de care nu mă putusem niciodată apropia, dar în zborul ei abia dacă puteam distinge buza umedă și cărnoasă, ochiul albastru, sprînceana subțire. Întindeam brațele s-o primesc, dar brațele rămîneau nemișcate pentru a o cere și a o plînge. Jubilam că-mi revine și mă dezolam că-mi pleacă. O salutam în același timp pentru revedere și pentru adio. Ca altă dată, pe trotuarul circular al centrului din Giurgiu, cîștigam și pierdeam în același timp iubita, și neliniștita mea aspirație către ea era făcută din fericirea unei făgăduințe in-

finite și a unui doliu iremediabil. Curînd, roata caruselului s-a oprit și Grette, împreună cu vesela ei trupă de prieteni și prietene, a plecat fără să arunce o privire în urmă. Au scînteiat multă vreme în seara aceea luminile multicolore ale caruselului, au gemut și au tipat flașnetele, mulțimea a forfotit pînă tîrziu, dar eu am fugit de-acolo ca un blestemat și ca un surghiunit.

[1959]

FEREAȘTRA LUMINATĂ

Spre sfârșitul anului 1918, după înapoierea din război, am locuit cîteva luni în curtea unei biserici, pe una din acele rare coline ale Bucureștilor, de pe parapetele căreia ochii cuprindeau neregulata așezare a unui vechi cartier descinzînd către cheiurile Dîmboviței. Erau zile și nopți aprinse de vară. Zgomotele orașului se potoleau tîrziu, după miezul nopții. Bucureștii așteptau o singură clipă, la ora cînd expira ultima suflare fierbinte a caldarîmului și cînd, dincolo de barierele îndepărtate, se pregătea noua năvală care urma să-l cuprindă și să-l umple de tumult. Îmi plăcea atunci să mă așez în fața ferestrei deschise și să privesc adierea milostivă a nopții. Ramurile unui salcîm se întindeau prietenește pînă aproape de mine. Deslușeam linia cheiului tăcut și, dincolo de el, silueta caselor înalte. Somnul stăpînea orașul. Dar într-una din casele pe care le zăream, o fereastră nu se stîngea niciodată. Dreptunghiul ei de lumină cădea peste cele două brațe ale cheiului, aprindea cu o flacără delicată copacii din față, tăia șuvoiul leneș al apelor și se întindea, ca un covor, pînă în dreptul meu. Pe cine veghea neostenita lumină fără somn? Dincolo de cadrul sărac al ferestrei, razele ei cădeau oare deasupra capului unui lucrător de noapte, al unui cercetător, al unui desfrînat, al unui bolnav? Luni de-a rîndul gîndul meu și-a trimis întrebarea lui neliniștită către dreptunghiul solitar de lumină și, ca un uriaș fluture al nopții, rătăcea în jurul lui cu uimire, cu speranță, cu teamă, cu milă. Semnalul ferestrei luminate cuprindea un mesaj de luptă sau de pace, de bucurie sau de întristare?

Am avut multă vreme obiceiul să colind străzile Bucureștilor, noaptea. Am rătăcit pe străzi măturate de vîntul toamnei, prin zăpezi înalte, prin leneșele parfumuri ale verii și, totdeauna, ochii mei întîlneau pe-alocuri, cu recunoștință sau tulburare, dreptunghiul cîte unei ferestre luminate. Enigma ei dădea o țintă trecătoare rătăcirii mele, și cînd, după ce mă scăldam în apele ei viorii, mă afundam din nou în noapte, ochii mei căutau ținta unei alte ferestre, a unei alte lumini. Cîte o fereastră luminată a scînteiat în peisajul tuturor nopților mele.

Dar n-am aprins oare și eu o astfel de lumină a nopții pentru visătorii caselor din preajmă, pentru rătăcitorii străzilor adormite? Ani de-a rîndul, lampa mea s-a stins scursă de puteri, suptă de strălucirea mai mare a zilei. Tîrziu de tot am renunțat la deprinderea lucrului de noapte. Munca începută dimineata, cu fruntea răcorită, cu ochii spălați, a fost o muncă metodică, de execuție. Îndemnurile inițiale, toate marile hotărîri au germinat pentru mine în timpul nopții, în dosul unei ferestre luminate. Vreau să adun rodul mai bun al veghilor mele și să-l înfățișez încă o dată. Fereastră mea luminată vrea să vorbească pentru toți cîți s-au întrebat ce s-a putut ascunde dincolo de tainele ei.

[1961 ?]

INCHINARE

Stau și-mi privesc copilul. Viața care se deșteaptă în el este grațioasă și curată. Are atitudini de tânăr animal, observat în culcușul lui. Ochii îi sînt atît de limpezi, încît mi se pare a putea privi prin ei în fundul veacurilor. Abia știe să spună cîteva cuvinte, dar în toată expresia figurii citesc pecetea spiritului, suflarea lui Dumnezeu jilavă încă pe huma moale, plăsmuită desăvîrșit de mîinile lui. Îmi ascund fața în mîini și mă duc departe cu gîndul, departe în viitorul lui, în trecutul meu. Dar de ce deodată această duioșie, această durere care se zvîrcolește în sufletul meu? De ce acest val care se umflă în mine și se sparge de stînci nevăzute? A, suferințe ale omului, slăbiciuni și înfrîngeri, umilințe nemeritate, aspră tortură a nedreptății, chin mai cumplit al nevoii veșnic nesătule, mereu la pîndă, pururi înarmată! Ce gust amar mi-a lăsat viața! Dar toate aceste dureri ale omului nu le primim, Doamne, de la creatura ta necuvîntătoare și sin-guratică, nici de la fiarele nevinovate, nici de la acești plopi tremurători în fereastra mea. Cînd durerile vieții ne-au copleșit, căutăm prietenia animalelor și a pădurilor. Omul este duș-manul cel mai mare al omului, tovărășia lor — pentru a se în-junghia mai bine, asuprirea celui mai puternic, ura celui mai slab. Dar în nesfîrșitele atentate ale omului împotriva omului, o singură clipă de pace, aceste zori care mijesc la începutul vieții. Copilul este omul înaintea vieții sociale. Numai pri-vindu-l pe el putem să ne facem o închipuire despre copilă-ria în paradis a lumii. Și dacă n-ar exista copii, dacă n-ar

exista această singură clipă spirituală și pură, viața n-ar me-rita să fie trăită. Copilul justifică și izbăvește lumea. Privin-du-te pe tine, copilul meu, m-am hotărît să mă gîndesc mai cu dinadinsul și să dau o ordine amintirilor mele din copilărie, pentru a recîștiga propria mea imagine din vremea cînd nu eram rău și nimeni nu era nedrept cu mine. Tu, rămîi acum așa, înflorește în paza nopților tale, sub sclipirea rece a stele-lor.

[1935]

[SINT UN STUDENT BĂTRÎN...]

În pragul acestui nou an școlar, când tot văzduhul vuieste de greaua bătaie din aripă a cruntei Nevoi, vestita Ananke a celor vechi, sentimentul răspunderii ne silește să ne întoarcem privirile către trecut, pentru a vedea în ce chip ne-am făcut datoria către timpul și poporul nostru. Un cercetător și un profesor, ca acela care vă vorbește astăzi la începutul celui de-al șaptesprezecelea an de activitate la catedră, are datoria să supună unui nou examen rezultatele cercetării și directivele învățămîntului său, pentru a vedea ce poate fi încă păstrat din acestea și pe ce căi se cuvine ca pasul să i se îndrumeze de aci înainte. Voi întreprinde acest examen de conștiință în spiritul acelei sincerități față de mine și față de domniile voastre, iubiți ascultători, care mi-au procurat singurele bucurii adevărate ale unei vieți pe care n-am conceput-o altfel decît ca rigoare personală, ca efort către exactitate și adevăr. Un adversar literar credea că mă umilește, spunîndu-mi odată: „Ești un student bătrîn”. Rareori o vorbă pronunțată cu intenția de a răni, a fost primită cu conștiința mai împăcată de către acel căruia i se adresa. Am rămas, în adevăr, student. Sînt un student bătrîn. Toată viața mea am învățat, am trăit între cărți, am luat note, am strîns observații, am încercat să-mi limpezesc ideile și să le leg între ele în întreguri cît mai bine ordonate. Dar făcînd astfel, rămînînd adică student, simțeam lămurit că execut o lucrare care poate interesa și pe alții. Bătrînul Seneca scria lui Lucilius că cine învață pe alții se instruieste el însuși, *docendo discimus* (*Epistolae*, I, 7, 8). Constatarea s-ar putea întoarce, pentru a afirma

că cine învață, învață și pentru alții. După cum în universul fizic nu se produce nici o mișcare care să nu se resimtă pînă în punctele lui cele mai îndepărtate, tot astfel nu există efort intelectual de adîncire sau de limpezire care să nu se reverse în circulația generală a universului moral. Nimeni nu duce în mormînt știința sa. Adevărul acesta poate mîngîia pe cel mai modest dintre ostentorii științei. Căci recunoștința noastră se cuvine a se îndrepta nu numai către acele capete glorioase, care au făurit unele metodice noi sau care au smuls necunoscutului noi adevăruri, dar și către ceata numeroasă a studenților din toate timpurile, peripateticienii Liceului antic, școlarii și magistrii medievali, nenumărații învățăcei ai mănăstirilor de altădată, ai laboratoarelor, institutelor și universităților de mai tîrziu, care prin sîrguință și osteneală au dezvoltat structura intelectuală a omului, au menținut atmosfera prielnică cercetării adevărului, au creat regula vieții studioase și au păstrat în tezaurul mintal al omenirii, împiedicînd să se uite și să se risipească, roadele cele mai bune datorite rîvnei măștrilor. Din cînd în cînd, din rîndurile acestora s-a desprins cîte un suflet înflăcărat de dorința de a lămuri altora ceea ce se lămurise pentru el, sufletul unui profesor. Esența profesiei este comunicarea, iubirea comunicării, comunicarea în iubire. Unda caldă a sufletului de dascăl cuprinde în elanul aceluiasi entuziasm adevărul și pe discipolul în mîntea căruia dorește să aprindă lumina lui. Este profesor acela care, primind impresiile hotărîtoare ale vieții în școală, dorește să rămînă în atmosfera ei, la tipul de activitate al școlii, în comunitatea de muncă și iubire a tinereții studioase. Din această pricină un profesor este totdeauna un student bătrîn. El nu poate fi altceva decît un student bătrîn. Împrejurarea aceasta o înregistrează mai bine studenții tineri, ei înșiși, care, dintre toate tipurile sociale și profesionale, resimt ca fiind mai apropiat tot pe acel al profesorului. Nu există student care, cel puțin o clipă în timpul școlarității sale, să nu fi dorit pentru el viața și destinul unui profesor. Ceea ce atrage pe student în persoana maestrului său este presimțirea unei neliniști deopotrivă cu a sa, a unei cercetări, a unei limpeziri ca aceea pe care o dorește pentru sine. Studentul recunoaște cu ușurință adevărul acesta...

[1940—1941]

HEINRICH ROTBART

Mă înapoiam într-o zi acasă, pe la orele amiezii, când în fața locuinței mele am observat un om prăbușit lângă poartă, în prada unei vădite și cumplite suferințe. Era un bărbat între treizeci și patruzeci de ani, îmbrăcat curat, cu privirea albatră, cu mustața roșcovană. Omul părea un negustor sau un meșteșugar, poate patronul vreunuia din atelierele mecanice care de la o vreme se înmulțiseră în cartierul meu. Mâinile sale erau ale unui om care lucrează și, de sub pălăria căzută pe trotuar, ieșea la iveală un cap blond, cu un început de calviție. Nenorocitul se închircise mai întâi, lăsându-se pe vine, dar cum spasmul care-l cuprinsese nu slăbea de loc, se propătise în mâini și degetele lui încercau zadarnic să străpungă asfaltul. Era desigur un bolnav, cuprins de o criză acută, avînd nevoie de un grabnic ajutor. „Nu mai pot! Mor! Mă prăpădesc“, gemea bolnavul. Ochiul îi ieșiseră din orbite, vinele capului îi se umflaseră, șiroaie de sudoare îi curgeau pe frunte și pe obraji.

Era o zi de primăvară la începutul lui mai. Copacii înverziseră. Un vînt călduț trecea prin frunza tînără. Cîțiva trecători se opriseră împreună cu mine: o doamnă bătrînă, un soldat, un ucenic. Cercetat, bolnavul ne lămurea, în cuvinte întretăiate, chinul lui. Suferea de piatră la bășică, se tînguia el, și nu putea urina. Medicul îi introducea sonda de două ori pe zi. Dar acum se depărtase de casă, plecat dis-de-dimineată după treburi, și nevoia îl ajunsesese aci. Cunoștea un medic în apropiere, dar n-avea bani pentru a plăti intervenția devenită

atît de urgentă și nici birjarul care ar fi trebuit să-l transporte pînă la salvatorul lui. „Domnule, mi se adresează bolnavul, tîntindu-mă cu privirile-i sticloase, fie-vă milă de mine. Împrumutați-mi o mie de lei. Vă aduc mîine banii. Sînt un om cinstit. Lucrez la Uzinele Lemastre. Sînt strungar în fier... Mă numesc Rotbart Heinrich“, adăugă el, și, scotocindu-se în buzunare, scoase și ne întinse un carnetel foarte uzat, legătura lui. Ochiul trecătorilor se opriră o clipă asupra documentului înfățișat... Rotbart Heinrich... Alături, fotografia lui, poate ceva mai veche; un tînăr cu o aparență plăcută, cu obraji plini, purtînd cărarea la mijloc și o floare la butonieră. Cum soldatul care privea peste umeri mai silabisea din nou numele, bolnavul ne lămuri: „Nu sînt străin, domnilor. Sînt român. Tatăl meu era de origină germană. Eu sînt român.“ Am scos bancnota de care Heinrich Rotbart avea nevoie și, împreună cu soldatul, cu ucenicul, cu doamna bătrînă, îl urcăm în trăsura pe care unul din aceștia o oprise între timp.

Eram foarte tînăr pe atunci. Predam filozofia într-un liceu particular de băieți. Mă întorceam la prînz acasă și mă așezam în fața dejunului frugal. După masă, deschideam ferestrele și, primind efluviiile grădiniței din fața casei, unde un domn bătrîn își îngrijea florile și straturile de verdeață, și urmărind cum umbrele se lungesc, cum limina scade, trăiam ceasuri de mare mulțumire. Am avut totdeauna o vocație deosebită pentru fericire. Fericirea îmi apărea în anii aceia în forma unui puternic și armonios tumult interior, în timpul orelor în care citeam operele poezilor și filozofilor. Ceea ce se petrecea în mine rămînea să se întrupeze în afară, dar multă vreme nu izbuteam să obțin mai mult decît să întreprind lungi plimbări nocturne, pe străzi singurate, printre nălucile caselor bătrîne, ritmînd frînturi de fraze pe care nu le-am scris niciodată. Neconstrîngîndu-mă să zidesc o operă, n-aveam prilejul s-o critic, nici să fiu nemulțumit de ea.

În ziua, apoi în noaptea care a urmat întîlnirii cu Heinrich Rotbart, fericirea mea a fost ușor tulburată. Îmi reprezentam cu ușurință durerea lui bestială. Vasele, țesuturile organelor nu pot avea o elasticitate nelimitată. La un punct oarecare al presiunii, bășica se poate sparge, vasele pot exploda. Îmi închipuiam durerea grozavă, alarma vitală a insului care simte apropierea momentului cînd rînduiala internă a orga-

nelor urmează a se desface, apoi valul fierbinte al hemoragiei invadând perineul, scurgându-se în afară. Dacă Heinrich Rotbart s-ar fi găsit într-un loc pustiu, într-o pădure, pe un țărm pierdut de mare, acesta ar fi fost sfârșitul lui. Dar Heinrich Rotbart s-a aflat printre oameni, într-un oraș civilizat, unde medicii iscusiți pot veni în ajutorul suferințelor, printre inimi capabile să vibreze cu durerea semenilor. Nesuferita, cruda obsesie a închipuirii mele, evocând neconținut paroxismul durerii fizice, s-a mîngîiat într-un tîrziu printr-un fel de recunoștință față de oameni, față de așezările vieții lor. Pe urmă, cum n-am mai avut prilejul să-l văd pe Heinrich Rotbart niciodată, amintirea lui s-a scufundat într-un colț foarte obscur al memoriei.

Din deprinderile primei tinereți mi-a rămas pînă tîrziu obiceiul neostenitelor, îndelungatelor plimbări nocturne. Ritmam ca altădată fraze rămase nescrise, dar visarea mea trează se amesteca acum și cu multe preocupări ale vieții. Făuream planuri pentru a doua zi, uneori continuam să discut cu oameni pe care tocmai îi părăsisem, alteori mă certam cu ei. Tumultul meu interior nu mai era atît de armonios. În orchestra se auzeau cîteva stridențe. Trecuseră zece, poate doisprezece ani de la vechea întîmplare, cînd plimbările mele de noapte mă duseră într-o stradă îndepărtată, în preajma unor mari grădini. Era pe la sfîrșitul lui martie și zăpezile se topiseră de curînd. Rigolele curgeau. Un vînt umed și rece mișca ramurile uscate. Cartierul era slab luminat. Călcam prin băltoace și, cum începusem să tușesc, îmi spuneam că a doua zi mă voi trezi bolnav. Pornirea mea nestăpînită de a colinda trebuia în noaptea aceea să calmeze o mare mîhnire, durerea unei ofense și a unei nedreptăți.

Am auzit un glas slab, implorîndu-mă din umbra unui zid: „Domnule... domnule”. Am tresărit și m-am oprit în fața unui omuleț, cu obraji scofilciți, sprijinit într-un baston. „Domnule, se tînguia omul, ajutați-mă să trec drumul... sînt bolnav, sînt slăbit... nu pot înainta decît tîmîndu-mă de ziduri... Nu vă supărați... treceți-mă drumul...” Am privit cu nelcredere pe omul care mă oprise în strada pustie, la un ceas tîrziu al nopții, și prima mea idee a fost că trebuie să mă îndepărtez în grabă. Dar cuprins îndată de rușine, am luat de braț pe bietul om lipsit de puteri și, lăsîndu-l să se sprijine pe mine, am început a-l conduce în direcția pe care mi-o arăta

cu bastonul. Cine era necunoscutul? La întrebările mele, el începu să se destăinuie. Era un lucrător tipograf, greu bolnav de tuberculoză. Rătăcise mult în aceeași zi prin birourile asigurărilor sociale pentru a obține internarea lui într-un sanatoriu, la munte. Vorbise cu mulți funcționari, îl văzuseră medicii. Într-un tîrziu s-a dovedit însă că o parte din cotizațiile lui nu fuseseră achitate și convoiul asiguraților care trebuia să plece din Gara de Nord, chiar a doua zi, urma să se îmbarce fără el. Dacă ar fi avut o sumă mai importantă de bani, cu care să-și achite cotizațiile rămase în urmă și să-și procure puținele lucruri necesare călătoriei, ar mai fi putut prinde convoiul bolnavilor convocați a doua zi, în Gara de Nord. De unde să găsească însă banii trebuincioși? Hotărîrea lui era luată. Se ducea să zacă în cocioaba lui, la marginea Bucureștilor, și să-și aștepte moartea. Vorbirea necunoscutului mi s-a părut simplă și fără afectare. În slaba reverberație a nopții am văzut un profil osos, o gură tremurătoare.

Atunci s-au risipit în mine negurile mîhnirii, amintirea nedreptății și a ofensivelor suferite și, cuprinzînd mai puternic brațul omului pe care-l însoțeam, rușinîndu-mă de ce aveam de gînd să-i spun, i-am oferit ajutorul meu, modestul meu ajutor. Un ajutor? Necunoscutul îl refuză fără minie. El nu era un cerșetor. Ajutorul meu nu-i putea fi de nici un folos. Lui îi trebuia o sumă mai mare de bani, cum eu nu-i puteam oferi. Și desprinzîndu-se fără violență de brațul meu, omul începu să pășească singur, sprijinindu-se de zidurile ude. Valul rușinii, al remușcării, al dezgustului se umflă atunci năvalnic și mă acoperi în întregime. Un necunoscut se pregătea să moară lîngă mine și puțina, socotita mea caritate nu-i putuse propune decît un modest ajutor. Nu înțelesesem de ce era vorba. Mă simțeam mărginit și meschin. Am căutat deci în toate buzunarele și, adunînd tot ce aveam, am ajuns pe necunoscut din urmă și i-am strecurat suma de bani în mîna care nu se întinse. Omul nu avu timpul decît să îndrepte către mine o privire uimită, resemnată și măreață, pentru că, fără să mai aștept vreun cuvînt al lui, am început să alerg în direcția opusă.

Trecură alte cîteva luni de la această întîmplare, cînd, prin nu știu care jocuri ale asociației de idei, s-a stabilit în mintea mea o legătură între Heinrich Rotbart, omul căruia îi crăpa bășica udului, și tipograful tuberculos, care, într-o noapte

umedă de martie, îmi provocase o emoție destul de penibilă. Mă găseam într-un ceas al destinderii, cu alți trei prieteni la un pahar de vin. Din cele două întâmplări am făcut o singură povestire, pe care am debitat-o amicilor mei. „Ai haz, îmi spuse unul dintr-înșii. Heinrich Rotbart și tipograful tuberculos sînt una și aceeași persoană. Toată lumea îl cunoaște. Am avut și eu o întâmplare cu el. O să ți-o spun îndată. Este un impostor de geniu.“ „Îl cunosc și eu, grăi al doilea prieten, este un mare actor.“ „Și eu îl cunosc, adăugă cel de-al treilea, e un profund psiholog.“ Am ascultat toată seara povestirea întâmplărilor trăite de prietenii mei cu Heinrich Rotbart, falsul tipograf, omul care se pricepea să răsucescă și să stoarcă sufletul îndurerat al omului. Și după ce se liniști în mine revolta și admirația pentru marea lui abjecțiune, am încercat pentru el și un fel de recunoștință, și, desigur, nici un fel de compătimire pentru mine însumi.

[1946]

CITIRE ȘI PRIVIRE

Un prieten, pe care îl cunosc de mulți ani, îmi spunea : „Am dat partea cea mai întinsă a vieții mele lecturii. Cînd consider trecutul, îmi amintesc de multele lupte ale vieții, de evenimente de tot felul, de cîteva călătorii ; dar trebuie să-mi spun că timpul cel mai lung l-am consacrat cititului. Ocup o catedră de peste treizeci de ani și, pentru a mă susține în locul meu, am avut nevoie de multe, de neîncetate lecturi. Deși mijloacele mele materiale n-au fost niciodată prea mari, am strîns mereu cărți în jurul meu. S-au adunat în rafturi, pe mese, pe scaune, pe podele. Îmi croiesc drumul printre ele și, uneori, trebuie să întind pasul, pentru a găsi, deasupra lor, loc limpede, cum zicea odată Caragiale. Mă scol dimineața cu grija de a controla o dată, de a regăsi un citat. În babilonia mea de cărți, operațiile acestea nu sînt ușoare. Pierd uneori ceasuri pentru a afla o carte pe care n-am mai avut-o în mîna de ani întregi. Muncesc din greu, deplasînd zeci de kilograme de imprimat, transpir și mă acopăr de praf. Răspłata îmi vine atunci cînd, pornind la vînătoreea paginii cunoscute, descopăr o alta, pe care n-o cunoșteam sau o uitasem, mai înțeleaptă sau mai frumoasă. Citesc atunci cu glas tare, ritmez puternic versurile, mă îmbăt de sunete și armonii. Așa îmi petrec o mare parte a zilelor. Noaptea, pînă la ceasuri tîrzii, nu mă pot satura de cărțile mele. Sînt aproape bolnav de patima mea. De unde vine această suferință ? Gălesc un strămoș și un suflet înrudit în Petrarca, în al cărui epistolar aflu această confesiune : «Nu mă crede lipsit de toate slă-

biciunile omenesti. O poftă nesătulă mă stăpânește și, pînă azi, n-am putut și nici n-am vrut să-i rezist. Vrei să știi felul răului de care sufăr? Nu pot să mă satur de cărți! Am cărți destule, poate mai multe decît îmi trebuie. Dar se întîmplă cu cărțile ca și cu atîtea alte lucruri, că rîvna de a le dobîndi este și un pinten al cupidității. Cînd este vorba de cărți, pintenul acesta se înfige mai adînc. Aurul, argintul, giuvaerurile, purpura veșmintelor, marmora biruințelor, cîmpiile bogate-n roade, caii bine echipați și atîtea altele produc numai o plăcere superficială, care nu ne grăiește adînc. Cărțile însă ne desfătează pînă-n măduva oaselor. Grăiesc cu noi; ne dau sfaturi. Se unesc cu noi prin legăturile unei familiarități vii și pătrunzătoare. O carte nu se mulțumește să se strecoare în intimitatea cititorului său; orice carte creează dorința unei alteia. Iată ce pot spune pentru a-mi scuza vițiul și pentru a-mi mîngîia confrății. Dacă mă iubești, deci, încredințează, rogu-te, prietenilor tăi siguri și învățați următoarea misiune: fă-i să parcurgă Toscana, să cerceteze dulapurile călugărilor sau ale altor oameni studioși și să vadă dacă nu pot scoate ceva de-acolo, pentru a stinge setea mea sau pentru a o aprinde.» *Epistolae familiares*, III, 8).

O, Petrarca, bărbat ilustru și dilect, marea ta sete de cunoaștere s-ar putea îndestula astăzi și pe alte căi; nu numai citind, dar și privind. Lumea de astăzi privește mult. Privește fotografiile ziarelor și ale foilor ilustrate, la cinematograf și la televizor. Află astfel ce s-a întîmplat peste mări și țări, la antipozi, în fundul oceanelor, în depărtările astrale. În filmele zilelor i se arată moravurile animalelor sălbatice, surprinse în vizuinile lor, ce se întîmplă cu organismul omului, cum operează un mare chirurg, cum se naște o mașină complicată în uzina ei. Omul merge pe stradă de-a lungul zecilor de afișe colorate, care-și însoțesc obiectul anunțului lor cu imaginea acestuia, făcută de un artist capabil să-și concentreze impresiile într-o schiță rapidă și sintetică. Acest om pătrunde în expoziții și vede operele artiștilor mai vechi și mai noi. Muzeele au existat altădată numai în utopii. Le preconizau autorii de romane fanteziste și politice ai Renașterii. Astăzi ele fac parte din orizontul nostru urban. Avem muzee de toate specialitățile, cu toate ramurile lor. Transportăm un sat sau mai multe într-un parc, pentru a le privi, nu deplasîndu-ne în munții lor, ci găsindu-le în apropierea

noastră. Aducem în săli de muzee tîmple de vechi biserici, porți frumos sculptate ale gospodăriilor muntenești. De ce n-am reconstitui, în sălile muzeelor, o stradă întregă de altădată, un cartier întreg? În unele orașe lucrul s-a făcut. Într-un loc, după un ghișeu, afli templul întreg de la Pergamon, te urci pe scări și te oprești în cella lui. Ce să mai spunem de toate bogățiile artei, ale tehnicii, despre toate produsele civilizațiilor îndepărtate sau străine, pe care le poți afla într-un muzeu? Posibilitățile de a te instrui prin ochi au crescut enorm în vremea noastră. Gîndească-se cineva cum trăiau oamenii cu cîteva sute de ani în urmă și va înțelege cîte mijloace noi de cultură are omul actual și cît de mult aceste mijloace se adresează ochiului, privirii sale.

Fîindcă sînt un om, continuă să mi se spovedească vechiul meu prieten, care mai mult am citit decît am privit, am învățat mai mult din cărți decît din imagini, mă resimt în felul culturii mele. Cuvîntul nu exprimă o impresie individuală decît în opera poetilor; altfel el este purtătorul unui sens general, al unei generalizări făcute asupra lucrurilor. Astfel, cerînd mereu cuvintelor tipărite în cărți știri despre lucruri și oameni, cultura mea are mai mult un sens generalizator, filozofic. Tinerii de astăzi știu mai multe lucruri particulare, determinate, cunosc mai bine geografia, călătoriile, sporturile, tehnica, mărfurile și schimburile comerciale. Eu trag mereu concluzii; ei înmulțesc mereu documentele concrete în jurul lor. Opera de stăpînire prin minte a mediului material este mai bine dusă la capăt de către ei. Pentru a-mi tămădui metehnele, am de gînd să mă duc zilnic la cinematograf, să-mi petrec serile la televizor, să citesc trei reviste ilustrate pe săptămînă, să privesc afișele, să revăd muzeele, și să primesc astfel lecția necesară a lucrurilor văzute."

[1957]

VIZITA POETULUI

A intrat pe ușă un tânăr sfios. Și-a spus numele. A venit dintr-un oraș de provincie destul de îndepărtat, pentru a încerca să publice în revistele din capitală și, dacă se poate, pentru a-și face un drum în literatură. Se vede bine că a trebuit să lupte cu unele împrejurări și să se convingă pe sine înainte de a se hotărî să bată la ușa mea. Când mi-a întins caietul pe care pînă atunci îl purtase în buzunarul hainei, mi s-a părut că mîna lui tremură puțin. Se exprimă însă bine, limpede și complet, ca un om care și-a meditat ideile și și-a pregătit demersul. În provincie a trăit destul de retras, ca funcționar într-o administrație locală. Darul și îndeletnicirea lui poetică n-au avut încă martori. S-a gândit că, la București, ar putea găsi pe cineva care să cîntărească înzestrarea lui și să-i indice căile de a se realiza. Ce fericit ar fi să poată deveni poet, scriitor cunoscut! Nu este una din cele mai înalte ținte ale vieții aceea de a putea cîștiga puteri asupra sufletelor omenesci, de a le face să cînte sub arcușul tău? Aspirația de a te exprima, de a limpezi clocotul tău în cuvinte frumos rînduite, calde și îmbietoare, este o soartă căreia nu i te poți sustrage. Tânărul poet crede că îi este rezervată o astfel de soartă.

Răsfoiesc caietul scris cu slovă mărunță, dar armonioasă și citează. Mă opresc la cîte un vers, la cîte o bucată întreagă, vreun sonet. Parcurg caietul de la prima la ultima lui filă și mă întorc la început, în timp ce poetul face să ardă cu grabă țigara lui. Am în fața mea opera unui începător inte-

ligent și talentat. Noul scriitor știe să compună versuri; folosește o limbă nobilă și destul de bogată; regiunea țării de unde a venit a fixat în vocabularul său cuvinte mai rar întîlnite, dar expresive și bine alese. Construcțiile lui sînt mlădioase, încît într-o frază scurtă poate introduce multe determinări, multe nuanțări ale gândirii. Cîntă o poiană umedă dintr-o pădure, un parc tomnatic, cu oglinda fumegîndă a bazinelor lui. Am mai citit așa ceva. Într-un rînd se apostrofează pe sine, pronunțîndu-și numele și scoate un nostalgic „hei!” Altă dată a văzut o sondă la poalele unui deal și schelăria i s-a părut că se pierde în azur. Poetul a citit pe poeți. Pînă la urmă închid caietul și-i netezesc coperta lucie. Mă întorc către omul uitat o clipă, dar care părea mulțumit că nu trebuia să vorbească.

Aflu cîteva din împrejurările și din ideile lui. A studiat ceva, dar nu și-a încheiat studiile. O școală mai înaltă dusă pînă la capăt pregătește pentru o carieră și el nu dorește pentru sine o altă carieră decît aceea a literelor. Se miră că am vorbit de lecturile lui, căci n-are mai multe decît oricine. A citit pe poeții români, pe Eminescu, pe Macedonski, pe Coșbuc și Anghel, pe Topîrceanu, pe Arghezi și Beniuc, dar a înțeles că în poezie interesează originalitatea, și preocuparea lui a fost de a se sustrage influențelor, încît — lucru curios — deși plăcerea lui cea mai mare este să citească pe poeți, se simte nevoit să le combată înrîuirea și să facă a amuți ecourile lor, atunci cînd se apleacă să construiască sintezele lui. Se caută pe sine? Negreșit că se caută. S-a găsit vreodată un scriitor, înainte de a se căuta? Deci privilegiile lui au fost mereu întoarse către sine, cu preocuparea de a-și descifra propria enigmă, de a se pricepe, de a se defini. Nu este sigur că a izbutit să facă lucrul acesta pînă acum și, de aceea, caută pe cineva să-l ajute, să-l îndrumeze pentru a ajunge să se priceapă mai bine. Cînd va atinge acest punct este sigur că va da opere cu un ecou puternic. Pasiunea expresiei o are de pe acum; îi mai trebuie să execute progresele hotărîtoare în direcția cunoașterii proprii.

Tînărul vorbește ca un om cuminte; se rostește clar și exact, dar mi se pare că nu a spus tot ce așteptam de la el. Nu sînt un oracol și mă feresc să dau sfaturi, deoarece știu că numai concluziile experienței personale sînt folositoare

cuiva. Dar a venit la mine și nu pot rămâne mut în fața lui. Va fi citit poate o frază, un cuvânt pe care nu știam cui le adresam, dar le-a simțit ca pe o cheazășe a încrederii. Îi spun deci necunoscutului de pînă atunci că studiile cele mai departe împinse mi se par indispensabile pentru formarea unui scriitor. Eminescu a fost un om foarte învățat. Am admirat totdeauna întinderea și precizia cunoștințelor de limbă, de istorie, de folclor, de viață populară ale lui Sadoveanu. Este bine ca studiile să-l ducă pe scriitor la o carieră, la o activitate bine conturată într-unul din domeniile creației de bunuri materiale sau culturale. Desigur, Rebreanu, Arghezi și Sadoveanu au trăit numai ca scriitori, în primul rînd ca scriitori, și împrejurarea nu s-a legat cu nici un neajuns pentru ei. Dimpotrivă. Întinderea și bogăția operei lor se explică și prin faptul că i s-au putut consacra în întregime. Astăzi, cînd cercul cititorilor s-a extins atît de mult, cînd masele populare cele mai largi au fost chemate la viața culturii, scrisul literar a devenit o profesiune și scriitorul i se poate dedica în întregime. Continui totuși să cred că este folositor scriitorului, cel puțin pentru începuturile lui, însușirea temeinică și exercitarea unei profesiuni. Printr-o profesiune te legi de viață, dobîndești un punct de observație asupra ei și îți formezi deprinderi de muncă, folositoare și activității literare. Dacă au existat scriitori care au reușit, rămînînd numai scriitori, pot fi amintiți și alții, pierduți prin boemă, prin lipsa legăturii cu viața, cu una din formele muncii care alcătuiesc conținuturile ei.

Cultura profesională mi se pare că trebuie să se însoțească cu cea literară, cu cea mai întinsă și mai adîncă dintre ele. Mi-ar plăcea să-l amintesc aici pe prietenul meu Al. Philippide, unul dintre scriitorii cei mai culți ai generației mele, pe M. Beniuc, pe Perpessicius, pe G. Călinescu, pe Alfred Margul-Sperber. Toți aceștia sînt adevărați erudiți, nu numai în literatura lor națională, dar în mai multe literaturi moderne sau clasice. Cine cunoaște multe lucruri din literaturile lumii nu riscă nicidecum să-și limiteze originalitatea. Te sufocă o singură influență tiranică, dar te eliberează un orizont larg deschis, o vedere întinsă asupra culturii omenirii. Cine nu poate compara între ele multe modele literare riscă să alunece sub dominația unuia singur dintre ele. Se ridică deasupra lor numai cine, dispunînd de multă modestie, știe să le limiteze și să mărginească puterea lor asupra lui.

Desigur, originalitatea este pentru un artist rațiunea existenței lui. La ce bun să scrii dacă nu aduci un sunet nou, un mesaj personal, vigoarea unei forțe proprii în serviciul unei cauze comune. Vrei să-ți slujești patria sau omenirea prin scrisul tău, dar n-o poți face bine decît înmulțind cu o energie nouă și, deci, personală numărul forțelor care luptă pentru cauza patriei sau omenirii. Imitatorii, epigonii, pastșorii, academistii, mînuitorii formelor consacrate și uzate alcătuiesc pulberea istoriei literare, ecourile pierdute în văzduh. Este legitimă deci aspirația spre originalitate, dar este greșită și primejdioasă metoda căutării ei prin concentrare asupra fondului tău, prin întrebarea istovitoare adresată firii tale. Originalitatea este mai mult un punct de sosire decît unul de plecare. Tînărul pornește, de obicei, de la un fond nebulos, dar activitatea îl limpezește, îi dă formă și relief. Nu căuta deci originalitatea întorcîndu-te către tine, ci proiectîndu-te în afară, în multele fapte ale creației harnice, entuziaste și devotate. Nu te închide în tine și nu te izola de lume. Imaginea poetului solitar a fost făurită de un romantism decadent. În turnul de fildeş nu locuiește un om viu, ci o stranie ființă rituală, un palid muezin. Cum vrei să te definești dacă nu te miști, dacă nu intri într-o rețea de relații complexe, dacă nu cobori în viață, dacă nu te lupți ? Cauți cumva o rețetă literară ? Nu există rețete literare. Există numai creație de artă ca formă de viață. Nu-ți pot spune decît un singur lucru : trăiește ! Se împlinșă atîtea lucruri însemnate, grele de viitor, în largul lumii, în țara noastră. Ia parte la toate aceste lucruri mari, fii omul timpului tău, înțelege-l și deschide-te în fața lui cu inima largă și generoasă. Vei fi fericit și poate vei fi creator.

[1960]

ASUPRA UNEI MAXIME DE GOETHE

Citesc în *Maximele* lui Goethe: „Iubirea adevărului se arată în tendința de a descoperi și de a prețui binele pe unde se află”. Frumoasă și adâncă vorbă, vrednică de acel ce a pronunțat-o! S-ar părea că icoana limpede a adevărului, reproducând chipul realității, n-are de ce să se tulbure dacă răsfrânge figura senină a binelui sau imaginea hîdă a răului. Adevărul regăsește însă valorificarea morală într-un plan mai adînc, mai ascuns. Avem nevoie și de adevărurile triste și amare, pentru că ele ne îndeamnă să luptăm pentru modificarea lumii în care astfel de adevăruri pot apărea. Creația binelui și a frumosului strîmtează în jurul nostru zona răului și a urîțului. În vecinătatea mea erau mai multe locuri virane, pline de bălării și de necurătenii. Pe unul din ele s-a ridicat o casă cu portalul în arc, cu balcoane de fier bătut, cu ferestre largi, în dosul cărora tremură apa curată a unor museline. Pe un alt loc a fost rînduit un parc, cu plopî tineri, cu ronduri de flori, printre care aleargă copiii. Sufeream din pricina urîteniei locurilor; am dorit înfrumusețarea lor. Dacă aș fi întors capul și n-aș fi vrut să contemplu hidosul, nu m-aș fi bucurat atîta de înlăturarea acestuia, de îngustarea zonei urîțului în jurul meu. Avem nevoie de negațiune, de indignare, de amărăciune, de sarcasm. Acestea sînt pîrghiile creației. Satana, spiritul negației, este și el robul Domnului. Ne învață tot Goethe, în *Faust* al său.

Dar este totul rău și urît în realitate? Întreaga lume se silește spre armonie, spre ordine, spre organizare. Materia

haotică intră mereu în tiparul formelor, spiritul o animă, duhul frumuseții și al binelui coboară neîncetat asupra ei. A și coborît, a învins în parte, învinge mereu. Izbînzile trecute ale binelui și frumosului anunță pe cele viitoare, le pregătesc și ne dau dreptul să le așteptăm. Pentru că au existat creații frumoase și victorii ale dreptății, sînt posibile nenumărate alte creații și victorii de același fel în viitor. Imaginea exclusiv negativă și sarcastică a realității este deci nu numai falsă, dar și defetistă. Cine nu găsește realității nici un merit nu poate spera și nici nu află energia pentru a perfecționa lumea, pentru a o înălța către bine și către frumusețe.

Maxima lui Goethe are un larg orizont și pare să ne comunice un îndemn. Ea vrea parcă să ne spună: Nu fi amar-nic, răuvoitor, cîrcotaș, prost dispus, cusurgiu, meschin, năzu-ros și mizantrop, mereu scîrbit, pus pe gîlceavă, veșnic nemulțumit, nu căuta neîncetat nod în papură și pete în soare, nu fi plin de fiere, pizmuitor și bănuitor, urîcios și posomorît. Dimpotrivă, caută a fi binevoitor, tolerant, filantrop, generos, mărinimos, caritabil, plin de politețe, larg în idei, deschis la noutate. Numai astfel vei afla adevărul. Nu te mînia că trebuie să găsești și merite realității. Fii bucuros cînd le găsești și propune-ți să le sporești pentru tine și pentru alții. Alină-ți melancolia, ușurează-ți inima grea. Învață-te să surzi. Privește cu interes constructiv către lucruri și cu prietenie către oameni. Fii un binevoitor al acestei lumi.

Apoi închide cartea lui Goethe, dar deschide-o din nou și adeseori pentru a afla în ea noi motive de a spera și de a iubi.

[1958]

„TĂCEREA ETERNĂ A SPAȚIILOR INFINITE MĂ ÎNSPĂIMÎNTĂ“

Părăsești orașul într-o noapte de vară și, îndată ce ai trecut de marginile lui, miile de zgomote ale vieții citadine se unifică într-un murmur îndepărtat și muzical. Nu mai auzi glasurile oamenilor ce vorbesc tare pe bulevarde aglomerate, nici claxoanele automobilelor, nici stridența roților pe șinele metalice, nici geamătul căruțelor încărcate, nici lătratul câinilor. Zgomotul a devenit armonie. Ceea ce îți era nesuferit a devenit o respirație liniștită. Privești spre cerul înstelat și-ți spui că undeva, departe, pe o culme foarte înaltă, s-ar putea să cuprinzi toate zgomotele pământului, toate strigătele și suspinele lui într-un singur sunet grav și melodios. Te închipui mai departe, mai sus, într-un punct în care n-ar mai ajunge până la tine decât foșnirea îndepărtată a oceanelor fără odihnă. Dar mai sus, acolo unde niciodată n-a existat vreun germen de viață, domnește tăcerea cea mai adâncă. Acolo s-a transportat cu închipuirea Pascal și a exclamat: „Tăcerea eternă a spațiilor infinite mă înspăimîntă“ (*Pensées*, XXV, 18).

Exclamația lui Pascal este un prețios document de epocă, un moment din istoria culturii. Cuvîntul *infini*t, cuprins în fraza lui Pascal, ne duce cu mintea la cîștiguri relativ recente ale astronomiei, în vremea cînd această frază era așternută. Icoana astronomică a unei epoci anterioare înfățișa o lume finită, dispusă pe cele șapte sfere cerești în jurul pământului imobil. Abia speculația astronomică a Renașterii, prin opera unui Nicolaus Cusanus, Giordano Bruno, a unui Galilei, a

distrus vechea imagine finită a lumii și a înlocuit-o cu una dotată cu „dimensiunea“ infinitului. Pentru scolastici numai divinitatea era infinită. Giordano Bruno recunoaște infinitatea universului. Pascal ni se arată deci ca un om al epocii următoare Renașterii, atunci cînd vorbește despre spațiile infinite ale lumii.

În aceste spații infinite domnește tăcerea eternă. După dispariția vechii astronomii, nu se mai putea vorbi nici despre muzica sferelor, în care credeau pitagoricienii. Rotația astrelor este mută în spațiile lor vide. Iar această tăcere este eternă, pentru că nimic n-a putut-o tulbura vreodată și n-o va putea întrerupe în viitor. Pascal scria într-o epocă în care ipoteza creaționistă era încă puternic ancorată în spirite. Nu apăruse încă ideea lumii ca proces. Natura, în concepția oamenilor de atunci, n-avea o istorie. Universul, fiind creat o dată pentru totdeauna, nu se va schimba niciodată. În spațiile infinite domnea deci tăcerea eternă și această tăcere îl înspăimîntă pe Pascal. Îl înspăimîntă ca tot ce amenință să zdrobească, prin grandoarea dimensiunii, mica și slaba noastră alcătuire umană, ca tot ce opune sensibilității noastre lipsa de sensibilitate a naturii mute, indiferente. „Tăcerea eternă a spațiilor infinite mă înspăimîntă!“ Strigătul lui Pascal este unul din cele mai zguduitoare ale cărții lui grele de gînduri. Acest strigăt a fost auzit și reprodus de mulți alți gînditori și poeți. Spaima în fața naturii infinite și mute a devenit o temă literară și filozofică, a cărei istorie, extrasă din comparația literaturilor, ar putea fi scrisă de un cercetător învățat.

Mă gîndesc că strigătul lui Pascal n-ar mai putea fi repetat astăzi, după ce sateliții artificiali trimit semnalele lor sonore, înregistrate de toate posturile de recepție radiofonică ale globului. Un sunet pus la cale de om ne vine din regiuni în care niciodată n-a mai răsunat un glas pentru vreo ureche omenească. Tăcerea eternă a spațiilor infinite a fost întreruptă. Înțelegem bine ce înseamnă aceasta? Puterea omenească s-a întins neconținut asupra naturii, a supus-o și a folosit-o. Totuși puterea omului avea o limită, se oprea acolo unde omul însuși nu mai putea să trăiască. În toată superbia forței și îndemînării lui, omul rămînea încă o ființă legată de pămînt, de atmosfera care învăluie pămîntul și face posibile combus-tiunile vieții. Deodată aceste limite au fost depășite. O intervenție omenească s-a produs într-o parte a lumii, inaccesibilă

pînă ieri. Ne vin de-acolo sunete cunoscute, ca acelea pe care le emit izvoarele sonore ale lumii apropiate. Pe unul din sateliții artificiali trăiește o ființă asemănătoare cu noi, un vechi tovarăș al omului, un prieten al lui. Sateliții artificiali trec, la ore apropiate, deasupra fiecărui punct al pămîntului și oamenii îi pot vedea ca pe niște astre ale veșniciei, ca pe Hesperus călătorind pe mări. Fiecare nouă cucerire a puterii omenești a însemnat o scădere a terorii arhaice în fața lumii. Natura, monstrul devorant care îi pune întrebări lui Oedip, a fost neconținut supus, îmblînzit, adus la măsura omului. Oedip a găsit tot alte și alte răspunsuri pentru enigmele complicate și perfide ale Sfinxului. Dibăcia și cuminența lui rămîneau însă perplexe și înspăimîntate în fața tăcerii eterne a spațiilor infinite. Semnale sonore ne sosesc acum din aceste spații. Sufletul omului reduce o altă parte a terorii străvechi, cîștigă o altă regiune a încrederii în lume. S-ar putea, citind în gazete despre aceste noi minuni ale geniului omenesc, să ne obișnuim cu ele. Este necesar deci să ne spunem că am fost contemporanii lor și că ne-a fost dat să asistăm la începutul unei ere noi în istoria lumii.

[1957]

OAMENI

HILDEBRAND FROLLO

În această clipă a amintirii îmi place să pronunț frumosul nume al lui Hildebrand Frollo, fostul meu profesor de latină la Liceul Lazăr. Sunt peste douăzeci de ani de atunci, dar nu pot uita prima intrare în clasa magistrului care avea să însemne atât de mult pentru mine. Îl precedase faima lui de mare cunoscător în ale limbilor clasice, iscusința lui de traducător al lui Catul, al lui Heine și Carducci. Unele din aceste tălmăciri le citisem în paginile *Convorbirilor critice* și, mai târziu, în raftul unui anticar, descoperisem un secret: volumul de versuri *Inimă de student*, care completa cu un accent grațios icoana profesorului nostru. Câte lucruri nu se șopteau între noi! Se pomenea de îndepărtatele lui proiecte de a intra într-un ordin călugăresc și de nu mai știu ce întâmplări ale unei tinereți romantice. Grijă noastră aștepta un pedagog înarmat cu ferulă și nerăbdarea noastră nădăjduia un om desăvârșit prin știință și experiență.

Când Hildebrand Frollo, îmbrăcat în redingota demnității lui profesoriale, luă loc pe catedră, aflară din primul moment că nu ne înșelasem. Ochii lui scăpărau vioi sub sticlele ochelarilor prinși în ramă de aur și toată viața trupului puținel părea a se fi strâns în ei. Omul începu să ne vorbească și glasul lui topea cuvintele unui grai românesc deosebit de curat în melodia idiomelor italice ale străbunilor săi. N-am ascultat de-atunci o altă voce mai *cordială*, mai pătrunsă de ecoul unei inimi în statornică vibrație. Blândețea și toleranța celui care ne vorbea astfel era nesfârșită. Humorul lui nu ostenea

nici o clipă. Numai rareori, atunci când zburdălnicia noastră depășea limita cuvenită, sîngele sudic al magistrului făcea o singură roată și indignarea glasului care știa să devină puternic și autoritar ne umplea de rușine și de căință.

Învățămîntul lui Hildebrand Frollo era, comparat cu al altor dascăli pe care i-am cunoscut de-atunci, unul din cele mai substanțiale și mai sugestive. Bogăția nesfîrșită a cunoștințelor lui permitea profesorului, care nu se simțea niciodată legat de un plan prea rigid, articulat în cinci sau mai multe trepte formale, să asocieze abundent, pornind de la textul versiunii noastre. Urmăream plini de admirație cristalizarea treptată care transforma un paragraf al lui Caesar într-o lecție de strategie și o perioadă ciceroniană într-o prelegere de etică. Pedagogii de strictă observanță vor declara că digresiunea nu este o metodă. Dar tocmai în aceasta stătea taina eficacității deosebite a cursului lui Frollo, în lipsa lui de metodă constrîngătoare, care oferea elanului nostru spațiu și libertate. Mă întreb și astăzi, după atîți ani petrecuți în multe școli, dacă lucrurile cele mai de preț pe care le-am putut cunoaște le datoresc celor care m-au supravegheat mai mult sau dacă ele n-au fost cumva rodul împlîntărilor și fericit al rătăcirii.

Dar bunul cel mai de preț pe care l-am cules personal din doctrina de aur a lui Frollo a fost un anumit sentiment al stilului și o mare iubire pentru formele sintetice și lapidare ale exprimării. Exercițiul traducerii devenea în clasa lui Hildebrand Frollo o cercetare laborioasă, menită să găsească treptat termenul cel mai propriu și formula cea mai concisă. Să nu întrebuințezi în traducere cu mult mai multe cuvinte decît cuprinde textul latin devenise norma care conducea tînașă noastră sîrguință. Ostenindu-ne astfel, mintea noastră pricepea că vorbirea proprie și scurtă este nu numai o pozoabă estetică, dar și un merit moral. Ne deprinsesem de pe-atunci să recunoaștem în insul care-și economisește cuvintele, pentru că nu le întrebuințează decît cu multă socoteală, pe omul de elită, pe cînd în gîngavul care se rostește întortocheat și nu-și poate comunica niciodată pe deplin gîndirea, învățasem a disprețui pe exemplarul trivial și plebeu. Învățămîntul lui Frollo era pătruns de astfel de evaluații etice și estetice, al căror răsunset m-a urmărit multă vreme.

Am avut mai tîrziu prilejul să-i exprim lui Frollo recunoștința pe care i-o datoram. Era într-una din frumoasele zile de toamnă ale Bucureștilor, în preajma școlii în care fostul meu profesor se pregătea să reia o activitate care trebuie să fi fost istovitoare, pe măsura pasiunii cu care se cheltuia învățînd pe alții. Zi de aur și de împlinire, abia înfiorată de o adiere iscată prin vîrfurile marilor copaci ai Cîșmigiului, pe atunci o grădină mai stufoasă decît astăzi, plină de umbre mai romantice, de colțuri mai tînuite. Cuvintele stînjinite ale efuziunii mele au găsit în acela care mă oprise din drum un suflet emoționat și timid. Cîteva luni mai tîrziu primeam vestea morții lui premature.

Iubite magistre, astăzi cînd se stabilesc fastele vrednicilor învățători, îngăduie unuia dintre discipolii tăi să preseze în cartea amintirii frunza de laur, mirtul și asfodela culese de pe mormîntul tău. Primește în jalnica ta lume de umbre închinarea venerației și fidelității mele.

[1935]

ALEXANDRU MACEDONSKI

La festivalurile literare pe care le organiza uneori, Alexandru Macedonski apărea într-o redingotă de catifea neagră, pantaloni cenușii ce se strîmtau către gleznă și care petreceau pantofilor de lac *souspied*-uri de mătase; o cravată albă tip *Le Bargy* îi acoperea în falduri tot pieptul. Cu acest costum, Macedonski voia să reînvie eleganțele defuncte ale saloanelor de la 1830.

Îmi amintesc că după un asemenea festival am avut onoarea să fiu prezentat poetului care, cu o grijă politicoasă, știu să acorde noului-venit un plus de atenție și preocupare. Avea arta desăvîrșită a unui om de lume. Asculta cu răbdare, combătea cu transigență și nu obosea nici o clipă. I-am admirat totdeauna această superioară disciplină în relații, această liniște și indulgență a dispoziției care, pînă în anii săi ultimi, nu cedase nicidecum durității mohorîte a bătrînilor. În acest fel de a se conduce intra într-o bună parte și conștiința de noblețe pe care Macedonski a nutrit-o de-a lungul întregii sale vieți. E probabil că tot destinul nostru se reduce la unica idee ce ne-o facem despre noi, la stîmă sau dezgustul pe care le concepem cu privire la persoana noastră. Macedonski trebuie să fi fost adese sfîșiat de îndoieli și dezgust. În ultimul său volum, *Flori sacre*, publicul a fost surprins să citească, alături de poeme savante, o *Doina sărăciei* prevăzută cu niște accente incontestabil grotești.

S-a zîmbit. S-a vorbit de inegalitatea acestui poet care amestecă lucruri de calitate așa de deosebite: de lipsa sim-

pului autocritic. Un recenzent pe care, de altfel, volumul îl entuziasmase observă că *Florile Oltului*, ciclul din care *Doina sărăciei* face parte, este „un omagiu tîrziu adus pe altarul poeziei populare”. Macedonski era foarte nemulțumit. Dacă îi vorbeai de *Lewki* sau *Noaptea de decembrie*, el te întreba de *Florile Oltului*. Intransigența lui aci era mai mare. Voia cu orice preț să se facă înțeles. În adevăr, pentru cel care urmărise în totalitate opera lui Macedonski, doina citată avea farmecul ei particular. Era ceva din sarcasmul pe care poetul îl răspîndea adeseori ca o a doua față a unei opere întregi. Macedonski concepea poezia, în asemenea cazuri, ca un instrument personal de protestare față de amărăciunile vieții. Era pesimist atunci; dar de un pesimism aplicat, realist. Pesimismul acesta îl ducea apoi la satiră. Dar nici satira nu rămînea în general, ci se alimenta din nemulțumirea imediată, personală. Mi se pare că nici satiriștii latini nu făceau altfel. Ironia lui Horatius se nutrește, adeseori, din „cancan” și amănunte proprii. E caracteristică pentru felul acesta bucată *Castele în Spania*. Poetul își închipuie că ar cîștiga la loterie și, pus în asemenea condiții, își construiește viața. S-ar retrage în singurătate, și-ar organiza o existență confortabilă... Sînt aici cîteva strofe pline de umor sau delicatețe. Așa, de pildă, iată unul din felurile în care i s-ar arăta norocul: „*Ca-n basme masa mi s-ar pune / și s-ar deșterne tot ca-n basme, / bucatăle cele mai bune / ar apărea ca prin minune / pe tăvi aduse de fantasmă. / Prin vase de aur și prin cupe / de cornalină și agată, / de silfi ușori, gentile trupe, / ar tot turna, zburînd în grupe, / o ambrosie delicată. / ... / Fintini de ape săritoare / ar răcori în orice clipă / cu picături nălucitoare / ce-n urmă-n limpede izvoare / s-ar scurge leneș sau în pripă*”.

E una din bucățile bune, prin discursivitatea ei ușoară, prin delicatețea amănuntului. Cu toate acestea, continuă poetul, dacă aș cîștiga la loterie poate că aș fi și eu ca ceilalți... Și găsește accente sarcastice. Poezia e totuși mai mult senină. Dar ea ne indică o atitudine, un fel și o cale mai generală... Macedonski a împletit totdeauna firul lirismului cu firul satirei. E o caracteristică a sa. Poemele sale de extensiune, *Noaptea de mai*, *Noaptea de decembrie*, *Stepa*, *Minăstire*, *Lewki*, care toate sînt construite din amănunte de idilă, se ridică totuși de la idilă la concepție, prin cadrul lor general de satiră. E un blestem aruncat societății și o evadare în na-

tura reparatoare. Când însă cele două fire împletite se desfac, opera lui Macedonski se împarte în epigrame și romane. Nu găsesc alte noțiuni mai potrivite, nu știu cum aş denumi astfel micile poeme personale, născute din accidentul, amărăciunea și dezgustul său imediat și celelalte mici poeme, de care vom vorbi mai târziu, suave și muzicale; nu știu cu ce alte denumiri s-ar completa opera poetului *Noptilor* și a celorlalte câteva poeme de extensiune. Și e bine de a face deosebirea și precizările acestea, căci o părere care tinde să se răspîndească și pe care am văzut-o consemnată în notele mai multor croniciari, acordă cu generozitate lui Macedonski darul unei inspirații distinse dar rare, reclamînd o selecțiune aprigă în materia operei sale. Se va vedea însă că atunci cînd va fi bine înțeleasă, opera lui Macedonski poate rămîne mult mai bogată.

Am ascultat multe în seara în care, pentru întâia oară, Macedonski îmi apără în costumul eleganților romantici. El însuși găsea o plăcere deosebită în discuție. Natura lui era atunci favorabil sollicitată. În preocuparea de a se conduce bine, în acel *savoir-vivre* pe care îl încuraja conștiința de noblețe pe care a nutrit-o toată viața, era un derivativ fericit la amărăciunea sau dezgustul care a prilejuit operei sale o caracteristică așa de stabilă. Își reînălța dispoziția și pentru că numai în singurătate putea rodi deznădejdea aspră din câteva din poemele sale epigramatice, avea acum, vorbind chiar despre nemulțumirile sale, tonul mai mult vioi din *Castele în Spania*. Rostea rar și cu un glas care era numai al său; o voce de bariton coborînd din cap... Își termina totdeauna traza și își asculta pînă la urmă răspunsul. Opiniunile sale erau însă ciudate și preocupările diverse.

Macedonski nu discuta numai literatură. Prefera chiar să discute altele. Îi plăcea să vorbească despre oameni. Era, în sens clasic, un moralist. Scruta mobilele acțiunilor omenești și, pentru învingătorii vieții, care, în concepția sa, erau numai niște șireți îndemînatici, el găsea epitetele pe care de obicei le acordăm creatorilor de artă. Discuta apoi știință; avea însă o știință a sa.

În 1913, revista *Mercure de France* publică rezultatul experiențelor făcute de poetul român Alexandru Macedonski. Ma-

cedonski pretindea că lumina nu străbate vidul. Așezase prin urmare, un aparat fotografic sub clopotul unei mașini pneumatice și după ce scoase aerul, îl „declanșă” cu ajutorul unui dispozitiv special. Placa nu înregistrează nimic sau numai urme slabe, cite pot corespunde atmosferei relative care stăruie în imposibilitatea de a provoca vidul absolut. Așadar, lumina e în funcție de atmosferă; ea e materială; ea nu e un simplu proces în ochi, dar o existență spațială. Macedonski îmi expuse această teorie. Rămîneau însă dificultăți grave. Cum se face că experimentatorul continuă să vadă aparatul fotografic în recipientul mașinii pneumatice chiar după ce aerul a fost scos; cum putem privi dincolo prin acest recipient? Macedonski zîmbi cu un vast subînțeles și îmi răspunse:

— D-ta îmi obiectezi stăruind în punctul de vedere al teoriei pe care ai învățat-o prin școli... Privește te rog din punctul meu de vedere și vei vedea că atîta timp cît atmosfera există în jurul recipientului și în jurul nostru, nu putem face nici o obiecțiune serioasă. Greutatea ar reveni însă dacă experimentatorul însuși așezîndu-se în vidul recipientului, ar continua să vadă obiectele din jur. Mărturisesc că această experiență e greu de făcut. Pînă atunci vom menține că toate explicația întregii mecanice cerești. Cuprindeți toate urmări devin unde luminoase... Și nici un argument de rațiune nu mai poate ataca încheierile pe care le aduce fenomenul plăcii fotografice care nu înregistrează în vid.

Experiența ducea chiar mai departe. Dacă lumina este materială, înseamnă că între noi și corpurile cerești de la care această lumină emană, există un strat solid și lucitor care le împiedică să se ciocnească. Corpurile cerești care se rostogolesc în spațiu n-ar putea înainta decît pînă la marginile sferei noastre; de aici înainte, spre noi, li se opun propriile lor unde energetice transformate în lumină materială. Aici stă explicația întregii mecanice cerești. Cuprindeți toate urmările poetice? Corpurile cerești sprijinindu-se unele pe altele, prin picioare fluidice și trepidante de lumină strălucitoare... E o fantezie demnă de Platon.

Macedonski făcea o mulțime de ipoteze de felul acesta. În colecția *Forței morale* se poate citi o conferință a sa, despre *Suflet*, care se recomandă prin însușirea unei aceleiași dialectice — foarte liberă desigur, dar îndrăzneată și pitorească. Acest spirit paradoxal nu se înpăimîntă de nici o întrebare.

În timpul discuției, subit, pentru orice chestiune, inteligența sa se adapta cu ușurință și, fără să-și destăinuiească surpriza sau entuziasmul pentru propria-i idee, dezvoltă încet, liniștit, sub circonflexul unui zîmbet care trebuia să te țină în rezervă.

Cînd trecurăm la literatură opiniunile sale nu mi se părură mai puțin ciudate.

Macedonski credea că „buna tradiție” a literaturii române încetase o dată cu generația de scriitori pe care o ilustrase I. Heliade Rădulescu, Grigore Alexandrescu și D. Bolintineanu. Pentru toată literatura care urmasese de atunci el avea cuvinte mai mult aspre. Tendințele acesteia el le rezuma în trei formule, întovărășite respectiv de sancțiunea lor: „auspicii germane” nepotrivite felului românesc, o „îgnorare a formei” și prin înclinarea arhaizantă, prin preferința arătată slavismelor, prin cenzurarea excesivă a neologismului, o piedică în dezvoltarea limbii, o „stîlcire” a ei. Cu 20-30 de ani mai înainte poetul propusese o reformă a ortografiei în sens etimologic. Această idee el o susținea și în timpul din urmă, iar lipsa de respect a tipăriturii contemporane care nu reținea de pe manuscrisele sale, formele: *chyp*, *țerână*, îl umplea de mîhnire. Este interesant mai ales felul cum poetul susținea ideea ortografiei etimologice. Argumentului bine cunoscut al originii, el îi mai adăuga unul:

— De ce crezi, mă întrebă Macedonski, că literatura franceză a ajuns la prestigiul pe care îl are astăzi? Cum și-au dobîndit toate literaturile Occidentului caracterul lor de supremă distincție? Vor fi multe motive. El se datorește însă mai ales felului hermetic al scrisului, aceluia „esoterism” care ține pe profan la o distanță respectuoasă.

Explicația mi se păru așa de imposibilă încît încercam să mă opun. Macedonski avu însă un ușor gest de enervare: am înțeles mai tîrziu că aceasta era una din ideile de care era legat mai mult, unul din felurile rezistenței sale față de epocă. N-am putut cu toate acestea să-mi înfrîng pe deplin opoziția. Am răspuns și am primit răspunsuri. Sub politețea statornică a formei străbăta o îndîrjire. Filozoful acesta indulgent și ironic, scepticul care în convorbirea sa cultiva distincția expunerii și frumusețea fantezistă a ideilor, avea pentru unele chestiuni o evidentă lipsă de stăpînire. Erau acele chestiuni care făcuse din el un bloc și o stîncă aruncată în furtuna timpului. Nu era oare în dreptul său apărîndu-și originalita-

tea care, împiedicată de împrejurări de a se desfășura în fericire și variație, stăruia să păstreze totuși într-o izolare care trebuie să fi fost mai mult decît amară, ghemul său de principii și formule?

Literatura care înlocuise „buna tradiție” nu respectase așadar nici condițiunea de noblețe a scrisului etimologic. Simțul practic și realist al șefilor ei paralizase încercările latinistilor de la începutul secolului. Totul se vătămase în urmă:

— Am încercat să mențin în această cădere, adăugă el, steagul bunelor principii. Pentru aceasta am avut mult de luptat. Literatura română a fost cuprinsă la un moment dat de o mîna de oameni care înțelesesă să impună prin violență punctul lor de vedere, îl introduseră în școli, convertiră generațiile, falsificară mentalitățile. Nu era de ajuns; au luptat pe toate căile împotriva celor ce le stau în cale. Crezi d-ta că eu, de pildă, n-aș fi pătruns mai adînc în conștiința publică dacă, în urma celor urzite împotriva mea, lucrările mele n-ar fi lipsit timp de decenii din librării și biblioteci?

Noi putem să nu credem în această personificare a cauzelor. Sîntem convinși că Macedonski a fost nedreptățit; că meritele sale stau mult deasupra prețuirii ce li s-a acordat. Nu credem însă că insuccesul care i-a înveninat existența și l-a împins departe în ciudățenie și exces, se datorește unei voințe conștiente intrată în luptă cu alte voințe și alte conștiințe. Nu credem în puterea omului de a conduce fenomenele. Dar aceste idei simple, Macedonski nu voia să le admită. El credea în „urzeli”, în gînduri oculte înapoia faptelor și credea în „Providență”. Această idee primară, firească și naivă, el o invoca adeseori în ajutor și drept garanție a destinului său literar. Providența trebuia să-l scoată odată la liman și la lumină. Dacă aceasta nu s-a întîmplat totuși în timpul vieții sale, poate că nu va lipsi să se producă în conștiința posterității. Apelul la Providență și posteritate e un accent adeseori prezent în opera lui Macedonski. E un motiv care revine în acele mici poeme pe care le-am denumit epigramatice — și care amestecă un suspin apelant printre accentele personalismului său rănit. E o durere, ce e drept, fără o elevațiune deosebită dar cu realitate... Și cînd va fi înțeles și lucrul acesta, acele cîteva poeme vor intra în opera definitivă a poetului.

Dar care e cauza acestui insucces? Care sînt cauzele obiective, reale, efective? Acum cîteva luni o revistă, inspirată de altfel mai mult simpatice, căuta să le explice, înfățișîndu-l pe Macedonski ca pe un autor pe care societatea românească nu-l „selectase”. Revista arăta, pe de altă parte, dorința cinstită de a relua opera poetului și de a stabili valoarea ei. Lucrul trebuie, în adevăr, făcut. Pînă acum, de cîte ori un glas autorizat se ridica, el era pentru condamnare. Știm că Maiorescu înfățișa *Direcția nouă* triumfătoare peste rătăcirile lui Aricescu, Scrob și Macedonski; cunoaștem diatribele lui Vlahuță din *Universul* și *Din goana vieții*, nu ne scapă că în dicționarul lui Diaconovici pentru prețuirea operei poetului se face o trimitere la vechiul articol polemic al d-lui Petre Missir (*Convorbiri literare*, 1882) și că Dobrogeanu-Gherea înfățișa tot ce poate fi acceptabil din opera lui Macedonski ca pornind din influența lui Eminescu... Astfel generația în care cei mai însemnați scriitori ai noștri s-au valorificat și din care Macedonski a făcut parte, n-a vrut să-l primească. S-a întîmplat atunci că știința s-a făcut fără el. S-a înfiripat o istorie a literaturii în care Macedonski n-avea nici un loc. Unde să găsești poetul care nu figura nicăieri? Și oamenii de mai târziu s-au dovedit timizi și încurcați. Nu se putea vorbi de acest poet fără a strica economia științei.

Generația care l-a respins pe Macedonski avea totuși dreptatea ei obiectivă. Între acești scriitori care au asistat la formarea regatului român, Macedonski nu și-a găsit locul său firesc. Printre acești scriitori luminoși, care trebuiau să creeze baza modernă și critică a culturii noastre, alături de Maiorescu și Caragiale, ce se putea face cu acest romantic acritic, excesiv și bizar? Macedonski n-a fost selectat de societatea timpului său? Observația poate să fie dreaptă, dar ea tulbură. E în spiritul ei un utilitarism și o îngustime. Rămîne într-o literatură numai ceea ce răspunde nevoilor respective ale epocilor? Nu e mai degrabă — semn al unei adevărate literaturi, vii, trăitoare — interesul și bucuria variațiunii care înregistrează „calitățile” pe unde se găsesc și, preocupată mai puțin de sistema existenței ei, știe să exercite un gust sigur și o înțelegere lămurită? Cînd acest spirit nou își va face loc, ni se va pare ridiculă „controversa Macedonski”, care a

lăsat atîta vreme în discuție existența unui poet, cînd ar fi fost mai curajos și mai folositor o confruntare voioasă cu opera lui.

Dar, încă o dată, omul acesta nu era al vremii lui, într-o epocă în care un asemenea conformism era poate necesar. În închipuire, se retrăgea adese în perioada dinaintea regatului și a dinastiei actuale, cînd trăiseră și scriitorii al căror urmaș se socotea. Din aceste excursii pe tărîmurile trecutului ne-au rămas cîteva evocări în *Cartea de aur* (1902) pe care Macedonski o scrie cu daltă ascuțită a miniaturistului și care vestește de pe atunci stilul artistic al lui D. Anghel. Sensibilitatea sa, dimpotrivă, era excepțional modernă. Era sensibilitatea unui individualist care ține mai presus de toate legea senzației sale. De aceea el nu putu urma atitudinea pe care și-o fixase la 26 de ani, cînd se crezu inițiatorul unei poezii sociale. Dacă totuși el menținu, de-a lungul operei sale, elementul satiric, inspirația sa porni totdeauna din accidentul său personal pe care îl transcrie de-a dreptul, în felul ironiștilor antici. Cînd din nemulțumirea sa personală a des-făcut o linie mai generală, ne-a dat poemele de extensiune pe care le-am amintit. Dar interesul nu cade atunci asupra satirei; acesta servește numai să dea lărgimea de cadru a unei concepțiuni.

În sfîrșit, în celelalte poeme, de care pînă acum n-am avut ocazia să vorbim, individualistul se afirmă. În *Imn la Satan* e declarația curajoasă a omului modern, îndreptîndu-se cu siguranță către știință, dominație, voluptate și fericire. În jurul ei se grupează toate acele romane din *Excelsior* (1895) și *Flori sacre* (1912), care notează o senzație, un transport al sufletului sau o melancolie. Sînt mici poeme muzicale, delicate și suave: romane. E bucuria individualistă a simțirii, pe care Macedonski a exprimat-o în strofe nenumărate, din care putem alege la întîmplare:

*Ș-oriunde o natură tot tinăvă, tot blondă,
Și-n cer, pe car de flăcări, Apollon crud și blind,
Lucind într-o părere de cursă vagabondă,
Jucîndu-și caii de aur, și-n inimi săgetînd.*

În felul acestei simțiri, unii din poezii cei mai noi s-au recunoscut, afirmînd în Macedonski pe un înaintaș al lor. La

rîndul său, poetul nostru, prin relațiunile-i apropiate cu literaturile străine, prin caracteristica lui preocupare de a muta cuvintele și inspirațiile acestora pe tărîmurile noastre și de a trece cu cuvîntul său pe tărîmurile lor, a fost un ferment de universalizare în cuprinsul producțiunii românești și a practicat în ea unele coridoare de ventilație.

Astfel, opera sa n-a rămas fără răsunet, deși viața acestei figuri romantice, trăite într-o epocă de criticism dar înzestrată cu o sensibilitate modernă, a fost mai mult lipsită de bucurii.

Mă gîndeam la toate acestea încă de la prima mea întîlnire cu poetul Macedonski. Convorbirea căzuse asupra influenței pietrelor prețioase. Își privea inelele mari pe care le purta la degete și alăturînd rubine de smaralde îmi explica influența combinată a focurilor lor. Apoi îndreptă o privire întrebatore spre mine.

Mi se păru că trebuie să aduc un omagiu de recunoaștere placată acestui bărbat însemnat și bizar. Am răspuns deci :

— Cred fără îndoială în puterea pietrelor prețioase.

[1921]

AMINTIREA LUI MACEDONSKI

Am fost printre martorii ultimilor ani de viață ai lui Alexandru Macedonski. Am asistat la sfîrșitul lui. Sînt treizeci și patru de ani de atunci. S-a împlinit un secol de la nașterea sa. Multe s-au schimbat în țara noastră în aceste lungi răstimpuri. Dar s-a schimbat și felul de a privi figura marelui poet și modul de a prețui opera lui. Cît timp a trăit a fost nerecunoscut, ținut departe de viața publică a țării, calomniat adeseori, luat mereu în rîs. Și-a publicat cu greutate cărțile. Nu era loc pentru el nici în antologii, nici în revistele și ziarele mai importante ale vremii, nici la Academie, în nici unul din forurile conducătoare ale țării. Trăia dintr-o mică sinecură la Comisia monumentelor istorice, suprimată periodic. Ori de cîte ori rămînea fără mijloace de existență, prietenii se adunau pentru a iscăli un protest. Pînă cînd să se restabilească dreptatea atît de fragilă, poetul oferea magnaților zilei, spre cumpărare, vreunul din volumele lui, însoțindu-l cu cîte o scrisoare în stil înflorit, susținută de formulele unei politeți cam exagerate. Circulă încă mai multe din aceste scrisori. Unele din ele mi-au căzut și mie în mînă, dar nu le-am putut citi decît cu o mare amărăciune, fiind în măsură să-mi închipui momentul și împrejurările în care au fost compuse.

Macedonski a fost un izolat, dar nu un singuratic. Ce mișurare de oameni, ce forfotă în jurul lui ! Timp de patruzeci de ani, n-a fost tînăr candidat la gloria artistică sau literară care să nu bată la ușa lui sau să nu se oprească la masa ca-

fenelei de unde el privea convoiul celor porniți către notorietate, putere și bogăție. Îi vedea trecînd devenind oameni cu vază, covârșiți de onoruri și ocupații, uitători și distrați din pricina lor, în timp ce poetul rămînea mereu la locul lui, însemnînd cîte un vers pe peticul de hîrtie strecurat repede în buzunarul hainei. Erau unii care se simțeau străbătuți de un fior considerînd figura acestui om ciudat, atît de nedibaci în administrarea intereselor sale, încît doar sărăcia și poezia rămîneau partea lui. Acest visător încăpățînat constrîngea totuși la admirație. Nu i se spunea altfel decît „maestrul”. Cine anunța că l-a întîlnit pe „maestrul” comunica fără putință de înșelare că l-a întîlnit pe Macedonski. Maestrul făcea impresia unui om bătrîn, deși nu împlinise decît șaizeci de ani, cînd am deschis și eu ușa casei sale din calea Dorobanți, 23.

Casa mai există încă, dar a pierdut balconul dinspre stradă, unde poetul putea fi văzut adesea, odihnindu-se în serile de vară și ascultînd freamătul frumoșilor platani de sub ferestrele lui. Intrai prin stradela care-i poartă numele, prin ușa totdeauna deschisă, pe scara îngustă și destul de subredă. Nu te oprea nici un paznic. Nu te întreba nimeni pe cine cauți. Băteai de-a dreptul la ușa marelui salon, unde Macedonski putea fi găsit, înconjurat de poeți la orice oră a nopții. Există o boemă bucureșteană cu multiple ramificații. Tinerii auzeau vorbindu-se de întrunirile ei la Fialkowski, dispărut atunci de curînd. Acum frecventau Terasa Oteteleşeanu, așezată pe locul actualului Palat al Telefoanelor și cafeneaua Imperial, peste temeliile căreia s-a întins aripa dreaptă a Palatului Republicii. O caricatură din epocă a lui Iser, apărută în *Rampa* din 1912, cu inscripția *Academia Terasa*, ne înfățișează pe Macedonski avînd în jurul lui pe Mircea Demetriade, traducătorul *Chimerelor* lui Gérard de Nerval, apoi pe I. Dragoslav și pe Stamatiad. Grupul boem al Terasii apare, într-o componentă diferită, și într-un alt document iconografic al vremii, în marea compoziție în ulei a lui Camil Ressu. Cînd controversile de artă și literatură se istoveau la Terasă sau la Imperial, dar entuziasmul poetic rămînea întreg, locul dezbaterilor putea fi mutat în salonul lui Macedonski, oricît de înaintate ar fi fost orele nopții. „Ce-ar fi să mergem pe la maestru?” Macedonski lucra pînă către miezul nopții. Pregătea ediția definitivă a operei sale, pe care mi-a fost dat s-o public în seria celor patru

volume apărute de la 1939 înainte. Cînd liniștea nopții se făcea mai adîncă și copitele cailor înhămați la birjele vremii se auzeau mai rar și mai sonor, oaspeții lui Macedonski deschideau ușa camerei sale de primire. Maestrul recita vreunul din poemele sale, în varianta ultimă și definitivă, mult curățată de latinismele și eliadismele de care nu fuseseră scutite începuturile sale. Citea cu ciudata lui voce baritonă și slăbită, dar care poate să fi fost puternică odată, deoarece, după cum îi plăcea să povestească, vorbind o dată din mulțime lui Mounet Sully, venit să joace la București, marele actor l-a recunoscut mai tîrziu la Paris, numai după vocea lui. Îi urmau alți poeți, unii care cuceriseră renume și alții care se găseau la primele lor încercări. Aceștia din urmă își cercetau buzunarele și, înfrîngînd sfîșiele explicabile, descopereau pachete destul de groase de sonete, pastele și elegii, fragmentate dramatice și narrațiuni în proză sau versuri. Pe cine n-am ascultat în acele nopți ale cîntecului? Voi aminti de unul singur, pentru că este cu totul uitat. Este vorba de Oreste (Georgescu), poetul care uimise, încă de pe băncile liceului, pe profesorii lui de la Sfîntul Sava prin precocitatea înzeestrării sale, manifestată mai întîi prin traducerea în hexametri a lui *Hermann și Dorothea* de Goethe, frumosul tînar cu pletele blonde și privirile albastre, mort în timpul iernii din 1918, în Bucureștiul ocupat de germani, autorul *Himerei* și al *Cireșului înflorit*, în care se găsesc notații poetice nu lipsite de grație și suavitate. Poeții erau invitați să ia loc pe tronul ridicat pe două trepte, sub baldachinul vișiniu, pe al cărui spătar, pictorul Alexis Macedonski, fiul mai mare al maestrului, așezase reliefurile reprezentînd scene din *Thalassa*, curiosul roman care, după versiunea lui franceză, începuse atunci să apară în revista *Flacăra*. „Poetul — spunea Macedonski — este un rege și i se cuvine un tron.” Regalitatea poetică, în care nu încapă îndoială că și-o închipuia pe a sa, nu-i acorda însă decît prerogativa să-și crească cu nesfîrșite greutatea cei cinci copii ai săi, dar și să compună în versuri și proză pentru urechile surde ale vremii.

Cîți au știut și au îndrăznit să spună, în timpul vieții sale, că Macedonski este unul din cei mai de seamă scriitori ai literaturii noastre? Numărul acestora a fost mic, cu mult mai mic decît al acelor care au căutat la el o vorbă de încurajare, o îndrumare a începuturilor. În timpul unei cariere foarte

lungi, deoarece debuturile sale datau de la 1872, el n-a izbutit să se impună prețuirii oficiale. Istoria literaturii române se făcea fără el. Se opunea suflul atât de îndrăzneț inovator al operei sale, mînia cu care și-a urmărit contemporanii, campaniile lui antidinastice, felul lui bucuros de luptă, cu arme din care nu lipsea nici sarcasmul cel mai mușcător. Dar pentru că sîntem datori prietenilor noștri cu adevărul, cu tot adevărul, trebuie să adăugăm că combativitatea lui Macedonski nu a putut totdeauna să ocolească nedreptatea. A comis-o de cîteva ori, dar inima lui care știa să se frîngă a dat explicații, care n-au mai fost ascultate și a adus omagii tardive, care n-au mai fost luate în seamă. Armele lui s-au încrucișat cu ale lui Eminescu și Caragiale, dar dreptatea nu era de partea lui.

Ajuns tîrziu în ceata restrînsă a admiratorilor lui Macedonski, într-un moment cînd ecoul vechilor lui nedreptăți slăbise, l-am putut cuprinde în sfera aceleiași venerații cu Eminescu și Caragiale. Vechile injustiții ale maestrului nu mai aveau pentru mine aceeași realitate ca pentru martorii lor direcți. Generația nouă începuse să prețuiască în opera lui expresia unei iubiri a vieții și a energiei, care o scotea din lînceda atmosferă a epigonismului de la sfîrșitul veacului trecut. Macedonski a fost un poet al bucuriei de a trăi. A iubit și a cîntat viața, natura și civilizația. Operele frumoase ale artei inspirau cîntecul său, ca și corabia pornită cu pînzele întinse spre larg, ca idila unei nopți de mai, ca o fîntînă murmurîndu-și cîntecul în singurătate, ca trandafirii care se pleacă, înfiorați de mari presimțiri, cînd anotimpul înfloririi lor începe să decline. Realitatea dobîndește valori și se îmbogățește cu înțeleșuri și farmece noi sub pana lui Macedonski. Scriitorul a fost, mai ales în proza lui, un om al vechimii, un martor al vremurilor de altădată, din care a evocat atîtea figuri și moravuri, drumul de poștă, cîntecul lui Verigă-tigă-nul, unde se adunau toate florile și miresmele cîmpului, Bucureștii lalelelor și trandafirilor, pașnica așezare a casei cu nr. 10. A fost un om venit din timpurile mai vechi, pe care nu le putem cu totul uita, dacă vrem să luptăm bine în prezent și să construim temeinic pentru viitor.

Pentru că nu mai asistam la felul în care mînia lui putea deveni injustă, cunoșteam acum, în omul ajuns în vîrsta bătrîneții, numai laturile atât de umane ale caracterului său. Cîțiva din vechii tovarăși, cu care debutam în viața literară

înainte de primul război mondial, păstrează desigur, ca și mine, îngropată adînc în inima lor, imaginea omului sensibil la durerea străină, pentru că o încercase adesea și atât de amarnic pe a sa, gata să ajute și să aline, plin de indulgență și chiar de generozitate pentru tinerii săi învățăcei, desfătător prin conversația lui, în care se amestecau ecourile unei lungi experiențe de viață, multe amintiri ale unui trecut îndepărtat, o fantezie nesecată, bucurioasă de pilde și povești.

Lumea nouă îi face lui Macedonski dreptatea de care a fost atîta vreme lipsit. Fie ca nava renumelui său, clătinată uneori de furtuni, amorțită adesea în smîrcurile indifferenței, să înainteze mereu spre zarea cea mai luminoasă.

[1954]

OVID DENSUSIANU

Aveam optsprezece ani când l-am cunoscut pe Ovid Densusianu. Numele lui, întâlnit cu regularitate pe îngrijita copertă a *Vieții noi*, era pentru unii dintre noi un punct al atenției ferme. Pe atunci, prin 1913, tensiunea dintre simbolisti și sămănătoristi nu slăbise. Cele două tabere își aveau susținătorii lor în toate clasele cursului superior de liceu și în sălile Facultății de litere. Aderasem la grupul simbolist, împreună cu Alexandru Colorian, pe care îl întâlneam, înfășurat în larga lui mantie cu guler de catifea, pentru a ne recita versuri din Viélé-Griffin sau din Charles von Lerberghe. Grupul nostru mai cuprindea pe George Răceanu, astăzi colonel sau general și care pe-atunci, părăsind cu săptămânile școala, se refugia în sala Bibliotecii Socec, unde custodele Mihail Săulescu îi pune la dispoziție volumele poezilor vechi și moderni. Intram și eu, adeseori, în Biblioteca Socec, ale cărei colecții le-am regăsit mai târziu în mansarda unui imobil de pe cheiul Dîmboviței, și acolo, lângă soba de tablă, studiind activ în orele singuratică ale dimineții, citeam cărțile de critică și filozofie ale vremii, volumele lui Remy de Gourmont și Émile Faguet, ale lui Nordau, Ribot și Arréat. Uneori schimbam decorul și escaladam cele două sau trei etaje ale „Casei Școlilor”, cerînd cartea dorită bibliotecarului Athanase Mîndru, care, fumînd una din nenumăratele lui țigarete, înșira lungile versuri ale poemului *Floarea Tibrului*. Întilneam acolo pe Gheorghe Teodorescu, înzestratul poet și sculptor, alt coleg al tînărului nostru grup simbolist, pe care l-am

regăsit de atîtea ori și în curtea caselor părintești de pe strada Virgiliu, pînă cînd moartea lui m-a lipsit de un tovarăș și de o nădejde. Pe aceștia și pe alții mulți îi evoc din ceața anilor 1912—1915, cînd „simbolismul” era pentru mine un cuvînt cu miezul bogat. Prietenii tinerești, spune un scriitor, sînt ca sutele, ca miile de flori pe care le risipesc zarzării și corcodușii, primăvara, și din care numai unele, foarte puține, întilnesc pămîntul fecund, prind rădăcină, se înalță și rodesc. Risipa sufletului omenesc, dăruindu-se în iubire și prietenie, deopotrivă cu aceea a naturii, întreține climatul propriu societăților umane și garantează îngusta bază a fericirii noastre. Să ne socotim privilegiați de soartă dacă, din multele iubiri și amicitii ale tinereții aprinse, stăruie pînă tîrziu cîte o coloană retezată, de care să ne putem sprijini fruntea, în umbra căreia să putem adormi. De obicei înfloririle primăverilor noastre dispar fără urmă și, după multă vreme, mîna vechilor prieteni este rece cînd ne atinge.

Cînd mă gîndesc de ce putea fi simbolist un tînăr aspirant literar român în lustrul care a precedat trecutul război mondial, regăsesc, dincolo de aprecierea literară a curentului, ceva din stările de spirit și ideile care se încrucișau cu veacuri în urmă, cînd spiritele frumoase ale Franței erau partizanii anticilor sau ai modernilor. Simbolismul românesc a fost un capitol în permanenta *querelle des anciens et des modernes*. Ne însuflețea ideea că viața modernă poate intra în sinteza universală a artei și că, depășind arhaismul și tradiționalismul motivelor literare consacrate, un poet trebuie să încerce drumul către temele proprii vieții și civilizației din vremea lui. Acest program îl găseam realizat nu numai în lungile poeme, cam prolix, ale lui Ovid Densusianu, dar și în toate amănuntele revistei lui, tipărită cu multă regularitate din modestele resurse ale lefii lui de profesor. Tînărul student își procura ultimul număr al *Vieții noi* de la chioșcul din fața grădinii Atheneului și întîrziind un ceas sau două, în fața meselor de marmoră ale Cafeului Imperial sau la acele acoperite cu cristal, ale cafenelii High-Life, citea versurile originale ale poezilor grupului, articolele lui Densusianu despre noii poeți francezi, englezi și spanioli, bogatele ecouri spicuite de harnicul cercetător din numeroasele reviste străine ale vremii, cînd nu privea cu uimire reproducerile din operele noilor pictori apuseni. A fost o frumoasă revistă *Vieața nouă*, inspirată de un

autentic sentiment modern al vieții și călăuzită de un concept al artei, mai bogat decât acela care putea sta la dispoziția celor mai mulți dintre intelectualii vremii. Densusianu a fost, în epoca lui, unul din oamenii care au înțeles mai bine întinderea locului pe care îl deține categoria estetică în formula modernă a culturii generale, și *Asociația pentru cultura artistică în școli* înființată de el și cu un început de realizări în liceele capitalei, căreia i se datorau poate și numeroasele reproduceri artistice pe coridoarele Liceului Lazăr, pe atunci sub direcția lui Marin Demetrescu, însemna un program vrednic a fi ori-cînd reluat.

Publicasem cîteva poezii în *Flacăra*, cînd Densusianu m-a chemat la el. M-am dus să-l văd, însoțit de Alexandru Westfried, și l-am găsit în primele ceasuri ale după-amiezii, în locuința lui de pe Bulevardul Colței, îngropat între cărți și manuscrise, alături de farfuria în care se sleise prînzul lui sărac. Așa l-am regăsit de nenumărate ori pe Densusianu. Mă duceam la ora 2 sau 3 după-amiază și-i întindeam compunerea mea. Densusianu o citea cu atenție, și dezamăgirea mea era mare cînd îl auzeam mărginindu-și observațiile la unele particularități lingvistice sau gramaticale, la forma unui plural, la concordanța timpurilor. Am înțeles mai târziu ce delicată discreție îl împiedica să comenteze fondul sentimental al bucății sau împrejurarea care a putut-o inspira. Punctul de vedere filologic era pentru el o mască și o mînușă.

Îl întîlneam alteori pe Densusianu parcurgînd drumul către Academie, furișîndu-se pe lîngă ziduri cu mersul lui claudicant, și întîlnirea cu frumoasa lui figură tristă, acolo, pe acea porțiune a Căii Victoriei, dincolo de Ministerul Finanelor, unde grădinile purificau deodată atmosfera și zgomotul trăsurilor se vătuaia, lua caracterul unei revelații. Densusianu hazardîndu-se pe străzi era ca o pasăre rară scăpată din colivie. Cînd becurile lămpilor cu gaz aerian se aprindeau, îl revedeam din nou pe Densusianu într-una din micile săli ale Facultății de litere și, timp de o oră, ascultînd pe omul mărunțel, cu frunța vastă, peste care aluneca șuvița rebelă a părului lucios, încercam să rețin din vorbirea lui ușor peltică misterele vocalismului și ale consonantismului și grațiile poeziei simboliste, în care el vedea una din formele de manifestare ale geniului latin.

Mai târziu, tînărul colaborator al *Vieții noi* a fost admis în intimitatea cînaclului. Sîmbătă seara, într-unul din spațiile mai ascunse ale restaurantului Mircea sau pe terasa lui, cu ochii către vitrinele Minervei, luau loc în jurul mesei rotunde elegantul Constantin Damianovici, impetuosul Stamatiad, zîmbitorul Mihail Cruceanu, veșnic încrezător în viață, poetul și filozoful Eugeniu Speranția, ale cărui plete teribile contrastau atît de îmbucurător cu blîndețea și modestia expresiei sale, I. M. Rașcu, mai marele nostru P. V. Haneș. Densusianu se transforma în cercul prietenilor lui, se însufletea, comenta cu pasiune actualitatea politică și literară, și lungile discuții se prelungeau uneori pînă către primele ore ale dimineții, cînd geamurile restaurantului Mircea deveneau violete și bulevardul pustiu ne primea cu fragedele lui parfumuri răscolite. Cînaclul a emigrat mai târziu în fragedele lui Salonul roșu, la etajul imobilului, astăzi dărîmat, din fața corpului de gardă al Palatului Republicii și l-am regăsit, în vremea trecutului război, după încercările exodului spre Moldova, în Iașul înfometat, încercînd să înfiripeze din nou o masă la Pavilion, deasupra hrubelor aromate.

Densusianu se înapoiase din Rusia, unde îl gonise înaintarea nemțească și oroarea posibilei întîlniri cu casca detestată. Fișele pentru cel de-al doilea volum din *Histoire de la langue roumaine* îl precedaseră acolo și cum, în marea învălmășeală de atunci, nu le mai regăsisese niciodată, regrouparea prețiosului material i-a ocupat, mai târziu, mulți ani ai vieții sale de mare muncitor. Trebuia ascultat Densusianu comentînd mersul războiului, producînd documentele zdrobitoare împotriva nemților și faptilor lor în Belgia și Franța, aducînd argumentele încrederii în victoria finală, pentru a fi înțeles fondul pasionat, vehement, al acestui om delicat și debil, ducînd viața unei mucenicii intelectuale, în care întîlnirile cu prietenii însemnau o pauză necesară, poate o simplă precauție igienică. Acolo, în Iași, a publicat Densusianu ultimele numere ale revistei sale și discipolii lui au fost uimiți să citească, într-o zi, ieșite din pana lui cam artificială, pierdută în asociații abstruse, în alegorii, în întrebări fără răspuns, versurile din *Alion Ciobanul*, întruparea poetică a viziunilor culese din studiul folclorului, din teoretizarea transumanței, dar mai ales scurtele, săgetătoare versuri din *La răspîntă neagră*,

neșteptatul omagiu adus umilului țăran român care făcuse războiul.

Lipsit de *Vieța nouă* și de grupul prietenilor pe care publicarea ei îi aduna în jurul său, concentrat tot mai mult asupra întinșelor lui cercetări, din care apăruse acum și al doilea volum din *Histoire de la langue roumaine*, și cele trei volume ale *Istoriei literaturii române* — în care, realizând mai vechi deziderate metodice, îmbinase atât de fericit punctul de vedere istoric cu acela al aprecierii estetice — grăbindu-se să dea tomurile succesive din colecția *Grai și suflet*, trăind între fișe și corecturi, încărcat de muncă, mereu mai izolat, felul propriu al caracterului lui Densusianu, firea lui querulantă, oprită asupra unei aluzii, asupra unui cuvânt, neconținut tălmăcit, se dezvoltase enorm. Vechii colaboratori ai *Vieții noi* erau întâmpinați cu o învinuire mută sau expresă când riscău să dea contribuția lor unei alte reviste și un grup de cercetători, care îi dedicase lucrarea lor colectivă, primi observația acidă, poate îndreptățită după forma lucrurilor, că orice dedicație trebuie pregătită prin consimțământul dedicatarului. Cine a cunoscut, ca tânăr, lumea universitară mai veche, cu scrupulele ei atât de arguțioase, în care se exprima hipersensibilitatea în respectul de sine a unei elite și poate a unei caste, recunoștea în Densusianu pe unul din reprezentanții ei cei mai tipici, mai sensibili în controlarea atentă a raporturilor cu lumea. Omul nu întreținea acum multe prietenii, se ferea de cele noi, cenzura pe cele vechi, se închidea în sine, și adâncul lui fond de melancolie, pe care apucasem să-l văd acoperit de trecătoarea însuflețire a unei scurte tinereți, ieșea mereu mai evident la iveală pe figura slăbită, devorată de marii ochi gânditori. Într-o zi am aflat că Densusianu se supusese unei grele operații și că primejdia trecuse, dar mai înainte de a-i putea aduce mărturia unei afecțiuni timide, pentru că nu știu dacă ar fi primit-o, dar pe care amintirea zilelor în care recunoscusem în el un îndrumător i-o datora, ne sosi vestea morții lui, acolo, în reduta de cărți și manuscrise, unde cu două decenii mai înainte îl văzusem observând greșelile de gramatică ale tinerilor lui colaboratori.

[1945]

UMBRA POETULUI

Mențiuni de istoriografie literară și folclor, culegerea de studii ale lui Perpessicius, în care minuția erudiției se unește atât de fericit cu largimea perspectivelor și grația expunerii, aduce, printre atâtea alte contribuțiuni, pagini de evocare a poetului Artur Enășescu și de stabilire a bibliografiei lui. Perpessicius l-a cunoscut pe Artur Enășescu, a asistat la debuturile lui, atât de făgăduitoare, a urmărit scurta lui evoluție în periodicele anilor 1914—1927, și l-a mai văzut mai târziu, ca noi toți (cu câtă strângere de inimă!), rătăcind pe străzile Bucureștilor, în forma celei mai grozave decrepitudini fizice. Umbra poetului, purtând în mîini o floare reală, ne-a mai apărut pînă în 1942, zguduindu-ne de fiecare dată cu înfățișarea sa și cu gândul că nimeni nu găsea mijlocul să aline o durere atât de mare.

Amintirile mele despre Artur Enășescu urcă în timp pînă prin anii 1915—1916, cînd îl întâlneam pe coridoarele și sălile de curs ale Facultății de litere și filozofie din București, mai totdeauna în tovărășia viitorului scriitor și filozof I. Gherea, fiul criticului. Era un tânăr înalt, cu o aparență îngrijită și plăcută, ceva mai vîrstnic decît colegii lui și bucurîndu-se, în ochii acestora, de prestigiul pe care i-l dădeau colaborările sale la *Convorbiri literare*, la *Flacăra*. Se înapoiase de curînd de la Paris, unde ascultase cursuri de filozofie, și părea că se pregătește să devină poetul *Convorbirilor*. Eminescu stabilise, pentru conștiința contemporanilor și urmașilor, tipul poetului-

filozof, pe care îl ilustrase pe rând, după marele înaintaş, D. Nanu, răzleţit de grup, P. Cerna, mort de curînd, poate şi alţii. Erau semne că succesul tuturor acestora, în noua generaţie, va fi Artur Enăşescu.

A izbucnit apoi războiul şi am îmbrăcat cu toţii tunica militară. L-am reîntîlnit pe Artur Enăşescu, în primăvara anului 1917, la Botoşani, oraşul său de baştină, revenit acolo ca elev al Şcolii pregătitoare de ofiţeri de rezervă. Într-o duminică, l-am vizitat în casele bătrîneşti ale părinţilor şi am schimbat gândurile noastre de atunci pe prispă, privind către grădina plină de flori. Dar am avut tot atunci, pentru înfrîna oară, impresia unei ameninţări în preajma prietenului meu. Artur era un elev absolut inadapabil la rigurile regimului militar. Părăsea frontul rătăcind cu arma în mînă prin fîneţuri şi îşi umplea cartuşiera cu manuscrise. A trebuit să repete stagiul pregătirii sale şi a plecat, ca simplu soldat, la unitatea lui, în faţa inamicului. În 1919, Artur Enăşescu a reapărut în Bucureşti. Venise cu cîteva poezii de război, printre care *Crucea albă de mesteacăn*, pe care o aud cîntată încă la radio, fără să se amintească şi de autorul versurilor devenite atît de populare. Atunci începe şi colaborarea lui Artur Enăşescu la *Luceafărul*, reapărut într-o nouă serie. Nu vreau să dau o analiză a operei poetului. Perpessicius îl caracterizează drept un parnasian şi, fără îndoială, afinitatea poetului pentru sonet, pentru teme exotice şi antice, pentru meditaţia filozofică în formele prozodiei celei mai riguroase înrudeşte poezia lui Artur Enăşescu cu aceea a grupului parnasian, reprezentat şi în literatura noastră. Mă mulţumesc deocamdată să notez cîteva amintiri.

În timp ce se desfăşura activitatea lui literară cu poezii, cu cronici teatrale, cu recenzii, cu articole bine gândite, Artur Enăşescu începea să dea semne ale întunecării sale. A putut să publice totuşi volumaşul de versuri *Pe gânduri*, 1920, singurul pe care l-a supravieţuit el însuşi. Într-o noapte mi-a mărturisit teoriile lui şi mi-a cerut să-l însoţesc pînă în pragul sărăcăcioasei lui locuinţe din strada Vasile Lascăr, unde pretindea că-l aşteaptă adversari, care urmăreau să împiedice căsătoria sa cu o iubită, evocată în acelaşi timp ca *Rîta ţiganka*, ale cărei ritmuri legănate îmi răsună de asemeni în emisiunile radiofonice, cu aceeaşi ignorare a autorului lor.

Pentru că oameni răi împiedicau întîlnirile sale cu Rîta, comunicarea poetului nefericit cu iubita lui trebuia restabilită pe altă cale. Luni de zile Artur şi-a petrecut tot timpul în vitrina cafenelei Imperial, cartier general al vechii boeme, unde poetul arăta trecătorilor o hîrtie de format mare cu inscripţia ştirii pe care dorea s-o transmită iubitei. A urmat apoi pîndirea ei într-un colţ al Căii Griviţei, pe unde treceau birjele cu călătorii descinşi în Gara de Nord, printre care s-ar fi putut să apară şi Rîta. Situaţia devenise atît de gravă, încît rude îndepărtate din Botoşani au trebuit să îngrijească de internarea bolnavului într-un spital din Sibiu, de unde sînt date cîteva din poeziile pe care Perpessicius le mai publică în *Universul literar*, apărut în redacţia lui în 1926—1927. Artur Enăşescu reveni de la Sibiu la Bucureşti, dacă îmi aduc bine aminte, prin primăvara anului 1924 şi cura la care fusese supus părea a fi dat unele rezultate. Problema întreţinerii sale rămînea însă nerezolvată şi ajutorul foarte modest al Societăţii scriitorilor români, venit tîrziu, n-a putut împiedica treptata decadentă fizică şi spirituală a poetului, care şi-a supt viaţa cu o tenacitate uimitoare. Atinse aproape vîrsta bătrîneţii, pentru că, născut prin 1888, după cum ne asigură *Antologia poezilor de azi* a lui Pillat şi Perpessicius, Artur Enăşescu trebuie să fi avut vreo 54 de ani în momentul morţii sale. Cum s-a putut menţine atîta vreme un corp atît de încercat, în condiţii de existenţă atît de mizerabile, încît simpla lui alunecare pe străzile oraşului trezea în trecători remuşcare şi revoltă faţă de barbaria societăţii care tolera o astfel de osîndă? Recunoştea pe vechii prieteni, le zîmbea cu dulceaţă, le adresa cuvîntul în franţuzeşte şi le comunica noile sale planuri literare şi filozofice, fără nici o altă menţiune despre condiţiile de viaţă, care făceau cu totul improbabilă realizarea acelor planuri.

Perpessicius crede în talentul lui Artur Enăşescu. Nu s-a îndoit de el nici unul din contemporanii care i-a urmărit producţia literară, pe măsura apariţiei în periodice. N. Iorga l-a apreciat cu generozitate. După moarte, poetul a găsit un apologet în Ştefania Stîncă, editoarea unei noi culegeri din poeziile lui, *Revolta zeului*. Umbra poetului va fi tresărit în regiunea de neguri, unde dispăruse cu totul. Perpessicius o semnalează din nou. M-aş bucura să pot citi încă o dată poeziile

lui Artur Enăşescu, să le confrunt cu vechile impresii, să-l regălesc în al doilea volum al *Antologiei* pregătită de E.P.L. Nimic din ce a însemnat un spor al puterii de expresie a limbii noastre nu se cuvine a ne rămîne indiferent, mai ales cînd acel spor s-a bucurat de o răspîndire atît de întinsă ca aceea a poeziilor cîntate ale lui Artur Enăşescu, a cărui soartă tragică îmi apare ori de cîte ori mă ajung ecourile lor.

[1957]

AMINTIREA LUI E. LOVINESCU

Curînd după încetarea războiului, prin 1919, viața literară încerca să se reorganizeze. *Literatorul* lui Macedonski apăruse cîteva luni și atitudinile pline de ciudățenie ale bătrînului maestru îl siliseră încă o dată să înceteze. Din Iași veneau *Insemnările literare*, cu articolele lui G. Ibrăileanu anunțînd istovirea programului poporanist. *Vieța nouă* a lui Densușianu, după cele cîteva numere apărute în refugiu, la Iași, își încheiase și ea ciclul. În București, un tînăr, Paul Prodan, care dăduse în Iași cronici dramatice *Neamului românesc*, încearcă o *Revistă critică*, fără program și fără concursul unei personalități mai puternice care s-o sprijine. Dădusem articole literare și versuri mai tuturor acestor publicații. Cîneva îmi transmise atunci invitația lui E. Lovinescu, care, punînd la cale *Sburătorul*, spera să regrupeze forțele literare din București, în felul în care izbutise s-o facă *Flacăra* lui C. Banu, în anii dinaintea războiului.

M-am dus să-l văd pe Lovinescu în locuința lui din str. Cîmpineanu, 40, în imobilul dărîmat astăzi și care adăpostise redacția și tipografia *Flăcării*. Cele două etaje ale scării neîngrijite, care ducea prin fața cîtorva apartamente ocupate vremelnice de redacții de ziare sau de birouri comerciale, se opreau înaintea locuinței lui Lovinescu, ca în fața unei gospodării burgheze. L-am găsit pe Lovinescu în fața biroului său de lemn lustruit, într-o cameră înconjurată de biblioteci scunde, de divane, de puține și mediocre opere artistice, printre

care bustul în gips al lui Victor Eftimiu, păstrat în toate locuințele de mai târziu ale criticului.

Lovinescu era atunci un bărbat sub 40 de ani, înalt, de o corpolență cam exagerată, fără să dea totuși impresia vigoriei fizice. Mîna sa te făcea să simți un sistem muscular destins și vocea sa, mai degrabă subțire, te uimea, ieșind dintr-un piept de mare amploare. Părul alb de pe-atunci, dominînd o figură brună și palidă, cu trăsături regulate și mari ochi expresivi de oriental, întreaga lui aparență făcea o impresie plăcută, deși oarecum întristătoare. Omul părea un sedentar, un refutar, cu toate că rezerva demnă a ținutei lui nu te îndreptătea să-i scormonești intimitatea sufletească, nici să-i deschizi pe a ta.

Ce voi fi vorbit cu Lovinescu în acea primă zi a întîlnirii noastre mi-a dispărut de mult din minte. Între noi s-a stabilit însă o legătură cordială, care modifică pentru mine imaginea lui mai generală și chiar pe aceea pe care ar fi dorit s-o impună despre sine. În autobiografia (semnată Anonymus Notarius) din fruntea volumului omagial de la *Vremea*, Lovinescu s-a înfățișat ca un om „rece”, explicînd această trăsătură a firii lui prin înfîuririle mediului său de familie. Despre această „răceală” trebuie să se fi vorbit uneori în intimitatea lui domestică, încît nu mică mi-a fost mirarea cînd, ducîndu-mă să-l văd pentru ultima oară pe vechiul prieten, mort în aceeași zi, am auzit pe servitoarea lui, cunoscută de mine încă din strada Cîmpineanu, explicîndu-mi împrejurările morții lui solitare: „Știți, domnul, care era un om *rece*, n-a vrut să aibă pe nimeni lîngă el”... Răceala lui Lovinescu nu era totuși atît de mare pentru a nu îngădui din cînd în cînd semnele înclinației și ale afecțiunii. În nenumăratele ore pe care le-am petrecut împreună, adeseori convorbirea noastră a luat forma unui acord sufletesc de care trebuia să ne bucurăm și unul și altul.

În *Sburătorul* îmi luasem sarcina unei cronici a ideilor, o rubrică pe care sub acest titlu n-o mai întîlnisem înainte, dar care de-atunci a reapărut în numeroase publicații. Scriam aceste cronici cu mare greutate și eram cu totul nemulțumit de ele. Cultura mea nu era pe-atunci încheată și arta scriului mi se părea că-mi lipsește cu desăvîrșire. Stilul meu avea ceva obscur și supraincălzit. Asupra anilor mei de-atunci făcuse mare impresie „ideologiile pasionate” ale lui Barrès,

astfel că nu este exclus ca ceva din felul marelui scriitor francez, atît de admirat încît multă vreme am citit și răs-citit cu grai tare paginile lui, să se fi strecurat și în producția tinereții mele. Pasiunea concentrată, asociată cu ideologia care o extinde și o adîncește, era modelul atitudinii mele. Reuseam însă așa de puțin să realizez imaginea care mă domina, încît mai bucuros aș fi fost să depun condeiul, pe care simțeam că îl luasem prea devreme în mînă. Aspiram să găsesc posibilitatea de a studia mai departe, doream călătorii în țări străine, cu răgazuri suficiente pentru a gîndi și a mă forma. Incepusem să resimt un fel de repulsie pentru viața literară care simțeam că mă fură înainte de a fi dobîndit conștiința că o pot sluji cu folos pentru ea și fără pagubă pentru mine. Într-o zi am luat o hotărîre: nu voi mai scrie la *Sburătorul* și în nici o altă revistă, înainte de a simți semnele categorice ale maturizării interioare. Pe ascuns, ferindu-mă să întîlnesc vreun cunoscut, am urcat deci scările casei din strada Cîmpineanu și am depus o scrisoare în care explicam binevoitorului meu prieten mai vîrstnic motivele tăcerii în care voiam să mă închid. Actul literar, scriam acolo, este un act moral, documentul unui sufler omeneșc. Cîm poate fi el apreciat prin criterii estetice? Critica literară construiește însă pe această antinomie. În ce mă privește, rezolvam contradicția hotărîndu-mă să nu mai scriu. Lovinescu n-a înțeles însă zbuiciul meu și amarnică mi-a fost surpriza cînd, la sfîrșitul aceleiași săptămîni, *Sburătorul* a publicat scrisoarea mea împreună cu răspunsul directorului, care, declarîndu-se de acord cu mine, aducea laude caracterului meu. Crezuse oare Lovinescu că textul meu era o falsă scrisoare, un pretext pentru a angaja o discuție de idei? Viața literară mă înleștase cu prea mare putere. Atunci am înțeles că trebuie nu numai să tac, dar să și fug.

Pînă la plecarea mea la Viena am continuat să frecventez cenacul *Sburătorului*, dar niciodată după înapoierea de la studii. Totul se opunea în mine acelor întîlniri cu oameni pe care altfel n-aș fi dorit să-i văd, apoi întregii comedii a vanității literare, pe care Lovinescu dorea de altfel s-o evite, hotărîndu-se uneori la acte de brutalitate în verdictele sale tăioase. Atmosfera cenacului era, în fine, prea dominată de femei și (trebuind să fac puține excepții, printre care pe aceea a d-nei Hortensia Papadat-Bengescu, o adevărată scriitoare)

femeile în literatură mi-au apărut de cele mai multe ori în forma celui veleitarism, față de care toată viața am simțit o surdă împotrivire. Tinerile fete și femei care au rămas și mai târziu, până în zilele bătrânețelor comune, garda credincioasă a maestrului, compuneau nelimitat în versuri și proză, alinând suferințe vizibile. Mecanismul mi se părea prea transparent. Femeile scriitoare îmi păreau apoi că întrupează viciul literar prin excelență, pornirea de a-ți publica intimitatea, pe care o respingea în mine acea mândrie personală, pe care pot s-o și mărturisesc, de vreme ce ea mi-a fost de atâtea ori luată în nume de rău.

Am încetat deci să mai frecventez cenaclul și ostilitatea acestuia a trebuit să izbucnească la un moment dat. Lovinescu însuși se plîngea uneori de ceea ce putea să creadă că este „defecțiunea” mea și, într-un mic portret pe care mi l-a consacrat, într-o vreme cînd nu puteam aspira de loc la această onoare, a atribuit depărtarea mea din critica literară militantă drept un act calculat, menit să-mi mijlocească avantajele unei cariere universitare. Procesului injurios de intenții i-am replicat răspicat în paginile unei reviste. Dar cînd, tot aici, am consacrat o recenzie, cu anumite rezerve, uneia din scrierile *Sburătorului*, un secundant s-a însărcinat cu un răspuns, căruia din partea mea nu i-a mai urmat nici unul. Încriminările maestrului erau reluate și aci, cu adausul propriu al bagatelizării, și despre puterea de străbateră, într-adevăr miraculoasă, a oricărui cuvînt scris, am avut ocazia să mă conving mult mai târziu, după vreo douăzeci de ani, cînd găsindu-mă în cercul intelectualilor unui oraș de provincie, unde ținusem o conferință, un inginer, un om foarte cumsecade și care n-avea de loc intenția să mă jignească, ci dimpotrivă, voia să-mi dea dovezile întregii sale considerații, mi se adresa la un moment dat, spunîndu-mi: „Dumneavoastră, care ați preferat cariera universitară criticii literare...” Am rămas fără de grai, cuprins de un fior de admirație în fața virtuților actului literar. Iată deci că nu scriem zadarnic. Orice cuvînt încredințat hîrtiei, cel mai sublim ca și cel mai nerod, călătorește în omenire și poate reapărea cine știe cînd. Intocmai ca pricepuții înotători care străbat mări distanțe sub apă, tăcerea și uitarea care îl acopere cîtva timp nu este decît condiția ivirii lui în împrejurări și cu funcțiuni atît de deosebite încît îți vine a spune că scopul pentru care așternem un rînd este puțin lucru față

de scopurile numeroase și variate pe care, fără știrea noastră, el le poate servi cîndva. Solidaritatea intelectuală a întregii omeniri este un fapt vrednic în adevăr de meditația filozofului. Dar ea nu este în același timp și motivul care ar trebui să inspire conștiința tuturor scriitorilor?

Clintirea bunelor mele raporturi cu Lovinescu a durat cîtva timp, dar n-a fost definitivă. Niciodată nu m-am simțit adversarul lui și cred că nici el nu mi-a consacrat vreodată sentimente cu adevărat neprietenesti. Ceea ce m-a împiedecat să trec în tabăra numeroșilor lui dușmani, care au acumulat împotriva lui contestația și apostrofa, a fost sentimentul că omul era victima unei nedreptăți, pe care n-aș fi dorit nicidecum s-o sporesc eu însumi. S-a întîmplat cu Lovinescu un fapt aproape unic în societatea noastră. Evident, nu voi repeta naivele încriminări împotriva instituțiilor care n-au făcut din Lovinescu nici profesor universitar, nici membru al Academiei, nici laureat al premiilor naționale. Un om poate trăi foarte bine fără aceste onoruri și este o dovadă de pusilanimitate să socotești că, în lipsa lor, destinul cuiva a rămas neîmplinit. Un om, mai cu seamă un om public, are însă nevoie de stima și iubirea celor mai buni dintre contemporanii săi. Nimeni nu îmbătrînește frumos, dacă în jurul lui nu se adună simpatia contemporană, ca o asigurare că moartea nu-l va găsi singur. Acest lucru s-a întîmplat însă cu Lovinescu, cu toată prezența în juru-i a unui mic număr de tineri scutieri pînă în ultimele lui zile. Nici unul însă din oamenii aceleiași generații cu el nu l-au iubit pe Lovinescu. Singurătatea lui morală în mijlocul societății timpului său este un fapt dintre cele mai ciudate. Acest om talentat și foarte cultivat, devotat cu totul cauzei literare, de o incontestabilă distincție personală, ducînd viața exemplară a unui muncitor intelectual, acest *vir bonus* în înțelesul deplin al cuvîntului, s-a bucurat atît de puțin de stima și iubirea contemporanilor săi, încît numele lui producea iritare în cele mai variate medii în care ar fi fost pronunțat. Ostracizarea lui Lovinescu din situațiile oficiale are o importanță numai ca semnul acestei reacțiuni atît de generale împotriva lui. Care au fost pricinile sentimentului public astfel colorat în relație cu personalitatea lui?

Altă dată am scris că independența judecării i-a adus lui Lovinescu cele mai multe dușmării. Niciodată condeiul lui n-a ezitat cînd a fost vorba să-și mărturisească gîndul. Scrisul lui

nu mărturisește niciodată intenția de a-și menaja vreo relație utilă. Chiar afecțiunile care i se arătau erau sacrificate cu ușurință de scriitorul care, deținând puterea sub o singură formă, nu înțelegea să renunțe la ea în favoarea nimănui. Prieteni de care se despărțise de trei sau de patru zile se puteau vedea înnegriți în vreunul din foiletoanele lui, fără vreo considerație pentru buna întreținere a relațiilor personale. Victima trăgea atunci consecințele și un nou adversar pîndea de aci înainte într-un colț oarecare al terenului social.

Dacă victima era înzestrată cu o deosebită dulceață a caracterului sau pentru vreun alt motiv interesat înțelegea să întreție mai departe relațiile, Lovinescu era bucuros să le continue, cu atât mai mult cu cît în felul acesta se stabilea în favoarea sa un raport de subordonare, care părea că-i produce o deosebită satisfacție. Mi-am spus adeseori că sentimentul care l-a dominat în chip mai statornic pe Lovinescu a fost acela al puterii, nevoia imperioasă de a stăpîni, care refuzîndu-i-se în toate formele ei comune, reapărea sub forma cenzurii critice intransigente. Această nevoie de a domina, de a se așeza mai presus de obiectul cercetării sale, îl îndemna să-l așeze pe acesta mai prejos de nivelul care i s-ar fi cuvenit. Omenirea este supusă unui proces de micșorare și chiar de înjosire în criticile și memoriile lui Lovinescu. Neîncrederea sa față de laturile mai înalte ale caracterului omenesc este oarecum absolută. Mai degrabă dorește el să afle resortul vulgar al faptelor umane, să surprindă ridicolul sau viciul. Trebuie spus că în această operație el reușește foarte bine și că viitorimea va citi din maldărul de pagini așternute de el, tocmai pe acele pentru care contemporanii l-au iubit atât de puțin.

De la o vreme Lovinescu dădea semnele unui dezechilibru organic mai adînc. Unui medic care îi solicitase un articol pentru rubrica literară a foii sale de popularizare, el îi trimitea cîteva pagini evocînd probabila lui moarte viitoare, fulgerat de apoplexie la un colț de stradă. Moartea lui n-a fost însă a unui om pletoric, împovărat cu un sînge prea bogat. Paloarea, atitudinile lui ușor deprimare, poate și felul funcțiunii lui critice, care nu putea să nu stea în legătură cu circulația bilei, ar fi îndreptățit pe un cunoscător să ghicească ce fel de moarte i se pregătea. Spinul iritativ stătea la el înfipit în ficat. Omul slăbea, se micșora, devenea din ce în ce

mai galben ; cîteva luni de zile a purtat printre cei vii masca lui mortuară. Continua să scrie, cu obișnuita lui hărnicie. Manifestarea de simpatie a unui grup tineresc din Ardeal, el o face mai departe cunoscută prin articole proprii și cum intimii lui se adunau cu inima strînsă în jurul omului care dădea semne evidente că nu va mai trăi mult, îi adresează lui T. Arghezi o scrisoare conținînd uimirea sa în fața iubirii care i se arăta, deși el însuși nici n-o ceruse, nici n-o acordase cuiva. Conștiința criticului, adică a omului care trebuie să-și menție răceala inteligenței prețuitoare la adăpost de contaminările posibile ale sentimentului uman, limpezindu-se complet era pe cale să se depășească în tăgăduirea de sine. Atunci l-a ajuns moartea, în singura zi de suferință petrecută departe de masa lui de lucru, de care vreme de patruzeci de ani îl încheștase o rară voință de a clădi o operă și de a îndeplini o funcțiune.

[1945]

AMINTIREA LUI LIVIU REBREANU

Dacă aş fi putut ajunge la Prislop şi aş fi putut vorbi concetătenilor lui, dintre care unii l-au văzut crescînd, le-aş fi povestit cîteva din amintirile care mă leagă de el. Eram mai tînăr decît Rebreanu, dar nu într-atîta încît să nu se fi putut ţese între noi o prietenie făcută din admiraţia celui mai tînăr pentru cel mai vîrstnic, din interesul şi încrederea acestuia pentru cel venit în urma lui. Mă găseam la vîrsta cînd omul se caută pe sine, iar Rebreanu se găsisse. Liviu Rebreanu a fost, pentru anii începuturilor mele, primul scriitor care m-a făcut să înţeleg ce fel de activitate omenească este munca literară şi ce virtuţi omeneşti impune aceluia care i se consacră.

Era în 1919, mă întorsesem din război şi Rebreanu îşi regăsise căminul lui, după ce trebuise să se refugieze în Moldova, pentru a scăpa de justiţia marţială a trupelor de ocupaţie. Locuia pe strada Nicolae Bălcescu, în fundul unei curţi, într-o căsuţă dărîmată de atunci, la doi paşi de casa tot atît de modestă unde se sfîrşise Luchian. Ferestrele lui Rebreanu, zărite printre copacii curţii, rămîneau luminate în tot timpul nopţii. Mă întorceam tîrziu acasă şi o chemare înceată îmi deschidea uşa camerei sărace, despărţite prin două trepte de bucătăria familiei. Rebreanu scria atunci, a cincea, a şasea oară, romanul *Ion*. Munca începea o dată cu căderea serii şi continua pînă la revărsatul zorilor, cu mare abuz de cafea, de tutun, din cînd în cînd cu răcorirea frunţii înfierbîntate. Întreruperea provocată de vizitatorul nocturn nu părea a-i fi neplăcută. Stăteam o clipă în jurul unei noi ceşti de cafea şi

comentam împrejurările zilei. Alături aştepta vraful foilor manuscrise, cu impecabila lor caligrafie.

Cînd a apărut *Ion* am fost cel dintîi care i-am consacrat o recenzie, în *Viaţa românească*. Ibrăileanu îmi cedase această prioritate, urmînd să revină el însuşi mai tîrziu. Am scris paginile mele într-o singură noapte şi i le-am citit a doua zi lui Rebreanu, în dosul rafturilor de cărţi din fosta librărie a lui Alcalay, trecute atunci, de curînd, în proprietatea *Vieţii româneşti*. Rebreanu aştepta cu nerăbdare primul ecou al operei sale, de care lega mari speranţe. Pînă atunci activitatea lui nu atinsese treapta căreia îi era menită. Cînd venise la Bucureşti, Mihail Dragomirescu îl prezenta ca traducător al lui Tolstoi. Urmaseră apoi schiţele din *Convorbiri critice*, adunate în volumul *Golanii*. Paralel, dezvoltase o activitate de cronicar dramatic. Dar opera hotărîtoare, aceea care trebuia să-i fixeze fizionomia de scriitor, apăruse abia acum. Se ivise, în adevăr, un scriitor epic de mare amploare şi semnificaţie. Într-o compunere bogată, în care alergau alături, se încrucişau, se despărţeau şi se uneau din nou firele mai multor naraţiuni, cu cîteva zeci de personaje, Rebreanu înfăţişase o întreagă societate într-unul din momentele conflictelor ei cele mai acute şi evocase instinctele fundamentale care explicau perseverenţa ei în împrejurări neprielnice. Scriitorul manifesta o imaginaţie capabilă să cuprindă vaste ansambluri, o ascuţime a înţelegerii psihologice coborîtoare pînă la datele elementare ale fiinţei omeneşti, o vigoare şi o temenicie a puterii constructive, necunoscute încă în literatura noastră. Avusesem mulţi povestitori pînă atunci, dar nu încă un romancier în sensul modern al cuvîntului, acel care i se potriveşte lui Balzac şi Zola, lui Tolstoi şi Dostoievski, lui Thomas Mann şi Galsworthy. Prin Rebreanu, romanul românesc se angrena în circuitul mondial al genului şi, prin calităţile lui, făcea parte din şirul acelor fapte de creaţie izvorîte, la sfîrşitul primului război mondial, din năzuinţa mai generală de a realiza stilul major al culturii noastre. Rebreanu devenea unul din lucrătorii aceluia moment. Pentru o operă ca a lui era necesar un regim de muncă făcut din efortul cel mai stăruitor şi cel mai minuţios, susţinut de vitalitatea cea mai rezistentă.

Omul părea apt să se adapteze acestui regim de muncă. Îl vedeam în cafeneaua literară a vremii, în salonul lui Lovi-

nescu, cu statura lui înaltă, cu mâini mari, cu grumazul puternic, albit încă de pe atunci, azvîrlind cu smucituri ale capului şuvița rebelă alunecată pe frunte. Privea stăruitor cu ochii lui albaștri, cam vitroși, și pe fața depigmentată și palidă se citea mai totdeauna osteneala. Cînd se arăta în lume, Rebreanu părea ca un om beat de muncă, ieșit parcă atunci din gale-riile unei mine sau din dogoarea marilor furnale. Deși firea lui nu era de loc nesociabilă, se socotea oarecum dispensat de a oferi oamenilor mai mult decît le dăruise în nopțile lui de patimă scriitoricească, la masa de lucru, alături de bucătăria unde clocotea a douăzecea ceașcă de cafea a nopții, lângă robinetul sub care își punea din cînd în cînd fruntea înfierbîntată. Acolo se desfășura oficiul lui esențial, încît oameni-lor întîlniți în timpul zilei el nu li se mai simțea îndatorat decît cu vorba lui rară, distrată, șovăitoare. Efortul expresiv al lui Rebreanu în convorbirile cu prietenii și cunoscuții lui era atît de avar pentru că îl consacra în întregime operei lui vaste, adînci și exacte.

Așa l-am văzut pe Rebreanu în timpul celor douăzeci de ani și mai bine, cînd el a scris și *Pădurea spinzuraților*, și *Răscoala*, și *Adam și Eva*, și *Cinleandra*, și toate celelalte opere ale lui. Autorul tuturor acestora n-ar fi vrut să fie decît scriitor, dar programul acesta a fost uneori înfrînt de el. Conștiința lui artistică era o conștiință profesională, una din cele mai riguroase, mai pline de zel, slujite cu un risc suprem; osteneala coborîse astfel asupra lui o pecete nouă. Figura lui părea acum sculptată într-o marmură pură, cu reflexe și iradieri delicate, dar urechea percepea o valoare a glasului, și asculta cu îngrijorare respirația devenită dificilă. În ultimele lui luni nu l-am mai văzut, și moartea lui, după grele încercări, apărea prietenilor și cunoscuților ca rezultatul oarecum previzibil al unei vieți puse în serviciul unei opere. Ideea de operă, voința dîră de a o construi a dominat întreaga viață a lui Rebreanu și aceasta din urmă n-a fost pentru el decît elementul operei sacrificat cu bună știință în combustiu-nea edificării ei. Am fost martorii acestui sacrificiu și, la Prislop, unde se va păstra partea cea mai bună a amintirii lui Rebreanu, creatorul unei opere atît de vii, n-ar fi nepotri-vită inscripția definitorie: *A dat vieții o operă și operei o viață*.

[1957]

VASILE PÂRVAN

Academia a comemorat pe Vasile Pârvan, de la a cărui naștere s-au împlinit șaptezeci și cinci de ani și de la a cărui dispariție prematură au trecut treizeci. Figura lui a rămas însă vie pentru toți cîți l-au cunoscut, și expunerile pe care le-am ascultat în ședința comemorativă au fost rostite de foști elevi ai magistrului, în mijlocul unei asistențe formate din numeroși alți discipoli și colaboratori. S-a evocat singu-rătatea morală a lui Pârvan, dar, privind în jur și controlîndu-mi amintirile, a trebuit să mi se spună că puțini alți profesori și învățați ai vremii au fost mai mult și mai bine încon-jurați. Pârvan a fost, în știința noastră mai nouă, unul din puținii creatori ai unei școli, nu numai în sensul unei gru-pări de cercetători, dar și al unei comunități spirituale. For-marea unui „cenaclu“, într-un sens oarecum asemănător cu acela al bisericii primitive, corespundea unui principiu al maestrului. Aplicînd principiul, mi se pare că la un moment dat a luat ființă și o asociație a foștilor elevi ai magistrului, pe care îi una de altfel mai mult înrudirea preocupărilor științifice decît reluarea unei atitudini și cultivarea unui tem-perament. Acestea au rămas la Pârvan singulare și, pînă la un punct, curioase.

L-am cunoscut pe Pârvan prin 1920 și veneam la el ca scriitor. Profesorul se găsea atunci în fruntea unei edituri care-și propunea, printre altele, publicarea în traduceri a tuturor marilor scriitori ai literaturii universale. Programul a fost reluat și dus pînă aproape de realizarea lui abia în

zilele noastre. Dar de pe atunci Pârvan întocmise un întins indice de opere ale poeziei și înțelepciunii, a căror tâlmăcire românească urma să fie făcută prin toate forțele literare ale momentului. În aceste împrejurări l-am vizitat și eu în camera sa de lucru de la Muzeul național de antichități, în aripa astăzi dispărută a Universității. Găseam un om suferind, stînd mai totdeauna culcat în mijlocul cărților și manuscriselor sale, dar primitor și plin de bunăvoință. Exprimarea lui era simplă și colegială. Își scotea carnetul lui de note, în care transcria toate pasajele interesante din multele și variatele lui lecturi în mai multe limbi și părea că-i face plăcere să se ocupe de chestiuni literare, care întrerupeau grelele și ostenitoarele lui elaborări științifice. Așa l-am văzut pe Pârvan pînă în 1926, cînd l-am regăsit în locuința sa din strada Biserica Amzei, colț cu Calea Victoriei, în fața manuscrisului *Geticea*, sinteza cercetărilor lui.

Ce deosebire între omul firesc și comunicativ al întîlnirilor particulare și magistrul la catedră sau în fața pupitrului său de conferențiar! Aici oficia un preot, un aed inspirat. Își citea expunerile lui cu o intonare exagerat muzicală, gravă, pătrunsă de melancolie, care descătușa un fior printre tinerii lui ascultători. Un savant este totdeauna un spirit critic, un om al cumpănirii, care, pornind de la îndoiala metodică, își cucerește certitudinile cu sînge rece, cîntărind ipotezele, grupînd argumentele lui. Așa făcea și Pârvan în scrierile lui științifice, dar la catedră el părea a voi să dea despre sine o imagine hieratică surprinzătoare. Lectiile lui inaugurale și celelalte discursuri academice, întrunite în *Idei și forme istorice*, dar mai ales cele din *Memoriale* sînt compuse ca niște poeme în proză, cu o stilizare care acoperă de fapt emoția spontană și umană. Aceste compuneri literare au stîrnit o dată impaciența lui Paul Zarifopol, spirit altfel orientat, adversar al tuturor formelor artificului, care a consacrat poemelor în proză ale lui Pârvan, în *Convorbiri literare*, o analiză cu concluzii negative.

L-am întîlnit pe Zarifopol curînd după apariția articolului din *Convorbiri*. Pârvan ne părăsise, provocînd mare emoție în rîndurile discipolilor lui, dar și printre acei care priveau mai de departe desfășurarea activității lui de mare învățat. Încercasem o schițare a sistemului său de idei. Am susținut deci, și cu prilejul acestei întîlniri, valoarea contribuției de

gînditor a lui Pârvan. Credeam atunci, și mi se pare și astăzi că, față de pozitivismul istoric al momentului, era recomandabilă încercarea de a prelungi cercetarea istorică în domeniul generalizărilor, de a o asocia cu perspectivele cele mai largi. Era în gîndirea lui Pârvan o avîntare, o îndrăzneală generoasă de a regăsi, sub puzderia faptelor, rădăcina lor comună, care însufletea tineretului momentului și aspirațiile cele mai înalte ale gîndirii. Găseam în paginile lui Pârvan, pe alocuri, reflecțiile unui moralist grav, pe care se putea sprijini zelul unui tînăr, ca de pildă atunci cînd cugetătorul recomanda etica muncii, căci, spunea el, „fiece neglijență, fiecă slăbiciune, fiecă adăstare, fiecă îndoială înseamnă lășitate, fiecă neluptă e necreare, o dezertare de la demnitatea umană. Oamenii care nu sprijină viața în ei înșiși și în aproapele sînt apostazi și ei otrăvesc societatea, trădează viața și sprijină moartea.”

Îmi plăcea să găsesc în paginile de moralist ale lui Pârvan îndemnul către o existență eroică, mîndră și nobilă. Chiar tragismul lui Pârvan mîngîia nu știu ce veleitate ascunsă a tînărului, care prefera calea grea și plină de lupte soluției de viață confortabile și lăse. Am rămas deci totdeauna recunoscător lui Pârvan pentru aerul tare, de piscări, în care m-a făcut să respir la un moment dat.

Dar astăzi mă întreb ce se poate reține din unele maxime, precum: „Evoluția spiritului omenească e istoria ritmului vieții creatoare. Cultura omenească e ritm solidificat în fapte.” Ritm solidificat în fapte? Aceasta pare o idee care nu este una: este mai mult o aparență de idee, un *faux semblant*, cum zic francezii. În altă parte citesc: „Este în ritmul activ o parte foarte însemnată de ritm pasiv, de rezonanțe străine ideii ritmice pure”. Ritm pasiv? Conceptul acesta nu mi se pare foarte clar. Subliniez pe ici, pe colo diferite alte idei și expresii de același fel, care fac de cele mai multe ori discutabile generalizările lui Pârvan. Cu o generație mai înainte sinteza de filozofia istoriei a lui A. D. Xenopol, în *Teoria istoriei*, mi se pare mai solid gîndită.

Se spune uneori că știința îmbătrînește curînd. În adevăr, progresul observațiilor, acumularea documentelor lasă rareori o operă științifică valabilă, chiar după trecerea unei singure generații. Rare sînt contribuțiile științifice care evită soarta perimării și, după cîteva decenii, pot fi numai completate, nu

și infirmate. Dar dacă aceasta este soarta științei, cu cât mai tragică este aceea a speculației filozofice, care, manevrînd concepte imperfect elaborate și smulgîndu-se cu grabă de pe terenul faptelor, zboară în azurul ipotezelor incontolabile. Mi-e teamă că acesta a fost adeseori cazul filozofiei istoriei a lui Pârvan. Mult mai temeinică pare contribuția lui științifică, epigrafică și arheologică. Ceea ce făcea Pârvan pe săpăturile lui de săpături și în camera de lucru de la Muzeul de antichități pare a fi constituit cuceriri mai durabile decît acelea proclamate cu voce inspirată de la pupitrul ședințelor academice festive, pentru a fi văzut și ascultat. Într-un rînd i-a scăpat lui Pârvan o reflecție, care este o mărturisire: „A fi observat este o nemurire în miniatură“. Da, da, ne place să credem! Dar, ca de atîtea ori în decursul anilor, mă gîndesc cu emoție la destinul învățaților, cărora drumul lung al posibilității li se deschide nu prin orgoliul lor, ci prin poarta îngustă a cercetării modeste, atente și exacte.

Este o împrejurare de la care tineretul are de învățat ceva.

[1957]

ÎN AMINTIREA LUI G. IBRAILEANU

Au trecut peste treizeci de ani de cînd, într-o zi de primăvară, regăseam Iași refugiuului și ai războiului. Reveneam în Iași pentru a mă înfățișa lui G. Ibrăileanu și pentru a cunoaște mai de aproape cercul literar al *Vieții românești*, al cărui colaborator devenisem de puțină vreme. Puternice și neuitate impresii ale tinereții! Părăsisem cu vreo trei ani înainte un oraș răvășit de război, cu aspectele lui obișnuite acoperite de forfota momentului. Cîte ceva din firea oamenilor și așezărilor îmi apăruseră și atunci, în locuința lui Mihai Codreanu, care, întîrziind aproape zilnic în jurul unei mese de prieteni, oferea tînărului soldat și poet prilejul să cunoască boema vechiului oraș. Dincolo de poarta lui Mihai Codreanu sau de aceea a lui Ovid Densusianu, revenit de curînd din Rusia și adăpostit de familia dr. Pușcariu, se întindea însă un Iași care nu era al lor, ci al nostru, al refugiaților și ostașilor, trăind în case neîncăpătoare, hrăniți rău, tremurînd de frig, grăbiți să-l părăsim. Iași, pe care îi aflam acum, erau alții și erau cei adevărați. Desigur, nu mai vedeam acum grupul scriitorilor bucureșteni intrînd în redacția *României*, nici pe N. Iorga scriindu-și zilnic articolul, în cadrul marii ferestre neacoperite a redacției *Neamului românesc*, așezată pe ulicioara care lega str. Lăpușneanu cu str. Pieței. Îmi lipsea figura dureroasă a lui Aurel Metroniu, tînărul erudit mort în greaua iarnă a primului an de război. Nu-l mai vedeam nici pe Vasile Bogrea, nici pe Stamatiad, citindu-mi, într-o febră specială, cîte unul din psalmii săi, compus în aceeași

zi. Obişnuiam atunci să-l caut în vechiul şi modestul Hotel Metropol, pe al cărui cerdac privind către lunca Bahluiului întâlneam adeseori figura romantică a unui tânăr jurist şi italianizant, dr. Felix. Plimbarea mea, în rarele zile de odihnă şi libertate, trecea pe acolo, apoi pe aleea plantată din vastul parc al Mitropoliei, dar se oprea, cu lungi răgazuri şi cercetări, în anticăria lui Kuperman, unde în iarna 1916-1917 se mai găsea încă o bogată colecţie de cărţi, provenite din bibliotecile numeroşilor oameni învăţaţi ai oraşului, multe opere de literatură şi filozofie, mai ales de filozofia istoriei, manifestând un interes local pentru o sferă de probleme din care la un moment dat s-a cristalizat *La théorie de l'histoire* a lui Xenopol. Acolo, în rafturile lui Kuperman, am găsit lucrările lui Buckle, ale lui Drapper şi Lecky. Dincolo, mai departe, în vitrina lui Şaraga, se mai găseau expuse vechile publicaţii ale editurii şi uneori anunţul este unui studios care căuta pentru cumpărare operele lui Ravaissou sau Cournot. Urcam apoi frumoasa stradă a Copoului; mă opream în strîmta sală a seminarului filozofic, unde nu o dată am zărit pe palidul şi firavul studios Petre Andrei, şi îmi continuam plimbarea pînă în faţa Universităţii, unde intram pentru a asculta lecţiile de istorie universală ale lui Iorga. Lumea nu era prea fericită în Iaşi războiului. Era o vreme de griji şi de lipsuri. Un tânăr nu are însă niciodată dreptul de a se plînge de ceea ce împrejurarile vremii nu-i pot da sau îi refuză. Sentimentul dezvoltării personale, al progresului interior, neîntrerupt, transformă şi înfrumuseţează spectacolul lumii. Simţeam cu putere lirismul vîrstei, cînd, rătăcind pe Păcurari, privirile îmi scăpau, printre spaţiile libere, peste întinsele perspective din vale, sau cînd, de pe strada Sărării, priveam către dealurile înconjurătoare. Sălciile înverzeau, cu o favoare specială, pentru noi, rătăcitorii tineri ai unor locuri bătute de alţi mulţi visători în trecut.

Mă înapoiam deci în Iaşi în care nu ştiu dacă fusesem fericit, dar în care fusesem tânăr, şi aflam acum un oraş molcom, cu o circulaţie potolită, respirînd liniştit din toate curţile şi grădinile lui. Locuiam la profesorul I. M. Marinescu, în vechile case ale lui Nicolae Gane, acolo unde în 1906 se pusese la cale *Viaţa românească*. În fruntea grupului stătuse atunci şi continua să domine acum G. Ibrăileanu, domnul Ibrăileanu, cum i se spunea de întreaga lume a scriitorilor şi a elevilor

lui, cu modularea unui respect pe care nu-l putea explica decît cunoaşterea omului înzestrat cu un prestigiu personal atît de puternic. Ibrăileanu locuia atunci în strada Coroiu, într-o casă aşezată în mijlocul unei curţi întinse, puţin îngrijite, vechea casă a lui Vasile Pogor, unde altădată se ţinuse adunările „Junimii”. Pînă să pătrunzi în odaia în care era aşezată bogata lui bibliotecă, treceai printr-o altă încăpere, unde se îngrămădeau obiectele cele mai eteroclite, mai mult un depozit decît un spaţiu făcut pentru a fi locuit. Ibrăileanu era atunci un bărbat sub cincizeci de ani, slab şi înalt, cu părul şi barba mare, cu frumoşii ochi orientali arzînd puternic în mijlocul figurii smolite. Îl zărisem şi altă dată trecînd spre Universitate, înfăşurat în larga-i pelerină, cu capul acoperit de pălăria cu margini foarte largi, aceeaşi pălărie pe care o purtau atîţi din intelectualii Iaşilor, şi pe care o numisem, cu referinţă la capetele materialiste şi atee împodobite cu ea, o pălărie monistă. Aici, în interiorul plin de fumul nenumăratelor ţigări ale gazdei şi oaspeţilor lui, puteam privi pe Ibrăileanu de aproape şi mă puteam pătrunde de caracterul individual al figurii şi manifestării lui. Omul, cu ţinuta-i uşor depresivă, cu privirile mobile, cu vorbirea precipitată, apărea ca un amestec destul de rar de inteligenţă lucidă şi de sensibilitate vie, aproape romantică. Ivirea unui străin, chiar a unui atît de tânăr şi de necunoscut cum era vizitatorul lui din acea zi, îi dădea un fel de emotivitate, din care vorbea plăcerea de a descoperi un om nou, de a-l cîntări şi înţelege, cu caldă şi vibranta lui acceptare, atunci cînd atenta examinare dădea rezultate pozitive. Multe lucruri am vorbit cu Ibrăileanu în acea primă întîlnire, prelungită ceasuri întregi, pînă dincolo de miezul nopţii. Părea mult preocupat de sănătatea lui. „Iată, îmi spunea, sînt un om suferind de mai bine de două decenii. Zilele mele sînt ale unui bolnav. Numai cînd se lasă seara, regăsesc ceva din încrederea şi hotărîrea de lucru a omului sănătos. Trăiesc deci mai mult noaptea”. Toată lumea vorbea de ipohondria lui Ibrăileanu şi diagnosticul nu-i era necunoscut nici lui. Cînd, mai tîrziu, am trecut eu însumi printr-o criză de sănătate, cu tot ceea ce orice încercare a corpului aduce ca demoralizare (căci orice boală este şi a sufletului), Ibrăileanu m-a prevenit printr-un prieten: „Spune-i să nu cedeze ipohondriei. Cine alunecă pe această pantă nu se mai poate opri”. Nu m-am convins însă niciodată că

există cu adevărat ipohondri, în înțelesul vulgar care se dă acestui cuvânt, adică bolnavi închipuiți, sensibilități nevrozate locuind în corpuri cu funcțiuni normale și active. Un dezechilibru organic oarecare susține totdeauna starea de alarmă vitală a ipohondrului și, din nefericire, constatarea aceasta s-a dovedit exactă pentru Ibrăileanu. Caracterologic vorbind, Ibrăileanu era o figură oarecum tipică a veacului al XIX-lea, în care au trăit atâți senzitivi claustrați, oameni cu funcțiile de relație zdruncinate, dezvoltate în latura inteligenței lor prin tot ce viața trebuise să le refuze. Tipul lui sufletesc se găsea pe linia marilor psihologi suferinzi ai veacului din urmă, un Maine de Biran, un Amiel, un Guyau, un Proust, adică tocmai scriitorii ale căror cărți se găseau de atâtea ori în mâinile sale. Dar pe când toți aceștia, oameni cu structuri ipohondrice, lucide, senzitive, retrag în cele din urmă interesul lor vieții practice, se refugiază în psihologism, în atitudini spectaculare față de existență sau construiesc vaste și îndepărtate utopii, Ibrăileanu n-a încetat niciodată să rămână oarecum un om practic, dând partea cea mai întinsă a timpului său organizării și conducerii unei reviste, urmărind atent lupta politică, intervenind cu sfatul și îndrumarea sa pe lângă prietenii angajați în bătălia pentru care el însuși nu se simțea apt. Omul care cerea *supunerea la obiect* (o expresie care revenea adeseori în vorbirea lui) înțelegea în același timp valoarea atitudinilor subiective, parțiale, pasionate. „Trebuie să fim fanatici”, îmi spunea el chiar în timpul acelei prime vizite din strada Coroiu : o vorbă pe care mărturisesc că nu o înțelegeam bine.

Convorbirea noastră s-a oprit mai multă vreme, în acea neuitată seară a primei întâlniri, asupra lui Eminescu. Ibrăileanu a fost cel dintâi om care m-a făcut să înțeleg ce a fost Eminescu pentru generația ajunsă la impresiile culturii după 1880. Din amintirile lui Ibrăileanu am aflat mai întâi reacția de uimire și farmec pe care a provocat-o, încă din timpul ultimilor săi ani de viață, opera lui Eminescu. Când încercam să mă asociez impresiilor sale, criticul mă privea cu simpatie dar nu fără oarecare neîncredere : poate înțelege cu adevărat pe Eminescu cine nu-i moldovean ? Totul i se părea în versurile marelui poet legat de pământul și atmosfera Moldovei. Peisajele lui Eminescu, îmi spunea Ibrăileanu, nu sînt generale, ci moldovenesti, și începea să-mi recite : „Pe aceeași ulicioară / Bate luna în ferești...” Aspectul acesta, adăuga el,

nu e de oriunde, ci numai din Moldova și nu-l poate înțelege în justa lui intenție decât cineva care a trăit și a fost îndrăgostit la douăzeci de ani într-unul din târgurile noastre. Caracterul provincial, profund moldovenesc, era unul din cele mai izbitoare în personalitatea lui Ibrăileanu. Omul descindea dintr-o familie armenească, așezată de multă vreme în Moldova și legătura lui cu pământul, cu cerul, cu aerul vechii provincii se stabilise prin mai multe generații. El poseda deci criteriul interior, experimental, pentru a judeca valoarea aserțiunii răsiste. Realitatea Moldovei în sufletul său era un fapt indiscutabil, oricare ar fi fost izvorul din care picurase sîngele său. Când auzea deci despre contestațiile naționale la care putea fi supus un om de obîrșie străină, nerăbdarea sa devenea din cele mai mari, căci acest om pătrunzător și onest știa bine că însușirea națională, un element profund al psihologiei oricărui om, se formează prin încrucișarea altor influențe și după alte legi decât acele ale biologiei.

Îmi aduc aminte cîte lucruri mi-a spus Ibrăileanu atunci despre anii săi de formație și despre repercusiunea lor asupra atitudinilor sale de critic literar. Ibrăileanu fusese elevul Școlii normale superioare din Iași, o instituție care a dispărut poate prea devreme. Tînărul simțea vocație pentru studiul științelor naturale și ar fi putut deveni un bun biolog sau medic. Dar în secția științifică a Școlii normale superioare nu mai erau locuri libere în momentul în care Ibrăileanu își începea studiile înalte. A intrat deci în secția literară. „Ce am eu de-a face cu literatura ? — mă întreba Ibrăileanu cu o modestie din care nu lipsea urma unei cochetării vizibile. Opera literară este pentru mine un obiect de observație. Privesc acest obiect cu atenție, îl întorc pe toate fețele, îl leg de cauzele lui, așa cum aș face cu o specie animală sau cu un fenomen fiziologic.” Sunetul nu era cu totul nou. Îl mai auzise contemporanii lui Sainte-Beuve și ai lui Taine. Multă vreme lucrările lui Ibrăileanu s-au situat pe linia vechii critici biografice și explicative, așa cum aceasta se formase către mijlocul veacului trecut, o dată cu pătrunderea metodelor naturalistice în studiul literaturii. „Dv., criticii din București, sînteți mai artiști, continua Ibrăileanu. Când scrieți, se vede bine că doriți să plăceți. Intenția de a face stil nu vă este străină. Iată-l pe Lovinescu. Vanitatea literară este evidentă la el. În ce mă privește, eu compun un articol de critică așa cum aș scrie o

carte poștală. Scriu ce am constatat și nu mai mă preocup de rest. Sînt om de știință. Nu mă simt de loc literat. Nu aparțin tagmei voastre." De la un timp, concepția critică a lui Ibrăileanu a evoluat. Lucrarea lui, înțeleasă mai înainte ca o prelungire a științelor biologice și sociale, se deschidea din ce în ce mai mult problemei estetice a formei. Întîlnirea cu Paul Zarifopol poate să nu fi fost cu totul străină de noua îndrumare. Zarifopol revenise în țară, după o lungă perioadă de formație în Germania, înarmat cu cele mai noi metode ale esteticii și filologiei. Punctul său de vedere era strict estetic și hedonist. Îi plăcea literatura „amuzantă” și devenea impacient față de sociologismul și filozofismul literar, pe care, înaintea lui Ibrăileanu, îl practicasese cu atîta răsunset socrul lui Zarifopol, C. Dobrogeanu-Gherea. „Domnule Zarifopol, îi spune într-o zi directorul *Vieții românești*, mi se pare că așa-zisa critică estetică nu este de loc rentabilă. Cu observații de formă poți compune un paragraf, dar nu poți umple un întreg articol de critică”. Cu toate acestea, de la o vreme, el se lăsă cucerit de interesul problemei stilistice, a cărei urmărire poate da criticului satisfacția de a putea aplica metode minuțioase și exacte. Paginile *Studiilor literare* sînt produsul acestei orientări.

L-am revăzut de mai multe ori pe Ibrăileanu. De cîte ori mă duceam la Iași, pentru a-l vizita pe Ralea, se știa că vom petrece o seară lungă de discuții în tovărășia lui, pentru a găsi acea senzație de febră intelectuală, trăită de atîtea ori în cercul *Vieții românești*. Ultima oară l-am regăsit la Sanatoriul Diaconeselor, în București. Suferise o primă intervenție chirurgicală și cea de-a doua era mereu amînată de medic. Bolnavul era foarte slăbit, dar plăcerea lui de a se informa și de a discuta nu diminuase nicidecum. Masa așezată la căpățîiul lui era plină de gazete și de cărți, printre care am remarcat multe relații de călătorie în Rusia Sovietică, urmărită în ecourile ajunse pînă la dînsul cu un interes deosebit. Cred că l-am văzut ultima oară pe Ibrăileanu cu puține zile înainte de moartea sa. Vioiciunea lui intelectuală nu slăbise de loc. Dar era în privirea lui ceva ca o dorință de a încheia mai repede o existență săracă în bunurile comune, pe care nu s-ar putea spune că le-a disprețuit: o pot mărturisi acei cîțiva, puțini, care s-au apropiat de intimitatea lui caldă, adeseori romantică, străbătută de acel elan către viață și tinerețe, strașnic păzit de altfel de discreția lui delicată și pudică, care nu-i îngăduia

mai mult decît singura expresie a vieții lui intelectuale. Mare surpriză a fost cînd Ibrăileanu a publicat *Adela*. Dar acest roman, în care confesiunea subiectivă cedează atît de des locul reflecțiunii generale a moralistului, a fost scris de Ibrăileanu într-un moment în care întocmirea sa ceda. Imaginea omului, un produs al culturii științifice și sociale a veacului din urmă, ar fi rămas incompletă fără *Adela* și fără acei puțini martori ai existenței lui, atît de rezervate, care au închis în inima lor amintirea unui om foarte complex și delicat.

[1944]

PRESTIGIUL LUI IBRAILEANU

Am luat parte un timp destul de lung la viața literară și am cunoscut pe mai mulți din șefii ei de echipă. Niciodată n-am întâmpinat însă personalitatea unui animator de curent care să se fi bucurat de prestigiul lui G. Ibrăileanu. Contribuțiile lui la *Viața românească* erau așteptate cu cea mai mare nerăbdare, cuvintele lui erau comentate, gesturile lui erau urmate. În jurul lui plutea o atmosferă de respect și afecțiune. Nu vreau să spun că activitatea lui Ibrăileanu n-a fost niciodată supusă contestației. Dar aceasta pornea întotdeauna din afara sferei pe care o domina personalitatea lui. Înăuntrul acesteia au rămas necunoscute cazurile de opoziție, abaterile și protestele. Pentru grupul colaboratorilor și discipolilor lui, marea autoritate morală a lui Ibrăileanu lucra fără excepție. Din ce provenea netăgăduitul prestigiu al lui G. Ibrăileanu?

Mai întâi din perfectă lui dezinteresare materială. Ibrăileanu a trăit și a murit sărac. Atinsese vârsta bătrâneții când, prin insistența prietenilor și cu ajutorul unor instituții de credit, a putut să se mute într-o locuință a sa. Era o căsuță modestă, expresia omului care și-o alesese. Singurul decor care o împodobește, când pătrundeai în această locuință, erau cărțile înșirate pe rafturile lor de brad, cărți foarte ostentive de omul care le cerceta. Avea Ibrăileanu și alte nevoi? Viața lui s-a desfășurat cu cea mai mare sobrietate. N-a petrecut, n-a călătorit (afară de o singură dată, până în Germania), n-a adunat nici un fel de bunuri. Funcțiunea lui esențială era cugetarea, și aceasta și-a îndeplinit-o în cadrul unei existențe provinciale, apărute

de cea mai mare modestie. În cetatea existenței de cugetător a lui Ibrăileanu inamicul nu putea intra, fiindcă nu existau pentru el nevoi exorbitante care să-i deschidă porțile.

Adunarea lucrurilor în jurul unei persoane manifestă, fără îndoială, ideea exagerată pe care aceasta și-o face despre sine. Un cu gigantic se leagă întotdeauna de exploatare. Modestia materială a lui Ibrăileanu se împerechea cu modestia lui morală. Era un om lipsit cu desăvârșire de vanitate. Nu vorbea niciodată în numele vreunei superiorități. Nu concepea societatea dispusă pe trepte și sistematizată printr-o ierarhie. Era perfectul egalitarist. Ceea ce m-a surprins când, încă foarte tânăr, l-am cunoscut, a fost constatarea de a-l vedea dispus să se așeze pe orice treaptă cu tine. Un „salut” luat din limbajul militarilor sau al funcționarilor te întâmpina de la intrare. Admitea orice discuție și nu manifesta niciodată, în timpul desfășurării ei, argumentul vârstei, al trecutului, al însemnătății sociale. N-a existat un om mai străin de orice fel de „morgă”. Persoana lui particulară se concepea ca un simplu instrument de propagare a ideilor. Acestea, pornind de la el, se avântau în lume, fără să împrumute nimic din sensibilitatea, aspirațiile egoiste, închipuirile de sine de care ne este atât de greu să ne dezbrăăm. Dezinteresarea materială a lui Ibrăileanu se întregea cu extrema lui simplitate și onestitate intelectuală.

Ignorând vanitatea în toate înfrunghirile ei, era străin și de vanitatea literară. În scrisul său expunea, argumenta și lupta. Vroia să convingă și să câștige o bătălie, dar nu vroia să placă. Nu adăuga expresiei nude a ideilor sale nici o intenție de captatie, nici o nuanță menită să cucerească pe cititor printr-o sugestie adresată sentimentului sau închipuirii lui. S-a spus, din această pricină, că scrierile lui Ibrăileanu sînt lipsite de „stil”. Și, în adevăr, dacă „stilul” este decoratie, ornament așezat dinafară, fiorituri pe tema principală a gândirii, atunci Ibrăileanu nu era un stilist. Dar dacă „stilul” este înțeles, așa cum se cuvine, ca expresia unei individualități originale, atunci scrierile lui Ibrăileanu au, desigur, stilul personalității sale virile, stilul unui logician combativ, foarte dîrz în demonstrarea și impunerea ideilor sale.

A fost unul din oamenii cei mai inteligenți ai vremii lui. Deși cei care au trăit aproape de el i-au cunoscut bunătatea și chiar o anumită pornire romantică a sensibilității, inteligența era funcțiunea lui esențială. Inteligența lui se manifesta mai

întîi ca luciditate. Nu primea nici o idee convenită, nu se lăsa amăgit de nici o iluzie. Om al secolului al XIX-lea, în care științele naturii au făcut mai multe progrese decît în toate secolele anterioare, înțelegea totul, societatea, istoria, cultura, ca pe niște produse ale forțelor elementare ale naturii. Studiasse socialismul științific și găsisse aici disciplina lui de bază. Totdeauna gestul inteligenței lui a fost să descopere forțele și raporturile adînci și fundamentale. A cunoaște însemna pentru el a descompune o aparență, a smulge o mască, a risipi o iluzie. N-a căzut însă niciodată în cinism sau mizantropie, pentru că această forță nemiloasă a inteligenței lui se pune în serviciul idealurilor de libertate și dreptate, de a căror realizare nu s-a îndoit niciodată. Inteligența lui se vădea apoi ca putere de punere în relație a ideilor. Era un meșter neîntrecut în arta de a urmări și de a denunța eroarea de logică, prejudecata și absurditatea. A fost unul din cei mai iscusiți polemisti. Poate partea cea mai interesantă a operei lui este cuprinsă în rubricile redacționale ale *Vieții românești*, care așteaptă încă să fie adunate într-un volum. Nimeni n-a mînuit mai bine ca el argumentul reducerii la absurd, demonstrația prin *a contrario*, reliefarea falselor silogisme, sofisme de toate categoriile. Cine citește paginile polemice ale lui Ibrăileanu primește impresia unei inteligențe de o neobișnuită agilitate.

Avea idei și credea în ele. Gînditorul care nu tolera nici o iluzie, nu scotea de aici filozofia unei îngăduințe universale. Sînt unii care socotesc că, deoarece realitatea adîncă, simplă și dură se investimîntă într-atîtea valuri înșelătoare, este datoria noastră să le sfîșiem, dar fără mînie. Unei condiții atît de generale i se poate arăta toleranță. Ibrăileanu n-a tras niciodată această concluzie. N-a fost un sceptic amabil și blînd. A fost un intransigent. Iluzia nu i s-a părut inevitabilă. A visat așezarea lumii pe adevăr. Rigoarea lui începea cu sine însuși. Descoperirea pretutindeni, în jurul său, natura elementară. Dar își pretindea sie și tuturor oamenilor care îi cereau încrederea un nezgduit idealism moral și social.

A avut mulți prieteni și simțea nevoia de ei. Acest om retras, deseori suferind, înzestrat cu o sensibilitate foarte vie, nu era un om nesociabil. Dimpotrivă, simțea necesitatea oamenilor în jurul său și întreținea cultul prieteniei. Înțelegea însă prietenia, ca în antichitate, drept legătura între bărbați asociați printr-o năzuință înaltă. Punea la baza prieteniei stima

și admirația. L-am auzit vorbind de Raicu Ionescu, prietenul iubit din tinerețe, de Calistrat Hogaș, de Al. Philippide, care i-a fost profesor, de Francisc Rainer, înțeles de el ca o personalitate complexă și adîncă, de G. Topîrceanu, unul din colaboratorii lui cei mai devotați. Niciodată imaginea acestora nu s-a oglindit mai frumos. Într-o zi ne-a povestit o călătorie cu plutele, în tovărășia lui M. Sadoveanu, și am deslușit atunci admirația cea mai mișcată pentru chipul în care se încheagă o impresie de artă în sufletul unui creator. A însoțit aproape întreaga operă a lui Sadoveanu prin comentariul său, și imaginea pe care o avem despre acest mare scriitor i-o datorăm în primul rînd lui.

Dar dacă nevoia lui de a admira era veșnic trează, nu mai puțin izbitoare erau împotrivirile și mîniile lui. L-am auzit o dată explicînd că inimițiile sînt absolut necesare în formarea unui om. O personalitate n-ajunge să se definească decît prin adversitățile pe care le trezește. Adversarii precizează limitele și deci forma noastră. Rezistența măsoară forța. Valoarea unei acțiuni se definește prin ceea ce ea combate. A înaintat deci pe drumul vieții, luptînd. N-a combătut numai idei, dar și oameni și moravuri. Îl sufoca spectacolul tranzacției politicianiste, aranjamentele de culise, lipsa de cuvînt și de onoare. Mai puternic decît mînia putea deveni disprețul său. Nu consimțise niciodată să cunoască personal, nu schimbare un salut și nu adresase vreodată o vorbă unui profesor al Universității, cu care coexistase timp de patruzeci de ani în același oraș și pe care îl înțîlnea în fiecare zi, dar în care recunoscuse neagația ireductibilă a tuturor idealurilor sale.

Pasiunea era atitudinea lui cea mai obișnuită. O depunea în toate formele activității lui. Pregătirea unui articol îl ocupa săptămîni întregi, luni de-a rîndul. Își expunea ideile mai întîi prietenilor, le examina minuțios împreună cu ei, își grupa argumentele, prevedea obiecțiile. Un articol de-al lui Ibrăileanu era de cele mai multe ori rezultatul unei lungi dezbateri orale. Cînd o astfel de pasiune se pune în serviciul unei activități continue, vorbim de devotament. Devotamentul lui Ibrăileanu în conducerea *Vieții românești* poate rămîne pilduitor. A citit timp de aproape trei decenii toate manuscrisele trimise revistei, a propus îmbunătățiri, a dat un timp foarte întins colaboratorilor și discuțiilor principiale cu ei, a recenzat și a purtat polemici, a întocmit toate sumarele revistei și, într-o vreme,

a corectat-o minuțios : toate acestea fără nici o altă recompensă decât aceea adusă de opera temeinică și bine întocmită.

Prestigiul lui Ibrăileanu, atât de izbitor pentru acei care au cunoscut vechiul cerc al *Vieții românești*, provine din dezinteresarea, din modestia, din absoluta lui lipsă de vanitate, din pătrunderea neobișnuită a inteligenței lui, din intransigența și pasiunea lui luptătoare, din marea lui vocație pentru prietenie, din devotamentul lui, adică dintr-o totalitate de însușiri intelectuale și morale rareori întâlnite în același om. Prin acest prestigiu, Ibrăileanu a susținut o mișcare de cultură, în care trebuie să recunoaștem una din etapele cele mai însemnate din trecutul democrației românești.

[1956]

FR.RAINER — SAVANT ȘI UMANIST

Pentru cineva care apare în mijlocul unui cerc de antropologi, venind de la științele umaniste, adică de la acele orientate către studiul creațiilor de cultură ale omului, nu este posibil ca termenul „antropologie” să nu evoce, pe lângă înțelesul lui biologic actual, pe acela cuprins în întrebuintarea lui mai veche. În acest din urmă înțeles, care este acel al secolului al XVIII-lea, antropologia conținea pe lângă studiul realității fizice a omului, pe acel al realității lui psihice și pe al năzuințelor lui morale. Cu acest multiplu înțeles este folosit, de pildă, cuvântul antropologie în renumita operă a lui Im. Kant, *Anthropologie in pragmatischer Hinsicht*, 1798.

A fost deci o vreme când același savant putea cerceta deoptrivă structura somatică și funcțiunile omului fizic, viața lui sufletească, adică psihologia lui, ca și principiile mai înalte ale acțiunilor omului, adică etica lui. Deosebirea riguroasă dintre diferitele domenii ale cunoașterii nu produsese încă toate efectele ei. Studioșii s-au deprins între timp a socoti că un învățat nu poate da maxima eficacitate investigațiilor sale, decât precizându-și bine domeniul, adică stabilindu-i hotarele și închizându-le față de celelalte domenii, mai apropiate sau mai îndepărtate. N-a fost însă totdeauna așa. Pentru a nu mai vorbi de științele antice, unde un Aristoteles, în al IV-lea secol î.e.n., a dominat și a organizat întreaga masă de cunoștințe a timpului său, încât istoricul tuturor științelor omenești trebuie să înceapă firul expunerii sale sau să-l facă a trece prin opera lui, remarcăm aceeași situație și în epoca modernă, adică

În aceea care începe cu marele avânt al științelor în Renaștere și continuă pînă în pragul secolului al XIX-lea. În această epocă de patru ori centenară au putut exista figuri ca Leonardo da Vinci, Descartes, Voltaire sau Goethe, al căror interes științific, pentru a nu mai vorbi de creația de artă a unora dintre ei, cuprindea toate preocupările omenești, pe acelea consacrate fenomenelor naturii, ca și pe acelea relative la produsele culturii, întregul glob intelectual.

Este necesar a spune îndată că dacă această universalitate a intereselor științifice a putut apărea și s-a putut menține în epoci variate, și în epoci destul de lungi, împrejurarea se explică prin aceea că fiecare din aceste epoci dispunea de un număr relativ restrîns de fapte în fiecare din domeniile îmbrățișate și introduse în globul intelectual, larg sau deplin stăpînit. Cînd însă, încă din primele decenii ale secolului al XVII-lea, prin contribuțiile unui Galilei, ale unui Bacon sau Descartes, s-a produs reînnoirea metodelor cercetării, puse de acord cu năzuințele de atunci ale burgheziei de a cunoaște, de a stăpîni și de a exploata natura, și cînd dogmatismul scolastic a început a fi înlocuit prin demersurile observației și ale experimentării, numărul faptelor acumulate de fiecare din domeniile științei a devenit atît de covîrșitor, încît puțini savanți mai puteau stăpîni mai multe din aceste domenii sau pe toate împreună. Procesul acesta a înaintat și s-a desăvîrșit în prima jumătate a secolului al XIX-lea, cînd, sub influența pozitivismului, științele și-au recunoscut drept principala lor sarcină investigația minuțioasă și exactă a tuturor faptelor de sub incidența fiecăreia din ele, generalizarea a devenit mai prudentă și legăturile dintre științe s-au relaxat. Oamenii de știință au pierdut, în epoca pozitivismului, punctul de vedere al totalității. Globul intelectual s-a sfărîmat. A apărut epoca „specialităților” și a „specialiștilor”. Aspirația de a reface globul intelectual nu s-a pierdut însă niciodată. Materialismul dialectic pune în lumină interdependența dintre toate fenomenele, integrează o concepție generală asupra lumii și cere fiecărui savant acel larg orizont în care se limpezește interacțiunea tuturor forțelor universului și totalitatea lui. Deși cred că trebuie să păstrăm din pozitivism rigoarea în cercetarea faptelor, putem spune că în materialismul dialectic expiră și este depășită era pozitivismului. În aceste împrejurări revine

printre noi, cu o deosebită semnificație, amintirea lui Francisc Rainer.

Nu-mi este dat mie să vorbesc despre contribuția lui Francisc Rainer în diferitele ramuri ale biologiei, abordate de el. Alții pot vorbi și pot aprecia aceste contribuții mult mai bine decît aș putea-o face. Voi vorbi deci despre Francisc Rainer, nu ca un specialist, cum nu mi-ar fi de loc la îndemînă, ci punînd la contribuție cîteva amintiri despre el și puținele atestări literare rămase de la dînsul.

Îl văzusem încă din anii tinereții mele, cînd mi se întîmplase ca pașii să mi se încrucișeze cu acei ai bărbatului înalt și slab, smolit la față, cu păr bogat, călcînd rar și gînditor, cu capul descoperit, cu picioarele goale în sandale, înfășurat în larga lui pelerină. Cine era acest filozof antic, parcă în protest față de orînduirea burgheză a epocii, așa de deosebit ca înfățișare față de toți oamenii vremii lui? Am aflat că era dr. Francisc Rainer, profesor de anatomie la Facultatea de medicină din București, venit de curînd de la Iași, unde își începuse cariera profesorală. Mai tîrziu am mai aflat că Rainer ajunsese la notorietate științifică încă de pe cînd era prosector la Spitalul Colțea, în serviciul profesorului Stoicescu. Avusese o lungă epocă de pregătire. Își trecuse doctoratul tîrziu, la insistențele prietenilor și maeștrilor lui, poate din pricina inhibițiilor pe care le simțea în fața oricărui examen. Alte știri despre Rainer am primit de la cineva care mi-a fost ca un părinte, dr. Ștefan Irimescu, cu care fusese coleg în scurtul timp cît Rainer a avut o activitate clinică la Spitalul de tuberculoși de la Filaret, și cu care rămăsese legat printr-o strînsă prietenie. Știam acum că, în lungul răstimp al formației lui, Rainer își însușise multe și variate cunoștințe în limbile clasice, în istoria artelor, în literaturile vechi și moderne. Cunoștințele lui de filolog clasic erau atît de temeinice, încît nu numai că putea citi un text grecesc sau latinesc, oriunde l-ar fi deschis, dar pentru fiecare din aceste texte cunoștea istoria lui, codicele prin care fusese transmis, numele emendatorilor lui mai vechi și pe al editorilor mai noi. Dr. Irimescu îmi povestea că, în odăita pe care o ocupa la Colțea, Rainer fixase pe peretele spălatorului liste cu numele artiștilor și ale operelor lor, din diferitele școli de pictură, pentru a le parcurge încă o dată, în timp ce își făcea toaleta fiecărei dimineți. Era mare amator de muzică; cunoștea bine tot repertoriul

clasic. În casa lui aveau adeseori loc audiții muzicale și unele din acestea au fost evocate de Hortensia Papadat-Bengescu în romanul *Concert din muzică de Bach*, unde unul din personajele narațiunii, dr. Rim, reproduce trăsături ale personalității lui Rainer. Cunoștea bine literatura, pe poeți și pe critici. Ca mulți intelectuali care se formaseră către sfârșitul secolului al XIX-lea, citise mult și atent pe H. Taine, care a dat o încercare de explicație deterministă a literaturii și artei, și ale cărui opere le-am regăsit apoi frumos legate și rînduite în biblioteca lui Rainer. Dintre poeți prefera pe Goethe, în care, de altfel, admira deopotrivă pe gînditor și pe înțelept. Știa multe din poeziile lui Goethe pe dinafară. După moartea lui, d-na dr. Martha Rainer, soția lui, mi-a povestit că, în nopțile de vară, îl găsea adeseori pe Francisc, așezat pe o bancă a grădinii din jurul casei lor din str. Belgrad, recitînd în singurătate, cu glas emoționat, poezii de Goethe. Era în firea lui o trăsătură romantică, ferventă și entuziastă, care se echilibra cu pasiunea cunoașterii și cu o deosebită hărnicie în cercetare. Tot după moartea lui, d-na dr. Rainer mi-a arătat bogata colecție de reproduceri de artă, opere ale sculpturii și picturii din diferite epoci, pe care Rainer le grada în centimetri și le brăzda cu linii în diferite direcții, în căutarea proporțiilor perfecte ale organizației fizice a omului, așa-zisa „secțiune de aur”, o problemă provenită din Renaștere. Contemplația unită cu cercetarea era o trăsătură care îl unea mai profund pe Rainer cu Goethe. Și în legătură cu acesta din urmă s-au produs și cele mai semnificative dintre întîlnirile pe care am avut norocul să le am cu el.

L-am văzut pe Rainer adeseori, la el acasă, la d-rul Irimescu sau în cercul *Vieții românești*, unde, în timpul războiului, ne întîlneam, împreună cu Ralea și alți prieteni, ca un mic grup în protest față de regimul fascist și de războiul în care țara fusese tîrîită.

Mai mulți ani de-a rîndul, Rainer fusese ca un punct de raliere a gîndirii libere din țara noastră. Cînd mișcările reacționare, îndată după Marea Revoluție din Octombrie, dar mai cu seamă după 1920, începuse să se agite și la noi, și găsiseră un teren al însămîntării lor în Facultatea de medicină, valurile acelei mișcări s-au spart de turnul înalt și singuratic, de meterezele solide ale personalității lui Rainer. Elemente

huliganice și carieriste, grăbite să ajungă la beneficiile cabinetului medical, găseau în Rainer un dig al stăvilirii lor. Situația se complica prin faptul că Rainer, sprijinindu-se pe convingerea că un medic trebuie să posedă puternica temelie a pregătirii anatomice și biologice, arăta în lucrările practice cu studenții și la examene o exigență didactică și o intransigență a aprecierii, menite să indispună pe incapabili și pe ariviști. Ani de-a rîndul, Rainer a fost expus insultei în catedra pe care o ocupa cu o atît de înaltă demnitate, a fost expus atentatului fizic și chiar amenințării cu moartea. Dar Rainer nu era omul care s-ar fi putut cu ușurință pleca. Atitudinea lui Rainer în acea epocă — repetiție generală a fascismului care trebuia să-i urmeze — a fost un capitol al luptelor cetățenești din țara noastră. Cineva ar trebui să-l studieze și să-l scrie odată. Cînd, în sfîrșit, fascismul s-a instalat la putere și s-a produs consecința lui inevitabilă, al doilea război mondial, Rainer a răspuns chemării grupului de la *Viața românească*, unde, altădată, aflase în G. Ibrăileanu pe cel mai bun prieten al anilor petrecuți la Iași. Păstrez multe amintiri despre atitudinea limpede și hotărîtă a profesorului în timpul întîlnirilor cu el la *Viața românească*, mutată la București, și unde convorbirea cu el depășea din cînd în cînd preocuparea politică.

Într-una din aceste întîlniri, venind vorba despre Goethe, Rainer mi-a recitat oda adresată de acesta *La craniul lui Schiller*. Recita cu acea intonație emoționată și cu acea pronunție distinctă, cu acea artă perfectă a elocuției, care era și a prelegerilor și a conferințelor lui publice. Poetul evocă momentul cînd, pătrunzînd în cripta unde, alături de alte oseminte, se găsea și craniul lui Schiller, simte o bucurie zeiască la contemplarea formei care adăpostise un spirit atît de mare și conserva întipărirea funcțiunilor lui. În oda lui Goethe se păstrau deci reminiscențe din fiziognomica lui Lavater, știință conjecturală, astăzi cu totul depășită, dar pentru care poetul se pasionase în tinerețea lui. Reproduc aici traducerea românească a acestei poeme, cerîndu-mi scuze pentru imperfecțiunile ei :

*În cripta unde oasele pe rînd
Se înșirau, o feastă lîngă feastă,
Stăteam la vremea sură cugetînd.*

*Alături ce-n lumea asta
Urîtu-s-au și s-au lovit plîngînd
Se odihneau, ciolane ce adastă.*

*Desprinse clavicule ! Ce-au purtat
Nu-ntreabă nimeni. Membre fine,
Săltate din întregul ce-a fost dat,*

*Zadarnic v-au depus în adîncime,
Nu ați aflat menita voastră pace,
Și v-au redat luminii cea sublimă.*

*Dar învelișul care-i mort și tace
Nu vrea să știe nimeni ce-a purtat,
Ce nobil miez, ce splendid și sagace.*

*Gîndeam ce greu e de aflat
Prea sacral înțeles, cînd am zărit
Un craniu frumos întruchipat.*

*Zăcînd în mușegai strivit,
S-a bucurat atuncea simțul cald,
Izvorul vieții cum s-ar fi ivit.*

*În desfătări mă-nfășur și mă scald !
Divina urmă, cum de s-a păstrat ?
Privind-o doar, din marea de smarald*

*Un val m-a luat cu el și m-a purtat,
Alături de atîtea forme pure !
O, vas misterios, divinizat,*

*Sînt vrednic să te țin cu mîini impure ?
Dar praful scuturînd, l-am înălțat
Spre soare, covîrșit de pietate.*

*Și-am înțeles ce revelații sînt date
Ființei muritoare a deține,
Zeiesc secretul firii în mișcare :*

*Solidul mort cum duhul viu devine
Și duhul ce-a creat cum se menține.*

Poezia lui Goethe face parte dintr-un întreg ciclu tematic care, ivindu-se mai întîi în Anglia secolului al XVIII-lea, de pildă cu *Noaptea* lui Young, s-a răspîndit apoi în toate literaturile europene. Dar pe cînd alți poeți, contemplînd mormintele și gîndindu-se la resturile omenești care se găsesc închise în ele, scot de aici învățăminte despre egalitatea ființelor omenești în fața morții, despre cruzimea și injustiția morții care a putut reteza destinul de înălțare al unui copil sau al unui tînar, sau, așa cum se întîmplă în literatura română, de pildă la un Grigore Alexandrescu, despre măreția străbunilor în contrast cu micimea descendenților lor, Goethe înnoiește semnificația vechei teme, interpretînd-o într-un sens filozofic, legat de direcțiile mai generale ale cugetării lui. Privind craniul lui Schiller, Goethe înțelege încă o dată acea interdependență dintre formele și funcțiunile organizației ființei vii și, aș spune, acea unitate dialectică a lor, o concepție cu numeroase atestări în scrierile lui. Emoția pe care Rainer o exprima, prin intonațiile sale, recitînd poezia lui Goethe, era o înaltă emoție intelectuală, provenea din atingerea acelor adevăruri care dobîndiseră o însemnătate atît de mare pentru cercetarea și învățămîntul lui. „*Ode la craniul lui Schiller*” i s-ar putea asocia, domnule profesor, scurtul poem *Daimon*, din seria stărilor orifice ale lui Goethe, i-am spus lui Rainer. El mi l-a recitat îndată :

*Wie an dem Tag, der dich der Welt verliehen,
Die Sonne stand zum Grusse der Planeten,
Bist alsobald und fort und fort gediehen
Nach dem Gesetz, wonach du angetreten.
So musst du sein, dir kannst du nicht entziehen,
So sagten schon Sibyllen, so Propheten ;
Und keine Zeit und keine Macht zerstückelt
Geprägte Form, die lobend sich entwickelt.*

Strofa aceasta a fost tradusă odată de Eminescu și a fost publicată, din manuscrise, ca operă postumă :

*Că-n zina-n care lumii te dete mai întâi
Sta soarele pe ceruri spre-a saluta planeteii ;
Crescuși după-acea lege, de ea și azi te ții
Cum o urmași pe-atuncea, pășind în drumul vieții ;
Nu scapi de tine însuși, cum ești trebui să fii,
Din veci ne-o spun aceasta sibile și profeții ;
Și nici un timp, cu nici o putere laolaltă
Nu frâng tiparul formei, ce vie se dezvoaltă.*

Interesul deosebit al acestei strofe goetheene provenea, pentru Rainer, din faptul că ea conținea în versul : „*Geprägte Form, die lebend sich entwickelt* (tiparul formei, ce vie se dezvoltă)”, adevărul care devenise, pentru el, maxima lui fundamentală, aceea înscrisă ca deviză în sala lui de cursuri : *Anatomia este știința formei vii*. Aceeași maximă l-a ajutat pe Rainer să organizeze cursul său de anatomie, nu ca pe o simplă expunere descriptivă a unor forme statice, ci ca pe o disciplină genetică, cu referiri permanente la evoluția filogenetică și ontogenetică a acelor forme.

Discutând adeseori cu Rainer despre Goethe, care devenise un punct al apropierii noastre posibile în orice moment, al unei apropieri dintre un maestru și un ucenic, mă gândeam că în personalitatea, în multele izvoare de cultură, în doctrina acestui mare profesor, globul intelectual se reîntregise. Mi-a fost dat să primesc confirmarea rădăcinilor goetheene ale concepțiilor lui Rainer, când el a publicat, în *Adevărul literar și artistic* din 27 martie 1932, cu prilejul împlinirii unui secol de la dispariția lui Goethe, un articol despre contribuțiile acestuia în domeniul științelor naturii : *Goethe, omul de știință*. În această scurtă expunere, Rainer începe prin a arăta unitatea dintre activitatea științifică și aceea de artist creator a lui Goethe. „Goethe, scrie Rainer, a considerat egal îndreptățite activitatea sa științifică și cea poetică. Ținta sa supremă, în toate, fiind *Ideea*, el a urmărit s-o desprindă din fenomenele naturii ca om de știință, iar ca poet s-o imprime materiei artei sale. Opera de artă mare, în concepția lui, era un produs al naturii realizat conform legilor ei : aceasta a fost lauda cea mai mare pe care el a putut-o aduce artei eline.” Mai departe,

Rainer caracterizează stilul gândirii lui Goethe, gândire concretă, în care intuiția obiectelor particulare, oferite simțurilor omului, este grea de înțelesul ei general. În fine, Rainer amintește de ideile lui Goethe în domeniul diferitelor ramuri ale științelor naturii, în geologie, unde a combătut teoria, foarte răspândită în acea epocă, a cataclismelor naturale, ca explicație a fenomenelor studiate de geologie, în teoria culorilor, unde Goethe a făcut observații valabile despre efectul fiziologic și psihologic al culorilor, în anatomie, unde a reușit să descopere osul intermaxilar la om, trecut neobservat mai înainte, dar mai ales în domeniul morfologiei, unde, emițând ipoteza unei plante originare (*Urpflanze*), diversificată apoi în diferitele organe ale plantei și în diferitele specii botanice, deschisese un drum transformismului modern. Concepțiile lui Goethe s-au extins apoi și asupra lumii animale, unde a făurit, de asemeni, ipoteza unui animal originar (*Urtier*). Călăuzit de această ipoteză, Goethe putuse ajunge la concluzia că oasele craniului sînt vertebre modificate și că între elementele organismului diferitelor specii animale există analogii care permit comparație între ele și face posibilă o știință nouă : anatomia comparată. Aceasta era știința profesată de Rainer.

Ce păcat că Rainer n-a lăsat mai multe analize ale izvoarelor cugetării sale. Numeroșii lui discipoli și admiratori regretau, în mod mai general, relativa greutate a profesorului în hotărîrea de a publica rezultatele cercetărilor sale, întreprinse de altfel cu multă hărnicie în laboratorul unde se închidea zile întregi și unde statuia omului jupuit, arătînd sistemul mușchilor și ligamentele lui, operă a sculptorului Brâncuși, devenise un punct de atracție al vizitatorilor. Abia în cele trei volume de opere științifice, publicate după moartea lui Rainer, specialiștii au putut afla, întrunite laolaltă, rezultatele investigației riguroase și exacte ale unei vieți întregi, consacrate științei. În același timp, admiratorii și discipolii lui Rainer mai făceau și o altă descoperire. În numerele din noiembrie și decembrie 1945, *Revista Fundațiilor* publica fragmente din jurnalul lui Rainer, și anume acele notate de el în timpul cît fusese profesor la Iași. Jurnalele intime sînt, de obicei, opere ale naturilor senzitive, introvertite, mai mult ale firilor de artiști, decît ale oamenilor de știință. În veacul trecut, au dat astfel de jurnale poeți și literați ca Hebbel, Amiel sau Jules Renard. Abia dacă le putem alătura acestora numele unui filozof, dar pe al unuia

care punea la baza speculației sale experiența internă, introspecția, filozoful Maine de Biran. Jurnalul intim al unui biolog, cercetător al sălii de disecție și al laboratorului, unde are de-a face cu problemele lumii obiective și nu acele ale eului său, rămâne un lucru destul de rar. Faptul că îl întâmpinăm la Rainer este încă o dovadă a amplitudinii și bogăției personalității lui. Citind și recitind fragmentele publicate ale jurnalului intim, ne reprezentăm limpede pe savantul care, în timp ce urmărea rezultatele obiective ale investigației sale, consacră un gând vieții lui interioare, greutăților sau progreselor lui, ostenețelor lui de a ajunge la o formă mai înaltă a personalității. Jurnalul consemnează de asemeni lecturile lui științifice, întâlnirile lui cu oamenii, felul său de viață, în care lungile plimbări pe jos, exercițiile de scrimă, exercițiile de elocuție, griile igienice, făcute necesare de o sănătate șovăitoare, ocupă un loc întins. Asistăm uneori la formația concepțiilor lui. Astfel, la 6 decembrie 1914 Rainer notează : „M-am sculat târziu și cu capul greu. Am străbătut, în pat fiind, și insistând asupra unor pasagii, o broșură interesantă a lui Abderhalden : *Die Bedeutung der Verdauung für den Zellstoffwechsel*. Cuprinsul esențial i-l cunoașteam din publicațiile lui ulterioare. M-au interesat însă unele dezvoltări. Trebuie să-mi alcătuiesc un dosar care să cuprindă materialul pentru o concepție vie asupra organismului uman, și deci și pentru lecția mea de deschidere anuală a cursului de anatomie. Acea lecție, pentru mine mai mult ca pentru ceilalți, va trebui să caracterizeze nivelul cunoștințelor mele despre organismul uman, *luat ca un întreg*. Voi avea grije, de fiecare dată, ca s-o țin în astfel de condiții, încât să pot desfășura pe deplin, adică cu toată amplexarea lor, calitățile intelectuale la care țin : puterea de a alege faptele caracteristice și de a le prezenta în așa fel și în așa ordine, încât să rezulte în mintea ascultătorilor (deșteptată în chipul cel mai viu prin ciocnirea cu cele auzite) o senzație intensă, o quasi înțelegere, prin anticipare, a chestiunii mari puse : problema formei omenești“. Dacă astfel de însemnări se referă la viața intelectuală a autorului, altele stau în legătură cu viața lui afectivă, ca de pildă în pagina de la 12 februarie 1915 : „Azi-noapte insomnie. Tot mai limpede am senzația ca pentru o săritură puternică înainte. Sărăcia sufletească de acum va dispărea. Mi se oțelește voința, ca prin ceață zăresc lumina farurilor mele. Nu mă voi mai simți, ca

până acum, copil fără de nici un sprijin, lovit de nenumărate ori, care nu se așteaptă la nimic bun din partea nimănui și nu pricepe nimic din toate acestea. Am reacționat, desigur, de multe ori în viață, și în mod eficace ; dar aceste reacțiuni n-au pornit dintr-o convingere adâncă.“

Profesorul Rainer căuta această *convingere adâncă*, temelia vieții lui morale, acordul profund cu sine însuși și cu lumea. A găsit oare Rainer această „convingere adâncă“ ? Așa cum l-am cunoscut și cum ni-l înfățișează documentele păstrate ca prin noroc, cred că ceea ce este mai izbitor în firea sa este neliniștea căutării. Înviind încă o dată imaginea lui, îmi amintesc de vorba lui Lessing, care spunea că dacă i s-ar oferi cu o mână adevărul și cu cealaltă drumul către el, căutarea adevărului, el ar alege pe aceasta din urmă. Cred că Rainer a fost ispitit de aceeași alegere. Dar cine a fost omul cu statură înaltă, cu privirile adânci, tăcut, puțin comunicativ și din pricina unei surdități care l-a chinuit încă din anii tinereții și s-a accentuat cu timpul ? Cine era acest om oprit mereu în fața enigmei vieții, căutând s-o dezlege în laboratorul său, veghind până la ore târzii ale nopții, studiind neconținut, luptând cu debilitățile lui, încercând neîncetat să se perfecționeze, aspirând spre „convingerea adâncă“ ? Acest neostenit cercetător a aparținut tipului faustic al civilizației noastre. A fost un nobil exemplar uman, una din figurile înalte și pilduitoare ale vieții intelectuale românești din prima jumătate a secolului nostru.

Sînt în măsură de a vă prezenta un nou document, rămas până azi necunoscut, foarte interesant pentru cunoașterea personalității lui Francisc Rainer. Este copia dactilografiată a scrisorilor trimise de el între 1898 și 1939 aceleia care a fost d-na dr. Martha Rainer, soția lui. Nu știu dacă originalele s-au păstrat ; mi-e teamă că ele s-au pierdut. D-na dr. Martha Rainer a pus să se copieze aceste scrisori, după moartea soțului ei, le-a colaționat cu originalele și a îndreptat pe-alocuri cîte o greșală a transcrierii, dar și-a permis pe-alocuri și cîte o ștersătură, care lasă de altfel vizibil rîndul șters. Examinarea acestui document nu lasă nici o îndoială asupra autenticității lui. D-na dr. Rainer mi l-a încredințat puțin timp înainte de moartea sa, iar eu l-am păstrat cu grijă, am dispus să fie rînduit în serviciile Bibliotecii Academiei R.P.R. după cronologia scrisorilor care îl compun și, astăzi, el se găsește în trei voluminoase dosare, împreună cu indicele lui.

Correspondența adresată de Francisc Rainer aceleia care trebuia să-i devină logodnică, apoi soție, arată unele aspecte ale vieții sentimentale a autorului, multe amănunte despre viața medicală și universitară într-un timp de peste patru decenii, impresii din călătoriile profesorului, ecouri ale studiilor lui, particularități ale caracterului său; un bogat material pentru oricine va socoti interesant studiul personalității aceluia care a format atîția discipoli și a lăsat o amintire neștearsă tuturor. El a fost oferit *Centrului de Cercetări Antropologice* al Academiei Republicii Populare Române și introdus în biblioteca acestuia, unde cercetătorii îl pot citi sau cerceta.

Nu mă îndoiesc că lărgirea contactului cu mărturiile provenite de la dr. Francisc Rainer va da roade. Mi s-a întîmplat uneori să vorbesc tinerilor despre felul în care mi-a apărut el și, în cei mai buni din acești tineri, am simțit cum se trezește acel entuziasm pentru știință și pentru o viață consacrată ei, acea aspirație spre cuprinderea întregului glob intelectual, acele înalte năzuințe ale omului, pe care Rainer le-a întrupat într-un mod atît de eminent. Fie ca pilda vieții și străduinței lui să rodească mereu!

[1962]

DESPĂRȚIREA DE CAMIL

Mi-e foarte greu să vorbesc astăzi despre Camil Petrescu. Nu mi-am închipuit această situație niciodată. Camil făcea parte din peisajul meu și dispariția lui mi se pare că produce o asemenea schimbare în lume, încît privesc uluit în jur. Încerc să-l smulg timpului ireversibil, să-l adun din sutele de mărturii ale memoriei. Au trecut mai bine de patru decenii de cînd îmi lîneam pe coridoarele Liceului Lazăr din București un elev cu chipul înalt al bursierilor de la Sf. Sava, veniți în școala noastră pentru a urma cursurile secției reale. Era un băiat cu neliniștite priviri albastre, îndreptate cu inteligență asupra oamenilor, asupra lucrurilor. Am aflat mult mai tîrziu drama venirii lui pe lume. Tatăl lui murise înainte de nașterea lui Camil, mama curînd după acest eveniment. N-avea rude. Crescuse aproape singur și învățase să se lupte de timpuriu. Lupta a fost partea dăruită lui cu mai multă generozitate. Ce putea face tînărul menit să înfrunte singur urgiile vieții? Se hotărăște să-și facă serviciul militar și rămîne aproape tot timpul în armată, pînă la sfîrșitul războiului. Vedeam din cînd în cînd pe firavul sublocotenent de infanterie. Cînd izbucnește războiul pleacă în primele rînduri. O rafală de mitralieră îl culcă la pămînt pe Piatra Craiului. Dar se înscrisese mai înainte la Facultatea de filozofie din București și ne întîlneam uneori la cursurile și seminariile lui Motru, ale lui Negulescu. Acesta din urmă observase pe auditorul lui din primele bănci. După citirea fiecărei lucrări seminariale, Negulescu întreba: „Ce părere are domnul Camil Petrescu?”

Domnul Camil Petrescu avea totdeauna o părere neașteptată, foarte originală, debitată cu precipitarea minții lui rapide. Dădea câte un articol la *Facla*, la *Rampa* lui Cocea, la *Cronica* lui Argezi. Acești doi maestri au priceput îndată cu cine aveau a face și că tinărul lor colaborator va fi un scriitor despre care se va vorbi odată. Uneori mă duceam să-l văd în odăița lui, pe o stradă din coasta Arsenalului. „Am de gând — îmi spunea el — să scriu o dramă și un sistem filozofic.” A scris multe drame, dar și sistemul lui filozofic, pe care deocamdată nu putem decât să-l reconstituim din mărturiile variate ale operei lui critice și literare. Camil avea o mare consecvență în idei, o voință clară și activă, și nu lăsa nici odată un proiect nerealizat. După război încearcă un început de carieră profesorală și ziaristică la Timișoara. Scotea acolo un ziar de format mic, care-și propunea, printre altele, să învețe românește pe șvabi. În fiecare zi apărea lecția de română pe care Camil o dădea șvabilor, înșirînd întrebări și răspunsuri în două limbi. Într-o zi vine de la Timișoara cu un caiet de versuri de război care îi fac mare impresie lui Lovinescu, prin spontaneitatea și frăgezimea impresiilor, prin inspirația lor atât de umană. *Sburătorul* publică îndată un grup din poemele lui Camil, împreună cu comentariul meu înaintea lor. Așa a apărut atelajul nostru pe arena literară. Mi-a fost dat să supravegheez vechiului tovarăș, comilitonului din anii îndepărtați ai tinereții și să mărturisesc durerea despărțirii de el.

Vă rog să nu-mi cereți un elogiu academic. N-aș avea puterea să-l fac, și lui nu i-ar fi plăcut de loc. Era unul din adversarii cei mai hotărâți ai formelor consacrate. Însușirea principală a lui Camil era legătura directă și absolut sinceră cu oamenii, cu lucrurile, cu situațiile. Scrierile lui sînt pline de atacuri la adresa idealismului vaporos, care așază fantoma lui de neguri între mintea noastră și lucruri. Marea lui inteligență avea nevoie de cunoașterea exactă, precisă. Pe aceasta o cerea observației nemijlocite a lucrurilor concrete, a tuturor lucrurilor. Nu era rostire care să trezească mai mult impaciența lui Camil decât vorba pe care o pronunța uneori indolența sau ușurătatea noastră: „Aceasta n-are nici o importanță”. „Cum, n-are nici o importanță? se revolta Camil. Totul are importanță.” Toate lucrurile, toate întâmplările, toate cuvintele noastre apar în țesătura imensă a realității și se leagă, uneori prin fire nevăzute, de lucrurile, de întâmplările, de cuvintele cele

mai îndepărtate și mai deosebite. Privește bine, deschide ochii mari, fii atent și serios: o lumină nouă, revelatoare, va coborî atunci asupra lumii. Parcă așa ceva vrea să ne spună înțelepciunea lui Camil și din aceste maxime s-a inspirat arta lui literară. Acolo unde un alt scriitor vede materia unei observații de zece cuvinte, Camil descoperă o lume de o bogăție neobișnuită și scrie zece pagini de un mare interes. Agera lui privire scrutează gestul abia schițat, vorba spusă în treacăt, ascultă inflexiunea cea mai delicată a intonațiilor, surprinde înmugurirea unei idei, a unui sentiment, pătrunde în interstii, valorifică cu mare măiestrie detaliul semnificativ. Interesul romanelor lui Camil, al *Ultimei nopți*, al *Patului lui Procust*, stă, printre altele, în ascuțimea și exactitatea investigației lor, oarecum în aventura extraordinară a descoperirii concretului. Niciodată Camil n-a scris numai din închipuire, fără a pune la baza actului literar observația cea mai întinsă și mai minuoasă. Cînd scria *Un om între oameni*, care este un roman istoric, și ajungea să descrie cîmpul lui Eliade sau dealul Filaretului, se ducea la fața locului, îl observa în toate amănuntele și se impregna de atmosfera lui. Redacta în general numeroase fișe de observație, înmulțea în jurul lui documentele iconografice și literare, despuia toate arhivele accesibile, apoi sistematiza întregul material imens, astfel încît în jurul modestei lui mese de lucru se organiza un vast șantier. A visat totdeauna o cameră de lucru cum îi trebuia lui, cu multe ușuri pentru cercetarea de bibliotecă și arhivă. Mai tîrziu, cînd, la vîrsta de șaizeci de ani, a ajuns să-și construiască această cameră, n-a mai putut s-o folosească. Am bănuiala că la originea bolii care l-a ucis stă surmenajul neobișnuitei munci de cercetare pe care scriitorul atât de pasionat de adevărul lucrurilor concrete o punea la baza operei lui.

A fost nu numai unul din scriitorii cei mai veridici, unul din acei care au dus mai departe metodele realismului, dar și unul a cărui pasiune luptătoare nu era mai puțin evidentă. Cineva ar fi putut spune că făcea parte dintre oamenii care nu pot admite niciodată că n-au dreptate. Dar, la urma urmei, de ce să afirmi ceva dacă n-ai de gând să-ți aperi afirmația? Spiritul lui nu era atins niciodată de osteneală, de îndoială. A fost un om bucuros de luptă. L-am văzut adeseori stăpînit de mînie, urmărindu-și adversarii cu perseverență, strîngîndu-i în chinga tare a argumentelor lui. Căci era un om care

credea în rațiune și pe această temelie, mai tare ca grezia, era încredințat cu neștrămutare că lumea poate fi clădită din nou. Toate lucrurile au însemnătate și toate sînt deopotrivă clare dacă izbutești să înlături multele pricini de înșelăciune strecurate în spiritul nostru: superstiția, prejudecata, egoismul, tradițiile ruginite, acele pe care nu le garantează valoarea lor, ci nepăsarea noastră. Cînd întîmpina una din aceste piedici în drumul minții lui, nu ostenea în lucrarea de a-i dovedi absurditatea. Și acest scriitor, atît de activ, atît de harnic, cînd era vorba să strîngă documentele concretului, păstra aceleași însușiri cînd trebuia să ducă pînă la capăt argumentarea lui zdrobitoare. Își redacta cu grijă dovezile, le producea în ordinea lor cea mai bună, le sprijinea unele pe altele, după metoda raționamentului matematic. Cum putea renunța deci la dovada dreptății cauzei lui, cînd el o întemeia pe rațiune? Nimeni nu se poate sustrage evidențelor raționale și siguranța că luminile acestora pot grupa pe oameni a inspirat o parte întinsă a activității lui. Era un om aprins, dîrz, nebiruit, și cerea aceleași calități prietenilor, colegilor lui, pe care îi dorea alături de el, împreună cu el, împotriva tuturor formelor absurde ale vechilor orînduiri.

O părere adeseori reluată de Camil era că în vechea societate intelectualii, adică administratorii rațiunii umane, nu alcătuiau o forță socială numai pentru că nu șiau să se organizeze. De aceea, în revistele sale, în *Săptămîna muncii intelectuale*, în *Cetatea literară*, a tratat numeroase probleme teoretice și practice de organizare a profesiunilor intelectuale și, în primul rînd, a celei scriitoricești. A fost deci unul din publiciștii care au dat un înțeles mai bogat și mai precis termenului de intelectual și a contribuit mai mult la lămurirea rostului acestuia într-o orînduire bazată pe rațiune. Și cum ideile se legau strîns în mintea lui Camil, în timp ce milita pentru drepturile și îndatoririle intelectualului, creația lui literară îl figura în luptele lui. Acesta a fost în definitiv singurul subiect pe care, în întrupări diferite, l-a tratat în romanele, apoi în piesele lui de teatru. Pretutindeni apare aici un intelectual izbîndu-se de prejudecățile, de ostilitatea mediului, luptînd pentru cucerirea fericirii lui, silindu-se către claritate. Cercetînd trecutul, i-a apărut figura unui mare intelectual, devenită exemplară în noile împrejurări ale țării. Și l-a dus astfel pe Bălcescu pe scenă, apoi în romanul *Un om între*

oameni. Există unele asemănări între Bălcescu și Camil: aceeași neîntinare a sufletului, aceeași pornire pasionată și lucidă a firii lor, aceeași hărnicie în cercetare, aceeași dorință de a sta la începutul unei lumi noi. Nici un poet nu-și alege cu indiferență eroul și în portretul acestuia orice scriitor încearcă să se înțeleagă pe sine. Aproximarea aceasta mi s-a părut încă o dată posibilă și într-un rînd i-am spus lui Camil: „Bălcescu ești tu”. Camil a zîmbit surprins și a încercat să se apere: „Nu, nu, Bălcescu ar trebui să fie fiecare dintre noi”.

Evenimentele din toamna anului 1944 nu l-au găsit pe Camil nepregătit. Era un om din popor, unul din acei cărora li se cer jertfele cele mai grele. Era un mare muncitor, cineva care răzbiise cu greutate spre lumină și avea elementele pentru a înțelege pe toți nedreptățiții lumii. A aderat la socialism cu bună-credință, cu hotărîrea de a sluji. Noul regim popular a recunoscut meritele lui. Camil a primit numeroase distincții, a participat la conducerea mai multor instituții, a fost colegul nostru la Academie, dar nu și-a recunoscut niciodată mai multe drepturi decît îndatoriri, îndeplinite mereu cu zelul său pasionat, pînă la frîngerea lui.

Ce om viu a dispărut dintre noi! Nu vom mai sta niciodată sub oțelul privirilor lui și nu ne vom mai lăsa fermecați de delicata înflorire a ființei lui, rămasă neschimbată pînă în anii cînd, pentru alții, începe bătrînețea. Nu ne vom mai bucura de entuziasta, de generoasa lui întîmpinare. Dar vom păstra comoara amintirii lui și vom contribui ca mesajul lui să-și atingă ținta cea mai îndepărtată cînd șirul nostru de oameni se va istovi, dar urmașii noștri vor continua să crească în putere și dreptate, prin lumina operei lui.

[1957]

TINEREȚEA LUI CAMIL

Zilele trecute mi-am luat rămas bun de la Camil Petrescu. Dispărea un om de șaizeci și trei de ani, dar aveam impresia că ne despărțim de un tânăr, și doliul care cobora asupra noastră era deopotrivă cu acela provocat de toate pierderile premature. Impresia aceasta n-a fost numai a vechilor prieteni și colegi, care închideau în inima lor imaginea lui Camil, așa cum le apăruse cu mulți ani înainte. Camil n-a îmbrătrînit niciodată. În sala Academiei, apoi la locul unde va trebui să ridicăm un mausoleu, se adunase o mare mulțime venită pentru a se simți încă o dată în preajma lui. Priveam peste rândurile dese ale amfiteatrului, peste marea de capete, în grădina în care, pînă în vremurile îndepărtate, se vor legăna plopii, se vor topi zăpezile, vor îmbălsăma tufișurile. Vedeam mai mult figuri tinere, pline de mîhnire. Înțelegeam că dispăruse cineva care ocupa în sufletul juvenil al țării un loc asigurat de propria lui tinerețe.

Cînd încetează vîrsta tînăra a omului? Un filozof a spus odată că atunci cînd dispăre posibilitatea de a-ți alege drumul vieții. Pornim, o dată cu intrarea în lume ca ființe autonome, pe un drum cu multe ramificații, putem coti la dreapta sau la stînga. Ne putem întoarce după cîțiva pași, pentru a ne angaja pe o altă cărare. De la un timp, căile laterale se împuținează, dispar, devenim călătorii unui singur drum. Atunci începe bătrînețea. Camil n-a ajuns niciodată la acest punct al călătoriei sale. A înaintat mereu într-o grădină cu zeci de poteci, pe care putea rătăci în voie. Cînd avea douăzeci de

ani se întreba dacă se va consacra studiului sau creației literare. A dat o parte din timpul său și uneia și celeilalte. A lăsat o operă de cugetător și una de scriitor. A fost poet, autor dramatic și romancier, ziarist și polemist, cronicar dramatic, militar și sportiv. Și-a spus părerea în mai toate problemele epocii destul de lungi, pe care a însoțit-o prin comentariul său. Se va ajunge vreodată la publicarea operelor complete ale lui Camil Petrescu? Întreprinderea n-ar fi de loc ușoară, pentru că vor trebui desfundate foarte multe izvoare și editorul unei astfel de publicații va trebui să fie la curent cu nenumăratele evenimente ale epocii prin care a cotit activitatea atît de bogată a scriitorului, înzestrarea lui atît de mobilă, inventivitatea lui nesecată. Nu pot să-mi fac nici o idee precisă deocamdată, dar cred că, din tot ce a scris Camil, partea publicată în volume reprezintă un mic fragment. Ne-ar ajuta să ne facem o idee clară în această privință alcătuirea unei bibliografii, pe care unul dintre nenumărații devotați ai amintirii scriitorului ar putea s-o întreprindă de pe acum. Chiar simpla parcurgere a unei astfel de lucrări ne-ar arăta marea varietate a preocupărilor lui Camil, înaintarea lui pe nenumăratele cărări ale peisajului cultural al vremii sale. Situația aceasta s-a menținut pînă în ultimii lui ani, cînd, după ce publicase atîtea drame, atîtea romane, atîtea culegeri literice, atîtea eseuri, ne mai putea surprinde printr-o poemă eroic-comică, nepregătită de vreo altă scriere anterioară. Nu se poate spune că admirabilul nostru Camil a refuzat specializarea, pentru că a avut, ca poet și teoretician, mai multe specialități. A păstrat însă, pînă la sfîrșitul său, facultatea de a-și alege un alt drum. A rămas deci mereu tînăr. Nu s-a găsit niciodată prizonierul unei singure căi. N-a fost niciodată bătrîn.

Impresia de tinerețe pe care o sprijinea și înfățișarea fizică a lui Camil, înflorită și gracilă pînă tîrziu, provenea și din faptul că în toate operele lui a zugrăvit conflictele unui tînăr cu societatea vremii sale, cu timpul său, cu sine însuși. De la *Suflete tari* la *Jocul ielelor*, la *Ultima noapte* și la *Patul lui Procust*, apare mereu același tip sufletesc, în care tineretul febril, la începutul luptelor vieții, în căutare de sine, s-a recunoscut cu recunoștință pentru scriitorul care-l pricepea atît de bine. Ba chiar în romanul *Un om între oameni*, adică într-o compunere clădită pe temelia faptelor istorice și a docu-

mentului obiectiv, reapare problema esențială a întregii creații a scriitorului, care era în același timp problema lui personală. Împrejurarea nu pare surprinzătoare pentru cine cunoaște biografia încă nescrisă a lui Camil, începuturile lui atât de dificile, experiențele lui inițiale atât de amare. În timpul întregii lui existențe de scriitor, Camil a dus cu sine năluca tinereții sale, și opera lui, clădită cu exactitatea analitică a unui logician, este străbătută de un discret curent liric. Compunând romane obiective, drame cu eroi foarte deosebiți între ei, Camil nu s-a uitat niciodată pe sine, astfel încât, în transparența tuturor dramelor și romanelor sale, cititorul înțrevește o palpitare lirică și autobiografică, ceva ca amintirea experiențelor agonistice ale tînărului rămas nealterat chiar în scriitorul matur de mai târziu. Realitatea acestui curent subteran în opera lui Camil explică atracția exercitată de ea asupra tineretului.

Scriitorul care trăise atât de patetic problemele tinereții sale nu voia de altfel să treacă drept un sentimental. Afișarea sentimentelor personale a fost totdeauna lucrul cel mai greu pentru Camil. Și cu toate că, în multe sale polemici, a vorbit adeseori despre sine și despre greutatea lui, el a făcut-o cu atitudine omului care recunoaște în cazul său o situație generală, tipică pentru o categorie întreagă. Era un om format în disciplina științelor. Spița lui scriitoricească nu se trăgea din tradițiile filologice și retorice ale clasicismului, cît din cultura disciplinelor exacte. Răsfoiesc cărțile lui Camil și mă conving că întreaga lume a figurației sale stilistice i-o pun la îndemînă matematicile, fizica și chimia, cu *paralelele*, cu *diagonalele*, cu *iradiațiile*, cu *nucleele*, cu *cristalele*, cu *triunghiurile*, cu *ciclurile*, cu *egalitățile*, cu *feerile lor siderale*. S-ar spune că poetul a privit totdeauna lumea prin prisma răcitoare a noțiunilor științei. Este în toată poezia lui și, aș spune, în întreaga creație literară a lui Camil un sîmbure de foc, sîmburele aprins al sufletului său agonic și al sensibilității sale extrem de vii, pe care nu-l ghicim însă decît prin mediul rece al inteligenței sale exacte și abstractive. Curioasă și rară îmbinare, vrednică a fi studiată! Această îmbinare alcătuiește rezerva, ținuta mîndră și discretă de care ne-am adus încă o dată aminte în ziua despărțirii.

În ierarhia valorilor lui Camil, și cu o izbitoare deosebire față de alți poeți, inteligența trecea la el înaintea sensibili-

tății, care, de altfel, la acest om cu organizația nervoasă cea mai fină și cea mai mobilă, era foarte mare. Scriitorul a pus însă totdeauna sensibilitatea sa sub controlul intelectului. A dat scrisului său, ca un om de știință, scopurile cunoașterii. Unele din adjectivele care apar mai des sub pana lui sînt *precis* și *exact*, adică acele care exprimă calitățile cerute de el mai cu dinadinsul spiritului său. Afectele sale sînt sau acele legate de viața simțurilor lui atât de agere, sau de inteligența lui curioasă și mirată, pe care o simte mereu *uluită*, alt epitet frecvent și expresiv pentru felul de a fi al acestui scriitor. Există deci o tensiune continuă în opera lui, o încordare care silește pe cititorul său la o atitudine asemănătoare. Niciodată Camil n-a dat semnele vreunei oboseli spirituale, și sfîrșitul său a fost al unui tînăr săgetat.

[1957]

ÎNSEMNAȚI DE CĂLĂTORIE

DUMINICĂ GERMANĂ

Dintr-un jurnal de călătorie

Nici un popor nu dovedește mai mult respect pentru duminică decât germanii. Funcțiunea sărbătorii s-a păstrat la acest popor protestant, dacă nu în întregimea înțelesului ei moral, cel puțin cu toată intensitatea ei primitivă. Pui în mirare pe oricine dacă vorbești cumva de treburile pe care le-ai lăsat pentru duminică. Sînt cu toate acestea avînturi care nu pot fi retezate și lucrări pentru care nu există decât un început. Considerația aceasta nu abate însă pe nici un german. De sîmbătă seara toată lumea, de la lucrătorul de fabrică și pînă la profesorul universitar, întrerupe orice activitate. Dacă luni dimineață ei regăsesc ușor continuitatea, aceasta stă în felul analitic al muncii lor. Germanul integrează, chiar în activitatea literară sau științifică, prin acumularea amănuntului sau urmărind linia unei arhitecturi premeditate. Sînt însă pagini în Taine sau Renan, atît de solidare cu întregul din care fac parte, încît este imposibil de a le gândi altfel realizate decât dintr-o singură respirație. Unitatea melodică a unui *essai* de Taine, observația particulară, pitorescul expresiei, toate acestea sînt fructe ale clipei, lucruri care nu pot fi amînate și găsite a doua oară.

Duminică dimineața oamenii părăsesc patul mai devreme ca oricînd. O preparație înfrigurată are loc în fiecare casă și înaintea prînzului orașele și satele își schimbă între ele locuitorii. Această emigrație de o zi își are fără îndoială explicația în natura peisajului german. Într-o țară alcătuită din cîmpii întinse, monotone, fără umbră și adăpost, o ceată de

oameni care ar porni spre nu știu care loc mai depărtat, ar alcătui un trist convoi. Dacă apoi populația ar fi mai rară, centrele de aglomerație omenească mai îndepărtate între ele, numai puțin s-ar încumeta să plece într-o călătorie care ar lua o zi întreagă. Germania este în cea mai mare parte o țară de dealuri și coline, și comunele sînt așa de apropiate unele de altele încît, privit din vârful unui turn, teritoriul înfățișează în mare densitate complexe de clădiri ale localităților mai vechi alături de șirurile simetrice ale noilor orașe industriale. Un turn se găsește de altfel mai pretutindeni și este plăcerea germanului să-l ia ca țință a excursiei sale și să privească mai apoi de pe balustrada lui, contrastele terenului, bogăția văilor și răsărirea în adevăr minunată a orașului din respirația tăcută a naturii. Simțul acesta pentru perspectivă a fost cu bună dreptate socotit, de către Oswald Spengler, drept unul din semnele distinctive ale omului din Apus.

Dacă una din localitățile unei regiuni se bucură de avantaje pitorești deosebite, devine atunci țința unui adevărat pelerinaj. Așa se întâmplă și cu orașelul universitar în care trăiesc de mai multă vreme. Liniștea din timpul săptămînii este întreruptă duminica de o zarvă, de o agitație care de altfel nu poate supăra. Mulțimea pornită din târguri încă mai mici sau dinspre capitală, nu dă loc niciodată unei îmbulzeli de masă. M-am întrebat mereu care să fie secretul acestei animații care coboară peste oraș cu delicatețea guralivă a unui cîrd de păsări călătoare. Germanul se grupează cu naturalețe și resemnare în rînduri regulate. La Universitatea din Viena întreaga studențime își dă întâlnire simbăță, la ora prînzului, sub arcadele curții interioare. Ești puțin surprins să vezi cum cîteva sute de oameni găsesc mijlocul să umble într-un spațiu restrîns fără să se amestece. Urmează o lungă defilare circulară de perechi în jurul nobilei grădini din curtea Universității. Această festivitate tradițională se sfîrșește simplu. Toată lumea se răspîndește după ce s-a plimbat astfel vreme de un ceas. E aici un caracter care îmi scapă. Plăcerea aceasta fără excitare mărturisesc că mă minunează.

Așa și în localitatea universitară de care vorbesc. Dinspre gară se îndreaptă către oraș companii de oameni tineri, băieți și fete. În tovarășii mai intime vezi cîte un cîntăreț în costumul muntenilor. Fără nici o îndoială de sine omenirea asta își permite să fie humoristică în ochii celor care îi pri-

vesc. Panglicile ghitarelor flutură și cei care se iubesc se țin înlăntuiți de după mijloc !

Alteori manifestațiile acestea sînt de un stil mai înalt. Adevseam am fost răpit către ferestre de un cîntec care răsuna la ora încă rece și umbroasă a dimineții. Am văzut șiruri strînse înaintînd într-un pas hotărît, cîntăreți cu privirile serioase înțînînd un imn adresat Naturii și Vieții. Porneau de bună seamă către un loc mai îndepărtat, poate către una din acele înălțimi unde ascultă neclintită căprioara. Urmăream multă vreme discantul vocilor bărbătești, ritmul pașilor porniți către cucerirea unui suș greu. Acolo, în pîlpîirea de splendoare a primelor ore din zi, se întîmplă în fiecare suflet inițierea botezului :

*„Die Geisterwelt ist nicht verschlossen ;
Dein Sinn ist zu, dein Herz ist tot !
Auf, bade, Schüler, unverdrossen
Die ird'sche Brust im Morgenrot !“*

*(Lumea spiritelor nu e închisă ;
Simțul tău e închis, inima ta e moartă !
Ridică-te și scaldă-ți neobosit, școlare,
Pieptul pămîntesc în auroră !)*

Goethe, Faust, I.

Este poate unul din semnele distinctive ale culturii germane nevoia de a cunoaște ultimele realități, „germenii“, „aeonii“. În *Faust* trebuința aceasta evoluează dramatic de la magie către încrederea reconfortantă în productivitatea sufletului omenesc. În toate grupările tinerești care pornesc astăzi în natură, cu o seriozitate religioasă, se multiplică spiritul pe care Goethe l-a dăruit lumii. Vizitatorii străini în Elveția urcă munții dintr-un interes diletant. Aici mi-a vorbit totdeauna un alt glas. Este un eroism în aceste elite pe care trebuie să-l trăiești la fața locului pentru a-l înțelege.

Dar chiar în lumea modestă venită aici pentru ziua de duminică există o atitudine morală conștientă ; ideea că atingerea omului cu natura nu este numai un exercițiu sportiv, o plăcere igienică și onestă, ci un oficiu mai însemnat. De aici marșul silitor și tăcut către țința hotărîtă. Itinerariul nu se modifică după capriciul potecilor sau după seducția pîrșurilor, pentru că nu este vorba de a rătăci la voia întîmplării și

a te lăsa furat de amintiri. Drumul este studiat de mai înainte, discutat de specialiști, însemnat pe hartă și executat cu strictețe, pentru că orice clipă risipită în zadar întîrzie și abate cîștigul pozitiv care se urmărește. Pelerinii duminicali străbat astfel orașul ca și cum s-ar îndrepta către o importantă ocupație și zarva lor are ceva din armonia oamenilor la muncă. Grupuri de cîte douăzeci și treizeci se încrucișează la răspîntii, urcă în pas grăbit strada principală sau dispar deodată sub meterezele castelului. Atmosfera este plină de ecouri și sub unele bolți sunetele îndepărtate se unifică muzical, amintind în același timp singurătatea străveche a orașului și fierberea sa din ziua duminicii. Nici un izvor tămăduitor nu atrage această mulțime, ci numai cele cîteva poziții predominante de unde se pot vedea două brațe liniștite de apă strîngînd buchetul in-sulei cu platani.

Ce felurite sînt toate acestea de „tristețea duminicală” despre care se vorbește în lirica flamandă! O națiune catolică se trezește duminică dimineața sub amenințările zilei de apoi — acea zi de minie — și în așteptarea grației pe care cerul o poate refuza muritorilor, gîndurile sînt îndreptate către un sever și dureros control de sine. În plictiseala laică din poeziile lui Rodenbach vorbește aceeași neliniște a omului care știe că în combinația destinului nostru se amestecă veșnic un element lugubru. Cu totul alta este duminica germană.

[1925]

IMAGINI ITALIENE

VENETIA

Există locuri comune ale peisajului, după cum există locuri comune ale dicționarului. După aceste întipăriri confortabile, Venetia este o „cetate a morții”. Eminescu, care nu călătorise niciodată la Venetia, dar preluase locul comun care o privește de la poetul de-a treia mînă Gaetano Cerri, silește încă atitudinea românilor care debarcă acolo în niște calapoade care nu i se potrivesc întocmai. În locul unei cetăți moarte, e drept însă că nu regăsim o cetate propriu-zis vie, dacă înțelegem să rezervăm acest atribut orașelor a căror viață se țese sub ochii noștri din sutele de relații ale activității publice și private.

În Palatul Public al Sienei există fresca lui Ambrogio Lorenzetti care, potrivit gustului alegoric al timpului, înfățișează viața citadină sub oblăduirea unei bune stăpîniri. Într-o împletire sugestivă de motive, fresca ne arată cum meșterii înalță case, cum negustorii își mîină asinii încărcăți cu mărfuri, în timp ce profesorul împarte învățătura sa ucenicilor adunați să-l asculte și străzile sînt pline de bărbați și femei îndreptîndu-se deopotrivă către ținta cotidiană a existenței. Această activitate, această însuflețire temperată sînt ale păcii. Viața este asigurată într-un astfel de cadru al muncii și creației și viitorul se pregătește fericit, după cum arată silueta matroanei gravide prinsă în lanțul femeilor din primul plan al tabloului.

Venetia este departe de a ne da impresia acestei vieți sincere și nemijlocite, în care armonia generală se țese din aspi-

rația particulară a fiecărui ins. Detaliile practice sînt în Veneția o excepție pitorească, revenind în tematica generală a orașului cu un accent paradoxal pentru care nu există analogie într-un alt oraș al lumii. Cîte o corabie neagră, ca un sarcofag plutitor, descărcînd în etajul inferior al clădirilor înălțate din apă provizia trebuincioasă de cărbuni sau zvîrlind pe cheiul halelor de pe Canal Grande mormanele de fructe și legume, nu îndreaptă mintea către nevoile practice și reale care sînt vehiculate în chipul acesta, ci o opresc la contemplarea grațioasei linii a îmbarcației, a salturilor ei ușoare și ritmice, a culorilor proaspete și variate care în atmosfera împregnată a cetății capătă o strălucire unică. Faptul că orașul are nevoie de căldură și hrană dobîndește în această orientare estetică a atenției forma unei constatări cu totul paradoxale.

Este drept că Veneția dezvoltă o activitate comercială neasemănată. În strîmtele ulițe ale Merceriei și în jurul Puntei Rialto, negoțurile se îngrămădesc într-un număr și cu o densitate care lasă nedezlegată întrebarea cum se face că în realitate ele nu se sufocă unele pe altele. La drept vorbind, însă, întrebarea ne-o punem mai puțin, pentru că în neuitatele după-amiezi în care valul mereu izvorîtor al lumii ne împinge la rătăcirii îndelungi, din Piața Sfîntului Marcu, dincolo de Santa Fosca, și pînă în proximitatea gării, urechea și ochiul, mirosul și gustul, toate simțurile sînt solicitate fără cruțare de vitrinele scăpărînd din pietre prețioase, stofe și broderii, de aerul cu slabe adieri în care s-au topit laolaltă aroma cafelei, a vinului și a tabacului, de muzicalul tumult unanim care ajunge să altoiască, în cele din urmă, pe conștiința noastră asurzită și crepusculară, grefa unei noi conștiințe lucide, aprinsă pentru vînațoarea plăcerii.

Veneția este un exemplu unic în lume de felul în care viața poate fi ridicată în planul artei și transformată în iluzie. Lucrul valorează mai întîi pentru arhitectura ei, care n-a format niciodată o școală și n-a găsit nicicînd imitatori, fiind concepută în realitate în vederea acelei asociații decorative între piatră și apă, care nu se mai putea repeta și aiurea. Arhitectura Veneției este prima manifestare a acelui spirit estetic venețian, care se dezvoltă fără considerație pentru nevoile sincere ale vieții. Astfel, din cele două componente genetice ale oricărui stil arhitectonic, utilitatea și decorația, aceasta din urmă a căpătat în Veneția o supremație indiscutabilă. Pala-

tele Veneției nu mai pot fi deci diferențiate după scopul primordial căruia ele vor fi fost destinate. Particulare și publice, ele sînt unificate într-o aparență din care motivul diferențierii lor după scopul util a fost eliminat, toate deopotrivă devenind pure și oarecum inutile combinații decorative. Dacă arhitectura a putut deveni vreodată o artă pentru artă, lucrul nu s-a întîmplat decît în Veneția.

Am spus că arhitectura venețiană a fost gîndită în vederea asociației dintre piatră și apă. Nici un element al fațadei împodobite nu înaintază din planul ei și nu se răsfrînge ca o pată fără formă în apa care scaldă temeliiile palatului și nici nu împiedică răsfrîngerea părților superioare ale clădirii, care se poate oglindi astfel de sus pînă jos, obținînd o imagine neturburată. Șirul coloanelor subțiri, ogivele, rosacele cu nervuri fine completează o fațadă în care liniile sînt în total mai izbitoare decît planurile și pe care apa o primește ca o limpede imagine bine articulată. Toate palatele Veneției sînt dublate astfel cu icoana lor din apă și șirul lor împodobit se însoțește neconținut cu fantoma lor răsturnată în unde.

Veneția este o cetate a iluziei. Carnavalul a fost aci, din secole îndepărtate, una din sărbătorile preferate ale poporului și patricienilor. Și, după cum oamenii au simțit o plăcere caracteristică să-și ascundă chipul sub mască, tot astfel locuințele lor au fost gîndite pentru a acoperi viața adevărată trăită înlăuntru. De aceea călătorul trăiește dezlegarea unei enigme cînd, înconjurînd de pildă Palatul Dogilor, contemplă după magnificența fațadei sinistrua Punte a suspinelor și umede de închisori cufundate sub apă. Pentru a ascunde violența existențelor adăpostite acolo, era fără îndoială nevoie de farmecul și fastul fațadelor imaculate. Palatele Veneției nu vor fi prin urmare locuri de apărare. Intrarea lor primitoare, întreaga delicatețe a aparenței lor n-are nevoie de pavăza forței, pentru că venețienii au descoperit pentru a se apăra arma mai bună a perfidiei, pe care, printre atîtea din detaliile istorice păstrate în Muzeul civil, o regăsim în forma prefăcutei cărți de rugăciune în care Dogele Cornaro ascundea pumnalul, de care s-ar fi putut să aibă nevoie chiar în clipele în care își practica devoțiunile. Pumnalul ascuns în cartea de rugăciune era o subtilă invenție a acelei epoci dominată de geniul perfidiei.

Iluzia ia în Veneția și forma feeriei. Cînd privești într-o oră a dimineților însoțite bazilica Sfîntului Marcu, cupolele ei

aurite, mozaicurile frontonului scăldate de asemeni în aur, coloanele din scumpe pietre colorate, înțelegi că aci a vegheat o intenție constructivă fabuloasă. Prin această poartă deschisă către Orient vor fi intrat basmele povestind de vreun călător, de vreun fiu de împărat, care, pornind pe drumuri îndepărtate, va fi aflat un palat făcut numai din aur și din pietre prețioase. Constructorii bazei Sfântului Marcu au vrut să dea un trup aievea închipuirilor feerice ale basmelor. Din felurile moduri ale sublimului, palatele Florenței au dezvoltat sublimul forței, în timp ce barocul roman a speculat ideea festivității, dar numai arhitectura Veneției a izbutit să obțină expresia feericului.

Psihologia feericului nu poate fi studiată decât în Veneția. Feericul ni se revelează acolo mai întâi ca o aglomerare de necrezut de materiale prețioase. Profunzimea de aur, de marmură, de porfir, de jasp, de ivoriu, de eben este primul element al impresiei feerice. Sublimitatea tratată cu minuție este al doilea element al feeriei, și astfel în plimbările noastre, ochiul contemplă cu uimire colonada Palatului Dogilor, unde puterea nescăpată a invenției variază detaliile de la capitel la capitel sau mozaicul pavajului interior al bazei, unde forma, culoarea și dispoziția incrustațiilor se deosebesc cu fiecare poligon. Mozaicul are de altfel o întrebuintare mai generală în Veneția, pentru că minuția sa savantă și aplicată face din el unul din mijloacele cele mai proprii de exprimare ale feericului. Din această lungă practică a feericului s-au dezvoltat în Veneția industriile ei specifice, ale cizelatului, ale broderiei și ale sticlăriei, tot atâtea arte în care inexpressivitatea sau rigiditatea materialelor sînt înmădiate și făcute elocvente ca prin minune și prin puterea unei imaginații plătore. Se poate spune astfel că artele minore ale Veneției analizează feeria cadrului ei general și izolează cu multă forță unul din elementele lui alcătuitoare, și anume virtuozitatea care istovește detaliul.

Se înțelege din toate acestea care poate fi sentimentul de sine al călătorului care întîrzie în Veneția. Azvîrlind ancora neconținut în iluzie, călătorul încearcă în Veneția fericirea de a se simți eliberat de condițiile realului, dar și amenințarea de a pierde de sub picioare terenul solid al oricărei certitudini. Intuiția artiștilor a simțit uneori aceasta. Thomas Mann a putut așeza deci în cadrul Veneției povestirea dureroasă a des-

compunerii unei personalități, a bravului și onestului său Gustav Aschenbach din nuvela *Moartea în Veneția*. Farmecul primejdios al Veneției face astfel parte din categoria voluptăților interzise. Călătorul se poate simți ispitit de el. El nu resimte însă niciodată acea împăcare cu sine în plăcere pe care ne-o însușă etapele cele mai fericite ale călătoriilor noastre, acelea în care am dori să ne trăim viața pînă la sfîrșitul ei.

APUS PE ADRIATICA

Populația de copii a Veneției este cu totul uimitoare. Strînsă în ulițele înguste și comprimată de forfota fără pereche a acestei cetăți, ea pare cu atât mai densă. Un grup de copii se găsește pretutindeni. În cartierul popular din insula Giudecca, apariția lor are ceva halucinatoriu, așa cum fi regăsim la o cotitură bruscă a străzii, irumpînd dintr-un gang, pitiți pe o punte, ca într-o adevărată multiplicare instantanee. Sărăcicioasa viață de familie a cartierelor venețiene, soarele puternic, veselia străzilor trimite sau cheamă afară pe toți acești copii. În lunile de vară, vaporetele care fac cursa către micile insule din apropiere fi încarcă deopotrivă, pentru a-i lăsa o zi întreagă pe plajă.

Ne întoarcem acum de la Chioggia și la fiecare stație a vaporului încărcăm cîte un nou transport de copii, pentru a-i înapoia în Veneția. Coverta devine neîncăpătoare. Stăm strînși între grupuri compacte, supravegheate de vreun frate sau o soră mai mare. Prin fața noastră defilează țărmlul șirului de insule, succedîndu-se la mici intervale: Pellestrina, Malamocco, Lido. Așezarea Veneției se repetă aci într-o copie neizbutită și mizerabilă. Casele stau cufundate și aci cu temeliile în apă, dar undele liniștite nu primesc răsfrîngerea feerică a palatelor de marmură. Umezeala urcă în schimb pe sub tenaciua zugrăvită cu galben, cu roșu sau cu verde și desemnează figuri fantastice, o floră mucedă și leproasă. Moartea care amenință Veneția începe din aceste periferii lacustre. Sub coasa ei au început să cadă străzile deșerte, cheiurile încăr-

cate de gunoaie. Ne îndreptăm deci privirile către întinsurile salubre ale mării. E ora amurgului care ia pe Adriatica o înfățișare neuitată. Nu regăsim nicidecum zarea tragică și incandescentă care i-a inspirat poetului nostru versul cunoscut :

„Apusul își întoarce cirezile prin sînge.”

Acest apus este al cerului nostru. Aci e altceva. O intensă răsfrîngere aurie a inundat deodată întreaga atmosferă. Plutim într-o revărsare de aur, într-o baie de raze căldute care poleiește întreaga suprafață a mării, înecînd liniile palatelor din zare. Fiecare picătură de apă a văzduhului saturat a topit în sine o picătură din aliajul unanim și privirile deslușesc cu greu drumul vaporului, care înaintează acum într-o glorie delicată și paradisiacă.

În vremea aceasta vaporul se apropie de coasta micii insule San Servolo. O plantație deasă de chiparoși a strîns între ramurile ei întunericul gata să izbucnească îndată ce iradiația amurgului se va istovi. Undele se umbresc de asemenea în apropierea țărmului și luntrea care le desparte, înaintînd către mal, pare a se reculege vîslind către această insulă a nopții și a tainei. Dar în aceeași clipă, copiii care ne întovăresc pe vapor par a fi cuprinși de o veselă agitație, pe care nu ne-o lămurim. Zeci de batiste încep să fluture cu prietenie către insula San Servolo, saluturi și exclamații sînt trimise în văzduhul care le înghite îndată, în timp ce cîteva brațe se silesc să răspundă din desișul nemișcat al chiparoșilor. Pe insula San Servolo se găsește un spital de nebuni și în fiecare zi, în această oră a amurgului, nebunii și copiii schimbă saluturi însuflețite și cordiale, pe cînd vaporul se mistuie în aureola apusului pe Adriatica.

IL SANTO

În curțile interioare ale Mănăstirii Sfântului Anton din Padova, Il Santo, cum îi spun localnicii, care îl recunosc al lor, viața se scurge liniștită și cucernică. Aceste întinse pătrate de verdeață, mărginite de colonade reci și sonore, răspundesc un farmec rafinat și compus. O curte interioară este în adevăr un loc al naturii și al artei, cu înțelesuri și înfriruri împerecheate și contrarii. Pătratul de verdeață îndoit cu acel al cerului întregesc o icoană tăiată în nesfârșitul naturii, capabilă în același timp să dilate și să mărginească. Zborul tremurat al sufletului către profunzimile azurului este prins și stilizat de laturile pătratului făcut din arcuri și bolți. Gestul de evadare al spiritului se însoțește astfel cu mișcarea lui de concentrare și țarmurire. Curțile interioare ale mănăstirilor italiene îmi par a fi cu adevărat niște simboluri ale vieții religioase, făcută din reverie și disciplină, din avânt și măsură a sufletului, din pornirea lui de a se pierde în energia infinită a Divinității și din aceea de a se păstra mărginit și individual, pentru a aduce o închinare cu atât mai smerită Părintelui ceresc al lumii.

Am petrecut mai multe ceasuri în curțile interioare ale Mănăstirii Sfântului Anton, bucurându-ne de răcoarea ciștigată asupra arșiței orașului. Frământăm acum impresiile trăite înăuntrul, pe lespedele bisericii. Amintirea Sfântului Anton menține întreagă și proaspătă imensa construcție de coloane și cupole. Reparațiile se urmează aproape tot anul și mai în toate colțurile. Și astfel vechimea locașului, animat de mulți-

mea închinătorilor și a meșterilor care îl ridică neconținut, provoacă impresia concretă a continuității în spirit și materie a unei organizații de șapte ori centenare. Credincioșii localnici nu pot resimți totdeauna aceasta și neluând seama la întregul care se țese neîncetat, refăcându-se din el însuși, merg țință către umbratul loc de sub colonadă, în fața grilajului unei mici capele mai ferite, unde rugăciunea lor va fi mai bine ascultată. Trecem printre șirurile lor și privim galea de figuri a publicului catolic, fizionomia înlăcrămată a bătrânei care spune cu șoapte mari vechea ei rugăciune latinească, chipul îngrijorător al muncitorului, al doamnei elegante și dezolate, al domnului corect și grav, care nu se știe dacă nu împlinește acum un oficiu al onestității lui civile.

Dar ne abatem privirile de la chipurile oamenilor, pentru a urmări pe acele ale artei. Imaginile tăiate în marmură de mai mulți meșteri ai veacului al XVI-lea, printre care cele ale lui Lombardo și Sansovino, așezate în jurul mormântului votiv al Sfântului, îmi readuc în față faptele-i minunate de taumaturg. Înfățișat îndeobște cu copilul Isus în brațe, amintirea Sfântului vine către noi încununată cu toată blândețea franciscană a ordinului său. Dar minunatele reliefuri sculptate de Lombardo și Sansovino povestesc mai mult, despre întâmplările eroice și pioase ale Sfântului, despre dreptatea și puterea credinței lui. Tot atâtea întâmplări în care copilul revine, chiar în afară de înțelesul direct al scenei, dar ca o trimitere către înțelesul ei simbolic și spiritual. Copilul l-a însoțit totdeauna pe Anton în spirit și l-a ajutat de mai multe ori în minunile lui. Se găsea astfel în Ferrara, când Anton a făcut pe pruncul femeii acuzată cu nedreptate de bărbatul ei, să mărturisească nevinovăția mamei. Copilul s-a ridicat de la sînul doicii și a început să vorbească, pronunțând numele tatălui neîncercător. Cuvîntul revelator al pruncului era un răspuns prietenesc la întrebarea arzătoare a Sfântului, amic el însuși al Pruncului ceresc. Prietenia copiilor, despre care vorbesc mai toate reliefurile lui Lombardo și Sansovino, se desface astfel din trunchiul verde al naturismului franciscan, ca o ramură deosebit de înflorită și parfumată.

Comunitatea cu natura cea mai umilă, chiar cu cea subumană, este de altfel reprezentată în viața lui Anton, ca și în aceea a lui Francisc. Iată asinul înfometat care refuză sacul cu grăunțe pentru a îngenunchea în fața cuminecăturii. Iată

apoi peștii săltându-se din apă pentru a asculta cuvântul lui Anton, după cum păsările ascultaseră predica lui Francisc. Momentul e celebrat nu numai de sculptorii decorativi ai capelei sarcofagului, dar și de Veronese, în tabloul renumit pe care-l adăpostește astăzi Galeria Borghese. Nici sculptorii, nici pictorii n-au fost însă interpreții fideli ai subiectului lor. Maniera antichizantă a lui Lombardo și Sansovino, ca și fastul venețian al lui Veronese, se situează în alt plan decât acel al pietății franciscane, plină de o poezie naivă și ferventă. Anton n-a avut astfel norocul întemeietorului ordinului, care a aflat în Giotto pe evocatorul genial al minunatei lui întâmplări. Privim deci mai departe frumoasele reliefuri ale veacului al XVI-lea, resemnați a nu găsi în ele duhul propriu al lui Anton. Într-o plastică neîntrecută, cu mari gesturi dramatice, reliefurile ne înfățișează pe rând momentele în care Sfântul a risipit minunile vindecărilor și învierilor lui.

El continuă să le acorde încă acelora care vin să se închine mormântului său. Se îmbulzește aci o viață plină de freamăt. Nu voi uita niciodată cristația atîtor mîini agățate de marmura rece a sarcofagului. Septicentenarul morții lui Anton a adus o mulțime neobișnuită de oameni mînați de mijeala unei speranțe sau de jubilarea unei recunoștințe. În jurul sarcofagului s-au adunat obiectele cele mai eteroclite, daruri votive, flori și coroane, cîrje ale unei neputințe învinse, monstruoase proteze ortopedice, atestate povestind minunea trăită de credincioșii dăruiți fie cu sănătate, fie cu un alt noroc oarecare. Lămurim apoi fotografii de copii scăpați prin intercesiunea Sfîntului de la o moarte sigură și pe care pietatea părinților i-a îmbrăcat pentru ocazia fotografierii în costumul franciscanilor, după cum miliarismul părinților din alte țări își costumează copiii cu hainele, socotite hazlii și drăgălașe pentru ei, ale ofițerilor. Gustul acestui omagiu fervent este mai degrabă îndoios. Momentul nu este însă al ironiei. Zeci de brațe în jurul nostru se întind către marmura sarcofagului, dezlegînd pentru o clipă marele suspin de iubire și durere, pe care orice suflet îl regăsește pururi nemîngîiat în sine.

Din biserică ne strecurăm în una din curțile interioare ale mănăstirii, unde meditația noastră se urmează acum. Este ora vecerniei, pe care toate clopotele orașului o anunță într-un ritm contrapunctat de dăngănituri grave, de semnale înalte și mai scurte. Diferențiate după depărtare și intensitate, sune-

tele acestei complexe armonii se situează în planuri succesive și construiesc pentru noi o arhitectură savantă. Un dangăt care se sparge lîngă noi e ca o cupolă apărută brusc la o cotitură a drumului. O succesiune rapidă de sunete alarmate e ca scunda colonadă a unui etaj înalt. Sunetele apropiate alcătuiesc oarecum fațada edificiului închipuit, pe cînd cele mai depărtate îi dau corp și adîncime. Cînd în sfîrșit clopotele încetează, intră în scenă murmurul pierdut al orașului, ca fundul peisajului din care se desprinde construcția sonoră, proiectată de noi în spațiu și contemplată cu încîntare.

MOARTEA ÎN RAVENNA

Veneția n-a murit. Ciudata ei însuflețire, existența ei fantomatică filtrează încă în suflete otrava iluziei și a remușcării. Moartă cu adevărat este numai Ravenna. Frumosul titlu al volumului lui Nichifor Crainic, *Țara de peste veac*, se potrivește Ravennei cum nu se poate mai bine. Ravenna este o adevărată „țară de peste veac”. Mișcarea vieții s-a suspendat aci într-o clipă a imobilității eterne. Nimic nu se schimbă și nu se mai mișcă în Ravenna. Această cetate care a încetat să trăiască acum câteva sute de ani, vorbește călătorului numai prin amintirea morților ei iluștri. Mausolee și morminte, al Gallei Placida, al lui Teodoric, al lui Dante, sînt printre etapele de căpetenie ale contemplației în Ravenna. Gîndul se îndreaptă către moarte ca înspre întrebarea pe care o trezește oricare din înfățișările acestui oraș. Însăși natura care îl înconjoară pare a fi ajuns la acea stare de decrepitudine care precedă moartea. Joasele șesuri împregnate lasă loc liber privirilor care se întind în zare, în timp ce urechea culege vuietul zadarnic al mării apropiate. Există totuși o pădure în apropierea Ravennei. Este renumita *pineta*, pădurea altădată măreață, de pini, care i se părea lui Dante că ține basul în veselul concert al păsărilor adăpostite în ramurile ei. Pineta s-a rărit astăzi cu totul și prin poienele ei bătrîne, printre ramurile ei smulse și aplecate cu jale, vîntul sărat al mării găsește cu ușurință calea cetății. Valul vizitatorilor ocolește însă Ravenna, respectuos parcă în fața morții și a liniștei care nu trebuiesc turburate. Trecem astfel tăcuți pe străzile calcinate

și pustii, căutînd în această oră a amiezii zona de umbră subțiată lîngă zidurile care par a nu mai adăposti pe nimeni. De cîteva zile suflă cumplit vîntul de sud. Subtila lui flacără ne ajunge fără încetare. Dar în camera hotelului unde ne refugiem în fiecare după-amiază, pentru a petrece ceasuri de adîncă extenuare, numai țințării, plaga acestor regiuni mlăștinoase, par a fi atinși de o recrudescență de vitalitate. Țiuitul lor blestemat se zvonește brusc din întunericul sufocant al încăperii și se întărește deodată lîngă urechea noastră, și anume chiar în clipa cînd somnul voia parcă să ne elibereze de chinul acestor sieste bolnave.

Moartea Ravennei este însă deosebită de moartea altor așezări mai vechi. Așa de pildă moartea forului roman trezește ideea unui loc al civilizației omenеști din care s-a retras sufletul care îl susținea altădată. Căderea în ruină a forului roman alcătuiește oarecum produsul unei morți naturale. Ravenna n-are însă nici o ruină. Vechile ei biserici se bucură încă de o anumită prosperitate. Sufletul vechii Ravenne este încă viu, dar el trăiește acea existență de *peste veac* care a prezidat construcția ei în veacurile bizantine. Am spune astfel că moartea Ravennei este realizarea unui fel de idee imanență.

Plimbările noastre ne poartă deci de la S. Apollinare in Classe, la San Vitale și la S. Apollinare Nuovo, pentru a admira mozaicurile care atrag aci pe cei mai mulți vizitatori. Aceste lucrări de o artă minuțioasă și împodobită, datînd în cea mai mare parte din veacul al VI-lea, păstrează încă o mare frăgezime. Timpul n-a izbutit să șteargă contururile, nici să vestejească sau să întunece verdele lor proaspăt, aurul lor strălucitor. Dar în această lungă fidelitate a materialelor s-a întrupat o inspirație care țintește dincolo de mobilitatea și relativitatea vieții, către eternitatea și absolutul morții. Iată pe Sfîntul Apollinare, iată pe Theodora și pe Justinian, iată șirul Martirilor și al Fecioarelor, repetînd cu o consecvență care nu conchide și nu se ascute în nici un efect final, același tip și aceeași atitudine. Nici o expresie a figurilor, nici un gest, nici o relație între persoane. Imobilitatea lor abstractă nu este din această lume.

Ravenna a ascultat pînă la urmă marea lecție a artei sale. Retrasă din frămîntările istoriei, care o înălțase în două rînduri la situația unei capitale, a imperiului lui Teodoric și a exarhatului lui Justinian, potolindu-se din luptele lăuntrice

ale evului-mediu, ea se văzu izolată chiar de elementul naturii, care îi aducea altădată rangul și prosperitatea. Aluviunile care nu încetară să se depună în veacurile mai apropiate, îndepărtară undele mării care îi mângâiau în trecut temeliiile turnurilor și parapetelor.

Ce impresie de eliberare am avut într-acestea, când rătăcind prin micile săli ale muzeului dantesc, clădit alături de mormântul poetului, am descoperit bustul lui Cane de la Scala, podestatul Veronei și gazda lui Dante, mai înainte ca acesta să fi găsit ospitalitatea lui Da Polenta în Ravenna. În starea de spirit pe care Ravenna o transmite, câtă prietenie și încredere ne-a insuflat figura cavalerului, care, de sub viziera lui ridicată, ne zîmbește cu privirile încărcate de înțeles.

CETATE ȘI NATURA

Privit în lunile verii dintr-un loc înalt, Bucureștiul apare ca o masă de verdeață, din care răsar acoperișuri sau fațade ale vreunui etaj superior. Se pare că întreg orașul, cu străzile și piețele lui, a fost tăiat în desişul unor plantații străvechi. Străinii care ne-au vizitat au admirat totdeauna în București această permanentă tovarășie cu naura, care dă capitalei noastre un farmec tihnit și reparator. Umbra unui copac sau a unei bolți de vie este un element al gospodăriei, pe care românul îl prețuiește mai mult și a cărui lipsă el o resimte cu mai multă părere de rău. O masă bine umbrită, pentru adunările prietenești de după-amiază sau pentru prilejul celor două ospătări ale zilei, face parte din concepția românească despre tihnă și confort.

Această structură generală a Bucureștiului, dar și a tuturor orașelor românești, ilustrează cu încă un aspect lipsa evului-mediu apusean din istoria noastră. Prin vegetația lor, orașele românești se continuă în câmpia sau pădurea înconjurătoare. Se poate spune astfel că orașele noastre sînt deschise și că raportul lor cu natura este de cea mai apropiată familiaritate. Contrastul dintre oraș și natură nu este resimțit de noi niciodată și de aceea toate acele lamentații ale unei pedagogii sociale importante, care deplîng pentru români lipsa moravurilor care îi scot pe apuseni în natură, sînt în ce ne privește lipsite de orice înțeles. De ce ar îmbrăca românul haina excursionistului german, cînd din propria lui curte sau din vecinătățile ei, adierea plină de frăgezime a copacilor răs-

punde fără nici o osteneală dorinței lui permanente? Românul nu caută natura, nu din pricina că iubirea pentru ea îi lipsește, dar pentru că în cel privește o dorință veșnic trează este neconținut satisfăcută, fără nici o osteneală din partea lui.

Mă gândesc la toate acestea, colindând prin aceste orașe ale Italiei, unde iubirea lumii vechi mă poartă de câteva săptămîni. Orașele medievale ale Italiei înfățișează un alt tip al legăturii dintre cetate și natură. Gîndite mai întîi ca locuri de apărare, ideea aceasta continuă să explice structura lor. Florența, Siena, San Gimignano, Perugia, Assisi, mai toate vechile orașe ale Toscanei și Umbriei, opun masa lor de piatră naturii unduioase din preajmă. Este chiar de mirare cum evoluția acestor orașe n-a izbutit să introducă între zidurile lor ceva din fluxul naturii înconjurătoare, care se oprește într-un avînt retezat în fața vechilor lor porți de apărare. S-ar spune că o dată cu iarba, cu florile și copacii, vechii florentini sau sienezi se temeau să nu între și dușmanii înarmați ai cetății. Această temere conformează și astăzi în Italia raportul dintre natură și cetate. Contrastul lor este evident, dar tocmai el alcătuiește acel farmec care lipsește orașelor noastre, compensîndu-l pe acela care se poate găsi în ele.

Atingerea cetății cu natura alcătuiește în atîtea locuri ale Italiei o adevărată încălecare violentă, pe care sufletul o resimte cu o rară intensitate. Edilii mai apropiați au favorizat de altfel impresia, și anume în două feluri, care rămîn tipice: fie deschizînd orașului o perspectivă asupra naturii, fie situînd în natură un loc de priveliște asupra miraculoasei înfloriri de piatră a orașului. În primul fel lucrează parapetele grădinii Lizza din Siena sau acea terasă înaltă a Perugiei, unde Carducci a simțit înălțîndu-se în sine strofele poemei *Canto dell'Amore*. În al doilea fel lucrează însă perspectiva asupra Florenței, degustată pe înălțimea de la San Miniato.

Privind de pe Lizza colinele Sienei și înconjurimea lor, ochiul descoperă și o altă caracteristică a orașelor italiene, și anume lipsa lor de periferie, de mahala în înțelesul nostru, lipsa acelor așezări incerte, în care locuințele omenești se învecinează cu terenuri inculte sau insalubre. Despărțirea dintre cetate și natură este aci atît de radicală, încît între ele nu mai încap acele vagi înjghebări urbane, care compromit adeseori impresia pe care o primim chiar de la unele din cele

mai îngrijite orașe ale Apusului. Vechile cetăți medievale ale Italiei nu ne pricinuiesc niciodată această deziluzie.

Stam la San Miniato, bucurîndu-ne de o clipă rară, în amurgul încărcat de duhul amar al chiparosilor. Orașul se profilează cu înmiile lui ziduri, peste care se înalță domitoare cupolele domului și crenelurile vechiului palat al Senioriei. În fund, colinele dimpotrivă, cu unduirile lor prelungi, întregesc tabloul. Este o clipă de perplexitate, cînd în acest dulce și pașnic farmec al naturii, ochiul descoperă încă o dată vechiul oraș de piatră, ciudatul cuib al luptei și împotrivirii.

AURORA ȘI CREPUSCULUL

Grija faraonilor de a-și întocmi un loc al odihnei eterne, deopotrivă cu strălucirea lor în viață, n-a pierit o dată cu dînșii. În mica Florență, familia Medicișilor a dorit pentru mormintele lor un adăpost plin de fast. Dacă palatele principilor au fost totdeauna o proiecție a puterii și stăpînirii lor, un fel de vestmînt dezvoltat din mîndrul lor sentiment de ei înșiși, mormintele Medicișilor vor să manifeste ceea ce ei socoteau desigur despre îndreptățirea lor la gloria eternă. Pasiunea pentru glorie era un sentiment obișnuit în sufletul acestor prinți individualiști ai Renașterii, la care meritul apăsătoarei lor puteri publice nu le revenea decît lor, dîrzi viteji care și-o cucureau în fiecare clipă. Străbatem, gîndindu-ne la acestea, capela principilor, legată de biserica Sfîntului Lorenzo, mărețul octogon îmbrăcat în marmure scumpe, unde odihnesc unii din membrii dinastiei, feluriții Cosimo, Ferdinand și Francisc. Pe sub bolți joase și prin lungi coridoare ajungem în fine la noua sacristie, unde sînt sarcofagiile lui Giuliano și Lorenzo II, ale căror statui în nișe sînt încadrate de renumitele perechi de statui simbolice, Aurora și Crepusculul, Ziua și Noaptea. Interpretul sentimentului de sine al Medicișilor, al conștiinței lor de glorie și putere, a fost aci Michelangelo.

Grupurile de marmură stau față în față și își trimit înțelesul lor ca în două oglinzi paralele, pe planuri nelimitate și din ce în ce mai adînci. Epocile zilei sînt niște robuste figuri prăbușite pe culcușul arcuit deasupra sarcofagiilor, stă-

pînite parcă de o egală și nesfîrșită osteneală. Aurora care se deșteaptă și Crepusculul, bătrînul cu fața care abia se lămurește din cadrul bărbiei bogate, bărbatul în care s-a întrupat puterea înfăptuitoare a Zilei și Noaptea adormită și plină de uitare, ne vorbesc deopotrivă cu aceeași energie ajunsă la limita ei și gata să se transforme în ceea ce i se opune. Iată seara cea sură. Ochiul obosit al bătrînului mai privește o dată în urmă, pe lungul drum al zilei trăite. Bătrînul va fi ascultat învățătura împăratului-filozof, a lui Marcu-Aureliu, și nu se lasă în prada somnului înainte de a-și fi reamintit faptele zilei și de a fi deosebit între ele pe cele bune de cele rele. Socoteala înțeleptului trebuie să fie gata în fiecare seară. Cine știe mîine ce ne așteaptă? Dumnezeu ne poate chema la judecată în orice moment. Examenul de conștiință al stoicului antic se unește astfel cu prevederea creștină. Înțelepciunea păgînă și pietatea creștinească ne vorbesc aci de sub aceeași mască. Aceeași este însă și atitudinea Aurorei și fără îndoială că sculptorul va fi dorit să transporțe în faptul zilei preceptul de seară al împăratului și să-l facă valabil pentru ostenele care încep atunci. Aurora se pregătește în adevăr să trăiască, dar, în această clipă a deșteptării, ea se cufundă în plenitudinea puterii ei, cugetînd la bogata zi care începe și pe care ar dori-o cît mai desăvîrșită. Dar dacă Crepusculul, lăsînd să cadă una cîte una amintirile zilei trăite, va fi numărat cîte din avînturile lui au fost retezate, Aurora prevede și ea avînturi, doruri și speranțe, menite nimicirii și înșelăciunii, chiar în clipa în care ele se pregătesc să trăiască.

Oboseala vieții care începe a fost un motiv care a mai neliștit și altădată adîncul cuget al lui Michelangelo. Bolta Capelei Sixtine cuprinde deopotrivă pe bătrînii profeti ai evreilor, pe Sibilele mitologiei, dar și pe primii oameni, copiii adulți ai creației, pe Adam și Eva în clipa în care primesc atingerea însuflețitoare a Domnului. Cîte amarnice gînduri se vor fi zbatînd sub întinsa lespede a frunții lui Ieremia! Profetul își lasă capul ostent în palmă, ascunzîndu-și gura care nu mai are nevoie să cuvînte, cu un gest obișnuit bătrînilor. Dar în același moment neschimbat al celor eterne, dincolo, mai departe, se naște Adam, înfiorat de o singură atingere a Creatorului. Durerea chemării la viață e atît de mare, încît frumosul trup al adolescentului se zvîrcolește într-un spasm

de silă și împotrivire la intrarea în lumea aceasta nedorită. Te întrebi dacă e mai mare durerea bătrînului care cunoaște viața sau a primului om care o presimte ?

Renașterea a cultivat cu multă asiduitate genurile literare ale idilei și utopiei. Fericirea omenirii proiectată în trecut sau viitor lasă trează speranța că speța noastră o va înfrîni, refăcînd drumul civilizației înapoi sau urmărindu-l vitejește înainte. Privirile orientate către trecutul care mîngîie și către viitorul care întărește se frîng deopotrivă în ochii figurilor lui Michelangelo. Adîncul lui pesimism cunoaște inanitatea puterii celei mai robuste, pe care a reprezentat-o plastic cu o intensitate în care se reflectă tragismul zădărniciiei ei. Sub contrastele cele mai radicale, Michelangelo știe apoi să găsească unitatea lor. Un același gînd se desprinde astfel din viața care începe și din aceea care ia sfîrșit, din Adam și Ieremia, din Aurora și Crepusculul. Comparația e reluată apoi în alăturarea Zilei și a Noptii și rezolvată după spiritul întregului, ca deopotrivă lasitudine a forței pe culmea făptuirilor ei și în uitarea plină de pace a somnului.

Iulian și Lorenzo domină grupurile. Iulian ține sceptrul în mînă și frumosul lui cap de tînăr, amintind pe acel al lui David, grumazul voinic, genunchiul athletic, ne vorbesc de o forță pe care o înnobilează privirea serioasă și castă. În fața lui stă însă Lorenzo „gînditorul“, cu brațul dezarmat, cu trupul mai molatec sub hainele-i de cavaler, și capul lui, ascuns sub coif și odihnind pe mînă, cugetă un tîlc adînc, de care tîneasca încredere a lui Giuliano se va speria în curînd.

SAN GIMIGNANO

Coborîm din tren la Poggibonsi și refuzăm a lua loc în autobuzul care încarcă în același moment vreo cinci carabinieri, pentru a-i transporta la San Gimignano. Primim mai bine propunerea hazliului țaran care ne lămurește cu gesturi multe și interjecții tari, bune pentru mentalitatea noastră simplistă de străini, cît de frumoasă e trăsura lui și calul care ne va purta ca fulgerul. După vreo zece minute de așteptare, țaranul își face apariția cu trăsura și calul, astfel împodobit cu o pană de cocoș în creștetul capului, încît închipuirea noastră îl aseamănă îndată cu licorna care întovărășește pe Sfînta Justina, în tabloul lui Moretto da Brescia.

Nu ne pare rău că am preferat trăsura. Drumul către San Gimignano e frumos și merita să fie privit cu mai multă libertate. În timp ce licorna ne duce, legănîndu-ne, privim în dreapta și stînga culturile bogate ale locului. Podgorenii nu întrebuintează aci haracii viilor noastre. Ei urcă vița în copaci, din care nu păstrează decît ramurile cele mai groase, pentru a o lăsa să se reverse grațios ca dintr-o urnă prea plină. Măslinii își tremură la marginea drumului frunza argintie ; iar mai departe și mai sus, pe colinele care nu încetează să se înalțe cu cît ne depărtăm de Poggibonsi, odihnesc păduri negre de chiparoși. Din cînd în cînd, ridicîndu-se din verdeața deasă a locului, cîte un conac clădit din piatră. Amurgul care se lasă în roate mari peste întregul peisaj ne face să ne strîngem mai bine în hainele noastre. Atunci, din adîncimi uitate ale sufletului, un tovarăș care nu

e totdeauna cu noi, însoțitorul plimbărilor de altădată pe câmpiile țării, se anunță și ne face să-l recunoaștem. Bucuria de a trăi ne dă chef să cântăm și să facem versuri. Silabe întâmplătoare, cuvinte pe care nimeni nu le-a pronunțat, izvoarăsc neconținut și se adună în ritmuri săltărețe, pe care le punctează copita calului care aleargă, osia ruginită a trăsurii, care scîrție.

Încă o cotitură de drum și, pe cel mai ridicat dintre dealurile înălțate pînă acum, San Gimignano apare ca o arătare fabuloasă și de necrezut. Zeci de turnuri pătrate, care își schimbă poziția reciprocă și întocmesc figuri variate, după cum drumul se învîrtește în jurul lor, fac din San Gimignano un arici uriaș cocoțat pe stîncă lui. A fost o vreme cînd cetatea ar fi numărat 76 de asemenea turnuri, ridicate care de care mai înalte, pentru a vesti gloria și puterea familiilor nobiliare, care le înălțau pe lîngă palatele lor. Pe-atunci cetatea era liberă. Încă din veacul al XIV-lea, Florența o supuse însă, și existența ei de învinsă nu mai lasă loc nici unui avînt înnoitor, nici unei schimbări mai de seamă, încît orașul rămase același în ultimele șase sute de ani. Din atîtea turnuri despre care vorbește amintirea legendei, n-au mai rămas decît treisprezece în picioare și mai multe altele retezate și năvălite de ierburi și mușchi. Statismul multiseclar al acestei așezări medievale, în care stilurile nu s-au suprapus, în care desfășurarea istoriei n-a adus nici o modificare, alcătuiește un document și o ciudățenie atît de mare, încît statul italian a declarat orașul în întregimea lui monument istoric și-l păzește acum de deformările de care în trecut a avut grijă numai valul vieții care l-a ocolit.

Intrarea în oraș, pe sub antica poartă San Giovanni, este destul de grea, din pricina străzii care urcă în piept. Părăsim deci trăsura și pășim pe lîngă ea, făcîndu-ne loc prin mulțimea de oameni care umple străzile strîmte, în această oră a serii. Ajungem astfel în piața Cisternei și descindem la hotelul cu același nume, instalat într-un vechi palat, transformat pentru noua lui întrebuințare. Camera noastră răspunde pe o largă terasă care privește către bogata Val d'Elsa, pe care tocmai o străbătusem cu cîntece în suflet. Dar ne grăbim să descindem și în jurul Cisternei de bronz găsim un popor

întreg de copii, mișcîndu-se în largul pieții datate. Obiceiul patriarhal al adunării de seară în jurul fîntîinii este aci încă viu, ca și la Siena, în marea piață unde se găsește Fonte Gaia. Bătrînii stau deci pe treptele de marmură, în timp ce perechile de băieți și fete se încrucișează neconținut. Sînt grupuri nevinovate, care zburdă cu o larmă asurzitoare. Dar sînt și perechi mai reculese, pentru care această înaltă noapte de vară are un înțeles tainic și turburător. În lumina tremurătoare ne place să distingem cîte un profil frumos de fată sau băiat, un bust tînăr, o frunte pură, arcul nobil al sprincenelor. Tineretul pe care-l privim trăiește deci în decorul acestui oraș-monument istoric, și ora odihnei îl va răpi în cîrînd pe stradelele repezite în pantă, pe sub zidurile mucezite care încep a se desface chiar din acest loc mai descătușat al pieții. Dar este cu puțință ca vreun gînd nou, vreun talent îndrăzneț sau chiar numai hotărîrea energică de a fi fericit, bogat și puternic să se aprindă în vreuna din existențele legate de acest loc, de aceste ziduri?

A doua zi, un funcționar al primăriei, care ne arată colecțiile depuse în Palazzo del Popolo, ne lămurește cît de grea e viața în San Gimignano. Oamenii trăiesc numai din câmpiile și podgoriile lor. Produc puțin și nu ajung să trimeată ceva dincolo de hotarele cele mai apropiate ale regiunii. Străinii sînt rari. Nici o întreprindere nu se poate dezvolta în această retrasă și greu accesibilă cetate a Toscanei. Evenimentele, așa-zicînd, la ordinea zilei și de care lumea continuă să se preocupe, sînt încă cele întîmplătoare cu șase sute de ani în urmă. Iată sala Consiliului unde la 7 mai 1300 Dante Alighieri a ținut memorabilul lui discurs în favoarea ligii guelfe toscane. De la fereastra sălii, privim în fața noastră și la dreapta palatele familiilor vrăjmașe Ardinghelli și Salvucci, cea dintîi partizană a guelfilor, cealaltă a ghibelinilor. Trăind într-o vecinătate de cîțiva metri, cele două familii ajunseseră să se urască atîta, încît aceeași piață a catedralei, peste care feres-trele lor se deschideau deopotrivă, văzu căzînd din ambele părți mai multe capete. „Omul este un animal nesocial“, exclamă odată Leopardi, tăgăduind vechea afirmație a lui Aristoteles. Iată în adevăr pe acești Ardinghelli și Salvucci urîndu-se parcă după proporția răsturnată a vecinătății care-i unea.

Etapele artei sînt numeroase în San Gimignano. Admirăm în vechiul dom roman, care ni se deschide la ieșirea din Palatul comunal, capela, decorată de Ghirlandaio, a Sfintei Fina, cucernica fetiță a orașului, care pînă la 15 ani a putut cuceri pentru ea, mîntuirea și gloria veșnică. După cum Siena are pe Caterina, Padova pe Sfîntul Anton, Assisi pe Francisc, San Gimignano își încredințează micii fete Fina, lotul pietății ei. Pictorii au celebrat deseori pe Sfîntă și astfel, chiar numai în cuprinsul domului, frescele lui Ghirlandaio rivalizează cu acelea ale lui Barna. Aci pictează Barna și scenele din viața lui Isus, de pe peretele din dreapta intrării, dar nu le termină, căci ucigîndu-se într-o cădere de pe schele, penelul lui trece în mîinile lui Giovanni da Asciano.

Marea atracție artistică a orașului sînt însă frescele lui Benozzo Gozzoli din biserica Sfîntului Augustin, celebrînd întîmplările vieții acestuia. Folosind un anacronism care pe-atunci nu stînjenea pe nimeni, Gozzoli ne dă cu episoadele lui augustiniene, momente, devenite prețioase astăzi, din viața florentinilor din veacul al XV-lea și aceasta cu un adevăr psihologic, cu o vioiciune și prospețime a imaginației care nu încetează să încînte. Nouă ne place însă să ne înapoiem la Muzeul Comunal unde inima ne-a bătut mai tare în fața a două pînze, încadrate rotund, ale lui Filippino Lippi, înfățișînd pe Îngerul Gabriel și pe Fecioara primind vestea maternității ei. E un motiv pe care l-am urmărit cu dinadinsul în recente vizite prin colecțiile Florenței. Cine va putea spune felul cum îl regăsim tratat acum, cea sfială, cea resemnată pudoare în expresia Mariei, care ne înecă inima cu o dulce și sfîntă blîndețe?

Motivul Bunevestiri ne-a mai oprit o singură dată într-un fel asemănător. Era într-una din sălile Galeriei Uffizzi, cînd privirile noastre au trebuit să întîrzie îndelung pe tabloul lui Simone Martini și Lippo Memmi. Pe fondul auriu al vechii maniere bizantine, care în această clipă a veacului al XIV-lea era totuși întrecută, Îngerul și Maria găsindu-se față în față, întregesc o scenă de o intensitate internă unică. Apariția cu totul învinsă a Mariei, enigma din privirile ațintite ale Îngerului, intimitatea castă și totuși grea de înțelesuri a confruntării lor, urcă din planuri puțin frecventate ale sufletului. Abia atunci am înțe-

les pînă în ultima ei intenție poezia lui Rainer Maria Rilke, al cărei echivalent plastic mi se părea a-l avea acum în față:

*Nu o sperie intrarea Îngerului,
dar apropierea chipului lui de băiat,
atît de înclinat asupra ei, încît uitătura lui,
și aceea cu care ea îl privea, unindu-se,
totul păru a se fi golit deodată —
și tot ceea ce milioane de oameni privesc și poartă
păru a se fi strîns în ei : în ea și-n el.
Privire și priveliște, ochiul și desfătarea lui,
nimic altceva nu mai era acolo.
Aceasta o sperie. Și amîndoi fremătară.
Atunci cîntă Îngerul melodia lui.*

Pinacoteca Palatului Comunal ne aducea satisfacția de a întîlni într-o nouă colaborare pe cei doi maeștri și anume în minunata *Majestă* a lui Memmi, reproducînd pe aceea a lui Martini din Primăria Sienei. Madona cu Isus în brațe, sub baldachin și înconjurată de sfinți și îngeri, îmi readucea pe chipurile acestora din urmă ceva din tainica expresie care mă opriese altădată la Uffizzi.

CASA SFINTEI CATERINA

Pentru a atinge la Siena vechea locuință a Sfintei Caterina și a părinților ei, în partea orașului numită Fontebranda, trebuie să descinzi o cascadă întreagă de străzi. Plimbarea are un farmec deosebit. În orice punct al coboririi te găsești mai sus sau mai jos decât vreunul din punctele celorlalte două coline care întregesc așezarea Sienei. Cum, pe de altă parte, aproape la fiecare pas întâmpini o poartă sau un arc, un loc liber deschis privirilor către colinele dimpotrivă, plimbarea se desfășoară printre tablouri variate, adevărate instantanee ale farmecului italian.

Ajungem în sfârșit la Casa Sfintei Caterina, și ne oprim o clipă pentru a îmbrățișa cu ochii modesta locuință, strânsă între construcțiile care n-au încetat de atunci să se aglomereze împrejur. Este și aceasta o casă de negustori, întocmai ca aceea din Assisi, a lui Bernardone, tatăl lui Francisc. Iată intrarea către încăperea în care Giacomo Benincasa, tatăl Sfintei, își practica negoțul lui. Întocmai ca Bernardone din Assisi, Benincasa vindea stofe și le vopsea, și comerțul întreprins cu înțelepciune făcea să se adune ban peste ban. Dar întocmai ca la Assisi, la Siena, din rosturile așezate ale acestei existențe burgheze, se putea ridica deodată o mare viață închinată cunoașterii lui Dumnezeu și iubirii oamenilor, o viață peste care cumplita furtună a pasiunii pentru Isus putea spulbera orice cuminenție. Burghezia nu era pe atunci o formă de viață opusă sfințeniei. Ba chiar, pentru a înțelege misticismul acestor veacuri medievale, trebuie să ne spunem că ele cunoșteau tocmai o strânsă legătură între burghezie și sfin-

tenic. În cadrul de sobrietate și supraveghere de sine al vieții burgheze, în onestitatea atmosferei de familie, prin șirul zilelor închinată agonisirii cinstite a pîinei, peste care totuși mîna lui Dumnezeu era socotită mai puternică, se putea aprinde din cînd în cînd rugul tainic al unei inimi arzînd de iubirea lui Isus.

Așa s-a întîmplat și aci. Iată treptele de piatră ale casei pe care în amurgul zilelor de vară, Lapa, mama Caterinei, se va fi așezat cu cumetrele din vecini. Ce va fi simțit Lapa, ce-și vor fi spus frații și surorile Caterinei, cînd ieșind pe neașteptate din casă, vor fi găsit-o pe Caterina îngenunchată și susținută în aer de o putere neștiută? N-avea decât zece ani în această vreme, dar inima ei se aprinsese de pe-atunci cu o flacără înaltă. Caterina nu alerga la fereastră să vadă trecînd soldații timpului. Farmecul nelămurit, cu care lumea trimite în sufletul fetelor chemarea ei, era trezit pentru Caterina de procesiunea călugărilor dominicani, așezați în mînăstirea din apropiere. Burghezia putea fi un cadru al sfințeniei, dar nu totdeauna aliata ei. Ani îndelungi, Lapa se dezolă de aplecarea fetei. Dar nici lacrimile ei, nici părăsirea vremelnică a Sienei, pentru ca fata să se regăsească în condiții schimbate, nu o putură îndepărta de la ceea ce ea simțea că trebuie să-i fie soarta.

Caterina avu o viață în care evenimentele externe rămăseră oarecum mai prejos decât cele ce se urmau furtunatic înlăuntrul ei. Bolnavă mai tot timpul, sleită de puterile pe care ea le dăruia lui Dumnezeu în nesfîrșite mortificări ale trupului, ea se cobora către sărăcimea suferindă a regiunii, căreia îi ducea, o dată cu mîngîierea ei, flaconul de parfumi înviorătoare, păstrat încă în chilia plină de atîtea amintiri, de cilicea împletită din noduri, de bolovanul pe care Sfînta își odihnea capul. Dar în această viață a carității și mortificării, ia loc o altă teribilă patimă și două fapte istorice însemnate. Patima era pentru sîngele umanității, pe care Caterina îl simțea ca un năvalnic fluviu curgînd fără să se întrerupă prin vinele tuturor oamenilor. Prin sîngele nostru ne unim cu toți frații noștri și cu Dumnezeu, din care el izvorăște tulbure, neconținut și mereu mai tare. În sîngele umanității dorește Caterina să se cufunde, să se îmbăieze în el, să se îmbete de caldul lui miros sălbatec. E un punct problematic și neliniștitor al biografiei Caterinei, acela în care

se duce să primească la sînul ei capul lui Nicola di Tuldo, nefericitul cavaler condamnat la moarte. Execuția se întîmplă în brațele Caterinei și simțirile pe care ea le încearcă atunci fură atât de puternice și delectabile, încît ea nu consimți niciodată să șteargă urmele sîngelui țîșnit pe vestmintele ei. De fiorul și clamoarea sîngelui, scrierile Caterinei sînt pline. Și aceasta este prima mare faptă istorică a Caterinei, minunea pe care o alcătuiește acea operă unică de poezie și cugutare, dictată desigur de focul unei inspirații vehemente; unei persoane lipsită altfel de cea mai elementară cultură. A doua faptă capitală a Caterinei e amestecul ei în criza papală a timpului, călătoria la Avignon și hotărîrea papei, a lui Grigore XI, să se înapoieze la Roma.

La intrarea în casa Caterinei ne întîmpină o scenă ciudată. Un stol de tineri ciocli se abate asupra noastră, cuprinși de o veselie pe care mai întîi nu ne-o explicăm. Ferim în lături, lipindu-ne de ziduri și lăsăm pe acești zvăpăiați să zbucescă afară. Abia sus, la etajul superior al locuinței, grupat în jurul unei terase pătrate, ni se lămurește întîmplarea. Casa Sfintei este locul de adunare al unei societăți catolice de binefacere. Membrii ei, tineri școlari și lucrători, se întîlnesc aci, pentru a deprinde practicele necesare în cazul înmormîntărilor de săraci, pe care ei doresc să le asiste. Într-una din camerele care răspund pe terasă, distingem un catafalc pe care odihnește un simulacru de cîrpe. Învățăceilor asociați li se făcuse tocmai o demonstrație practică despre felul cum cadavrul trebuie să fie ridicat și transportat. Dar ora repaosului sunase și lecția terminată, băieții se grăbeau cu mare veselie să se împrăstie, cînd erau să ne răstoarne la intrare.

Pe profesorul lor îl cunoaștem în același timp. E un preot catolic, vorbind o franțuzească cu mult inferioară ideilor pe care le exprimă. Sfinția-sa e un om vesel. Recunoaște cu bucurie naționalitatea noastră și îi place să repete yreo două cuvinte în limba pe care o vorbim noi, auzite și învățate de el în anii tinereții. La întrebările noastre, el ne răspunde cu excelențe îndrumări. Ne recomandă vinul de Chianti (un produs de primul ordin) și priveliștea domului sienez, luminat noaptea cu reflectoare. Ambele senzații le încercasem însă mai dinainte. Conversația alunecă atunci asupra iconografiei Sfintei și ne apucăm să comparăm între ele portretul contemporan al lui Andrea Vanni, cu cele două fresce ale lui Sodoma,

aflătoare deopotrivă la San Domenico. Sodoma e „frumos“, dar Vanni e „spiritual“.

Copia pe care profesorul zburdalnicilor tineri, ucenici în arta înmormîntărilor, ne-a vîndut-o, ne readuce acum viu în amintire capodopera lui Vanni, înfățișînd pe Sfînta cu o ramură de crin în mînă. Blînda mișcare a capului care se apleacă se continuă în vîlul care-i atîrnă pe gît și de aci prin toate liniile vestmîntului ei și ale credincioasei îngenunchate pentru a-i săruta mîna. E o fluentă generală de grație mistică și extatică. Frescele lui Sodoma, înfățișînd viziunea și leșinul Caterinei, n-au fără îndoială simplitatea reculeasă a unui veac care păstra neștirbită credința. Artă lui Sodoma e savantă, prin decorativa dispoziție arhitecturală a grupurilor, prin fondurile în care se disting fermecătoare peisaje cu arcuri, poduri, temple și palate. Priviți însă expresia Sfintei în clipa în care i se arată Fecioara cu copilul Isus în brațe. Femeile care o întovărășesc nu pot participa la viziunea ei. Ele văd numai ce se desemnează pe chipul Sfintei și se simt uimite și învinse. Un fior inefabil se răsfîrînge de sus pe fața Caterinei și de aci pe aceea a însoțitoarelor, într-o circulație de un adevăr psihologic și de o frumusețe omenească fără pereche. Priviți apoi fresca leșinului. Isus se înalță deasupra coloanei în jurul căreia întreaga compoziție este organizată. La baza ei Caterina se prăbușește. Ochii ei s-au închis, mîna a primit stigmatul și felul cum cade, cum se frînge, sleită de ultima putere, pune în lumină, printr-o meșteșugită inversare a accentelor, un corp de o mare frumusețe plastică, voluptuos și cald în puritatea lui.

SUFLET ȘI SPIRIT

Avem o clipă rară de emoție contemplând în sala de consiliu a Palatului Public din Siena fresca lui Simone Martini, înfățișând pe cavalerul Guido Riccio da Fogliano. Sentimentul cavaleresc al vieții care a creat în atâtea locuri ale Toscanei și Umbriei castele și cetăți, întreaga civilizație a regiunii, ne vorbește aci cu o elocvență pe care n-am mai întâmpinat-o aiurea. Guido Riccio a lăsat în urmă cetatea nașterii sale și se îndreaptă acum călare către Montemassi, cetatea asediată unde-i bate inima însetată de luptă. Drumul urcă în spirală către locul înalt dominat de turnurile întăririi și cavalerul se găsește acum aproape de locul unde începe urcușul. Fresca nu arată altceva decât cele două cetăți fantomatice prin alba și deșarta lor strălucire și pe cavalerul care se află între ele, sporit în dimensiunile oarecum exagerate ale primului plan. Calul care îl poartă e îmbrăcat într-un vestmînt brăzdat de două șiruri mari de romburi, care revin și pe hainele cavalerului. Cerul este abia indicat și atmosfera atît de puțin zugrăvită, încît nu știm dacă e noapte sau zi. Nici un semn de viață în cetăți, nici o ființă și nici o vegetație în preajmă. Întreaga viață a lumii s-a strîns parcă în trapul măreț al calului, în ținuta dîră a călărețului. Cavalerul este deci singur cu calul său. Dar o prezență tainică și inefabilă ni se lămurește treptat, plutind în jurul lor și alcătuiind adevărata atmosferă a tabloului. În marele lui cadru de pustietate, Guido Riccio e însoțit de *sufletul* său. Înțelegem acum că puternicul efect al frescei lui Simone Martini, inexplicabil într-o compoziție în

care fizionomia individuală nu joacă aproape nici un rol, provine fără îndoială din sugerarea acelui principiu dezvoltat din singurătatea locului, din dușmănia și primejdia împrejurării. Sufletul este deci o creație a singurătății, a riscului și a luptei. În singurătate și în fața vrăjmașiei omul se regăsește cu adevărat pe sine însuși, în intimitatea naturii sale creatoare și rebele. Ne apare lămurit aceasta acum, cînd ne spunem că pe colinele acestei țări, din viața de rătăcirii și lupte a cavalerismului, s-a născut o parte din sufletul omenirii moderne.

Dar dacă Simone Martini ni se arată în sala de consiliu a Palatului Public din Siena ca un pictor al *sufletului*, numeroși sînt artiștii pe care în preambulările noastre prin Galeriile Italiei îi recunoaștem ca niște pictori ai *spiritului*. Deosebirea dintre suflet și spirit, existentă în atîtea dintre filozofiile mai vechi, a fost aproape părăsită de cugetarea modernă, care a menținut ca obiect unic al meditației sale pe omul social. Psihologia curentă a devenit în aceste împrejurări o știință înfățișînd un om nesocotit în elementul cel mai prețios al naturii lui, acela derivat din singurătatea și intima lui confruntare cu sine. Se înțelege atunci că știința omului lipsit de suflet, deși posedînd un spirit, s-a dovedit pînă la urmă fără nici o posibilitate de a răspunde la atîtea din problemele vieții omenești. Pictura Renașterii ne oferă documentul cel mai ilustrativ al epocii în care se elaborează viziunea omului spiritual, mișcat adică de acel principiu intern capabil să răspundă la nevoile înțîlnirii și comunicării dintre oameni. Față de singurătatea și vitejia cavalerismului medieval, Renașterea a fost o epocă prin excelență socială și tare prin virtuțile compromisului. Cavalerul eroic a fost înlocuit acum cu atîtea apariții ale vieții practice, cu prințul diplomat, cu bancherul, cu umanistul. Pictura a urmat și ea aceeași evoluție.

După hieratismul picturii bizantine, omul este coborît din postura absolută în care el figurează acolo și redat în determinările particulare ale fizionomiei lui. Dar fizionomia omului nu se poate determina decât prin introducerea lui într-un mediu uman. În orele petrecute în Cappella degli Scrovegni a Padovei, Giotto ne-a apărut ca cel dintîi pictor al omului social și spiritual. În înțîlnirea lui Iuda cu Fariseii, a lui Ioachim cu Ana, a lui Isus cu Magdalena și în atîtea din situațiile care se succed pe zidurile vechiului loc de rugăciune, vedem cum

se zugrăvesc pe chipul personajelor care se întâmpină și pe al acelora care le însoțesc, expresii felurite, reacții ale spiritului, cum sînt perversitatea și veselia, durerea, uimirea și pudoarea. Grupul pictural a fost marea invenție a Renașterii începătoare și Giotto a fost inițiatorul lui în mișcarea plastică a timpului. Căci grupul nu este numai o colecție de persoane, dar prezentarea lor în acele legături de societate care le sensibilizează spiritul și le creează fizionomia individuală.

Curînd însă studiile de fizionomie n-au mai avut nevoie de metoda grupului. În acel moment a apărut *portretul*, ca o reprezentare a omului urmărit deopotrivă în planul lui spiritual. Portretul stabilește cu persoana care îl privește o legătură prin excelență socială. Lauda cea mai de seamă care se aduce portretelor Renașterii, aceea care le recunoaște o putere de expresie atît de mare, încît ele par pregătindu-se să vorbească în adevăr, pune în lumină felul relației sociale care se stabilește între ființa portretului și a omului care îl privește. Gîndit însă pentru un asemenea gen de comunicație, portretul manifestă numai viața spirituală a omului pe care-l înfățișează, calitatea lui socială, dar nu și sufletul lui etern. Portretul are astfel numai adîncimea relativă a unei expresii, capabilă să fie apreciată și înțeleasă psihologiceste, dar nu și adîncimea metafizică și insondabilă a sufletului.

În sfera largă a picturii italiene, dacă primitivii sînt mai degrabă pictori ai sufletului, artiștii care o reprezintă pe culmea înfloririi ei sînt mai ales pictorii spiritului. În timp ce însă mișcarea se îndruma către aceste ținte mai laice n-au lipsit încercările de a elibera sufletul din necuprinsele și pecetluitele lui tainite. În Florența, Perugia și Roma vastele compoziții ale unui Perugino ne-au oprit de atîtea ori cu emoția de a regăsi personajele lor stînd alături fără să comunice între ele, absorbite parcă în contemplarea extatică și cu totul interioară a sufletului lor.

INGERI ȘI CAVALERI

Charlemagne nu putea cucerii Narbonna. Trupele și căpeteniile ostenite în lungul război al Spaniei doreau acum grabnica înapoiere la căminuri. Zadarnice sînt chemările împăratului, îmbărbătările și făgăduințele lui. Cavalerii cei mai încercați nu știu acum decît să refuze. Naymes, duce de Bavaria, Dreus de Montdidier, Hugues de Cotentin, Richer de Normandie, Contele de Gand, Eustache de Nancy, Gerard de Roussillon, toți vitejii de altădată cugetă la înapoiere și apelul împăratului rămîne fără răsunet în sufletul lor. O, de-ar trăi Olivier și Roland! Dar oasele lor înălbesc acum în munți. Durerea lui Charlemagne e nemăsurată, cînd un tinerel îmbrăcat în armură i se înfățișează: „Sfîntul Denis păzească pe regele Franței“. Victor Hugo ni-l zugrăvește sub neuitatele trăsături ale lui Aymerillot:

*„L'empereur fut surpris de ce ton d'assurance.
Il regarda celui qui s'avancait, et vit,
Comme le roi Saül lorsque' apparut David,
Une espèce d'enfant au teint rose, aux mains blanches,
Que d'abord les soudards dont l'estoc bat les hanches
Prîrent pour une fille habillée en garçon,
Doux, frêle, confiant, serein, sans écusson
Et sans panache, ayant, sous ses habits de serge,
L'air grave d'un gendarme et l'air froid d'une vierge.“*

Printre idealurile cavalerismului medieval a existat fără îndoială și acesta. Sub pavăza credinței, bărbăția în lupte a

putut lua înfățișarea unei tinereți plină de curățenie și modestie. Gingășia și suavitatea înfățișării nu exclud puterea și intransigența, dacă acestea își înfig rădăcinile într-un anumit fel de a fi al sufletului, în curățenia și naivitatea lui. Ba există aci un vechi vis al umanității. S-ar spune că reaua conștiință de sine a forței, pentru a se răscumpăra, a simțit nevoia alianței cu tinerețea plină de grație și puritate. David înfruntând pe Goliath înalță puterea curată peste aceea diabolică și bestială. Grația tinereții pășeste neștiutoare de sine și isprăvește cu cinci pietre netede de rîu, ceea ce nu poate întreprinde nici puterea încercată în lupte a lui Saul, stăpînitorul de oameni. Îngerii Domnului fulgerînd de asemeni duhurile răsculate, zdrobind păcatul, prăvălindu-l în focurile Ghenei, nu găseau oare în nevinovăția lor forța sancțiunii care pedepsește și extermină? Reprezentarea îngerului a fuzionat deci cu a cavalerului producînd în arta timpului acea generație de adolescenți în care marțialitatea se unește cu feciorelnicia și care ne amintesc acum pe Aymerillot al lui Hugo.

Pe unul din aceștia l-am aflat într-una din capelele domului sienez. Este Cavalerul din Rhodos al lui Pinturicchio, îngenuncheat pentru rugăciune în apropierea unui palmier a cărui gracilitate consună minunat cu aceea a trupului strîns în armură. Cavalerul a lepădat mînușile de zale, a depus coiful împodobit și ceea ce a ieșit la iveală sînt un obraz plin de gingășie, două mîini subțiri și prelungi împreunate în gestul rugăciunii. Evlavia reculeasă a tînărului răspunde ca într-un ecou în celălalt cavaler cruciat al lui Pinturicchio, aflător în aceeași capelă și ale cărui vestimente sînt monahale. Fervoarea vorbește însă aci de sub armură și în această asociație recunoaștem străvechiul ideal cavaleresc al forței răscumpărată prin sufletul care o întrebuințează.

Pinturicchio n-a fost singur atras de acest ideal. Perugino a mers uneori pe aceleași drumuri. Cîteva zile mai tîrziu admiram la Perugia, pe zidurile Colegiului del Cambio, alegoriile Curajului și Temperanței, figurate prin șirul acelor eroi și înțelepți antici, la care linia plină de grație a forței tinerești se învecinează cu gravele atitudini ale înțelepciunii, într-o tovărășie devenită conștientă de sine. În trinitatea eroilor, Lucius Sicinius ține scutul în poziție de odihnă, cu un

gest care amintește pe al Sfîntului Gheorghe de Donatello; Leonidas își bagă spada în teacă, în timp ce Horatius Cocles așteaptă înarmat, dar fără să amenințe. Forța n-are astfel nevoie să dezarmeze. Cînd spiritul devine tovarășul și sfătuitoarul ei, o mișcătoare frumusețe florală vine s-o înnobileze ca în aceste mlădioase siluete de tineri cavaleri pe care îi datorăm înțelepciunii lui Perugino și Pinturicchio.

NOAPTE ÎN ASSISI

Rareori s-a întâmplat ca un peisaj să se fi asimilat cu un suflet, într-un chip mai desăvârșit decât sufletul lui Francisc cu peisajul în care răsare Assisi, dulcea și rodnică vale umbriană. Împrejurarea a devenit sensibilă pentru noi chiar din prima noapte a sosirii aci, petrecută pe jumătate și fără puțință de a ne răpi farmecul ei, pe terasele hotelului Subasio. Aceste terase, trei sau patru la număr, descind în felul italianesc, către adâncimea peisajului, ca un șir de trepte și odihne, menit să te apropie din ce în ce mai mult de sinul răcoros al naturii și să te oprească la fiecare etapă, pentru a îmbrățișa cu uimire vastă ei perspectivă. Din înălțimea acestor terase, ochiul domină fundul văii pe care trenul ne adusese de la Perugia. Pe nesfârșita întindere, copacii care susțin vița de vie întruchipează patratele unei imense table de șah, în timp ce luna mutînd cu fiecare oră umbrele lor, ne apare ca jucătorul solitar adîncit în problemele lui.

Ce este liniștea care, coborînd către noi, ne înalță către ea, spre înălțimile arcuite ale cerului adiind din mii de stele? Sînt poate ceasuri de cînd auzim, dar ascultăm abia acum cîntecul greierilor, aspru și uscat ca însăși stîncă de unde ne vine clamoarea lor. Această stîncă pornește din imediata noastră apropiere, din partea dreaptă a teraselor pe care ne aflăm. Meșterii au sprijinit-o de mult cu un șir euritmîc de arcuri și contraforți și pe temelia aceleiași stînci întărite, ei au clădit cripta lui Francisc și cele două bazele suprapuse. De sute de ani stau față în față și se privesc în nemișcare, monumentul sacru închinat amintirii lui Francisc și vastul peisaj în care

s-au desfășurat ostenele vieții sale. Dar dacă trupul lui Francisc zace acolo, în taina pecetluită a criptei, peste care oamenii au așezat îndoită povară imutabilă a celor două baze, sufletul lui se găsește afară și chiar în această clipă noi îl simțim în largul cîmpiei lunare.

Solidaritatea Sfîntului Francisc cu pămîntul care l-a văzut născînd a fost atît de mare, încît deși zelul pietății lui l-a hotărît la călătorii îndepărtate, sub zidurile cetății asediate a Damietei pentru a îngriji pe ciumați și la curtea sultanului egiptean, pentru a dovedi adevărul credinței lui, oferind proba de foc înspăimîntărilor preoți musulmani, drumurile vieții l-au înapoiat neconținut către Assisi și împrejurimi. Legenda s-a contopit astfel adînc cu peisajul și ochiul care măsoară drumurile, trece de pe-o colină pe alta, urcă pantele înverzite ale Apeninilor apropiați, răsfoiește în același timp paginile grele ale unei cronici eterne.

Iată drumul către Perugia, pe care o zărim scînteind pe colinele ei. Într-acolo se va fi avîntat Francisc, îmbrăcat în zalele și armura cavalerilor, de două ori în zilele tinereții sale, dornică de lupte și renume. Dar a doua oară boala îl readuce înfrînt acasă și această trădare a corpului a fost decisivă pentru soarta lui. Veselia tînărului fiu al lui Bernardone, cunoscut pentru petrecerile care turburau pînă tîrziu liniștea orașului, se umbri deodată. Nimeni nu se vindecă de boala de care a suferit cîndva. Întipăriile primite în corpul nostru ne însoțesc pînă la desfacerea lui. Sentimentul corpului joacă un rol de seamă în biografia lui Francisc și cuvintele pe care ni le-au transmis cronicarii Sfîntului, vorba despre „fratele măgarul”, pe care îl încărcăm cu toate ostenele și durerile vieții, grija pe care el o manifestă uneori pentru locuința vremelnică a sufletului, sînt tot atîtea raportări către un anumit punct de căpetenie al conștiinței lui. În slăbiciunea și suferința corpului găsi Francisc prima legătură cu ireparabilul și deci cu eternitatea. Sufletul lui deveni dintr-o dată mai grav. Conversația lui cunoștea acum tăceri subite, absențe inexplicabile. „Desigur că Francisc cugetă să se căsătorească”, glumi odată un tovarăș de petreceri. „Da, răspunse Francisc, cu cea mai nobilă și mai frumoasă doamnă, cu Sărăcia”.

Iată drept în fața noastră biserica Santa Maria degli Angeli, clădită pe locul primei așezări monahale a lui Francisc. Aci era odată umila Portiuncula, unde Francisc se retrase îndată

ce depuse în mâinile bogatului său tată, o dată cu hainele scumpe pe care le primise de la el și al căror dar nu mai voia să-l păstreze, și legăturile condiției sale burgheze. Cîțiva oameni veniră să i se întovărășească. Un negustor bogat și bine văzut în oraș, Bernard de Quintavalle, își împărți întreaga avere săracilor și consimți să guste cu Francisc pîinea cerșită la porțile oamenilor și dulceața nespusă a unei existențe descătușate. Lumea din Assisi își pierdea fără îndoială capul. Multă vreme rumoarea scandalului general însoți pe străzile orașului trupa zdrențuită a lui Francisc, cărînd pietre pentru bisericile ruinate din preajmă și răspîndind învățătura de miere a iubirii lui Dumnezeu și a lumii celei frumoase. Un astfel de atentat la ordinea socială existentă, prin seducția și declasarea sufletelor era în Assisi o împrejurare fără precedent. Trupa ucenicilor lui Isus trebuie să fi neliniștit mai puțin pe oamenii din Ierusalim. Iată însă pe acest fermecător Francisc atacînd societatea contemporană în pozițiile ei cele mai întărite, izbutind să-și asocieze pe unii din oamenii bogați și serioși ai locului sau hotărînd pe Clara, mlădiță de familie nobilă și cavalerască, să-și depună în mâinile sale, cosița ei retezată, ca un legămînt al noii vieți închinată lui Dumnezeu.

Clara deveni mai tîrziu stăreța mănăstirii Sfîntului Damian. Noaptea ne împiedică să vedem mica sihăstrie dată astăzi în stăpînirea fraților minoriți și pe care o vom descoperi abia a doua zi, în timp ce ne continuăm plimbarea dincolo de Porta Nuova. Acolo vom afla într-o oră a amurgului micul chiostru înflorit, unde Francisc a compus Imnul Soarelui. Blîndețea și armonia locului e atît de mare, încît ni se pare a prinde la izvorul lor, cuvintele de laudă și iubire adresate fratelui Soare, surorilor noastre Luna și Stelele, Apei umile și caste, Focului frumos și puternic. Comentatorii lui Francisc se găsesc încă în fața unei întrebări nedezlegate, comparînd viața de asceză a eroului lor cu iubirea pe care o purta tuturor înfățișărilor firii. Nu ne pierdem însă iubind? Iubirea nu cere oare de la noi jertfa existenței care își capătă tocmai de la ea cuprinsul și înțelesul? Marele suflet erotic al lui Francisc a înțeles aceasta. Paradoxalele momente ale carierii lui, gesturile neașteptate și pitorești ale acestui poet genial și boem al credinței au în același timp ceva din exaltarea unui amant patetic.

Dar privirile ni se întorc asupra Portiunculei. Aci a revenit Francisc pentru a muri, după ce pe muntele Alvern, contemplînd marele Arhanghel răstignit pe cerul nopții și străbătut de gladiu, el resimți durerea săgetătoare a milei și a stigmatelor primite în palme și picioare, în coapsă și pe frunte, pe locurile unde Isus fusese împuns de cuiele, de lancea și de spinii crucificării. Francisc reveni cu totul slăbit. El ceru să fie așezat gol pe pămîntul gol. Între el și buna natură a lui Dumnezeu, în care iubise elementele prietene, corpurile cerești, florile și animalele, Francisc lepădase una cîte una scutecele izolatoare ale averii, ale condiției și considerației sociale și părăsind acum și ultimul său vestmînt, întreprinse în aceeași noapte călătoria către Domnul, tot așa cum o începuse printre podgoriile și pădurile acestei rodnice văi a Umbriei, pe care o ținem sub privirile noastre pînă cînd cerul pălește și noaptea devine mai rece.

PIETATE ȘI IMAGINAȚIE

Pășim prin încăperile casei lui Bernardone, tatăl lui Francisc. Din atâtea locuințe ale vechiului Assisi, nu este o alta mai glorioasă. Sintem deci chiar la obârșia minunatei legende, care a încins de iubire sufletul omenirii. Pătrundem pe sub bolțile joase, dornici de a lega de vreun detaliu particular și concret sfânta amintire de șapte ori seculară. Dar toate încăperile au fost transformate în altare și zidurile bătrâne nu spun nimic cît privește viața de odinioară. În fața unei uși scunde, un episod precis al biografiei lui Francisc ne vine totuși în minte. Aci este intrarea către carcera în care Bernardone și-a închis băiatul.

Francisc se ruga în mica biserică a Sfântului Damian, când crucifixul în fața căruia se prosternase, începu a-și mișca buzele, spunându-i: „Francisc, du-te și repară casa mea. Nu vezi că se prăbușește din toate părțile?” Pînă să lămurească adevăratul tîlc al cuvintelor auzite și cătoră n-avea să se supună decît întemeind puternicul său ordin, Francisc crezu că poate răspunde și cu o faptă mai mică. El întocmi un balot mare din stofe tatălui și porni către tîrgul din Foligno. Vînzînd acolo marfa și calul care-l adusese, fiul lui Bernardone alergă către mica biserică ruinată, pentru a-i duce banii necesari ridicării ei din nou. Zidurile bisericii Sfântului Damian mai păstrează încă urma micii ferestre, pe unde Francisc aruncă banii. E renumita „fereastră a dinarilor”, care nu se poate vedea însă decît din interiorul bisericii, căci pe dinafară ea a fost zidită, ca una care nu poate primi un dar mai

prețios și nici nu poate lăsa să se furișeze o privire mai limpede și mai pioasă decît aceea care iscodea întunericul navei și altarului acum șapte sute de ani.

Bernardone nu se arată de loc mulțumit de felul în care fiul lui înțelegea să-i folosească averea. El dorea să-și vadă înapoiată marfa sau banii pe care ciudatul său fiu îi dobîndise din vînzare. Ceea ce ruinata biserică dinafara zidurilor primise era spre paguba sa, și Bernardone se împotriva ca bunul ce-i aparținea să fie întrebuințat peste voința lui, chiar dacă el era adresat mai departe și mai sus. Pînă cînd judecătorii să-i recunoască dreptatea lui cea tare, el închise pe Francisc în carcera. Aci începe așadar martiriul vieții lui Francisc. În fața acestei uși coti drumul vieții sale.

Dar ușa ni se deschide. Și ce vedem în strîmta încăpere a carcerii? Ce descoperim acolo unde nu așteptam să ni se arate decît goliciunea zidurilor pătrunse de umezeală? Chiar pe Sfîntul Francisc în mărime naturală, în genunchi și luminat de o aureolă, dibaci combinată din mai multe globuri electrice. Simulacrul făcut din ceară așteaptă neconținut acolo, pentru a surprinde pe vizitatorii care deschid ușa, fără să fie preveniți. În fața ușii carcerii se aud deci exclamații de uimire, care după felul persoanei care le scoate, înseamnă fie scurta teroare a unei prezențe neașteptate, fie mila dăruită amintirii unei sfînte dureri, fie admirația pentru înscenarea atît de bine izbutită.

Noi însă recunoaștem aci gustul bisericii apusene pentru înfățișările sensibile și înclinarea ei de a cuceri inimile pe calea imaginației. De atîtea ori am fost surprinși în bisericile catolice, întîmpinînd alături de fresce și tablouri de preț, alături de marmure renumite, în care chipurile și întîmplările creștine apar în marea transfigurație a artei, naive reprezentări ale acelorasi figuri și momente, făcute cu intenția de a obține o asemănare mai deplină și mai săgetătoare decît aceea a artei. Ieslele Nativității, Madona cu Copilul, vreun halucinant Crucifix, executate în lemn sau teracotă și într-un fel care imită mai de aproape culorile realității, dublează în atîtea biserici catolice întruchipările artei. S-ar părea că din rădăcina aceleiasi pietăți, un braț al imaginației urcă spre transfigurările artei, în timp ce celălalt se oprește în regiunea unui realism capabil să cucerească sensibilitățile, într-un chip pe care arta nu-l năzuiește niciodată.

Arta italienească n-a făcut totdeauna această deosebire. Realismul lui Giotto este încă impregnat de o intenție narativă, menită să aducă viu și dureros în față impresia concretă a atîtor evenimente ale trecutului creștin. Același accent realist l-am întîmpinat apoi de atîtea ori în muzeele Italiei, o dată cu vreo scenă a decapitării lui Ion, din al cărui grumaz sîngele țîșnește în valuri bogate sau cu înfățișarea trupului chinuit al lui Cristos, a cărui inimă ni se arată cum palpită cu adevărat, de sub coastele descărnate. În mod general, veacurile Renașterii ajung să întrecă acest realism și în timp ce pînzele și marmurele ei se purifică artistic tot mai desăvîrșit, vechiul realism își continuă existența lui naivă și populară, în acea margine exterioară a artei, unde întîlnim acum și simulacrul din carcera casei lui Bernardone.

INGERI MUZICANȚI

Muzica îi vorbea puternic Sfîntului Francisc. Pica, mama lui, va fi adus la Assisi, din Provența unde se născuse, o mulțime din romanțele pe care trubadurii le cîntau din loc în loc. Înalta năzuință a lui Francisc de a deveni un jongleur al Domnului, păstra desigur în sine dorința de a fi, în cinstea lui Dumnezeu, un cîntăreț cu tot atîta farmec ca și aceia care făceau să vibreze cerul Provenței. Iubirea Sfîntului Francisc pentru muzică a fost îndestulată de Dumnezeu în două rînduri. Era odată în zilele maturității lui, cînd amintindu-și de cîntecele petrecerilor din tinerețe, dar temîndu-se să tulbure liniștea gravă a locașului unde se afla cu sunetul lor, Dumnezeu îi trimise cîțiva îngeri, care începură a intona chiar doritele melodii ale veseliei și lipsei de grije. În noaptea aceea, peste zidurile mănăstirii și deasupra severului chiostru al reculegerii, a răsunat un cor de pămîntești cîntări, ceea ce dovedea că tinerețea cînd petrece poate fi plăcută lui Dumnezeu, prin însăși veselia și grația ei. Altădată Francisc se găsea pe Alvern și, dornic să regăsească patria cerească a sufletului, el se rugă de Domnul să-i dăruiască mai dinainte ceva din nesfîrșita beatitudine a lumii de dincolo. Dumnezeu îi trimise un serafim, purtînd în mîna vioara și arcușul. Serafimul începu să cînte atît de dulce și fioros, încît Francisc simți că ar fi putut muri de voluptate, dacă melodia n-ar fi conținut mai curînd. Beatitudinea cerească este așadar de același fel cu muzica pămîntului. Paradisul va fi fiind un loc al cîntecului neînterupt, un mediu sonor în perpetuă vibrație, prin care sufletele se vor fi mișcînd neștiutoare de lume, ca peștii în marile adîncimi ale Oceanului.

Îngerii muzicanți ai lui Francisc, serafimii care au alinat în sufletul Sfântului dorul de trecut și iubirea tînjitoare către lumea de dincolo, au trecut apoi în pictura italienească. Un stol de îngeri muzicanți au coborît pentru a însufleți tablourile, populîndu-le în marginea lor și umplînd închipuitul lor spațiu cu nesfîrșite cîntece de slavă. Ideea pare a-i fi venit mai întîi lui Bellini. Dar ea s-a răspîndit apoi printre mulți dintre pictorii primei Renașteri.

Îngerii muzicanți nu sînt totdeauna violoniști. În tabloul lui Botticelli de la Uffizi, înfățișînd pe Fecioara oferind Pruncului rodia despîcată, roii lor copilăresc cîntă din deschisele cărți de rugăciune. Privirile îndurerate ale Madonei, suflul ei delicat, înfiorînd parcă buzele ușor umflate de plîns, consună cu ultimul accent expirant al melodiei, în timp ce din ochii îngerilor-copii pornesc privirile în sus și în jos, ca tot atîtea raze încrucișate. Nimic nu ne-o spune anume, dar subtila prezență a muzicii o simțim lămurit cum înclină capetele și face să alunece privirile.

Alteori însă stolul îngerilor apare ca o adevărată trupă orchestrantă și astfel în tabloul lui Fiorenzo din Lorenzo, care ne-a oprit mai multă vreme la Perugia, adorația Fecioarei și a Magilor se înalță tremurată și se topește armonic cu cîntecul răsunînd din citere, harfe și viole. O dulce influență muzicală a trecut ca un tăvălug peste sufletul mistic al Umbriei și Toscanei în jurul anului 1400. Inspirația franciscană, îndrumătoare încă în multe privințe pentru pietatea regiunii, favoriza această eflorescență a armoniei. Pictura deveni atunci o descriere a indescriptibilului, o expresie a inexprimabilului, o redare a sentimentelor fără fund și cu înmîit ecou. Iată tabloul lui Domenico di Bartolo, din Academia de belle-arte a Sienei, unde adîncă simțire care apleacă pleoapele Madonei, duce la gură, în semn de cîinare, pumnul Copilului, înalță privirile și înecă în plîns chipul îngerilor, ni se manifestă cu deplină adevărare abia în sunetul închipuit al viorii minuite de îngerul din stînga. Ceea ce Wagner a înțeles mai tîrziu, ideea pe care el a construit întreaga sa invenție dramatică și în care muzica apărea ca un mijloc de expresie superior tuturor celorlalte, chemat să intervie atunci cînd toate celelalte se dovedeau insuficiente, a fost presimțit de acești pictori mistici la care apariția îngerului muzicant vine să sprijine adîncă și blînda lor pietate.

ANTICHITATE ȘI EV-MEDIU

Vorba că civilizația modernă descinde din aceea antică, pe care a moștenit-o, devine îndoielnică pentru cine face plimbările arheologice ale Romei. Între Roma veche și cea modernă, care este într-o măsură covîrșitoare aceea a Renașterii și a Barocului, vizitatorul are prilejul să resimtă o cumplită surpătură pe linia timpului.

Vechile clădiri ale Forului roman au crescut, ce e dreptul, pînă la un moment dat, prin adăugiri de straturi, ca un copac care își înmulțește neconținut zonele concentrice ale trunchiului. Aproape de drumul care urcă spre Palatin, vechea biserică Santa Maria Antiqua lasă cu ușurință să i se recunoască în ordine răsturnată straturile restaurărilor ei succesive în decurs de șase secole, pînă la construcția primitivă care pare a fi fost a bibliotecii Templului lui August. Lucrarea creșterii în afară încetase de mult, cînd arheologii secolului nostru au început munca inversă de dezgropare a straturilor mai vechi. S-a început atunci o ciudată întreprindere de a restabili ruina primitivă. „Antreprenorii de ruine“, de care vorbește odată Leon Bloy există cu adevărat. Ei sînt arheologii timpului nostru care nu și-au terminat opera, căci între Forul lui Traian și vechiul For roman lucrările care se continuă sînt menite să restituie amintirii șirul de ruine care se găsesc astăzi sub temeliiile construite în veacurile mai apropiate și să obțină o promenadă arheologică unică în lume, cum se spune cu mîndrie la Roma.

Pasiunea arheologică de a înlocui clădirea prin ruină este unul din semnele cele mai caracteristice ale civilizației noastre. Avîntul constructiv al secolelor trecute pare a fi suferit aci o curioasă deviere. Știința, energia și adeseori gustul arheologilor contemporani nu par a fi mai mici decît ale arhitecților care au creat în trecut Goticul și Renașterea, dar direcția eforturilor lor a primit un semn negativ, ca într-o operație algebrică. Poate pentru înția oară în istoria lumii s-au grupat atîtea însușiri omenești, atîta muncă organizată și consecventă nu pentru a produce lucruri noi, ci pentru a restitui pe cele vechi într-o formă cît mai apropiată de tipul lor primitiv. Această nouă orientare n-ar fi fost însă posibilă fără acea întâlnire dintre spiritul romantic, iubitor al trecutului și spiritul cercetării științifice precise. Logodna s-a petrecut în adevăr, dar ceea ce a rezultat n-a fost o lume reînviată, ci una care nu dovedește decît adîncă ei dezbinare de lumea noastră. Sentimentul continuității neîntrerupte pe care vizitatorul îl trăiește în atîtea din bisericile și palatele comunale ale evului-mediu, lipsește aci. Antichitatea apare moartă cu adevărat și arcurile gloriei de altădată, coloanele retezate, porțile și termele romane ne apar ca tot atîtea mărturii ale unei vieți care nu mai are nici o legătură cu a noastră.

Călătoria în Italia a fost pentru noi un prilej neîntrerupt de comparaire între epoca antică și medievală, între moartea uneia și prospețimea celeilalte. În curtea Universității din Padova, sub bolțile Bazilicei Sfîntului Francisc la Assisi, în sălile Palatului comunal al Sienei am simțit neîncetat cum formele de viață au rămas aproximativ aceleași în decurs de mai multe sute de ani sau cum noile conținuturi au găsit calea adaptării la vechile forme. Tipismul medieval prescriind oamenilor reguli stricte, constituind atîtea din manifestările vieții într-un ritual rigid, a făcut clipele timpului asemănătoare unele cu altele și a menținut continuitatea lumii medievale. Cum acest tipism a funcționat cu mai multă rigoare în domeniul vieții religioase, se înțelege că impresia continuității este mai covârșitoare aci. Dar și în unele sărbători ale poporului sau în viața universităților oamenii trăiesc astăzi în cadre și cu simțiri rămase neschimbate de șase sau șapte sute de ani.

Îmi amintesc de promoția doctorală la care am asistat în sala festivă a Universității padovane. Întreaga înscenare ri-

tuală a promoției ridica pe candidatul norocos într-un venerabil cadru de fixitate și certitudini tradiționale. Băiatul pleca acasă, cu coroana de lauri pe frunte, înconjurat de camarazi și ritmînd cu o inimă nouă, tacturi repetate de multe mii de ori. Viața începea pentru el, revenind identică în sublima monotonie a veacurilor. De pe galeria încărcată cu blazoanele vechilor și noilor corporații studentești, priveam grupul tumultuos al tinerilor înconjurînd pe laureat și încadrîndu-se în arcada porții monumentale, ca o stampă adresată de secolele trecute secolelor viitoare. Acolo îmi aminteam de propria promoție a privitorului într-una din universitățile Apusului, și îmi lămuream un anumit îndemn al inimii vii pînă în acea clipă și care n-a slăbit de-atunci. Nietzsche spune odată că printre foloasele studiilor istorice există și acela de a dărui omului ereditatea pe care o dorește și pe care o consideră mai prețioasă. În vasta unitate a culturii omenești, un fir al țesăturii apare astfel mai trainic și mai aparent, legînd pe omul de astăzi cu cine știe care strămoș al său. Călătoria este în mare măsură un astfel de joc al afinităților electivă, un excitant al imaginației și al memoriei ereditare a spiritului cultivat, probînd în om suplețea și universalitatea culturii lui. Nu călătorim pentru a ne instrui, cît pentru a ne regăsi în posibilitățile noastre tainice și multiple. Vechiul îndemn al peregrinării care ne purta altădată între zidurile micului burg germanic, ne făcea solidari ca prin minune cu scholarul medieval sau cu studiosul romantic și revenea acuma aidoma, înălțînd sub picioarele noastre postamentul de granit al unei vechi tradiții spirituale nedezmințite. Și în această oră a îndepărtatelor visări, simțeam cum înviorăm și ducem cu noi un legămînt de iubire și fidelitate pentru acel suflet al Occidentului umanistic și creștin.

Mărturiile Romei antice nu ne vorbesc însă niciodată cu aceste solicitări adresate memoriei adînci a culturii noastre. Amintirile romane nu se produc decît ocolind prin Renaștere. Drumul direct către ele este pe toată suprafața surpat. Treceam prin Forul roman ca printr-o lume fantomatică. Cultura a fost redată aci naturii. Spiritul a retrogradat deodată cu două sau trei mari trepte ale creației și ceea ce a fost monument a redevenit piatră, vechea ordine și armonie înapoiindu-se în haosul elementelor amorfe. N-a stăruit într-acestea decît

atît cît a fost necesar pentru a dovedi că această dezordine nu este a începutului, ci a sfîrșitului iremediabil și tragic. Soarele ne țintește cu mii de săgeți și pasul nesigur ostenește printre pietre și buruieni. Urcăm astfel pînă la Orti Farnesiani, de unde ochiul îmbrățișează încă o dată prăbușitul cimitir al civilizației romane. Un brad rotat ne primește pe una din terase în umbra lui, lăsîndu-ne să ne odihnim în marele ceas nemișcat al amiezii.

TIVOLI

[.]

Cu aceste reflecții timpul ne trece ușor pînă la Tivoli. Minunata regiune care ni se înfățișează chiar de la ieșirea din gară, are o specialitate care alcătuieste și principala ei atracție. Anienul care curge pe lîngă oraș se prăvălește de mai multe ori, formînd șirul acelor renumite cascade pe care călătorii ajunși în Tivoli vor să le viziteze mai întîi. Una din aceste cascade, cea mai mare dintre ele, este anexată parcului cu alei descendente către fundul unei prăpăstii adînci, numită Villa Gregoriană. Coborîm deci către terasa apropiată de punctul în care Anienul, ieșind din tunelul săpat în veacul trecut din ordinul Papei Grigore XVI, se azvîrle de la o înălțime de peste o sută de metri. Ne place să ne oprim mai multă vreme în acest loc, pentru a ne lăsa asurziți de mugetul masei de apă în prăvălire, în timp ce fața și mîinile ni se întind către răcoarea pulberii desprinse din torent și adiînd în valuri suitoare către noi. În ce stă oare farmecul cascadelor, captat oarecum aci, cu acea preocupare a administrației italiene de a trata natura ca pe o operă de artă ?

Cascada este acea înfățișare în care elementul fluid apare transformat în atributele lui, în așa fel încît natura abătîndu-se de la propriile ei moduri obișnuite de a fi, introduce în rigoarea și monotonia necesității ei accentul unei libertăți fermecătoare. Curgerea apei în matca rîurilor nu sugerează în mod obișnuit

ideea greutății ei. Cascada ne face însă a regăsi ideea greutății apei și faptul că uriașa ei masă fluidă se prăvălește ca un corp solid, oferă imaginației populare iluzia unei libere variații a procedărilor obștești ale naturii. Reprezentarea apei este legată apoi de direcția orizontală. Faptul deci că în cascade întâlnim un rîu care curge vertical întărește impresia eliberatoare a fanteziei care se joacă. Prăvălindu-se de pe pragul căderii în mari pînze line, este de ajuns un colț mai ieșit de stîncă și cursul ei se modifică, ramificînd o nouă panglică strălucitoare. Cascada izvorăște astfel din toate punctele ei și se compune liber într-o structură complicată de planuri care alunecă, de arcuri care se îndoaie deasupra lor. Prietenia noastră pentru natură sporește cînd asistăm la această muncă a inventivității ei.

Dar ne continuăm plimbarea dincolo de terasa marii cascade, sperînd șoptirile din cale, către fundul prăpastiei din care, la o nouă odihnă a drumului, vizitatorii plecați înaintea noastră ne apar în proporții minuscule. Drumul coboară astfel pînă la grotă Sirenelor cu noua ei cascadă și începe apoi să urce către Templul Vestei și al Sibilei. Le lăsăm și pe acestea în urmă și ne îndreptăm către Villa d'Este. Gustul pentru marile lucrări ingineresti, alimentat de știința revoluționată către finele Renașterii, a construit aci unul din cele mai minunate monumente ale hidraulice. Un braț al Anienului a fost captat și prin conducte subterane făcut să izbucnească din sute de jocuri de apă, într-o profuziune uimitoare de forme și efecte. Fără îndoială că motivele naturii tiburtine, amintitele căderi de apă, au fost reluate aci într-o intenție artistică de către meșterii arhitecți ai veacului al XVI-lea care primiseră comanda cardinalului d'Este. Arta a vrut să rivalizeze cu natura și s-o întrecă. Toată lumea va recunoaște că îndrăzneala artei n-a fost zadarnică. Rătăcim pe largile alei umbrite de imenși cipreși, răcorite de țîșnituri de apă, de coloane fluide care prelungesc balustrada unei scări, de cascade azvîrlindu-se în mai multe planuri simetrice, de bazine care culeg toate aceste ape și le opun ca o oglindă liniștită cerului nepătat. Frăgezimea locului e nespus de mare, mi-reasma lui e dulce și pătrunzătoare. Mugetul torentului patetic, șoaptele fîntînilor, murmurul lor îngînat se adună în urechea

noastră într-o impresie muzicală plină de vrajă. Rătăcim, ne oprim locului, pîndim revenirea unui sunet, ne întoarcem către unul din colțurile de unde ne smulsesem cu greutate. Sufletul nostru e încins de farmec. Ne legăm cu făgăduința de a nu uita și ne simțim plini de jale la gîndul că momentul de față nu va reveni niciodată aidoma în amintire.

„UNA BELLA PASSEGGIATA“

Abia coborîsem din tramvaiul care ne adusese prin trîmbe de praf alb la Fiesole, cînd un bătrînel, proprietarul uneia din trăsurile cu cort care staționează în Piazza Mino da Fiesole, puse stăpînire pe persoanele noastre. „*Facciamo una bella passeggiata, Signore*“, ne propune el. Plimbarea cea frumoasă era în intenția noastră, dar am fi dorit mai înainte cîteva clipe de răgaz pentru a ne bucura în voie de marea perspectivă asupra Florenței. Refuzul nostru nu dezarmă însă pe bătrîn. „De ce să nu începem îndată plimbarea, observă el, vremea este călduroasă și de sub cortul cel răcoros, vom putea cu mai multă plăcere privi ruinile etrusce și romane, vechile biserici ale locului, frumoasele panorame care se deschid de pe esplanadele orașului. În același fel am putea reveni apoi în Florența, ocolind prin Vincigliata și prin pădurea de chiparoși care se continuă neîntrerupt pînă aproape de intrarea în Florența. Toată plimbarea aceasta se poate face numai pentru 120 lire“. „Prea multe parale, răspundem noi. Banul nostru este numărat și pentru că plimbarea cea frumoasă este atît de costisitoare, ne vom înapoia în Florența cu tramvaiul, așa cum venisem.“ „Dacă 120 de lire este mult, replică bătrînul, 100 de lire va fi destul de convenabil. Haideți, domnilor, urcați-vă și să pornim. Nu-mi veți plăti decît dacă veți găsi singuri că plimbarea e în adevăr frumoasă.“ Tocmeala continuă însă și, pornind din punctele noastre de vedere opuse, prețul părea a se statornici în jurul cifrei 50. „Îți dăm 40 de lire“, spuneam noi. „Îmi veți da 60 de lire, dacă veți găsi că plimbarea e

frumoasă“, răspundea bătrînul. Deși considerația estetică poate deveni cu greutate condiția unui contract, ideile noastre despre frumos fiind în genere nebuloase și vagi, ne urcarăm în trăsura bătrînului și pornirăm.

De pe parapetul Sfîntului Francisc, Florența ne apare în fundul unei perspective mai îndepărtate decît de la San Miniato. Monumentala și austera grupare a clădirilor Florenței este atenuată în acest punct al priveliștii. Masa de piatră se difuzează în culoare și se subtilizează în atmosferă. Filmul Florenței și al înconjurimilor se desfășoară în fața noastră, pînă cînd ne găsim în pragul pădurii de chiparoși. Bătrînul se întoarce în acest moment către noi și ne spune: „Continuăm așadar plimbarea și îmi veți da 60 de lire“. „Nu-ți vom plăti decît 40 de lire“, răspundem noi. „Îmi veți plăti 60, căci plimbarea vă va plăcea foarte mult“, răspunde el. Căi sînt îndemnați într-acestea prin vorbele neînțelese ale bătrînului și răcoarea pădurii ne ușurează deodată de povara căldurii resimțite pînă atunci. Adierea înviorătoare a locului, mireasma lui rece și amară ne desfătează. „Nu este așa că e răcoare și plăcut aci? ne întreabă bătrînul. Frumoasă plimbare. *Una bella passeggiata!*“ Drumul trece pe sub întăriturile unui castel cumpărat de curînd de o bogată americană. Ne oprim și privim donjonurile castelului, vastele lui dependințe de piatră și minunatele alei cu flori, întinzîndu-se pînă în marginea zidurilor. „Frumos, prea frumos“, admiră bătrînul într-un dulce și ușor extaz. Cu neputință de a spune că nu e frumos. Esteticele noastre gata să se pună de acord asupra acestui punct, îndrumau fără îndoială soluția contractului pe care-l angajasem, în sensul dorit de bătrîn.

Dar ne continuăm drumul și ne găsim acum în punctul cel mai adînc al văii pe care o coborîsem de la Fiesole. Cîteva izvoare au găsit drumul suprafeței și un murmur, un fermecător cîntec îngînat se amestecă cu adierea și parfumul locului, pentru a ne odihni de ostenele zilei, pentru a reface puterea noastră și conștiința plăcerii în noi. În acest punct o florentină, o femeie din popor, și-a instalat negoțul ei de înghețată și siropuri, pentru rarii clienți care pot trece pe aci. Ne oprim în fața căruciorului cu bunătăți și ne place un moment să glumim cu cei doi copii ai vînzătoarei, o fetiță și un băiat, inteligenți și frumoși. Copiii se apropie cu o sfială politicoasă de noi și, sub privirile mîndre ale mamei, știu să ne dea răs-

punsuri măsurate și precise. Copiii n-au mai mult de cinci sau șase ani dar semnele rasei lor se pot citi de pe-acum în privirile clare, în trăsăturile pline de armonie ale feții. „Frumoși copii, ne ghicește gândul bătrînul. *Una bella passeggiata.*” Conducătorul nostru strîngea astfel documente zdrobitoare împotriva noastră și cerbicia noastră urma să fie pînă la urmă înfrîntă.

Poposim astfel o dată cu umbrele serii în fața hotelului și scot din pungă mea 40 de lire pentru a plăti bătrînului. „Îmi dai 40 de lire? se miră atunci bătrînul. Se vede că plimbarea nu v-a plăcut? Se vede, adăugă el cu sarcasm, că răcoarea pădurii n-a fost plăcută, că n-a fost destul de frumoasă panorama Florenței și nici castelul întîlnit în drum. Se vede că băiatul și fetița vinzătoare de siropuri și înghețate n-au fost frumoși de loc. Dacă nimic nu v-a încîntat din cele ce ați văzut, dacă nu e nimic frumos în Florența, dacă nu vă simțiți nicidecum înviorați și întăriți după această frumoasă plimbare, dați-mi numai 40 de lire, le primesc”.

„Domnul meu, răspunsei atunci bătrînului care începuse să se supere, ai legat prețul d-tale de o condiție dintre cele mai fragile: de ideile noastre în legătură cu natura frumuseții. Iată, îți voi mărturisi, sînt profesor de estetică în țara mea și m-am consacrat acestei științe încă din anii primei mele tinereți. Formula frumuseții îmi apare nesigură la acest termen al meditațiilor mele. Deși încerc să mă ridic neconținut peste execrabilul relativism estetic, sufletul meu îndreptat către absolut și etern nu este încă împăcat cu sine. Dogmatismului d-tale i-aș fi putut opune un relativism foarte generalizat. D-ta ai strîns însă cu multă grijă probele tezei d-tale și chiar acum în urmă ai citat laolaltă frumusețea pădurilor, a castelelor și a copiilor. Frumusețea e în adevăr una și toate înfățișările ei pe acest pămînt participă deopotrivă la esența ei veșnică și divină. Minunata d-tale patrie italiană o dovedește cu prisosință. Totul e frumos în Italia. Un val de noblețe și grație trece deopotrivă în Italia peste înfățișările naturii, peste operele oamenilor și peste chipurile lor, legîndu-le de un tîlc mai adînc. Primește deci modestul preț cerut de d-ta ca o recunoaștere a mîndrului și justului d-tale patriotism.”

[1931 — 1932]

ADUNARE DE FILOLOGI LA BERLIN

Spre sfîrșitul lunii iulie am fost opt zile în Germania. Am zburat cu avionul pînă la Berlin timp de cinci ceasuri. Cînd nava noastră ne-a depus pe aeroportul de la Schönefeld, n-am simțit nici urma unei osteneli. Transportarea în condiții atît de deosebite, după un răstimp atît de scurt, cuprinde în sine ceva uimitor. Cîmpiile și pădurile se strînseseră pentru noi ca niște batiste. Munții se ghemuiseră sub privirile noastre. Măsuram cursurile rîurilor de la obîrșia lor. Aveam sub ochi chipul unei părți a planetei în reliefurile unei machete reduse la scară de sute de ori. Nu cucerisem depărtarea bucată cu bucată, nu ne ostenisem aproape de loc pentru a ne atinge ținta. Primeam un dar pe care ne întrebam dacă-l merităm, de vreme ce îl dobîndisem cu atîta înlesnire.

Veneam în Germania pentru a lua parte la lucrările secțiunii de limbă și literatură a Academiei de științe din Berlin: o adunare de filologi. Dar chiar în după-amiaza sosirii aluneecam cu automobilul spre Lipsa, unde a doua zi urma să felicităm pe profesorul Theodor Frings, vestitul germanist, sărbătorit pentru cei șaptezeci de ani ai săi. Automobilul alerga pe autostrada despărțită în două betele, traversate la scurte intervale de arcurile unor poduri de piatră sau fier, desfășurîndu-se în neîntreruptă linie dreaptă printre lanuri bogate, printre păduri în care cresc căprioare. Frumusețea acelei regiuni nu stă în accidente pitorești ale terenului, ci în buna ei întocmire, în perfecta grijă gospodărească a administrației care o priveghează.

Seara, în marile spații elegante ale hotelului Internațional, aflam o numeroasă societate de germaniști, veniți din universitățile Germaniei răsăritene și apusene și din acele ale multor țări străine, din Uniunea Sovietică, din Ungaria, Cehoslovacia și Bulgaria, din Franța, din Danemarca, Norvegia și Islanda, din Statele Unite ale Americii. Adunarea era prezidată, cu blînda lui autoritate, de profesorul Frings. O societate de oameni apropiați ca formație și preocupări științifice stabilește repede o atmosferă de cordialitate. Unii se recunoșteau din vremea studiilor sau din lucrările lor și a fost un bun moment acela în care ne-am dat seama că, peste contradicțiile și tensiunile epocii, știința și cultura regăseau chipul armonios și pașnic al omenirii care cugetă și muncește.

A doua zi, într-o sală a Academiei saxone, ornamentată în gustul secolului al XVIII-lea, filologii au prezentat felicitările lor sărbătoritului. Am ascultat un quator de Mozart și unul de Beethoven. Theodor Frings a rugat pe profesorul american Bluhme să strîngă mîna celor două fete chineze, studente ale Universității din Leipzig, care se găseau în sală. Sub acest pod al prieteniei, omenirea putea trece către pîntecele ei de pace și construcție. Ne-am pătruns de valoarea acestui îndemn din gura unui învățat german, cînd am răătăcit, în timpul acelei zile și al zilei următoare, pe străzile orașului. Nu mai fusese de treizeci și șase de ani la Lipsca, unde venisem atunci pentru a regăsi Universitatea lui Wundt, a lui Lamprecht, a lui Volkelt, a lui Veygand, a lui Karl Bücher, așa cum făcuse alte multe serii de români înaintea mea. Am alergat îndată pentru a mă regăsi în fața edificiului pe al cărui fronton stătea inscripția *Universitas artium Lipsiensis*, o inscripție care altădată mă pusese în legătură cu temelile medievale ale învățămîntului universitar al Apusului. Alături, în muzeul de artă, căutasem a-mi face o idee despre tendințele mai noi ale artei, privind pînzele lui Böcklin, plastica policromă și marile compoziții ale lui Max Klinger, cu care aveam să mă lupt atîta. Mărețele edificii priveau acum prin ferestre prin care izbucniseră flăcări. A trecut războiul pe aici. Lipsesc, în multe puncte ale orașului, cartiere întregi, vaste ansambluri urbanistice, pe care le înlocuiesc destul de rău scuarurile improvizate între calcaruri ieșite la iveală. Am regăsit neatînsă vechea primărie cu etajele ei sub acoperișurile tuguiate. În fața ei, în privința Auerbach, de unde doctor Faustus își luase zborul călărind pe un butoi, ger-

maniștii celor două emisfere se adunaseră la un pahar de vin. La Thomaskirche m-am rezemat o clipă de piatra mormîntală a lui Johann Sebastian Bach. Am stat să privesc monumentul lui Goethe tînar, îmbrăcat în costumul lui rococo, în fața Bursei vechi, lovite greu și înconjurare acum de schelele reparației. Marea construcție a depozitului legal al cărții germane, *Deutsche Bücherei*, este întreagă și funcționează cu buna ei rînduială de totdeauna. Lipsca a fost mult încercată, dar există și se reface.

A doua zi, în drumul către Dresda, am poposit cu plăcere la Meissen pentru a vizita castelul Albrechtsburg, construcție a veacului al XV-lea, nu prea fericit restaurată în interioarele lui, în secolul trecut, dar de pe terasele căreia ochiul cuprinde cu încîntare idila orașului răspîndit pe cele două maluri ale Elbei. Un furnicar omenesc vesel și activ se încrucișează pe largul pod de piatră, animă întreg orașul. Vestita manufactură de porțelan, creațiunea lui Böttger, cea mai veche din Europa, ne deschide porțile prețioasei ei colecții și ne desfășură privind grațioasele opere ale secolului al XVIII-lea, în care geniul timpului își găsisese unul din materialele lui adecvate într-o mare bogăție de forme: coșuri cu fructe și flori, plastică animalieră, capete de expresie, vădînd uneori interes pentru tipurile exotice, busturi și grupuri în scene de moravuri, din cînd în cînd încercări, de altfel repede părăsite, de a folosi materialul gingaș al porțelanului pentru plastica monumentală; operele unui șir de artiști numeroși, printre care strălucește numele lui Kaendler. Plecăm de la Meissen, ducînd cu noi cîte un dar, și ne pregătim să ajungem la Dresda. Trecusem și altădată pe acolo și păstrasem amintirea plimbării pe terasa Bruhl, cu frumoasele ei perspective asupra Elbei. Pătrunsesem în clădirea Operei, lucrarea lui Semper. Căutasem să ne descurcăm prin străzile orașului vechi, unde tînarul Goethe găsisese găzduire, odinioară, în casa cizmarului pietist, a cărui locuință avea armonia reculeasă a interioarelor din tablourile de gen ale flamanzilor și olandezilor. Dresda a fost teribil lovită de bombardamentul american din 1945. Regăsim, din fericire, palatul Zwinger, restaurat, cu pinacoteca lui restituită de Uniunea Sovietică. Și-a reluat locul ei *Madona Sixtină* a lui Rafael, întregul inestimabil tezaur. Dar în jurul Zwingerului vestitele biserici Kreuzkirche și Frauenkirche sînt distruse. Pe ruinele uneia din ele cresc salcîmi. Din piața Zwingerului

Înainte, pînă după vechea gară, se întinde un cîmp cu iarbă și măracini. Datele oficiale arată că au fost distruse 12 000 construcții : 18 km patrați de ruine. Dresda, unul din cele mai frumoase orașe baroce ale Europei, aproape că nu mai există. Ne amintim de paginile pe care i le consacră Goethe în *Poezie și adevăr*. Ne spunem că acolo a trăit Winckelmann, propagînd în lume idealul uman al seninătății grecești. Reconstrucția orașului este cuprinsă în actualul plan cincinal al Republicii Democrate Germane și, cu toate multele lui încercări, viața industrială a orașului, cu numeroasele lui fabrici de mașini, aparate optice, chimicale, confecțiuni, continuă să fie bogată și activă.

Seara, ajungem la Berlin, pătrunzînd prin alea Karl Marx, întinsă arteră cu mari blocuri de locuit, cu magazine, cafenele și restaurante pe cele două părți ale ei, despărțite prin largi peluze de iarbă și flori. Ne aștepta sesiunea științifică a Academiei, la care fusesem chemați, și delegația română a avut de mai multe ori prilejul să-și aducă contribuția în discuțiile începute chiar de-a doua zi. În pauzele lucrului nostru, vizitam Berlinul. Distrugerile au fost și aci intense. Din 1948 a început reconstrucția mării capitale și chipul pe care ni-l arată este, desigur, deosebit de acela pe care îl va fi avut cu opt ani înainte. Ne place să regăsim Universitatea cu cele două statui ale fraților Humboldt în fața ei, Biblioteca de stat, Muzeul istoric și acela de pe malul Spreei, care adăpostește rezultatele săpăturilor arheologice germane din Asia Mică, printre care templul reconstruit de la Pergamon. Dar unde se află operele păstrate altădată în Muzeul de artă universală ? Unde este *Omul cu coif* al lui Rembrandt ? Colecția pe care o vedem, foarte împuținată, cuprinde numai operele minore. Lacunele urbanistice ale Berlinului au rămas enorme deocamdată, cu toată marea activitate a reconstrucției. În unele puncte privirea alunecă liberă peste cartiere întregi. Se mai văd pe-alocuri echipe de tineri care fac muncă voluntară, strîngînd molozul și încărcîndu-l în camioane. Marile distrugerii par a fi împuținat numărul acelor care locuiesc aici, încît după ora 7 seara, cînd se închid magazinele și birourile, se coboară asupra orașului o liniște ciudată, intervine o suspendare aproape totală a circulației. Plimbîndu-ne pe *Unter den Linden*, prin fața monumentalei ambasade a Uniunii Sovietice, putem număra pe degete trecătorii rămași de-a lungul uriașei artere întinse pînă

la Brandenburger Tor, lipsită acum de quadriga monumentală care o împodobeau altădată.

O undă de mîngîiere a trecut prin sufletul nostru cînd, la sfîrșitul lucrărilor academice, gazdele noastre ne-au oferit două zile la Weimar. Am locuit în vechiul și frumosul hotel *Elephant*, venerabilă casă din vremea lui Goethe, unde Thomas Mann plasează acțiunea primei părți a romanului său *Lotte in Weimar*. Sîntem toată ziua pe străzi și în parcuri. Iată casa lui Herder, locuința vremelnică a lui Bach, casa lui Goethe din oraș și locuința lui de vară, pe malul Ilmului, în parcul ducal, casa lui Schiller, arhivele celor doi mari scriitori, unde lucrează o echipă de învățați. Acolo, la Weimar, către sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui următor, mi s-a părut încă din anii tinereții că spiritul european a atins potența lui cea mai înaltă de pînă atunci. Antichitatea greacă, Renașterea și iluminismul au intrat acolo într-o sinteză nouă, făcută din cea mai umană înțelegere a lumii și din cea mai înțeleaptă conduită a vieții. Rătăcesc prin camerele locuinței lui Goethe, pe care el însuși o organizase ca un loc al studiului și al creației sale. Privesc colecțiile lui de copii antice, laboratorul experimentelor lui naturaliste, colecțiile mineralogice și anatomice, camera de muzică, biblioteca, odăile de locuit, a Terzei și a poetului, cu ferestrele către grădina închisă din toate părțile, cuprinzînd pe lîngă patul și masa de lucru, atît de modeste, fotoliul în care a expirat bătrînul. Afară trăiește orașul, cu multele lui case cu coamă, după felul locuințelor germane, dar și cu frontoane și coloane, dezvoltînd linia clasică goetheană. În apropierea orașului, la Tiefurt, caut umbra răcoroasă în preajma castelului, unde Goethe a jucat rolul lui Oreste în tragedia *Ifigenia*.

Am mai petrecut o zi la Berlin, găsind timp pentru a vedea Potsdamul, refăcut din încercările războiului. Se lăsa seara și n-am mai putut pătrunde în castelul Sans-Souci, dar ne-am plîmbat pe terasele lui și ale Orangeriei, bucurîndu-ne de miresmele îmbălsămate ale parcului uriaș. Pergolele, chioșcurile, serele, marile perspective ale aleilor în fundul cărora se profilează dependințe monumentale, întreaga decorație plastică a grădinii, cercurile de busturi și statui, printre care distingem atîtea figuri ale antichității, dar și scene ale mitologiei, multe teme împrumutate *Metamorfozelor* lui Ovidiu, splendoarea vegetației, întreținută proaspătă și viguroasă de veacuri,

totul îmbină pentru noi o imagine a naturii și culturii, conciliate într-o armonie amplă și bogată. Acel echilibru a trebuit să se surpe mai târziu. Romanticii se vor duce să caute natura în pustietăți, la țărmurile oceanelor muginde, în savanele Americii. Voltaire o putea găsi, plimbându-se în haine de mătase, pe aleile geometrice ale parcului din Potsdam, fără să se mire a afla în drumul lui bustul lui Caton și al lui Cicero, pe Diana transformînd pe Acteon în cerb, pe Dafne în clipa cînd brațele și picioarele îi devin ramuri și se îmbracă în frunze.

Părăsisem cu o zi mai înainte pe colegii filologi adunați la Berlin din multe părți ale lumii. Filologii sînt o clasă de oameni consacrați interpretării cuvîntului scris, în mare măsură a celui scris înaintea noastră. În mîna lor stă depozitul culturii create în trecut pentru a servi de temelie creației noi, puse în serviciul noilor idealuri ale dreptății și libertății. Filologii adunați la Berlin, din est și din vest, au văzut însă marile distrugerii ale ultimului război și nu cred să fi fost unul din ei care, în clipa cînd și-au strîns mîinile la despărțire, să nu se fi legat printr-un acord tacit pentru a împiedica în viitor acele acte ale disprețului uman care ne-au aplecat frunțile cu tristețe de atîtea ori în timpul celor opt zile petrecute în Germania.

[1956]

INDIA

A PRIVI

De ce, în tot timpul călătoriei în India, am fost urmărit de cîntecul lui Lynceus, paznicul turnului, în partea a doua a lui Faust? „*Zum Seben geboren, / Zum Schauen bestellt, / Dem Turne geschworen / Gefällt mir die Welt.*“ („Născut pentru a vedea, / Pus să privesc, / Jurat turnului, / Lumea îmi place.“) Paznicul Lynceus vede lumea de sus ca pe o imensă poadoabă. Am privit-o la fel din zborul avionului. Altădată cîrteam împotriva perspectivei aviatice. Pămîntul, devenit o machetă în care pot fi privite toate reliefurile, fluviile cotind printre ele, mările ca niște ochiuri de apă îmi păreau că reduc și sărăcesc cuprinsul vast al lumii. Ce privilegiu totuși să poți privi lumea cu ochii vulturului! Ce splendoare, ce triumf! Aceasta este deci lumea! Este a mea, este a noastră. Apoi pasărea uriașă s-a așezat lin pe pămînt și, părăsind aripile ei, am privit lumea Indiei din mijlocul ei. A privi de sus înseamnă a privi cu fixitate. Aduni din zborul avionului, din virful turnurilor, de pe înaltele terase o imagine vastă dar încremenită. Depărtarea elimină mișcarea. Ochii tăi se ațintesc ca ai păsărilor de pradă care priveghează de pe înălțimi. Îndată ce te regăsești pe pămînt, mobilitatea se instalează din nou în priveliștea ta. Arătările ți se înfățișează pentru o singură clipă. Îți alunecă privirile după ele. Ești în mijlocul furnicarului imens al Indiei, tîrît de valul neistovit al omenirii, care se multiplică acolo în fiecare an, cu un excedent de cinci milioane de nașteri. Te oprești în fața monumentelor vechi și noi, rătăcești prin grădini, privești fauna și flora ciudată, marea varie-

tate a chipurilor. N-ai timp să întârzi. Fiecare arătare îți pune o problemă. Contemplarea devine cercetare.

— Ce-ai făcut în India ?

— Am privit.

A privi este o metodă a cunoașterii, pe care am folosit-o destul de puțin. Oamenii de laborator, medicii și naturaliștii privesc. O evaluare a simțurilor stă totdeauna la temelia lucrării lor. Marea amărăciune de a fi privit destul de puțin ! Și acum, în anii tăi înaintați, zile întregi, săptămâni dăruite privirii. Savoarea, suculența extremă a spectacolului lumii mă îmbată. Privitorul este un artist, pentru că oricare ar fi consistența și tăria legăturii dintre aspectele lumii, el este acela care le alege, le compune într-o imagine, le înzestrează cu un înțeles. Am trăit aproape două luni privind India. Acum, când mă regăsesc, în liniștea așezării mele, încerc să regăsesc imaginile călătoriei. Uneori tresar în fața unei descoperiri omise. Îmi apar figuri, conexiuni pe care clipa nu mi le dăruise. Nu ești niciodată destul de atent în timpul unei călătorii. Poate că amintirea estompează priveliștile, dar le dă și prilejul de a intra în noi legături. N-aș vrea totuși să uit, prin reflecție, bucuria descoperirilor. Fiecare clipă conținea făgăduința duratei. M-am legat de zeci de ori cu mine însumi să nu uit, să-mi aduc aminte. Acum, când sînt întrebat despre India, totul îmi apare în forma unei regăsiri, ca împlinirea unui jurămint, ca onoarea fidelității.

Pentru a putea spune ceva despre India, trebuie să încep prin a mă împiedica să vorbesc. Mi-e teamă să nu trag între amintiri și mine cortina unei formulări. Nu cumva am vorbit prea mult ? De pe acum regăsesc în locul imaginii vorba prin care am încercat să o evoc. A evoca înseamnă a rămîne contemporan cu trecutul. Mai este posibil ? Strălucesc sub lună cupola, minaretele Taj Mahalului. Au atîpit papagalii în copacii Fortului roșu, la Delhi. A căzut umbra peste grădinile suspendate la Malabar-Hill.

CĂLĂTORIE SPRE INDIA

Reiau, după cîteva luni, redactarea impresiilor din timpul călătoriei spre India și din India. Alte multe gânduri m-au împiedicat mereu să revin asupra lor, dar la prima chemare le-am regăsit întregi, poate numai ceva mai concentrate, ca parfumurile din care au dispărut eterurile ușoare, dar s-au păstrat cele grele și mai puțin volatile. Puterea seducției lor n-a devenit mai mică.

Ce mă face să cer încă o dată amintirii imaginile călătoriei ? Cînd a fost să plecăm de la Roma, am aflat că nu vom mai putea zbura deasupra Egiptului. Izbucnise ostilitățile în canalul de Suez. Noul itinerar al companiei aviatice ceyloneze ne fixa ca primă etapă orașul Khartum, capitala Sudanului. Spre sfîrșitul lunii octombrie, cerul Italiei își mai păstrează limpezimile. La Roma era cald, n-aveam nevoie de haină mai groasă și am fost mirați cînd, așezîndu-ne pe terasa unei cafenele, am simțit fierbințeala radiatorului aninat de cornișa edificiului. Puteam sta foarte bine afară, cel puțin cît soarele era pe cer, sorbind din cafeaua adusă la forma de cristalizare a zăpezii. Abia dacă am înregistrat o înfiorare sub bolțile catedralei Sfîntului Petru, unde nu mi s-a părut că statua uriașă a sfîntului are degetele picioarelor mai roase decît cu două decenii în urmă. Cînd ne găseam în forul roman, a început să cadă o ploaie caldută, de care s-au bucurat copacii încă nedesfrunziți și ne-am înapoiat spre hotel, săltați de trăsura ușoară, trasă de un cal împodobit cu o pană în frunte, ca o licornă.

A doua zi s-a pornit un vînt mai puternic, nu rece, simțit în zguduirea avionului cvadrimotor, care zbura spre sud, deasupra mării. Mai departe, mai spre sud, am pătruns în regiunea liniștii. Priveam șirul Insulelor Lipare, cu mici așezări ome-nești. Sînt stîncile cu care au azvîrlit lestrigonii după Ulise și însoțitorii lui ? Una din ele, prezentînd relieful unui munte, este insula vulcanică Stromboli. Trecem deasupra strîmtoării Messina. Sicilia este un masiv uriaș, cu crestele împădurite. Se văd bine albiile rîurilor. Privind în urmă, disting bine vîrfurile cizmei italiice, prinsă într-un inel de spumă.

După trei ceasuri de zbor, începe să ne fie cald. S-au răsfirat norii deasupra cărora am zburat după ce am trecut de Sicilia. Ni se arată terenul arid al Africii. Mici pete negre indică totuși culturi. Dar curînd nu mai zărim decît nisip. Sînt dune destul de înalte, pentru că azvîrl umbre mari. Unele din ele s-au grupat în circuri uriașe ; altele în amfiteatre cu zeci de trepte. Sîntem deasupra Saharei și mă simt cu totul covîrșit de imensitatea solitară a acestui peisaj fără nici o determinare. Abstracția devine aci impresie sensibilă. Grecii puteau descoperi într-un tufiș, într-o mică dumbravă, într-o apă curgătoare prezența particulară a unei divinități grațioase și amicale. Deșertul nu putea inspira popoarelor lui decît ideea măreției divine, fără atribute concrete. Divinitatea nu putea fi decît una, una singură, fiindcă natura care o sugera n-are nici o articulație, nu se compune din tablouri particulare, deosebite unele de altele. Privesc pînă în zare și ochiul nu este oprit de nici o priveliște izolată din întregul fără chip. Nu văd decît totalitatea. Monoteismul a fost un produs al deșertului.

Mai spre sud încep să se ivească lanțuri de munți, masive colosale, pereți stîncoși uriași, printre care cotesc albiile uscate de rîuri. Iată, în fine, o coamă împădurită. O umbră enormă, cît deșertul, devorează totul, în timp ce ochiul cuprinde aurul în fuziune al orizontului, deasupra căruia disting zonele de verde și liliachiu, cu transparențe delicate de acuarală. Cînd noaptea s-a lăsat de-a binelea, o vedere măreață ne întîmpină : beteala de mireasă cu trei cozi a Khartumului, scînteind din miile lui de lumini galbene, roșii, verzi, albastre. Se vede bine așezarea uriașă a capitalei Sudanului la confluența celor două Niluri. Întreaga viață a deșertului pare a se fi concentrat aici, în acest furnicar uman, cu miile lui de fosforescențe.

Coborîm pe aerodromul din Khartum și sîntem conduși îndată la restaurantul aerogării. Ni se servește ceaiul de către slujitori sudanezi în lungi cămăși albe de in, încinși cu brîuri verzi sau roșii, cu capetele acoperite de turbane. Sînt oameni negri, care se mișcă repede și vorbesc în șoapte. Căldura este atît de mare în sala restaurantului, cu toate ventilatoarele rotite deasupra noastră, încît căutăm răcoarea uscată de afară, la marginea terasei bine întreținute, unde luăm loc pe fotolii de paie, în fața straturilor de flori, alături de tinerii aviatori negri, echipați americaneste.

Escala n-a durat decît două ore. Vom zbura în timpul nopții pînă în insula Bahrain, în Golful Persic, unde vom ajunge la șase dimineața, o dată cu răsăritul soarelui. Și aici, ca și la Khartum, prea scurtă, prea superficială atingere cu realitatea locului, atîta cît permit condițiile corecte ale traficului internațional, în aerogări bine întreținute, cu alămurile lucioase și mobilele confortabile ale sălilor de așteptare și de restaurant. A dispărut tipul african. Ne găsim în Iran, într-o țară musulmană. Paznicii gării poartă burnusuri albe și legături de cap, atîrnînd peste umeri, ca ale Sfînxului egiptean. Se anunță tipul indian, căci printre călătorii care așteaptă să se îmbarce împreună cu noi, vedem oameni cu scurte bărbuțe negre și lucioase, cu fețele smolite, cu ochii codați, îmbrăcați în ușoare redingote cenușii peste pantalonii albi, strînși pe pulpe, cu turbane de toate culorile. Rezerva absolută a acestor călători interzice orice apropiere de ei, cu toată dorința noastră de a-i cunoaște, de a-i pricepe. Părem însă două lumi deosebite și, pe cînd ochii noștri îi cercetează uneori, nici o privire, nici un semn al unei curiozități oarecare nu scapă de la ei către noi. Ne găsim în fața unei enigme și unul din scopurile călătoriei este s-o descifrăm.

Am zburat aproape toată ziua următoare pînă la Caraci, în capitala Pakistanului, unde va trebui să înnoptăm în hotelul aerogării. Este o clădire uriașă, cu un hol circular pe două etaje. Din hol și de pe galeriile etajelor pornesc, ca tot atîtea raze, coridoarele către care se deschid sălile comune și camerele hotelului. Largi terase privind către aeroport și către piața din fața lui, de unde se desface lunga șosea întinsă în linie dreaptă pînă în oraș, înconjură edificiul din toate părțile. Întîmpinăm în tot locul oameni înalți, cu figuri osoase. Paznicii sînt încinși peste lungile lor haine albe cu centuri metalice,

pe care distingem semilune și inscripții în caractere musulmane. Un popor întreg de slujitori întreține cu grijă clădirea și așteaptă pe coridoare pentru a răspunde cu lămuriri, pentru a ne oferi serviciile lor, ori de câte ori întredeschidem ușile camerelor noastre, pentru a lua cunoștință de ce se petrece afară. Una din aceste uși a rămas larg deschisă și, dincolo de ea, vedem un călător ca și noi, dar un om al locului, bucurându-se de popasul lui, după drumul lung și obositor al zilei. Este un om mai în vârstă, de o corpolență cam exagerată. S-a așezat cu picioarele încrucișate sub el, pe divanul camerei, și își soarbe liniștit cafeaua, cu capul ușor aplecat, privind în sine, în postura exemplară a odihnei. Pe terase s-au adunat și alți călători indigeni care vor pleca mai devreme. Doi dintre ei s-au răzlețit din grup și, într-un loc mai retras al terasei, s-au așezat pe covorașele lor și își fac rugăciunea; stau nemșcați, se prosternează, se ridică apoi în picioare și își înalță capetele, privind în sus, făcându-mă să înțeleg că au luat un contact indiscutabil cu cineva. Lângă balustrada terasei, călătorii privesc avioanele care decolează sau sosesec la scurte intervale unele de altele. Printre ei stau ghemuite la pământ femei acoperite în întregime de voalurile lor, într-o absență totală a relației cu lumea exterioară. Ne întrebăm care poate fi vîrsta lor și descoperim, cu oarecare uimire, că sînt mame tinere, deoarece, atunci cînd grupul lor este mînat în fine către avioane, le vedem luîndu-și în brațe pruncii, tîrînd după ele copii foarte frumoși, fete cu mari ochi negri și lucioși, băiețași cu șalvari colorați și cu fesuri.

Dorim să vizităm orașul și automobilele care ne-au cerut mai întîi o sumă, dar au consimțit să ne transporte apoi pentru jumătatea ei, ne-au dus în treizeci sau patruzeci de minute pînă în centrul comercial al Caraciului. De sus, din avion, regiunea ni se părușe fecundă. Acum, cînd o vedem din apropiere, descoperim cîmpii nesfîrșite pe care crește o vegetație mărunță, de savană. Din cînd în cînd se arată palmierul. Trec cărucioare ușoare, cu patru locuri, trase de cai, mecanizate sau conduse de un ins care pedalează. La căruțele grele sînt înhamate cămile. În suburbia orașului vedem nesfîrșite șiruri de ateliere și prăvălioare adăpostite sub rogojini aninate de cîțiva pari. Ne oprim în fața unui mic comerț alimentar, unde oamenii așezați la mese îmbucă ceva, în timp ce în cuptorul săpat în pămînt se coace pîinea plămădită în fața noastră.

Ocolim băltoace și nu știm cum să ne salvăm din praful în care ne cufundăm. Insalubritatea locului este extremă. Aspectul mizerabil al oamenilor n-are asemănare. Roiesc în jurul nostru biete făpturi lipsite de orice vitalitate, cadavre mumificate, de care atîrnă zdrențe sordide. În figura lor scînteiază ochi aprinși, cu expresia celei mai mari suferințe.

Principală stradă comercială a Caraciului desfășoară un șir nesfîrșit de prăvălii instalate în dughene, pe tarabe, în dulapuri nu prea spațioase, dar care adăpostesc, împreună cu marfa, și pe negustorul ei, în fine mari prăvălii spațioase, instalate modern. Sînt mărfuri de tot felul, din toate ramurile comerțului alimentar, vestimentar și tehnic, drogherii și librării cu toate publicațiile anglo-saxone, atrăgînd de departe atenția prin coperțile viu colorate, prin fotografiile revistelor ilustrate de mare tiraj. Unde se ascunde cartea și publicația locului? Nici o inscripție în alfabetul țării printre miile de firme, totdeauna mai mari decît dimensiunea lor obișnuită în zona noastră. Nimic nu ne face să bănuim că ne găsim într-un stat național. Regimul colonial a extirpat orice manifestare a unei culturi originale în decorul public al orașului.

Pe marea stradă comercială, forfota trecătorilor este amețitoare. Copii în zdrențe cer „bacșiș”. Trece un bătrîn orb dus de o fetiță. Barba albă îi înconjoară ovalul pur al figurii; poartă fes și turban. Și cum lăsăm să cadă un ban de aramă în mîna fetei, pe care aceasta îl trece îndată în mîna uscată a bătrînului, unchiașul se oprește, ne binecuvîntează, povestește în limba lui necunoscută nu știu ce întîmplare de demult, începe să plîngă și trece mai departe, continuînd lamentările lui. Trece și un public burghez, ieșit la cumpărături, bărbați cu calpacul scund, femei îmbrăcate în voaluri bogate. În fața cinematografelor, încadrate în rame mari de lumină oscilantă, s-a adunat tineretul care ne privește cu interes. Și de unde în aerogara de la Bahrain nu putusem prinde nici o privire a călătorilor, ea ni se dăruiește acum la orice semn al interesului nostru, cu rîsete și degete îndreptate către noi, încît simțim că, din partea noastră, este mai recomandabilă rezerva cea mai ermetică. Continuăm să rătăcim pe străzile orașului, printre prăvălii și birouri, care și-au tras obloanele, printre case de locuit cu unul sau două etaje, izo-

late de privirile străzii, dar și de puternicul soare al zilei, prin deasa împletitură de birne a balcoanelor.

Ora înaintată a nopții ne înapoiază la aerogară, în hotelul nostru. Petrecem noaptea liniștiți, într-o atmosferă destul de răcoroasă, așa încât putem opri ventilatoarele cu mari aripe care pînă la o vreme s-au rotit deasupra noastră. În zori ne adunăm din nou în restaurantul aerogării, unde prînzim, după moda englezească, cu fulgi de ovăz în lapte fierbinte, cu ouă și slănină, cu ceai foarte tare. Au luat loc la mesele din jurul nostru călătorii care ne vor însoți pînă la Bombay, oameni de toate felurile și toate culorile, un olandez cu familia lui, reprezentantul firmei „Philipps”, care va coborî apoi pînă în Ceylon, centrul afacerilor sale, frumoase doamne anglo-indiene, purtînd costumul patriei lor, cu fustele lungi și colorate, înfășurate în mari voaluri bogate, dar manifestînd în atitudine și în felul elocuției distincția educației lor. La alte mese recunoaștem personalul avionului, însoțitorii noștri și de aci înainte. Sînt tineri englezi, aviatori, mecanici, telegrafisti și stewarți ai liniei Ceylon-Air, impecabili în ținuta lor și atît de puțin diferențiați după funcția îndeplinită de ei, încît nu ne-am mirat de loc să vedem că stewardul care ne-a servit mai întîi bulionul, ficatul de gîscă cu trufe, puiul gătit franțuzește cu ciuperci și bucățele de slănină, compotul de fructe exotice, cafeaua excelentă va lua el însuși loc într-un fotoliu și se va lăsa servit de un ofițer al echipajului, colegul lui. Dar frumoasa egalitate se menține și dincolo de cala avionului ?

Coborîm la Bombay către ora prînzului. Căldura tropicală a locului ni se pare intolerabilă. Formalitățile menite să ne îngăduie accesul orașului sînt lungi și obositoare. Trebuie să facem dovada că sîntem vaccinați împotriva malariei, a frigurilor galbene, a febrei tifoide, a ciumei, a holerei și a vărsăturii. Cunoscătorii ne asigură că primejdia contagiunii tuturor acestor boli este ca și inexistentă, deși propriile noastre observații imediate ne arată, văzînd marele număr de oameni ciupiți de vărsat, că cel puțin această molimă din urmă este foarte răspîndită și face ravagii. Ne vom feri însă, așa cum vom putea, bînd numai sifon, mîncînd fructele curățate de coaja lor cu mîinile noastre, consumînd pîinea prăjită, oferită de altfel pe mesele tuturor restaurantelor. Vom rămîne numai cîteva ore la Bombay, unde ne vom înapoia la sfîrșitul călătoriei. Căldura umedă, fără cruțare, ne covîrșește și face necesar adăpostul

într-un loc răcoros de odihnă ! Il vom găsi la Cricket-Club, unde sîntem acceptați după ce facem o cerere de înscriere printre membrii lui, cu specificarea că dorim să obținem această calitate pentru o singură zi ; ne înscriem cu numele și funcțiunea noastră într-un mare album, adevărate anale ale călătorilor Commonwealth-ului. La Cricket-Club aflăm camere bine întreținute, cu pavimentele ceruite, prin care suflă vijelia ventilatoarelor roțite cu mare viteză, despărțite prin perdele de creton de odăile învecinate, de terasele încinse, de camerele de baie obscure, unde aflăm deocamdată locul cel mai potrivit cu trebuințele noastre. Cînd starea noastră fizică pare a se fi îmbunătățit, mergem într-un salon al clubului cu vederea către terenul de sport, unde o echipă joacă cricket chiar la această oră a caniculei și unde prînzim cu fiertură de cereale, cu tocană de berbec, cu gîturi de raci și pîraf colorat cu sofran, cu prăjitură de ananas, dar fără nici o băutură spirtoasă, căci ne găsim într-un punct al Indiei atins de legea prohibiției.

Bombay este unul din orașele cele mai mari ale Indiei. Are trei milioane de locuitori, în orice clipă, afară, sub cerul care varsă văpăi, chiar în aceste luni ale toamnei. Animația străzilor este imensă, în cartierul comerțului popular sau pe promenada întinsă de-a lungul țărmului mării, plantată cu palmieri și unde trecem prin fața clădirilor cu cinci sau șase etaje, construite într-un stil modern, cu lungi balcoane care acuză orientalizitatea lor și se rotesc în jurul colțurilor, pentru a mijloci locatarilor perspectiva asupra străzilor învecinate. Clădiri mai expresive sînt acele ale veacului trecut, ale bogatei burghezii victoriene, dispunînd în posesiunile și exploatarea lor de o liniște dispărută de atunci, dar care le-a permis să ridice la Bombay mii de clădiri solide și îmbietoare, cu etaje de două ori mai înalte decît ale construcțiilor mai noi, cu terase și colonade, cu peroane coborînd cu două sau trei trepte către parcuri stufoase, unde țîșnesc fîntîni arteziene și maimuțele se leagănă pe ramurile noduroase ale copacilor seculari. Faci însă cîtiva pași mai departe și, dincolo de aceste cartiere ale bogaților, întîmpini poporul Indiei, cu grozavul lui contingent de oameni fără ocupație, de bolnavi, de cerșetori. Ca și în alte orașe ale Indiei, cartierele construite alternează cu mari locuri virane, în care la orice oră a zilei vezi oameni dormind sau dedicîndu-se la micile îndeletniciri ale existenței lor. Se ridică leneș de pe locul unde dormiseră pînă atunci, pentru

a-și găsi un culcuș mai încolo, oameni foarte slabi, cu trunchiul și membrele acoperite de noroi uscat, înfășurați cu o zdreanță în jurul mijlocului, dar cu capul acoperit de turbanul mai necesar decât cămașa, decât sandalele pe care n-ar avea de altfel cu ce să le cumpere. Unul din ei s-a așezat în fața bărbierului care-l săpunește și-l rade. Și-a scos, în această singură împrejurare, turbanul și vezi un craniu ras, și din moalele capului atârând o şuviță de păr, după obiceiul milenar al mongolilor. Dincolo, mai departe, vedem două paturi acoperite cu țoale imunde. Este locuința unei familii care trăiește pe maidan, fără nici un acoperiș, căci femeia a aprins focul alături și pregătește fiertura prînzului. Din acest popas al nomazilor pornesc pe toate străzile orașului, pînă în cartierele lui cele mai bogate, miile, zecile de mii de cerșetori, bărbați foarte numeroși și copii care te urmăresc cu neostenită perseverență, te imploră cu mîinile împreunate în fața pieptului, pînă cînd inima ta se moaie și lași să alunece cîte un bănuț către ei. Un cerșetor bătrîn, cu membrele atrofiate, nu-și mai poate da nici o osteneală. Și-a întins șirul de oase pe trotuar, în fața unui magazin elegant, cu stofe de cașmir și șaluri de mătase, și a adormit în mijlocul forfotei trecătorilor care trebuie să-și lungească pasul, pentru a trece deasupra lui. Mîna i se sprijină pe o cutie de tinichea, în fundul căreia va găsi poate, cînd se va trezi, cîtiva gologani.

Mizeria poporului indian, alternată totuși cu prosperitatea destul de evidentă a burgheziei, va rămîne mereu, pînă la sfîrșitul călătoriei noastre, aspectul cel mai izbitor și acela care va reface mereu întrebarea relativă la împrejurările determinante ale acestei stări pentru unul din cele mai vechi și mai originale popoare ale lumii. Au trecut pe-aici stăpînitori teribili. Arienii au introdus regimul castelor. A sunat pasul falangelor lui Alexandru. A suflat vijelia pustiitoare a mongolilor. Cei din urmă au fost englezii veniți ca negustori, ca pastori, dar și ca soldați și au desfășurat opera lor de capitație, cu rezultate atît de remarcabile prin răspîndirea limbii engleze, singura limbă unitară a indienilor de azi, prin transmiterea culturii atît de adînc asimilate în unele clase ale societății, încît tipul gentlemanului oxfordian reapare de nenumărate ori sub masca de culoare închisă a indigenilor bogați, dar fără nici un cîștig mai de seamă cît privește tămăduirea rănilor

milenare ale celor mulți. Colonialismul a avut aici una din redevalele lui cele mai puternice.

Am plecat o dată cu căderea serii din Bombay și, înainte de miezul nopții, am ajuns la Delhi. Am părăsit puternicul cvadrimotor care ne-a dus pînă la Bombay. De data aceasta am zburat cu un bimotor al companiei Air-India, admirabil prin stabilitatea lui și prin toate acele înlesniri ale construcției care ies în întîmpinarea fiecărei nevoi, a fiecărui gest. La capătul oricărei mișcări află obiectul de care ai nevoie și acesta are tocmai forma prin care îl poți cuprinde mai bine. Piciorul ți se întinde în spațiul făcut pentru el și fotoliul se poate răsturna pentru a deveni pat sau pentru a primi, în arcuiri anume dispuse, tablaua în care paharul, farfuria sau tacîmul își găsesc locul de unde nu aluneacă. Un ochi de lumină ți se aprinde în spătarul fotoliului pentru a-ți lumina cartea pe care o citești și, în fiecare clipă, ți se servește o tabletă de gumă, o bomboană sau un pahar cu suc de fructe. Astfel răsfățați ajungem la Delhi.

Am stat mai multe săptămîni în Delhi și temelia impresiilor mele despre India s-a constituit aici. Am făcut treptat descoperirea acestui oraș, și unele din aspectele lui au intrat în legături de idei care vor putea apărea și în afară de scurta descriere pe care o încerc acum. Ținta călătoriei noastre a fost New Delhi, capitala Indiei. Dar orașul acesta, cu cele trei sute de mii de locuitori ai lui, nu este decât anexa oficială, construită după toate regulile urbanismului modern, a celui alt Delhi, veche așezare mongolo-indiană, în care locuiesc trei milioane de oameni, cu deprinderi moștenite din secolele anterioare.

FECUNDITATE

Întinsă vegetație de savană. Vrejurile se amestecă între ele. Micile covoare ale culturilor se aștern ici și colo. Dar pământul nu este în întregime cultivat. Terenuri întinse, sterpe sau cuprinse de buruieni despart loturile cultivate. Către Gange și, de aci înainte, pînă către Golful Bengal, deasă rețea a irigației, menită să se extindă în cel de-al doilea plan cincinal. Pământul Indiei, incomplet cultivat încă, produce fructele lui cu o exuberanță rareori înfrînită în alte părți ale lumii. Bogăția solului indian devine evidentă pentru noi, mai ales în aspectele pe care ne este dat să le vedem, în piețele orașelor, pe străzile lor, aproape oriunde. Brutarii frămîntă pîinea în vîzul tuturor și o azvîrlă în cuptoarele de pămînt, de unde o scot necrescută, o turtă rumenă. Alături fierbe laptele în mari patere de aramă smolită, puțin adînci, dar late de un metru și mai bine. Sfîrșie uleiul în tingiri. Mîncăruri pe care nu le cunoaștem se îmbie trecătorilor din multe, din nenumăratele bucătării prezente în orice loc. Alături, vînzătorul de betel înfășoară mirodeniile lui în frunze verzi, învîrtite ca niște cornete. Nu este indian să nu-și întrerupă cursa lui grăbită pentru a înghiți unul din aceste cornete, care-i lasă înroșite buzele, limba, cerul gurii. Adunarea florilor și a fructelor în marea piață a Bombayului, pe unele din străzile care radiază din Connaught-Place, la New Delhi, desfată ochiul și mirosul. Plutesc pretutindeni eteruri ușoare, evaporate din marile depozite de banane, de portocale, de

mere, de dovleci cu miezul dulce, de ananași, de chitre, de rodii, din nenumăratele specii de mirodenii, pipărate, ațîțătoare. Mirosul este neconținut solicitat în India și funcțiunea lui dezinteresată, artistică, face parte din nevoile sensibilității locale. Negustorii ambulanți ard pe străzi, lângă tarabele lor, bețișoare de ambră și mosc, care le vor atrage clientela. În unele adunări festive gazdele te întîmpină aruncîndu-ți în jurul gîtului colanul de flori proaspete și-ți întind un firisor de pai, în vîrful căruia stă ascunsă în puful ei sămînța bine mirositoare de santal.

Vegetația este deasă și monumentală în curțile și parcurile, pe străzile orașelor. Șiruri nesfîrșite de palmieri, de curmali, de cocotieri, în frunzele cărora se ascund fructele uriașe, mari cît un bostan, ca în fabula cunoscută. Copaci uriași cu trunchiuri înfrățite, provenind din rădăcinile aeriene, caută umezeala devenită săracă îndată ce trece epoca ploilor. Aceste rădăcini aeriene se înfig pînă la urmă în pămînt și adaugă încă un trunchi copacilor, astfel încît fiecare din aceștia devine un organism complex, plin de o rară vigoare, o adevărată colonie de copaci, atît de întinsă încît n-o poate cuprinde o horă de trei, de patru oameni. Arbori cu frunza îngustă, ca a salcîmilor, cresc înalți, dar se dezvoltă mai ales în lățime, în lungi ramuri șerpuitoare, care-și aruncă umbra peste arii întinse. Nu cade frunza, nu îngălbenesc. În luna decembrie, vegetația este verde și lucioasă, florile se învâltă. Chiar dacă ziua este mai scurtă acum, soarele nu lipsește niciodată. Nici o zi înnoirată, în timpul celor două luni, nu ne-a întîmpinat cu mohoreala ei. Găseam pămîntul, iarba măruntă și deasă a gazoanelor acoperite de bruma groasă, suptă îndată de soarele răsărind triumfător, de căldura devenită puternică, arzătoare, pînă la ora prînzului.

Mișunarea vieții animale este fabuloasă. Cînd se ridică un stol de vrăbii din copaci, este ca o năvală, ca o furtună. Nu o dată mi s-a întîmplat să găsesc în camera mea o pasăre rătăcită din cîrdul ei compact. În biblioteca Universității din Bombay zboară rîndunelele. Se rotesc deasupra orașelor mari vulturi, ulii cu aripile întinse. Prin parcurile din apropierea marilor monumente arhitectonice ale Mogulilor, care au folosit substanța cîte unui munte întreg, zboară papagalii, tăind spațiul cu aripile lor verzi, abătîndu-se prin halele enorme, posibil pe capitelele colonadelor. Maimuțele aleargă pe culmea

zidurilor înalte, săltând printre creneluri, escaladând cupolele. Oriunde, pe șosea, oprind automobilele, se adună cu zecile, de loc înfricoșate de om, venind să cerșească cu laba întinsă o nucă, o alună. Din bolțile marii moschei, la Delhi, atârna ca niște saci stupurile viespelor. Trec care grele, înălțate pe roțile lor cu obezile groase, trase de cămile costelive. În părțile vizitate de noi n-am văzut elefantul care face parte din peisajul sudului. Boul Zebu, cu cocoșa lui de grăsime, mai mică decât a dromaderilor, trage la carul străbun și, lucru curios pentru noi, boul aleargă. Oamenii îi vopșesc coarneau cu aur, cu albastru ceresc; îi pictează roba imaculată cu motive decorative, colorate în galben, în ocru. Căii roșii sînt puternici, bine întreținuți. Curge prin vinele lor sîngele arăbesc? Rătăcesc pe străzi bivoli de catran, cu coarneau întoarse spre spate, vaca de care nu se atinge nimeni, pe care nimeni n-o sacrifică, astfel încît șeptelul Indiei este unul din cele mai numeroase ale lumii. Le vezi rătăcind pe străzile aglomerate ale bazarurilor, tolănindu-se pe trotuare și trecătorii le ocolesc cu respect și cu blîndețe. Caprele urcă scările uriașe ale marii moschei din vechiul Delhi, rătăcesc printre nesfrișitele dughene, grupate sub terasele de gresie roșie ale acestui impunător monument. Mangusta aleargă printre colonade, oriunde este o așezare de piatră, pe terasele grădinilor. Mișună șopîrla pînă în camerele hotelurilor, în unele vitrine, pîndind nemișcată musca pe care o culege din zbor. Nu ne-au înspăimîntat niciodată șerpi în libertate. Dar oameni veniți de la țară, aproape goi, îi varsă din sacii sau din panerele lor și-i fac, în sunetele ascuțite ale fluierei, să se lupte cu mangusta. Cobra își înalță capul trunghiular și se ridică asemenea unui vrej de la pămînt, prinde în inelele ei trupșorul de veveriță, cu coada lungă și stufoasă a mangustei; însă aceasta își înfige dinții ascuțiți în beregata șarpelui. Îndată ce cădea noaptea, la New Delhi ieșea din mărăcinișul terenurilor necultivate șacalul, cu ochii sticliți, alerga să scurme gunoaiele, și urletele lui se auzeau pînă dimineața. Spectacolul vieții animale face parte din priveliștea orașului, cu aceleași drep-turi, cu aceeași abundență ca ale vegetației. În zonele noastre omul combate natura, îngustează cerul ei în jurul lui. Aci, în India, natura se revarsă peste civilizație, însoțind-o în toate așezările, în toate monumentele ei. Adorația naturii este unul din faptele cele mai evidente ale călătoriei în India. Cînd

cineva a vrut să strivească odată o lăcustă răsărită în preajma noastră, însoțitorul indian a oprit mișcarea stupidă și crudă și a împins lăcusta cu palma, binișor, către răzorul apropiat.

Fecunditatea Indiei este aceeași la toate nivelele vieții. Furnicarul uman este de necrezut în punctele atinse de noi. La orice oră a zilei, în orice cartier al orașului, mulțimea izvo-răște ca la ieșirea lucrătorilor dintr-o mare uzină, ca după sfîrșitul unui miting sau al unei mari adunări sportive. Flu-viul uman se revarsă pe toate arterele, umple toate ungherele și înaintarea, pe străzile înguste ale Benaresului, se produce într-o materie compactă. Aleargă trăsorelele ușoare trase de cai, de velocipediști desculți. Trece mulțimea îmbrăcată în pînze ușoare, astfel răsucite în jurul trupului încît lasă un picior dezgolit; trece burghezimea în redingote cenușii sau de culoarea tutunului, cu pantalonul alb, strîns pe pulpe, cu calpacul scurt sau cu turbane de toate culorile, cu fruntea vopsită, cu părul și barba colorate în roșu, femeii în sariuri somptuoase, dar și mulți oameni în zdrențe sau goi, cu barba incultă, cu păr femeiesc. Trece mîndrul siki cu barba neagră și lucioasă, prinsă în legătură petrecută sub bărbie și de-a lungul falcilor. Sînt femeii și bărbați înalți, cu musculatura bine dezvoltată. Femeile înaintază în voalurile lor, pășind cu măreție și grație, ca navele avîntate în larg. În fețele de culoare închisă se deschide lumina zîmbetului, a ochilor de indicibilă dulceață și înțelepciune. Tipul fizic al indienilor mi s-a părut unul din cele mai frumoase ale lumii. Venus-tatea tinerelor femei te oprește în loc. Bărbații îmbătrînesc cu demnitate, și barba albă încadrează chipuri pe care s-au gravat experiențele, dînd trăsăturilor noblețe și seninătate. Copiii sînt admirabili prin gracilitate și inocență. Prive-sc furnicarul omenirii din jurul meu și, cînd un chip se desprinde cu mai multă claritate din mulțime, mi se pare că primesc mesajul sufletului indian, pe care aș dori să ajung a-l cunoaște.

MODERNISM ȘI ARHAISM

În multe privințe, India este o țară modernă, în sensul european al cuvântului. Evoluția ei în decursul ultimului secol și jumătate, desigur sub influența dominației engleze, a introdus instituții, elemente ale decorului public, forme de viață și de cultură deopotrivă cu acele din țările Europei și Americii, pe care noul stat indian le păstrează și le dezvoltă. Capitala Indiei, Noul Delhi, este un oraș de tipul Washingtonului, o cetate-grădină cu splendide construcții cu colonade, răsfățate în mijlocul grădinilor lor, cu mărețe palate guvernamentale, cu largi bulevarde plantate, cu un centru comercial, radiind dintr-o imensă piață circulară, vestita Connaught-Place, scînteind din vitrinele sutelor de magazine înșirate sub arcade, pe care nu le poți străbate decît într-o plimbare de o oră întreagă. Toate marile orașe ale Indiei sînt capitale moderne, cu nimic mai prejos decît acelea ale Europei. Perspectivele marilor artere care se întretaie, la Bombay, în jurul fîntîinii Flora, amintesc pe acelea ale Parisului și ale Vienei. Mijloacele colective de transport, tramvaie și autobuze, cu imperialele lor, trec printre șirurile de construcții monumentale, mari magazine, bănci și administrații publice și private, în care lucrează o armată întreagă de funcționari, care-ți adresează cuvîntul în limba engleză și sînt educați englezește. Facilitățile de viață, localurile și hotelurile orașelor satisfac exigențele cele mai delicate. Inventarul tehnic pare enorm în orașe, judecînd după faptul că telefonul, aparatul de radio și cel de aer condiționat, ba chiar și frigiderul,

încalcat în camera de baie, stau la dispoziția oaspeților adăpostiți în hotelurile mai mari. Țara este străbătută de șosele asfaltate. Pe căile ferate, trenuri de lux circulă cu cea mai mare precizie. Companiile indiene de aviație sînt dintre cele mai vestite, prin calificarea personalului și perfecționarea avioanelor. India are mărețe porturi, utilate pentru a adăposti cele mai grele nave de comerț și de război. Am în mină o publicație oficială, *Anuarul Indiei* pe 1956, și, răsfoindu-l, urmăresc cu ușurință progresele moderne ale Indiei în domeniul democratizării statului, a organizației juridice și economice, a agriculturii, industriei și comerțului, a armatei, a mișcării cooperative și a comunicațiilor, a legislației muncii, a învățămîntului public. Multe dintre problemele vieții moderne de stat India le pune și le rezolvă într-un spirit nou, cu mijloacele puse la dispoziția ei de bogatele resurse ale țării. Mișcarea culturală, prin activitatea universităților și a institutelor de cercetări științifice, printr-o presă foarte bine făcută, prin bogata activitate a editurilor, prin colecțiile prețioase ale muzeelor, suportă comparație cu aceea a oricărei țări de veche cultură. Întîmpini pretutindeni oameni foarte cultivați, de o politeță pe care o face mai prețioasă bunătatea firească a poporului. Deprinderile de viață ale oamenilor din orașe sînt acelea ale Europei. Tineretul frecventează dăncingurile și sălile de cinematograf, în fața cărora se adună cu sutele, pentru a-și aștepta rîndul intrării. Sportul joacă un mare rol în viața acestui tineret. Cluburi sportive, organizate după modelul englezesc, se găsesc pretutindeni. În fața ferestrelor hotelului, unde am locuit la Bombay, funcționarii unei administrații instalau, în birourile lor, după terminarea serviciului, mese de ping-pong, în jurul cărora domnea o mare animație.

Privind numai o parte a vieții indiene, n-ai de loc impresia că ai părăsit Europa, cu felul de viață, cu instituțiile și nevoile existente în regiunile ei cele mai înaintate. Îți spui că, desigur, aceste forme de viață corespund unor aspirații generale ale omului modern, de vreme ce ele s-au putut încetățeni într-o țară cu o evoluție milenară atît de deosebită de a Europei. Continentul nostru a fost adeseori cîrțit, prin gînditorii lui, în legătură cu principiile care susțin civilizația sa, dar iată că această civilizație se impune pretutindeni, ca o soluție de viață pe care nimeni, nicăieri, n-o mai poate nesocoti. Alături de modernismul european al Indiei, călă-

torul întâmpină însă India arhaică, imobilă în formele ei milenare de viață. Alăturarea acestor două aspecte, coexistența lor, alcătuiește tensiunea proprie a vieții indiene și oarecum dramatismul ei. În alte țări, care au adoptat stilul vieții europene, dar au ajuns mai târziu la el, formele arhaice ale vieții, chiar atunci când mai pot fi recunoscute, sînt pe cale de dispariție, nu mai pot fi semnalate decît ca niște urme în lichi-dare. Aici, în India, aceste forme arhaice au încă întreaga vitalitate, slujesc de cadru de existență unei părți covârșitoare a populației, colorează cu un pigment puternic întreaga civilizație a țării. Caracteristica Indiei nu este pătrunderea unui stil nou de viață în dauna celui vechi, ci simultaneitatea lor uimitoare.

Alături de Noul Delhi există cel vechi, cu străzile și ba-zarul lui, trăind ca în secolele anterioare. Negustorii așteaptă pe tarabele lor, așezați, cum se zice, turcește, uneori în strîmte dulapuri care îi cuprind împreună cu marfa lor. Meseriașii lucrează în văzul străzii, croind, cîrpind, ciocănind metalul, cîntărind cantități de aur și argint care vor intra în compo-ziția bijuteriilor atît de căutate. Trec prin fața sutelor de dughene, oprindu-mă pentru a privi nu numai unul din cele mai bogate depozite de mărfuri, dar și chipurile acelor care le păzesc și le oferă. Marele amestec de rase și popoare, produs în India în decursul secolelor, n-a alterat puritatea tipurilor străvechi, încît regăsim figurile atît de frumoase de oameni maturi, de bătrîni și de tineri, ale vechilor miniaturi indiene și persane, în costumele rămase aceleași de multe sute de ani. Toată această lume este plină de atenție pentru tine, dacă te hotărăști să pășești pe taraba ei, înălțată cu o treaptă sau două de la stradă. Îți întinde un scaun pentru a te așeza, îți oferă cîte o băutură răcoritoare, îți arată mărfurile, adunîndu-le în mormane enorme și nu arată nici o supărare dacă nu te hotărăști să cumperi ceva. Negustorii ambulanți strigă numele mărfurilor lor și te înconjoară cu zecile, pentru a-ți le oferi pe un preț, pe jumătate, pe sfertul lui.

În fața pupitelor joase stau chiraci scribii, care compun, cu caligrafie impecabilă și cu frumoase motive decorative în jur, o scrisoare către ruda de la țară a culiului analfabet, o jalbă adresată autorităților, o rugăciune. Prezicătorii își deschid cărțile lor și te invită să li te așezi în fața pentru a-ți căuta în palmă, pentru a-ți spune viitorul. Sînt mulți oameni amatori să-și înviorzeze circulația sîngelui, suportînd

un masaj. Vezi deci oameni bătrîni sau obosiți, care, întinși pe marginea trotuarelor, își lasă trupul netezit de mîini ex-perte. Alții se așază în fața unor operatori speciali, care, cu pense fine, le scot ceara din urechi. Bărbierii își practică arta lor în mulțime, printre trecătorii care trebuie să-i oco-lească. Trec vaci, bivoli și capre. Locuitorii așază în copaci sau anină de stîlpii de telegraf tăvi de lemn încărcate cu grăunțe sau cu resturi alimentare, pentru a îndestula păsă-rile cerului, vrăbiile și nenumărații corbi și ciori grase, răs-fățate desigur nu pentru frumusețea lor, ci pentru că există și trăiesc.

Mergînd spre Agra, am trecut prin mai multe sate indi-ene. Pe ici, pe colo, zărești vechea locuință indiană, încon-jurată de ziduri cu arcade în jurul curții interioare, în mij-locul căreia vezi ghizdurile de piatră ale fîntînii. Mai deseori întîmpini însă casa de lut galben acoperită cu stuf și care nu pare a se sprijini pe un schelet de birne, într-atît sînt de ondu-lați pereții ei, gata a se prăbuși. Alteori, țăranul și-a scurmat bordeiul într-o rîpă sau sub pămînt. N-am văzut decît pluguri de lemn, grape de lemn. Animalele de muncă sînt însă bine întreținute, și ciinii, împrumutînd dulceața de suflet a stă-pînilor, nu se îndrîlesc împotriva vehiculelor care trec cu repeziune, ci le urmăresc din pragul locuințelor sărace, pri-vindu-le cu ochi plini de blîndețe și resemnare.

Arhaismul vieții indiene este izbitor mai cu seamă la Benares, cel mai însemnat centru religios al Indiei. S-ar putea scrie zeci, sute de pagini despre Benares. Este unul din locu-rile cele mai ciudate ale lumii. Spre deosebire de alte centre ale cucerniciei, spre deosebire, de pildă, de Assisi, n-am simțit aicea liniștea, duioșia inspirată de amintirea, trecută în piatră și imagini, a unui suflet sublim prin bunătatea și caritatea lui. La Benares m-am simțit neliniștit și frămîntat și acolo a fost poate popasul călătoriei în care am înregistrat mai puternic caracterul atît de eterogen al unei anumite tradiții indiene. Era o zi în care se aștepta o eclipsă de soare. Venise mulțime de oameni dinafară, sate întregi, pentru a se scălda în apele sfințite ale Gangelui. Poporimea se îmbulzea pe stră-zile largi cît brațele întinse ale unui bărbat voinic. Ajungem pe strada mai cuprinzătoare care duce către malurile înalte ale fluviului. Sus, pe postamente de piatră foarte înalte, pentru că, atunci cînd se revarsă, Gangele inundă rîpa malu-

rilor pînă la culmea lor, stau palatele maharajahilor, templele prelungite prin înalte trunchiuri de piramidă. Din cînd în cînd, rîpa este bine consolidată și o scară cu zeci de trepte largi de piatră descinde către Gange. Pelerinii o coboară cu evlavie, pătrund în apele lustrale, și, întinzînd mîinile împreunate în semne de rugăciune către soarele răsărit asupra țărmului dimpotrivă, arată expresia inefabilei fericiri. Sînt oameni de toate felurile, de toate vîrstele, printre care mulți afectați de o boală sau suferință, mulți oameni schilozi sau diformi, cu plăgi nevindecate, femei gravide, inși cu figura depigmentată a leproșilor. Pe maluri ard ruguri, stive de lemn pe care se consumă cadavre, înconjurate de rudele mortului. Slujitorii adună în găleți cenușa combustiei și o azvîrlă apoi în apele sacre. Pe rîpă, sus, dar și în alte puncte ale orașului, yoghinii (fakirii, după expresia răspîndită în lumea musulmană) stau cu trupurile mînjite de cenușă, în fața focurilor din care urcă fumul amestecător. Stau în pozițiile cele mai ciudate, înnodîndu-se cu propriile lor picioare, trecute sub subțiori și în jurul gîtului, cu limba străpunsă de un ac mare, culcați pe paturi de cuie, pe așternuturi de ghimpi. Au dobîndit o putere atît de mare asupra corpurilor lor, încît vor deveni curînd în stare să le nege, să extermină în ei orice voință de a trăi. Populația îi înconjoară cu venerație și le aduce daruri. Nu vreau să notez aici decît ce-am văzut, nu ce-am citit. Atîtea mi-au fost însă de ajuns pentru a mă simți în fața unuiu din paradoxele cele mai ciudate ale naturii umane. M-a cuprins însă o îndoială cînd, în seara aceleiași zile, directorul hotelului unde locuiam a venit să ne anunțe că vom primi, pe terasa hotelului, vizita unui yoghin. A venit un om mărunt, aproape gol, cu barba și părul crescute în neorînduială, care, după ce ne-a arătat meșteșugurile lui de mare gimnast, a trecut cu tinicheluța prin fața noastră, cerîndu-ne cîte un mic dar în bani. Pe stradă treceau, în vremea asta, oameni despuiați, singuratici, veniți de departe, sprijinindu-se în bîte, femei cu pietre sau ornamente metalice fixate în nara lor, cu inele aninate de nas. Trecea mulțimea arhaică a Indiei, neatinsă de civilizația modernă a marilor orașe.

Dar poate aspectul cel mai izbitor al arhaismului Indiei îl constituie sărăcia poporului, pe care stăpînirea engleză n-a făcut nimic pentru a o remedia, în lungul interval al prosperității

ei. Mulțimea cerșetorilor este de necrezut, chiar în punctele cele mai civilizate ale metropolelor. Sînt oameni și femei bătrîne, copii care se prosternază și-ți depun pe picior sărutul cules de pe buzele lor, își bat pîntecele pentru a arăta că este gol, împreună mîinile, rugîndu-se. Un mare număr de oameni n-au locuințe, dorm pe străzi, sub colonade, prin grădini sau pe maidane, înfășurați în pînze albe. Alții au cîte un pat pe care se adună întreaga familie; alături clocotește o fiertură pe pirostrie; uneori se vede și o vacă priponită în preajmă. În vechile ziduri ale cetății, la Delhi, sărăcimea a smuls pe alocuri pietrele pentru a-și forma un adăpost. Cerul Indiei este în cea mai mare parte a anului milostiv; nopțile sînt calde. Dar cînd începe musonul, epoca marilor ploi, o parte a acestei populații atît de nefericite este exterminată cu o cruzime pe care trebuie s-o atribuim oamenilor nedrepti și neîndurători, nu naturii adorate mai departe cu unul din sufletele cele mai iubitoare ale lumii.

FEERIE

Cine spune vorba, de altfel destul de banală, că India este țara basmelor, poate înțelege mai întâi că de acolo au pornit multe, foarte multe din basmele lumii. Au existat neconținut în India oameni cu închipuirea fecundă, cu mintea adâncă, cu rostul dulce. Din povestirile lor s-a lăsat deasă rețea a ficțiunilor încărcate de înțelepciune, care au desfășurat popoarele. Dar India este țara basmelor și în sensul că tendința de a face să coboare basmul în realitate, înclinarea de a crea atmosfera feeriei au mișcat neconținut pe conducătorii Indiei și au găsit răsunet în inima neamurilor ei. Dacă nu ținem seama de categoria feericului, de aspirația de a face viața asemănătoare cu basmul, ne lipsim de una din ideile cele mai utile în aprecierea civilizației indiene. Iată, s-a construit mult, cu măreție și frumusețe, în toate părțile lumii, dar nicăieri cu scopul atât de evident de a produce uimirea, de a provoca acea suspendare a bătăilor inimii în fața miracolului de necrezut, ca în opera de construcție a Indiei.

Am fost neconținut stăpânit de această emoție, vizitând marile monumente ale regiunilor străbătute în țara basmelor. La Delhi, Fortul Roșu arată pe dinafară masivele lui ziduri de gresie, peste care plutesc vulturii. Pătrunzi în el printr-o stradă de bazar, acoperită cu bolți, unde negocieri de toate felurile țin în umbră deasă pe vânzătorii lor. Se vînd acolo mai ales produse ale vechilor arte decorative. Sînt frumoase aceste obiecte? Negreșit, dar mai ales sînt uimitoare. Cum a putut un meșter să sape într-un dînte de elefant o lume

întreagă de forme umane și animale, nu sculptînd suprafața, ci practicînd ferestre în ea și modelînd adîncimea? Cum au putut apărea toate aceste forme, cine le-a plămuit cu atîta exactitate, cine le-a poleit cu atîta grijă? Cine a introdus într-o sferă de fildeș o altă sferă și i-a dat o mișcare de rotație lină și regulată, deși mica fereastră prin care privești minunea nu te lămurește de loc cum a procedat meșterul? L-a ajutat oare o zîină prietenoasă, regină furnicilor? În unele basme, eroii sînt puși să execute fapte mai presus de fire prin răbdare și îndemînare. Astfel de eroi au fost adeseori meșterii Indiei, și cînd luăm în mînă una din operele lor ne credem în adevăr în lumea basmelor.

După ce ai ieșit de sub bolțile bazarului și se năzare grădina cea mai uimitoare. Peste pajiști își întind ramurile copaci puternici, ca-n epocile cele mai pline de vigoare de la începuturile lumii. Înaintezi de-a lungul strîmtelor canale, ocolești bazinele prinse în marmuri lucitoare. Oglinda lor liniștită răsfrînge cerul de-a pururi senin. Pătrunzi în construcțiile de piatră roșie și de marmură, printre colonade pe care le lasă deschise către exterior lipsa unui perete, a porții. Sînt săli hipostile, pe zidurile cărora, pe colonade, pe micile estrade de marmură, făcute numai pentru odihnă, sînt încrustate motive decorative florale, făcute din pietre colorate, aparținînd varietăților prețioase. Pe perețele din fund al tronului înalt își desfășură păunii cozile lor de nestemate. Pe alți pereți, în alte hale, curg rîulețe răcoroase de apă, care se scurg cu murmur dulce către grădini. Parfumul, frăgezimea, splendoarea acestor locuri încîntă inima care cere clipei să întîrzie puțin. Cum te-ai rătăcit pe-acolo? Ai ieșit pentru o clipă din viață și cînd, ca la Fatihpur-Sikr, găsești un oraș întreg cu palatele și moscheile lui, părăsit de veacuri, impresia rătăcirii într-o lume fabuloasă devine încă mai puternică. Poate nicăieri înșă mai mult ca-n Agra, la Taj Mahal, fantezia feerică n-a lucrat cu atîta forță. Este un monument funerar ridicat de Sah Jahan în amintirea unei soții care a rămas totdeauna o iubită. Vezi un dom de marmură albă înălțat pe o imensă terasă înaltă. O cupolă îl încunună, patru minarete îl străjuiesc în colțurile terasei. Cobori în hrube și, acolo, la temelia monumentului imaculat, stă sarcofagul, reprodus și în încăperea centrală de la nivelul terasei, în mijlocul vastului ansamblu hexagonal, care prelungește cu raze în toate direcțiile spațiul

consacrat amintirii și reculegerii. Sălile sînt despărțite între ele prin broderii de marmură. Mozaicurile interioarelor sînt încrustate cu porfir și lapis-lazuli. Sub lună, masele enorme ale acestui monument se diafanizează și apariția lui, de la oarecare distanță, devine o nălucire. În partea opusă a orașului se ridică marea forul marilor Moguli, cu perspective îndepărtate asupra dumbrăvilor Jumnei. Rătăcești pe terasele palatelor, atent la fiecare amănunt al acestei minuni. O ferastră este făcută din mici ovale de cristal strălucind în soare. Unul singur din aceste cristale, pe care trebuie să-l descoperi și uneori îți este arătat, este astfel orientat către perspectiva Taj Mahalului încît reflectă în întregime monumentul. Și ca în oglinda fermecată, zărești ceea ce ai vrut să nu uiți și ești fericit să vezi încă o dată.

Indienii își oferă o feerie în toate împrejurările mai de seamă ale vieții publice. Focurile bengale spun destul despre originea lor. În timpul călătoriei mele în India, țara a fost vizitată de împăratul Abisiniei, Hailé-Sélassié. Cum cădea seara, se aprindeau lumini în copaci, fructe enorme de toate culorile. Porțile vechilor cetăți, arcurile sub care trec atîtea din străzile capitalei, culmea marilor palate se aprindeau fără să se consume, în marile lor cadre de lumină. Feeria se prelungește și în ocazii ale vieții particulare. M-am încrucișat de mai multe ori pe străzile orașelor Indiei cu cortegii nuptiale. Pășește în frunte fanfara, sprijinită puternic de tobele ei. Urmează convoiul rudelor, al prietenilor. În mijloc călărește mirele, care merge să-și găsească mireasa. Un slujitor poartă pe un par înalt baldachinul care acoperă pe mire. Alți slujitori pășesc în marginea convoiului, purtînd pe cap candelabre arzînd din multe focuri. Ajung cu toții la locul ceremoniei nuptiale, care se va desfășura sub cort, pe pajiștea acoperită cu scumpe covoare. Fumegă torțele la intrare. Margiile cortului, casele din jur sînt prinse în contururi de lumină. Pe masa întinsă sînt aduse în farfurii de argint mîncărurile, mîncate fără cuțit și furculiță, ca în vremea veche, culese din bliduri și frămîntate cu mîna pînă ajung să formeze o pasă cu gustul puternic al mirodeniilor parfumate și iuți. Este o zi a slavei și desfătării. Mirele și mireasa sînt sărbătoriți în această zi a gloriei lor ca niște stăpînitori ai vechimii, ca niște maharajahi.

În Noul Delhi, palatele guvernamentale au fost construite dintr-un material asemănător cu acel al vechilor forturi ale Mogulilor. S-a păstrat linia tradițională a arhitecturii indiene. Pătrunzi în interiorul lor printre metereze de piatră, străbați colonade monumentale, ajungi în grădini cu mari peluze, cu întinse perspective de pergole, cu trepte și terase. Intrarea este străjuită de gărzi călare, îmbrăcate în mundire roșii, nemișcate sub înaltele lor căciuli stufoase. Alături se profilează domul circular al Parlamentului, cu galeria lui de coloane. Apele îșnesc din cupa fîntînilor. Mai departe se desfac grădini, separate cu gard viu de piața în care se încrucișează mai multe bulevarde. Este un ansamblu urbanistic din cele mai grandioase. Căzuse seara și liniile bulevardelor, palatele guvernamentale, clădirea Parlamentului străluceau din mii de focuri. Am asistat atunci la o scenă caracteristică. Se strecurase pînă acolo, în acel loc atît de păzit, un copil aproape gol, unul din acei nenumărați copii pe care îi găseam dimineața în fața hotelului, făcînd roata sau trecînd prin înguste cercuri de fier, pentru a-și face recompensate îndemînările lor de perfecți gimnaști. Se furișase printre gărzi și ajunsese la marginea parcului. Privea, sprijinindu-se cu mîinile în pămînt, minunea palatelor și expresia lui arăta că micul spectator ajunsese la unul din scopurile lui. Razele luminilor din depărtare, jucîndu-se pe fața lui oacheșă, arătau uimirea în fața feeriei indiene, ca în vremea cînd regele Asoka planta coloana lui nemuritoare, cînd unul din sultanii din Delhi ridica turnul de la Kutub-Minar, cînd marii Moguli construiau forturile lor sau cînd au fost săpate templele rupestre, de necrezut, de la Ajanta, de la Elora, de la Elefanta.

TEMPLE

În marele templu brahman din Noul Delhi, consacrat zeului Narayan și zeiței Lakshmi, intra lumea în cete neistovite. Este zi de sărbătoare și au venit oameni de departe pentru a se prosterna la altare și pentru a admira monumentul a cărui faimă nu provine din vechimea lui, ci din motivul că l-a inaugurat acum vreo douăzeci de ani Mahatma Gandhi, profetul modern al indienilor, figurat în toate administrațiile publice și particulare ale țării ca o apariție diafană pe același tablou cu Javaharlal Nehru, căruia pare a-i inspira gândurile și hotărârile. Monumentul păstrează linia arhitecturii tradiționale a templelor Indiei cu marile lor turnuri ca niște piramide trunchiate și curbate spre vîrf. Este un ansamblu de terase, de trepte, de curți interioare, de peluze de grădini. Lepezi încălțăminte la intrare și pătrunzi în marele templu, unde vei păși numai pe dale lucioase de marmură, pe pavimente de mozaic. Templul nu este numai un loc al închinării, dar și un loc de adunare al poporului întreg. Pe unele gazeane și-au găsit odihna călători trudiți. Unii s-au întins cu brațele sub cap, alții și-au desfăcut merindele și ospătează, dar cu mare grijă să nu lase vreo urmă de necurătenie. Într-o curte mai ferită, mulțimea s-a adunat în jurul unui atlet care ridică greutatea. Perspectivele sînt întrerupte din cînd în cînd de statui gigantice de piatră care înfățișează elefanți, tigri ai Bengalului. Plăcerea de a întîmpina pretutindeni imaginea animalelor iubite ale țării se vădește și în arta grădinarilor Indiei care,

nu o dată, taie stufișurile, gardurile vii ale parcurilor în forme animale, redată cu o mare vigoare.

Pătrunzi în templul construit pe două etaje. Jos sînt altarele zeilor brahmani, despărțiți printr-un grilaj de mulțimea din care se desprinde cîte un închinător, rămas multă vreme cu mîinile împreunate, în reculegerea cea mai adîncă. A venit cu un coș plin de petale de trandafiri, pe care le răspîndește în fața statuii zeilor. Aruncă și bani de aramă și de argint, pe care îi vor strînge paznicii templului pentru nevoile administrației lor. Treceam printre închinători, observîndu-i, reflectînd la problemele lor. Brahmanismul a ajuns la o concepție monoteistă din vremea veche a *Vedelor*, a *Upanișadelor*. Brahma este considerat proiecția sufletului universului nemuritor, atotputernic, omniscient, infinit. Dar de sub unitatea lui Brahma a ieșit mereu la iveală un panteon întreg de zei, un politeism care întreține cultul lui Vișnu, al lui Shiva, al lui Krișna, al zeităților femeiești Parvati, Kali, Radha și al altor altora. Fiecare dintre aceste zeități deține cîte o funcțiune în procesul universal și toți sînt adorați de către credincioșii lor. Sistemul brahmanic nu este cu totul închis. Cînd secolul al VIII-lea a rămas triumfător pe teritoriul Indiei, prin înlocuirea definitivă a budhismului, apărut cu un mileniu și jumătate înainte în cîmpia Gangelui și care, luîndu-și zborul de aici, convertise regiuni întinse ale Asiei, brahmanismul s-a dovedit tolerant. Templele budhiste au rămas ca unele din cele mai impresionante monumente ale țării. La răstimpuri s-au putut clădi și temple budhiste noi, ca aci, lîngă templul Lakshmi Narayan, pentru cei înapoiți în sînul bisericii. Mai mult decît atît, cîte o statuie a lui Budha a rămas și în templele brahmane, înconjurată de respectul credincioșilor. Privesc pe una din acestea în marele templu brahman din Delhi. Mă opresc în fața cîte unui dar de preț, vreun obiect votiv, vreun vas uriaș, trimis în dar brahmanilor din India de către o comunitate budhistă din străinătate.

Am ajuns la etajul de sus și, după ce străbat coridoare împodobite cu picturi murale, înfățișînd scene din mitologia și istoria Indiei, cu inscripții sacre, pătrund într-o sală unde un preot își declamă imnurile sale, într-un recitativ muzical, susținut de percuția tamburului. Credincioșii s-au așezat la pămînt, cu picioarele încrucișate sub ei. Îmi pare rău că nu cunosc și nu pot urmări textul imnului. Mă mulțumesc să

ascult accentele lui patetice, întovărășite de larga gesticulație a mâinii rămase libere. Este probabil că fiecare dintre gesturile recitatorului are o semnificație precisă, ieroglifică, după cum voi înțelege mai târziu din explicațiile unei dansatoare care ne-a expus într-un rînd, la Bombay, amănuntele artei ei. Gesticulația este, în arta coregrafică indiană, figurația spațială a unui eveniment mitic. Gestul spontan și emotiv este înlocuit în arta indiană prin gestul figurativ, cristalizat într-o lungă tradiție. Plastica statuară reprezintă și ea pe zei executînd gesturi tipice, descriptive, așa-zisele *mudra*, analizate cu minuție și clasificate cu grijă de către istoricii artei și arheologi. Această funcțiune mi se pare a avea și gesticulația care însoțește recitativul preotului din marele templu brahman de la Delhi.

Am văzut numeroase temple în India, mînat de dorința de a cunoaște mai de aproape viața religioasă, cu un rol atît de însemnat în cultura țării. La Benares, în templul cu cupolele aurite, rătăcesc vacile; unele din ele s-au tolănit pe pavimentul răcoros și au ațipit în umbră. Există un templu numit al maimuțelor, pentru că aceste animale îl stăpînesc cu adevărat. Mișună cu zecile în interiorul lui, deasupra arcadelor consolidării lui exterioare, pe ziduri, pe acoperiș, pe cupole pînă în vîrfurile lor, folosind ca niște trepte bogatele reliefuri ale arhitecturii indiene, care nu lasă nici o suprafață liberă, neumplută de bogata invenție a fanteziei decorative, atît de caracteristice pentru arta indiană. În templul lui Kama, zeul amorului, rămînem uimiți privind reliefurile care înfățișează grupuri obscene. Înțelegem că vechea religie a indienilor nu stabilește unele din distincțiile, din separările de domeniu, din disocierile obișnuite mentalității noastre. Granițele dintre natură și spirit, dintre permis și nepermis, dintre decent și indecent erau inundate și dispăreau pentru vechii închinători ai vieții universale, vrednică a fi adorată în toate formele, în toate actele care o perpetuează. Reținem și ne concentrăm asupra impresiei ciudate de a întîmpina manifestările unei vieți religioase, foarte generale înainte de iudaism, de creștinism, de mahomedanism, învățăturile care au introdus în mentalitatea omenirii moderne separația riguroasă a naturii de spirit și au asociat strîns religia cu morala.

Impresia călătoriei într-un ev îndepărtat al omenirii este foarte puternică în India. În Grecia, la Roma, în Sicilia, în

sudul Franței, monumentele vechii civilizații nu mai aparțin peisajului lor actual de cultură, au rămas propriu-zis niște vestigii. În India, vechile monumente se integrează într-o evoluție niciodată întreruptă și față de care epoca actuală nu este, în multe privințe, decît o nouă etapă. Pornim cu aceste idei către insula Elefanta, care-și înalță masivul ei păduros la intrarea golfului de Bombay. După un ceas și mai bine de plutire debarcăm pe insulă și ne angajăm pe uriașa scară, cu sute de trepte tăiate în roca insulei, lăsînd nefolosite liierele purtate de oameni care ne îmbie la debarcare. Sus, pe vîrfurile muntelui, vînzători de nuci de cocos ne oferă băutura dezalterantă cuprinsă în ele, pe care o putem sorbi printr-un pai, ca în barurile moderne. Ne găsim chiar în fața grotei amenajate ca templu încă din veacul al VIII-lea, la sfîrșitul epocii budhiste. Templul este consacrat lui Shiva, zeul distrugerii universale, acela care cu numeroasele-i perechi de brațe, în dansul lui etern, transformă lucrurile în elemente pentru a permite acestora să se grupeze în lucruri noi. Simbolul lui Shiva este unul din cele mai adînci ale mitologiei indiene, unul din acelea care cuprind o generalizare mai întinsă asupra observației naturii. Privim reliefuri uriașe cu numeroase figuri, statui înalte de mulți metri. Expresia figurilor este foarte potențată. Ne găsim într-o fază a barocului. Alături de Shiva se arată soția lui, Parvati, astfel sprijinită într-un picior încît celălalt împinge în afară șoldul fecund într-o poză de o senzualitate barbară. Ne vin în minte imaginile zeitelor grecești, atît de caste și uneori atît de crude, ale Diane care a asmuțit haitele de cîini împotriva lui Acteon, pentru vina privirii îndreptate către nuditatea ei. Plastica grecească nu inspiră nici o senzualitate. Totul s-a transformat în imagine pură, în apariție estetică. Aici, în fața operelor plasticii indiene, simțim tulburele val al vieții, asociat mereu cu reprezentările artei. Disocierea esteticului, înălțarea lui într-o senină zonă a apariției nu s-a produs niciodată. Folosul călătoriei în India este și acela de a ne face să ne pricepem mai bine.

Templele rupestre se urmează în jurul vîrfurilor stîncos al insulei, dar unele au rămas neterminate, altele s-au ruinat în cursul secolelor, încît nu mai găsim nici unul atît de interesant ca cel vizitat mai întîi. Ne pregătim să părăsim insula Elefanta, cînd ne oprește în loc un spectacol neașteptat. Tineri și tinere au așezat un patefon pe sol și dansează jocuri mo-

derne, în sunetul melodiei amplificate asurzitor, aici, în pragul templelor rupestre. Prostul-gust burghez, atât de rar întâlnit în India, se răsfăță în voie. Dar mai departe, la câteva sute de metri, într-un pavilion circular, sprijinit de coloane, a poposit clasa mixtă a unei școli primare. Institutatorul a improvizat o producție artistică și, observând oprirea noastră din mers, ne-o adresează cu prietenie. Un băiețuș a instruit unul din vechile instrumente cu coarde și s-a înălțat în tăcere un cântec simplu, foarte atrăgător. S-au ridicat apoi două fetițe pentru a dansa și, cântându-și singure melodia acompaniamentului, se rotesc grațios, se încovoie până la pământ, zîmbesc din ochii lor adânci și mânuțele lor gesticulează, istorisind poate povestea copilului năzdrăvan Krișna, zeul străbun.

[1957]

CÎNTĂREȚI ȘI DANSATORI INDIENI

Pentru cine a atins, în drumurile sale, puncte puțin îndepărtate ale lumii, spectacolul dansatorilor și cântăreților indieni a însemnat ceva ca o cufundare într-o civilizație foarte deosebită de a noastră, curioasă și neașteptată, dar a cărei umanitate nu întirzie să ni se releve. Altădată s-ar fi putut auzi destul de rar următorul dialog: — „Ai fost în India?” — „Da, am zburat până la Delhi și de acolo la Madras.” Astăzi, în noile relații politice ale lumii, dialogul acesta se aude din ce în ce mai des. India a intrat în câmpul nostru optic, dar continuăm să știm atât de puține lucruri despre ea, încât păstrăm în ce o privește naivitatea unor copii.

Cu această atitudine am urmărit și noi spectacolul cântăreților și dansatorilor indieni, ascultându-le melodiile și privindu-le dansurile. Am fost sensibil mai înțîi, cum era și firăsc, la tot ce este deosebit și ciudat în ceea ce am auzit și am văzut. Am ascultat instrumente necunoscute, chitare cu coarde numeroase, cu mari cutii de rezonanță și gîturile lungi; apoi un fel de foale care suspină în acompaniament, apoi instrumente de percuție de o deosebită sonoritate și al căror timbru pare că se schimbă de la clipă la clipă. Sînt produse ale industriei muzicale indiene, dar ne interesa să recunoaștem prototipul lor primitiv și arhaic: coaja bostanului sonor, cupa anumitor fructe, trestia armonioasă. Răsună din ele un cântec altfel constituit decît cele cântate la noi. Gama indiană e mult mai diferențiată decît a noastră, împărțită precum e în jumătăți, treimi și sferturi de ton. Ne este greu să

recunoaştem, ascultînd cîntecele indiene, aşa cum facem cînd ascultăm pe ale noastre, un motiv fundamental, o mică frază muzicală, pentru a urmări cum se răstoarnă, cum primeşte variaţiuni şi cum se repetă. Ascultăm la indieni un debit muzical continuu şi care ni se pare monoton pentru că nu izbutim să percepem bine intervalele dintre sunete. Urechea noastră pare mai puţin dezvoltată faţă de a prietenilor care ne-au trimis solii lor, şi ea pare izbită de o anumită surditate. Melodiile indiene, vocale sau instrumentale, sînt desigur foarte nuanţate, de vreme ce mijloace atît de minuţioase le stau la îndemînă, dar noi nu ajungem să le asociem cu propriile noastre simţiri şi să le recunoaştem pe acestea în ele. Ni s-a părut apoi că indienii dispun de un alt sentiment al spaţiului şi, mai ales, al timpului. Grupurile dansatoarelor apar în şiruri unduioase, pline de graţie, dar într-un fel care rezervă fiecăreia un spaţiu destul de larg în jur, menit să le confere o anumită autonomie a staturii şi a figuraţiei. Unitatea compoziţională, atît în cîntece cît şi în dansuri, se constituie apoi într-o durată care depăşeşte pe acele obişnuite nouă. Este ca şi cum aceste cîntece şi dansuri ar fi adaptate la dimensiunile uriaşe, proprii lumii indiene, a acelei lumi care ocupă spaţiile imense dintre şirul munţilor Himalaia şi arhipelagul malaiez şi care, cu multe mii de ani înaintea noastră, se găseşte încă în interiorul istoriei ei.

Dincolo de eterogenitatea primelor impresii, ni s-a arătat însă o omenire atrăgătoare. Tipul ei fizic este adeseori pur şi nobil. Din ochii mari şi prelungi pornesc priviri pline de căldură şi nevinovăţie. Trupurile sînt zvelte şi mlădioase. Dansatoarele prezintă centura lor dezvelită, dar mai adesea corpurile atît de graţioase se ascund sub bogata draperie a costumelor, a căror policromie, cu roşu aprins, galben de India, oranj şi albastru ultramarin, constituie o imagine coloristică foarte pitorească. Cîntăreţii unei echipe de instrumentişti îşi zîmbesc între ei, încurajîndu-se într-un crescendo strălucitor. Pluteşte deasupra întregului spectacol o atmosferă senină de veselie măsurată, de senzualitate tină şi sănătoasă, lipsită cu desăvîrşire de orice lascivitate. Cîntăreţii, dansatoarele şi dansatorii, cînd sînt răsplătiţi de aplauzele publicului, mulţumesc împreună-şi mîinile în faţa pieptului, cu gestul prin care oamenii zonelor noastre mulţumesc cerului pentru binefacerile lui.

Există mai multe stiluri ale artei coregrafice indiene. Unele datează din epoca ariană, aceea care a produs *Vedele*, culegerea sanscrită a scrierilor religioase ale brahmanismului, compuse cu două milenii înaintea erei noastre. Altele, de asemenea foarte vechi, sînt contemporane cu marile poeme epice, cu *Mahabharata* şi *Ramaiana*, şi dezvoltă temele legendare cuprinse în acele compuneri. Apariţia musulmanilor în viaţa Indiei, cu importanţele lor formaţiuni statale, mergînd pînă la unificarea unei mari părţi a teritoriului actual al Indiei, şi-a dat de asemenea expresia ei coregrafică. Epoca cea mai nouă a creat un alt stil, prin transpunerea plastică şi dinamică a unor teme lirice, ca acelea culese din opera lui Rabindranath Tagore, marele poet cu un răsunset atît de răscolitor în toată lumea contemporană. Erudiţii şi cunoscătorii se vor fi aplecat să urmărească deosebirile dintre aceste stiluri, pînă la detaliile cele mai gingaşe ale tematicii şi tehnicii lor. Dar marele public, adunat cu simpatie în faţa dansatorilor indieni şi care nu urmăresc altceva decît să se bucure de producţia lor, a putut înţelege destul chiar fără ajutorul tratatelor învăţate. Toată lumea şi-a dat seama că unele dansuri aveau un caracter ritual sau sacru. Au fost şi dansuri magice, ca acela care reprezenta o vînătoare de păsări, spaima în faţa leului apărut pe neaşteptate, uciderea căprioarei. Dansatorul s-a grăbit atunci într-un fel care făcea trăsăturile lui înfricoşătoare; figura lui s-a transformat într-o mască. Prin astfel de mijloace oamenii de altădată voiau să influenţeze vînătoarea adevărată în pregătire, deoarece, după mentalitatea magică, scena mimată poate să determine pe aceea reală aşteptată. Au fost şi scene ale vieţii private: un preumblător privea peştii dintr-un bazin, culegea flori, urmărea cu ochii o femeie care se pieptăna şi pe una care se juca cu mînea, traducînd prin mimica sa scenele contemplate de el. Adevărul gesticulaţiei a fost atît de expresiv, încît oricine regăsea cu cea mai mare înlesnire înţelesul jocului. O floare ridicată de pe pămînt era văzută aievea în mîinile dansatoarei care o figura cu mîinile ei, cu palma ei colorată cu carmin, încît recunoştea îndată petalele floarei, tulpina ei subţirică. N-am întîmpinat nicăieri în dansurile indiene o înlănţuire pur decorativă de mişcări, vreun abstractism coregrafic. Totul se raporta la o imagine a naturii sau a societăţii; totul avea un caracter descriptiv şi pantomimic. Trăim, privindu-i pe dansatorii indieni, în idila unei

naturi exuberante, printre oameni consacrați cucerniciei și voluptății. Peste toată manifestarea lor plutește duhul unei împăcări, al unui acord panteistic cu natura, din care lipsește însă tragismul, opoziția solitară și mândră a unui erou față de lumea lui, ca în drama elenă, care era și ea, în mare măsură, o manifestare mimică și ritmică, adică un dans.

Tehnica dansurilor indiene nu este mai puțin uimitoare. Dansurile cele mai vechi sînt jucate cu o anumită rigiditate; membrele corpului se mișcă cu o mecanică și intră în combinații geometrice deosebite de ale trupului omenesc în funcțiunea lui normală, constituind configurații triunghiulare și trapezoidale ca în vechea plastică indiană care desigur că n-a rămas fără influență asupra compozitorilor coregrafici din aceeași epocă sau de mai târziu. Hieratismul străvechi a fost cu timpul înlocuit printr-o dinamică mai firească. Oricare ar fi însă epocile din care provin temele și motivele lor, dansatorii indieni joacă nu numai cu brațele și picioarele, dar cu fiecare parte a trupului, cu degetele, cu toți mușchii feței, cu fiecare fibră a corpului, astfel încît admirabila Sitara Devi, tînăra artistă a ansamblului, radioasă de tinerețe, cîntă cu cei trei sute de clopoței aninați de picioarele ei, reduce treptat sunetul lor, îl crește apoi din nou și-l conduce pînă la armonia lui cea mai amplă. Corpul dansatoarei Sitara Devi are vibrația unor helitre și intensitatea vieții care o animă se manifestă pe spațiul cel mai restrîns, prin cea mai mare economie de gesturi. *Mens agitat molem*, spiritul însuflește materia. A fost, în acest dans al Sitarei Devi, nu numai un moment de neîntrecută virtuozitate, format, desigur, într-o lungă tradiție, dar și ceva ca expresia unei semnificații mai generale.

Ne-am despărțit cu admirație de cîntăreții și dansatorii indieni care au adus printre noi arta patriei lor îndepărtate și mîrturia unei civilizații milenare, bucuroși s-o cunoaștem mai bine acum cînd drumurile noi ale prieteniei ni s-au deschis către ea.

[1956]

POPAS LA VIENA

După treizeci și cinci de ani de cînd am părăsit-o, m-am găsit acum cîteva săptămîni, din nou, în capitala Austriei. Și mai înainte de a cerceta centrul atît de însuflețit al orașului, înainte de a-i revedea muzeele, de a-i răscoli librăriile, de-a mă așeza în preajma caselor de bilete pentru a obține un loc la Operă sau la Burg, am alergat pe locurile unde am fost student odată, grăbit să surprind năluca trecutului. Ce putere are trecutul, în ce prestigii se învîluiește pentru ca amintirea lui legată de lucrurile cele mai umile să-ți facă inima să bată mai puternic? Oare revenirea în locurile tinereții te mișcă pentru că îți face sensibil timpul ireductibil, pentru că te constrînge la grava examinare a făgăduielilor și a împlinirilor tale? Am gonit îndată către Albertplatz, unde din numeroasele case datînd din secolele anterioare n-a mai rămas decît una singură. Pe locurile devenite libere prin distrugerile războiului, acolo unde n-a rămas un maidan pentru parcare a automobilelor, s-au înălțat construcții noi, fără pecete stilistică și fără expresie, mari mașini de locuit. Am coborît pe Alserstrasse, cu inima vibrîndă, închipuindu-mă alături de Alfred Swoboda, de Virgil Zaborovski, de Lucian Blaga. M-am oprit în fața cafenelei Alserhof, unde am găsit de atîtea ori o sală de lectură, am trecut de-a lungul marilor ziduri ale clinicilor universitare. În fața catedralei Votivkirche, am lăsat să treacă peste mine, ca un plug care ară adînc, acordurile orgei uriașe. Am ajuns la Universitate și-am urcat panta intrării, peste care castanii începuseră să-și scuture frunzele. Am înconjurat

curtea interioară, sub arcade, oprindu-mă în fața busturilor vechilor profesori. Escaladez scara uriașă și mă găsesc în fața auditorului, unde am ascultat altădată pe Wilhelm Jerusalem, pe Stöhr, pe Höfler, pe Reininger, pe Reich, pe Strykowski. În jurul meu roiesc figuri tinere, multe chipuri din țările sudului, într-o foșnire ca a mării. Încep să murmur împreună cu vechiul poet goliardic, exagerând desigur :

*Dives eram et dilectus
Inter pares preelectus :
Modo curvat me senectus
Et aetate sum confectus.*

Mă trezesc din nou afară și cuceresc pas cu pas orașul. Viena a rămas, în liniile ei mari, așa cum am lăsat-o. Este un mare oraș baroc, cel mai de seamă al zonei lui stilistice, cu cupolele lui verzi vestindu-se din depărtare, cu portaluri uriașe, cu atlași și cariatide susținând balcoanele, păzind intrările cu grilajuri aurite, capodopere ale feroneriei, cu mărete monumente ecvestre, cu fântâni printre ale căror ape țșni-toare apar statui gigantice, michelangelești, Herculi ucigînd hidre sau doborînd leul din Nemea. Alunec de-a lungul unor perspective întinse, cum există puține în alte capitale ale lumii, trec pe sub bolți, cobor în subterane, unde timpul stă încremenit în preajma sarcofagelor. Întîrzii prin grădini, de-a lungul zidurilor de verdeată, rătăcesc pe aleile labirintelor vegetale. Regăsesc vechile colecții de artă, pe maeștrii austriaci ai veacului al XV-lea la Belvedere, pe Velasquez și pe Brueghel la Muzeul de istoria artei. Muzeul de etnografie este o colecție reorganizată, una din cele mai bogate ale specialității ei, cu admirabila-i succesiune a tuturor civilizațiilor pămîntului. Teatrul și Opera sînt perfecte. Vedem la Burg pastorală lui Shakespeare, *Cum vă place*, unde regăsesc pe unul din reprezentanții vechii dinastii actricești a Thimigilor. La Opera ascultăm *Othello* și *Tristan și Isolda*, pe aceasta din urmă cu intervenții inexplicabile în constituirea finalului. Dar ce voci, ce ansamblu ! Programul arată numeroase nume străine, fiindcă Viena cheamă pe scenele ei lirice soliștii cei mai buni ai lumii. La Volksoper se mai cîntă *Walzertraum* într-o regie care pune la contribuție cinematograful, dar ne mirăm, urmărind spectacolul, cum publicul se mai amuză de vechile intrigi ale curților. *Nunta lui Figaro* se joacă într-una din sălile de

bal ale fostului palat imperial, pe fundalul amănuntelor arhitectonice și decorative ale acestei săli strălucite. La Musikverein ascultăm concertele lui Herbert von Karajan, care apare ca un tinerel zvelt, cu toate bogatele lui state de serviciu, atît de impetuos, încît într-un rînd frînge cu mîna-i nervoasă bagheta lui de dirijor. Cărcetăm pe anticari, librăriile, expozițiile, cheiurile. Ne odihnim în umbra catedralei Sfîntului Ștefan, care își înalță tocmai atunci clopotul cel mare în turnul reclădit de curînd. Ne ducem să întîmpinăm toamna în pădurea vieneză, care continuă așa de firesc orașul ; îl cuprindem pe acesta, ca pe un ocean de piatră, de pe Kahlenberg; ne oprim pe ulicioarele Grinzingului și pătrundem în curatele tavernes, unde oameni numeroși, bucuroși de a fi laolaltă, ascultă pe țiteriști și beau vinul ușurel, de un an, stors din podgoriile dealurilor din preajmă.

Deși găsim atîtea aspecte cunoscute ale Vienei, nu putem trece cu vederea pe cele noi. Orașul are o circulație mai mare decît cea cunoscută. Noaptea, automobilele sînt lăsate pe străzi. Materialele plastice noi dau un lustru proaspăt fațadelor, vitrinelor, firmelor. Străzile scînteiază în feeria becurilor de neon. Turismul este înfloritor și animația străzilor era, în vremea vizitei noastre, sporită de desfășurarea conferinței atomice, care urma să lase la Viena o instituție permanentă. Distrugerii de-ale războiului se mai văd pe alocuri. S-a reconstruit mult, totuși nu cu preocuparea de a menține vechiul caracter al orașului. Stilul funcțional a înlocuit pe cel baroc. În fața catedralei Sfîntului Ștefan s-a ridicat o clădire imensă, dar fără nici o fantezie arhitecturală, un furnicar cu o mie de ochi. Uneori întîmpini cîte o încercare de zgîrie-nori. Americanismul vrea să se infiltreze în moravuri ; se bea coca-cola, și tineretul, din nu știu ce categorii, afișează o ținută extravagantă, cu surtucuri lungi și pantaloni strînși pe gleznă, cu părul ca o perucă de teatru. Am vorbit cu mulți vienezi, oameni care muncesc și își iubesc orașul, și mi s-a părut că nimeni dintre ei nu prețuiește noutatea agresivă, că vechea conștiință de cultură a capitalei este trează și că toată lumea dorește păstrarea neutralității și pacea. Regăsesc vechea lume politicoasă și amicală. Fetele din magazine întonează o mică frază muzicală cînd te salută. Chelnerii și agenții de circulație sînt cetățeni respectabili, gravi sau plini de umor, care te iau sub protecția lor.

Am venit la Viena pentru a instala o placă a amintirii pe casa unde a locuit George Enescu ca student al Conservatorului de muzică. S-au ținut discursuri. Muzicieni eminenți au cîntat octuorul lui Enescu. La Musikverein s-au executat bucăți simfonice de Enescu și lieduri ale acestuia și ale lui Jora. Ziarele vieneze au înregistrat cu simpatie manifestările artistice românești. Conducătorii mai multor instituții ne-au primit cu prietenie și, ascultîndu-i, am avut impresia posibilității reluării unor legături culturale, arit de active și fecunde altădată : în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, cînd au studiat, în capitala Austriei, Micu și Șincai, acum o sută și cincizeci de ani, cînd zăbovea pe acolo cu interese științifice și artistice Asachi, acum aproape 100 de ani, cînd Eminescu și Slavici deveneau studenții Universității — și de atunci nenumărați alți tineri din toate părțile locuite de români. Viena a fost mereu o stație a drumurilor noastre și ne-a plăcut să poposim și de data aceasta între zidurile ei, pentru a regăsi sentimentul participării la o înaltă și umană cultură, căreia tinerețea noastră i-a rămas îndatorată cu atîtea prețioase cîștiguri și amintiri.

[1957]

ÎN CASA LUI TOLSTOI

La Moscova, unde am zăbovit cîteva zile, către sfîrșitul anului trecut, adus de împrejurarea unei consfătuiri științifice, am vizitat printre multele locuri, vrednice a fi văzute în această capitală, casa lui Tolstoi, pe strada care-i poartă numele, la numărul 21. Este o casă de lemn cu un etaj, la marginea dinspre stradă a unei mari grădini, peste care se așternuse zăpada. Transformată în casă memorială, locuința lui Tolstoi, în epoca dintre 1882 și 1901, cînd nevoile instruirii copiilor îl adusesese în capitala cu multe școli, păstrează întregul ei inventar. Rareori s-a putut conserva ambianța materială a unui mare scriitor atît de întreagă precum o găsim în casa în care Tolstoi a scris *Moartea lui Ivan Illici*, *Puterea întunericului*, *Sonata Kreutzer*, *Învieerea*, *Stăpîn și slugă*, *Ce este arta?*, *Hagi Murad* și alte multe opere. Împărțindu-și timpul între lunile de vară, cînd se ducea la proprietatea sa de la Iasnaia Poliana, și acela care-l înapoia o dată cu apropierea iernii în casa de la Moscova, regăsim aici toate urmele unei prezențe foarte vii. Rătăcim prin multele încăperi ale casei, în sufrageria de la parter, unde masa este așezată, în salonul cu harfă și clavier, în care s-au perindat atîți dintre artiștii vremii, în modesta odaie de culcare, în camera de lucru unde mai există încă sfeșnicele și lumînările mesei de scris, în camerele fără podoabe ale copiilor. Servitorii locuiau în interiorul casei, în odăi care se deschideau pe același coridor cu ale copiilor.

Primim explicațiile conservatorului casei. Scriitorul își începea ziua aducînd apă din rîul Moscovei, pe sania încăr-

cată cu o butie mare. O fotografie ni-l înfățișează călare, gata poate să pornească pentru această expediție. Într-un colț al coridorului ne oprim în fața mesei de cizmar, cu calapoadele, custura și bodreagul, unde Tolstoi lucra cizmele personalului casei. Pe o masă se înșira toată încălțăminte copiii, curățată și lustruită în fiecare dimineață de stăpînul casei, dominînd de autoritatea unui patriarh plin de grijă pentru lumea lui. Detaliile nu-i sînt indiferente, înțelege să împartă muncile servile cu slujitorii, pe care nu se cuvine a-i lăsa să execute singuri zecile, sutele de munci alcătuitoare, laolaltă, a rînduiei unei vieți de familie. Impresia generală degajată din această locuință este aceea a austerității. Nu este o locuință bogată și fastuoasă ca aceea a altor alte interioare aristocrate, cum palatele Moscovei prezintă în număr atît de mare. Familia Tolstoi, cu cei nouă copii ai ei, trăiește într-un cadru de viață bine rînduit, dar cu modestie. Nici mobile scumpe, nici colecții de artă, în afară de cele cîteva pînze, copii după tablouri de familie, sau portrete executate de Tatiana, fiica înzestrată pentru pictură. Mă gîndesc la casa lui Goethe la Weimar, cu aranjamentul ei de muzeu, cu bogatele ei colecții de artă, tablouri, gravuri, ghipsuri, obiecte naturalistice, aparate pentru experiențele savantului, cărți adunate într-o cameră specială de bibliotecă. Am trecut odată pe-acolo, gîndindu-mă la omul mereu activ în operațiile de strîngere și de clasare a multelor documente, adunate de pasiunea colecționarului și studiate neconținut de hărnicia cercetătorului. Viața de familie este cu totul acoperită, în casa lui Goethe, de foarte întinsul aparat de informație și delectare de care savantul și artistul aveau nevoie. Aici, la Tolstoi, imaginea casei este dominată de existența familială și, o dată cu aceasta, se așterne peste mediul existenței marelui scriitor un accent uman, în care se controlează principala impresie emanată din opera lui.

Întîrziez mai multă vreme în pragul camerei de lucru, cu masa ei de scris, cu fotolii și scaune de piele uzate. Marea bibliotecă a rămas la Iasnaja Poliana. Aici este un atelier și o cameră de primire, în care au intrat mulți oameni veniți de departe pentru a cere sfat și alți mulți chemați de scriitor pentru a afla de la ei tot ce îi era necesar să știe despre împrejurările și soarta oamenilor din vremea lui. Au venit aici și mulți scriitori, Korolenko, Cehov, Gorki. Cîți alții? Ni s-au

păstrat ecourile unora dintre convorbirile desfășurate între acești pereți fără podoabe. Pe celelalte le refacem din mărturia operelor meditate și scrise în acest spațiu. După 1880, Tolstoi intră în faza ultimă a creației sale. A trecut învăpăierea tineretii, dar omul nu încetează să lupte. Nu mai luptă acum cu sine, cum ne arată pentru o epocă lungă *Confesiunile* lui, dar luptă cu atît mai avan cu lumea, cu vremea lui. După desființarea iobăgiei în 1861, cum ar fi putut crede că a fost găsită o soluție pentru cel înfometat de adevăr, de dreptate? În 1882, cînd se instalează la Moscova, în casa în care ne este îngăduit acum să circulăm, se precizează criza morală a lui Tolstoi. În *Ce este de făcut?* el scrie în această vreme: „Cum poate trăi un om care nu este complet lipsit de conștiință și de rațiune, dacă nu ia parte la lupta întregii omeniri pentru existență, mărghinindu-se să consume munca aceluia care luptă cu prețul vieții lor și mărind prin pretenții nesăbuite această muncă?“ O mare neliniște, sentimentul că viața lui și a familiei, în orînduirea vremii, nu este conformă cu lumina răsărită în el, îl tulbură adînc. Mărturiile ale celor apropiați de el ne vorbesc de pașii care se auzeau pînă către zi în camera de lucru, unde un om nu-și găsea odihna și nici nu se putea hotărî s-o caute. Curînd după așezarea la Moscova, este ordonat recensămîntul municipal. Tolstoi se înscrie ca recenzor voluntar și are prilejul să cunoască viața profundă a capitalei, marea suferință acoperită de luxul și desfătărilor bogaților. Se simte vinovat, împreună cu lumea lui, de această suferință. Atunci se hotărăște să-și schimbe viața, să-și împartă bunurile, să îndrumeze în alt chip existența alor săi. Sînt de înțeles rezistențele mediului său apropiat, împreună cu ciudățenia inoperantă a proiectelor făurite în nopțile albe, ritmate de pașii auziți pînă tîrziu din camera de lucru. Nu actul unui singur om, ci revoluția unei clase întregi putea schimba orînduirea vremii, prin trecerea tuturor oamenilor în rîndurile muncii. Lenin a arătat, în articole celebre, caracterul contradictoriu al concepțiilor tolstoiene formate acum. Într-o zi, scriitorul își ia toiagul și traista și iese pe poartă, hotărît să înceapă o altă viață. Era în apropierea zilei cînd Sofia aștepta un copil, și Tolstoi se înapoiază după cîteva ceasuri. Se naște Vania, a cărui cameră, cu jucăriile lui, cu foile primelor lui compuneri, ni se păstrează așa cum a lăsat-o, pentru durerea fără mîngîiere

a părinților, copilul răpit de o boală necruțătoare, la vîrsta de 7 ani.

Epoca petrecută de Tolstoi în casa din Moscova este aceea în care se cristalizează etica scriitorului și se dezvoltă acțiunea lui cu un ecou atît de puternic în lumea întreagă. Sosesec în fiecare zi scrisori din toate colțurile lumii ; oameni nenumărați cer intrarea în curte, pătrund prin ușa vestibulului și urcă scara care duce de-a dreptul în camera de sus, unde ne-am oprit în prag, înviind în inimile noastre marea frămîntare care s-a desfășurat acolo. Tolstoi a dat sentimentului său, în acei ani dramatici, alte consecințe decît acele pe care istoria trebuia să le confirme. Dar acele simțiri trăite de el cu intensitatea geniului profetic au intrat în substanța morală a lumii moderne și, într-un anumit fel, în compunerea mării acțiuni care trebuia să înceapă după patru ani de la părăsirea Moscovei, apoi să se angajeze pe drumuri fără întoarcere după alți șapte ani de la moartea scriitorului, din al cărui mare suflet omenirea întreagă a scos unul din suspinele durerilor ei.

[1960]

ADDENDA

POEZII DIN PERIODICE (1916—1921)
ȘI INEDITE (1914—1941)

CUVÎNTUL

Cuvîntul este sunet și culoare :
E mesagerul gândului uman,
El pune haine rupte de sărman
Sau prețioase zale sclipitoare.

Era din stîncă rupt verbul roman :
Menit era a fi peste popoare.
Cuvîntul atic, undă cîntătoare,
Năștea pe buze dulcele alean.

Cuvîntul e putere fermecată :
Sub cer de foc înaltă piramide,
El liniștește marea turburată,

Deschide porți de raiuri și le-nchide.
Cuprinde-n el și cerul și pămîntul
De-aceea : *la-nceput a fost Cuvîntul !*

[1914 — 1916]

ILUMINARE

Se-ncovoiau cu ramuri la pământ
Copaci bătrâni sub aspra vijelie.
Părea că din a cerului tărie
Se prăbuşise tronul Celui Sfânt.

Menit era să fugă în vecie
Drumeţul ce cu pletele în vînt
Nu auzea nici chiar al său cuvînt
În aspra hohotire de minie.

Din adîncimea-albastrei lui lumini
Se-mpreună o lacrimă cu alta,
Aşa cum două pale flori îmbini ;

Dar se-arată uriaşul disc de viaţă...
Ca un artist ce îşi încearcă dalta
El îşi ciopli un blînd surîs pe faţă.

[1914 — 1916]

DESĂVIRŞIREA

A vrut să dea gîndirii lui fiinţă,
Desăvîrşirea omenească-n stîncă dură,
Să dea el stîncii gesturi, chip, căldură —
Dar cum s-ajungă alba năzuinţă ?
În dalta lui el puse focul sacru
Şi din adînc chemînd puterile de viaţă,
Cum soarele apare-n dimineată
Aşa păru fiinţa-n simulacru.

...Şi sta artistul dus de fericire
Iar dintre plopi un murmur de uimire
Se resfira prin albe colonade.

Cum soarele se-ascunde-adesea vara
Aşa se-ntunecă la chip sculptorul,
Izbi cu dalta-n blocul de Carrara,
Fărămiţă în pulbere odorul.
Grăi plîngînd : „Eu de te-am smuls din mine
Şi de-ţi împrumutai din a mea viaţă
De ce-ai tăcut, o, zeule de ghiaţă ?”

Iar praful se urcă dintre ruine...

[1914 — 1916]

CĂTRE AMURG

Amurg însîngerat cu pleoape obosite,
Liman învîluit în umbre-odihnitoare,
Tăcută cetăţuie !
Departe se aude un murmur care moare,
Vag circulă în aer răsuflute trudite,
Din cînd în cînd un cîine...
O goarnă ce aduce accentul înserării,
O lacrimă în gene : e ora remuşcării,
Nădejdea pentru mîine !

Amurg însîngerat, te cheamă-nsîngerării !...

[1914 — 1916]

NEMURIRE

Atlet frumos cu fruntea-n veci senină,
Cu unduire de caval în glas,
În ochi ţi răsăreau flori de lumină,
Iar lespedeă cînta sub al tău pas.

Învîgător tu ai păşit în lupte,
Hlamida ta fu martură-n victorii —
Dar ai murit. Acum cu buze supte
Fecioarele te plîng pe-altarul gloriei.

Tu ai murit cînd tînăra-ţi făptură
Se înălţa în imn de primăvară,
Cînd stelele împrăştiau căldură,
Iar frunzele şopteau cîntări de seară.

Dar nu eşti mort. În pomul ce-nfrunzeşte
Şi-n florile ce ramul învestmîntă
Fiinţa ta întregă re trăieşte,
Iar în şoptirea frunzelor ea cîntă.

[1914 — 1916]

MOARTEA

Celor căzuți

Eu am văzut-o neînduplecată,
Născînd superbă din sămînța urii ;
Cu nimicirea ea una deodată
Puterea creatoare a naturii.

Eu am văzut-o presărînd petale —
Petale negre cu miros de ceară —
Fugea scrișnind din zori și pînă-n seară,
Dar zîmbete îi înfloreau în cale.

Pe zbucium ea pune un vâl de pace
Și oboseli îi dădea odihnă,
Lăsa pe ochi pleoapele opace
Și sătura pe-nsetoșați de tihnă.

Dar o mulțime prea neînțeleaptă
O urmărea cu blesteme și ură.
Vai, cine-ar mai simți o ură dreaptă
Privind în a răniților căutătură ?

[1914 — 1916]

FUGARII

De unde vin fugarii cu ochi de spaimă plini,
Ce zeu îi înfrățește cu zarea și durerea ?
Ei murmură blesteme. Dar moartă e puterea
Ce încolțește-n pieptul bărbaților deplini.

Ce zeu îi izgoniră cu furie din țara
În care înflorise copilăria lor,
De ce-au lăsat întinsul și rodnicul ogor
Și-au luat în pribegire toiagul și povara ?

Ei murmură. Dar pumnul nu îl înalță drept,
Nici ochii n-au într-înșii străfulgerări de ură ;
Cu frică-și împreună ei mîinile pe piept
Privirea lor se-ascunde ca focul roș sub zgură.

Din cînd în cînd un zgomot le înlemnește pasul ;
Trosnind se-aud departe cum ard păduri de brad ;
Mai trist și mai sfielnic se face-atuncea glasul,
Iar zgomotele-n urmă se-nalță și-apoi scad.

Și calea li se-ntinde-nainte tot mai lungă
Și praful se ridică sub trudnicul lor pas,
Iar noaptea și cu ziua se-alungă să se-ajungă ;
O stea se-aprinde-n ceruri : e ora de popas.

[1914 — 1916]

NOAPTEA

*„Caro m'è'l sonno, e più l'esser di sasso.
Mentre che'l danno e la vergogna dura ;
Non veder, non sentir m'è gran ventura ;
Però non mi destar, deh ! parla basso.“*

Michelangelo — pe statuia *Noptii*

„Tăcere ! Dorm ! Artistul m-a cugetat în piatră
Și somnul fără vise m-a prins din clipa vieții ;
Să nu trezești cenușa tăciunilor din vatră,
Căci focul ar aprinde făclia Dimineții...
Eu vreau să dorm, vreau somnul adânc și fără vise ;
Atâtea lacrimi plinse pe tristul sarcofag
Îmi spun că lângă mine sînt doruri și abise...
Nu mă trezi : mi-e somnul de piatră-atît de drag“.

Dar soarele răsare spumînd în flori o mică
Voi din brazdă iarba spre cer să se avînte
Și-n alba, infinita, divină feerie
Statuia ridicată a început să cînte.

[1914 — 1916]

NEMĂRGINIREA

„Ai făcut un înfinit din mine...”

R. Tagore

Vrei tu să știi nemărginirea ce e,
Vrei s-o cuprinzi cu-o singură privire,
Ascultă-adîncă, nepătrunsă cheie :
Nemărginirea e doar în iubire.

Iubești un om, un fluture, o floare,
Iubirea ta se-nalță-n colonade,
Atingi cu ea a lumilor hotare,
O prăvălește-n urmă în cascade

O prăvălește în rîuri de lumină
Îmbrățișezi cu ea întreaga fire,
Te-anini de tot și totul ți se-anină :
Nemărginirea e doar în iubire.

[1914 — 1917]

UMILINȚA

Lui D. Barbilian

*„Nu te-asemeni cu mine, ci cu acel pe care
il concepi!” Faust-Goethe*

— „Întinde sufletul spre tine
Tentacule năzuitoare
Cum lava urcă din cratere
În lungi coloane către soare.

Și mi-e atît de mare dorul
Că-n muncile universale
El ar schimba în ploaie norul
Și-n raze, lumile astrale...

E-o forță-n dragostea-omenească
Ce ar preface într-o clipă
Un rost universal de lucruri
Ce-n mii de ani se înfiripă.”

Dar tace mincinoasa vorbă
Și prinde noaptea să coboare
Iar sufletul se reculege
În liniștita ei splendoare.

Și-n fața pulberii de astre
Din legile nestrămutate,
Pe aripi albe de ecouri
O undă-n pieptul tău străbate.

Și-ncrederea nemăsurată
Ți se preface-n umilință
Cum crește viermele pe-o glorie
Și-nfrângerea pe-o biruință.

[1914 — 1917]

CASA MORȚILOR

Este palatul albelor tăceri,
Vin morții-ncet și te ating pe umăr.
Cu pași gândiți, cu gesturi de păreri
Ei îți îngină șoaapte fără număr :

— Îți amintești grădina fermecată
Și înălțimea cerului de vară ?
— Se-aude un cântec... — Iat-o neștemată !
— Ce visuri dulci aripa-și scuturară ? !...

Un mort bătrîn își șterge roua feții,
O moartă te privește printre gene,
Cu toți dispar în albul dimineții :
O undă de eter îi duce-alene...

[1914 — 1917]

AD HOSTEM

De ce ne-ați adus în suflete ura ?
De ce-ați vrut să stingeți adîncă și pura
Iubire de oameni ?
Cînd sufletul nostru chemări la iubire
Primea din a firii eternă vorbire,
Cînd aripi uriașe de pasăre rară
Cu-n imn ne purta spre cerul de vară,
Cînd dornice brațe am vrut să întindem
O lume întreagă în piept să închidem,
Cînd noi v-am fi dat din trup chiar căldura,
De ce ne-ați adus în suflete ura ?

Pe noua ruină o lacrimă cade,
Prefă-o, a nopții măiastră regină,
În nimb de lumină !

[1914 — 1917]

ÎNȚIIA RAZĂ

Lui *Al. T. Stamatiad*

Veneam tîrziu spre casă pe largul bulevard,
Se prelungea în suflet cîntarea auzită...
Mă profilam subțire pe albul unui gard,
Murea orice dorință și orișice ispită.

Se prelungea în suflet cîntarea auzită
Și mă simțeam mai bine sub cerul înstelat
Cădelnița miresme o creangă înflorită...
— De ce nu sînt un înger cu mers înaripat ? —

Și mă simțeam mai bine sub cerul înstelat
Iar din abisul nopții nășteau dorințe nouă...
Un suflu de iertare plutea pe-orice păcat
— Simțeam cum peste mine petale albe plouă —

Și mă simțeam mai bine sub cerul înstelat,
Se prelungea în suflet cîntarea auzită,
Un suflu de iertare plutea pe-orice păcat,
Năștea înția rază și cea dintîi ispită... !

[1914 — 1917]

DIALOG ÎN AMURG

Se isprăvise ziua și obosiți de muncă
Noi ne priveam, cu ochii uimiți că ne privim.
Din înălțimi stelate veni, ca o poruncă,
Îndemnul către ceruri și dorul să iubim...

— Dă-mi mîna ta ; dă-mi mîna... Sînt obosit și singur.
Privești ? Pe bolta largă o lume s-a născut...
Cunoști povestea veche ce spune că din haos
S-ar fi-ntrupat ființa cu-al soarelui sărut ?
Dă-mi mîna ta ! Te uită în ochii mei acum :
Eu simt că doar prin tine puterea fără nume
Din nou mă va susține pe nesfîrșitul drum.

— Stăpîne ! Pot eu oare ? Pot să-ți redau puterea ?
Iubește-mă, stăpîne... Prin tine astăzi sînt,
În tine mă sădește ! Simt cum rodește-n mine
Din forțe nentrupe, în viitor, un cînt...

Un fluture-adormise pe-o floare de verbină,
Polenul din stamine se scutura ușor...
Iar floarea ațipită sub scumpa ei povară
Visa, nevinovată, un fruct aromitor.

[1914 — 1917]

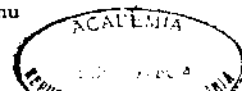
ALTER EGO

Am rătăcit atîta timp prin stele
Și nentrupat am fost atîta timp,
Am străbătut atîtea țărături grele
Și atîtea piscuri albe de Olym ;

Atît de mult am plîns cătîndu-mi firea
Și brațele-am întins atît de mult,
Atît am cercetat nemărginirea
Și-atîtea șoapte-am stat ca să ascult,

Încît, înfrînt, eu m-am închis în mine
Ca-n scoica lui mărgăritarul rar,
Dar după iarnă zilele-s senine —
Și se-arată doritul marinar.

În suflet el purtă o altă gemă
Și căuta mînerul iscusit...
Ne-am înfrățit pe-ngusta lui triremă
Și am pornit în largul nesfîrșit...

Și, fericind lăuntrica comoară,
Plutind, noi am uitat că sîntem doi :
Aceași ochi vedeau aceeași vară,
Același cîntec se năștea în noi...

[1914 — 1917]

FRAGMENT ANTIC

AENEAS ȘI DIDO

(fragment dramatic)

Lui H. Frolo

Aeneas, prinț troian

Achates, tovarăș credincios al lui Aeneas

Didona, regina Chartaginei

Pyrhus și Pygmalion, servi ai Didonei

La curtea Didonei, în Chartagina.

Aeneas

Pe valuri saltă albele trireme,
Tovarășii se roagă la altare ;
Iar vînturile parcă vor să cheme
Pe cei ce-și lasă nava lor pe mare.
Neptune Caruleus, fii cu mine...
De voi ajunge-n țara mea cu bine
Jertfi-voi turme albe pe altare.

Didona

Stăpîne crud, ce dor nebun te cheamă ?
Rămîi aici. Ucigătoare teamă
Pătrunde-n sufletu-mi. Rămîi, stăpîne,
Și înălța-voi către zei o rugăciune :
Pe coasta aceasta mîndră și bogată
Pergamul să se-nalțe-a doua oară,
Să-i dea lui Iuliu viață-ndelungată
Și lui Anchises loc unde să moară.

Aeneas

Cum n-aş rămîne aicea, o regină,
Scutindu-te de chin. Dar, ce-i de vină
Fiinţa omenească-n lut durată
Cînd zeii prigonesc cu ura toată :
Mă cheamă marea cu-nvrăjbite valuri,
Necontenit ţintesc spre alte maluri
Mi-e dor de linişte, mi-e dor de pace
Dar zarea tot mai largă se desface.

Didona

Nu mai vorbi căci îmi strecuri veninul,
Vai, cine scoase-n calea mea străinul ?
De cînd eu îl zării, de-atuncea plînsul
A izvorît cu dorul pentru dînsul.

Aeneas

O, lacrimile tale curgătoare
Îmi sîngerează rana mea şi-adînc mă doare.
Şi iarăşi spus : de va voi destinul
Curma-voi suferinţa ta şi chinul
Căci poate ca în lunga-mi rătăcire
Să-nduplec pe Junona la iubire
Statornicindu-mă pe ţarmurile-aceste.
Dar iată soarele se-ascunde după creste
Şi-Achates, iată, vine către mine
(*Către Achates.*) Tovarăş drag, să fii venit cu bine

Achates

Stăpîne mare, năvile sînt gata
Şi corăbierii-şi pregătesc avîntul
Pe ţarm te-aşteaptă fiul tău şi tata
Iar marea doarme. Bun e-acuma vîntul.

Aeneas

Te las, Didona, zeii te păzească !

Didona

E slabă vorba mea să te oprească
Cînd sufletu-mi cu dorurile sale
Nu pot să ți se-mpotrivească-n cale...

Aeneas

Grăieşte înțeleptu-n tine acum
Şi-un sfat mai bun nu ți l-ar da nici muma.

Didona

O, nu, Aeneas. Sfatul nu-i acesta...
Ci viața mea în dar o cere Vesta.
Chiar tu mi-ai spus că vocea sybilină —
Ecoul ei în liniștea deplină
Răspunsul trimițînd prin trei portaluri —
Prezisu-ți-a că sumbrele canaluri
Ce poartă pasul umbrelor către Infern
Te vor avea drept călător pe tine
Dar nu țintind locașul cel etern
Ci căutînd helenele coline.
De-aceea eu ca să-ți apar în drum
Mă voi jertfi. Didona de acum
Va fi o umbră.

Aeneas

Taci, Didona, taci !
Tu vrei din Aeneas un sclav să faci,
Un sclav al deznădejzii ? Vrei să mori ?
O, nu-ntrista mai mult pe călători...
De te-aş vedea cu ochii stinși şi reci
Infernul m-ar reţine-n veci de veci.
O, lasă să-implinesc a mea ursită
Şi-ursita ta s-o împlineşti de-asemeni
— Nu iese grîu cînd doar neghină semeni —
Cînd rătăcirea mea fiind sfîrşită
Şi viața ta ferită de cruzime
Vor fi chemate-n sumbra adîncime
Ne vom uni din nou...

Didona

Îmi ceri răbdare ?
Ce crud ești ! Dorul tău nu-i mare...
O, te-nțeleg. Ghicesc. O știu prea bine.
Aeneas, nu mai tac. Ți-o spun de-acuma
Că te urăsc. Da, te urăsc ca muma
Pe-acel ce-odrasla ei năpăstuiește.
O, tu mă minți : îmi spui de... larga zare,
Îmi spui că un îndemn te chinuiește,
Mi te arăți furat de val, de mare,
Îți cauți părintești coline...
Dar nu uita că ești acum sub mine,
Că dac-aș vrea, Anchises și cu tine
Și cu odrasla ta ați fi țărână.
O, nu uita c-ai sărutat o mână,
O mână de regină... Și cine poate
Să mi se-mpotrivească când pe toate
Mai mare sînt. Să nu mă miniezi...

Aeneas

Regină, slobodă ești orișice să crezi
Dar bine-ar fi să știi că-i sclav bărbatul
Numai atunci când lingusește patul...

Didona

Mă-nfrunți, nebunule, mă-nfrunți pe mine ?
Ți-oi arăta acum că de la tine
Și pîn' la mine este depărtare
Ca între-un sclav și-un zeu. Arare,
Doar arare eu am văzut un sclav
Ce-nfrunt-un rege. Sau poate ești bolnav,
Bolnav de minte. Dar eu te-oi vindeca —
Să vie Pyrrhus și Pygmalion să vie !
(Strigînd.) Pygmalion ! Din fața mea să-l ia !
Ți-oi arăta că ești pe-a mea moșie...
(Strigă.) Pygmalion !

(Apare Pygmalion însoțit de Pyrrhus.)

Pygmalion

(aplecîndu-se)

Regină !

Pyrrhus

(același joc)

Stăpîna !

Didona

Cuprinde-mi-l de gît și tu de-o mână
Și du-l în galerii întunecate
Pe-Anchises și pe fiu să-i ie de-asemeni
Și pe umilul, credinciosul lui Achate,
Cu-ale lor oase cîmpul să mi-l semeni.
Ați înțeles ? Și nici o șovăire...
(Către Aeneas.) Acuma taci ? Și nu răspunzi nimica,
Ori limba-n gură ți-a-ncestat-o frica ?
(Rîzînd.) Ha-ha... ! Pricepi că sînt regină ?...
(Aeneas tace.)

Achates

(după o pauză)

În pieptul lui e liniște deplină...

Didona

E liniște deplină ? Li-ni-ști-re...
Cînd inima-mi se frînge în iubire ?
O, crudule ! (Plînge.) Vai, sînt nebună !
(Cu îndîrjire către Pygmalion.)
Cum îndrăznești tu, sclav, să-l iei de mână,
Să pleci din fața mea ! Cînd eu iubirea
Mi-o-ndrept spre-un singur om, tu vrei pieirea
Să i-o aduci... O, sclavi smintiți...

Pygmalion

Stăpîna, noi facem ce porunciți...

Didona

Nebunilor, porunca-i cu hotare
Și nu știți că mînia graniți n-are...
Plecați !
(*Pleacă. Toți tac.*
Didona începe să plîngă. Se înnoptează.)

Didona

(*către Aeneas*)

Spune-mi o vorbă, numai una
— Cum strălucește-n noaptea asta luna ? —
Ce crudă-am fost, ce rea și ce nebună,
O, iartă-mă, Aeneas ! Vîno, lună !
Și aurește-i părul lui de noapte
Pe buze pune-i dulci și blînde șoapte,
Îmbracă-l în argint, O, vîno, vîna
Și fă-mi din dînsul visul de lumină
Spre a-l putea să-l pierd ca pe un vis.
În cartea sorții astfel mi-este scris.
Dar spune-mi un cuvînt, Aeneas, spune
Si uită vorbele și faptele nebune...

Aeneas

Regină, eu le uit, le uit pe toate,
Le-am și uitat. A le mai ști se poate
Cînd mă privești cu ochi ca valul mării ?
Nu crește-n mine germenul muștrării,
Nu vreau să plec, ci ca să plec destinul
Mă-mpinge, aducîndu-mi chinul.

Didona

Esti bun, Aeneas, sufletul ți-e mare ;
Vrei să ședem puțin, să-mi spui povestea
Ce-am ascultat-o de atîtea ori. Cîntare
Tu ai în glas. Vai, farmecele-acestea
Curînd îmi vor pieri.
(*Îl atrage către o bancă de piatră.*
Se așează. Își apleacă capul pe umărul lui.)
Dar spune, spune...

Aeneas

Din nou îmi poruncești, regină scumpă,
Ca valul amintirii să se rumpă ?
Din nou voiești ca doru-mi să tresalte,
Să-mi sîngereze rana mea din nou voiești ?
Eu mă supun. Dorințele-ți înalte
Le-oi întrupa în graniți omenești.
Ascultă deci. Ți-oi spune o poveste
În care rînd pe rînd se împletesc
Un chin ce-a fost cu-o rană care este.
Acum s-ascultă ; încep să povestesc :
Dormeam în Troia beți de fericire,
Zeiescul cal intrase în cetate
Și ne-ntrebam cu mintea în uimire :
— Cu gînd vrăjmaș de-acum cine-o mai bate
În porțile Scheene ? O nime, nime...
Ce fericiți eram ! Din adîncime
Venea o boare dulce și curată.
Deasupra mării, bolta înstelată
Ne trimitea surîsuri opaline
— Nu te-oi uita surîs perfid de stele —
Și ne lăsam în legănări senine
S-alunecăm către destine grele...
Dar iată că în visul meu, deodată,
Hector mi se arată. Durerea toată
Pe care-un muritor o poate-avea
În ochii lui, pe fața lui stătea.
De ce era sălbatic în privire ?
De ce plîngea ? Adîncă lui mîhnire
Mă-nduioasă cu lacrimi și pe mine
Și-l întrebai :

— O, tu podoaba Troiei,
De ce mi-apari cu gene-nlăcrămate ?
Au fost gonîți din Elyseu eroii
De te cobori sub pleoape-mpovărate ?
Iar el :

— O, fiu al Venerei din valuri
Deșteaptă-te din somnul tău și fugi,
Au năvălit dușmanii prin portaluri
În alte țări să duci ai Troiei rugi

Pe alte țărături să așezi Penații.
 Vei rătăci de-acuma ani de zile
 Și numai cînd profetica Sybile
 Îți va spune că țara e găsită
 Te vei opri. Venea nelămurită,
 Venea din zări o șoaptă și-un murmur...
 — O, Hector, un bărbat trăiește-n mine
 Și țara voi găsi-o. Da. Ți-o jur !
 M-am deșteptat : erau acum ruine
 Cetatea care ieri mai dăinuise
 Căci, n-avusesem mincinoase vise...

Didona

(din somn)

Vai, visu-mi fuse atît de mincinos...

Aeneas

(surprins, către Achates care stătuse în umbră)

Ea doarme !

Achates

Doarme ?

Aeneas

(privind-o)

Ca un copil frumos !
(Gînditor.) Și ce copil... și totuși ce iubire...
 O, inima-mi se frînge de mîhnire.
 Din blîndul vis acum ce mai rămîne... ? !

Achates

Destinul tău te-mpiedică, stăpîne,
 Să te-ntîrzi în blinde legături ;
 Gîndește-te că peste-ntinse mări
 Te-așteapt-un țărâm să-i fii de-a pururi domn ;
 S-o părăsim cît este încă-n somn...

Aeneas

(Se ridică iluminat.)

Capul Didonei se lasă pe spătar în bătaia lunii)

Dreptate ai : din nou mă cheamă viața,
 Deci s-o pornim. Aici rămîne visul,
 Aici rămîne-odihna, somnul, ceața...
 Cu brațe de ocean mă cheam-abisul
 Mă cheamă dorurile nentrupate,
 Mă cheamă un popor ce va să vie,
 Mă cheamă marea ce-n zăgaz se zbate,
 Și totuși inima mi se sfișie.

(Ochii i se umezesc.)

Privește pe Didona, apoi cerul.)

Din drumul tău de foc, din alte sfere,

Ocroitor privește-mă, Apollo,

De mă reține-un vis, alt vis mă cere ;

E blînd aici, dar viața e acolo...

(Pornesc cu botărire.)

Se aude din ce în ce mai slab.)

Acolo ! Acolo ! Acolo !...

Cortina

[1914—1917]

IMPĂCAREA

Am năzuit cu *Norii*, cu *Umiliința*-am plîns
Și-n fiecare clipă jertfindu-mă pe-altarul
Frumosului de mîine ce mi-a întins paharul,
Senina-Nțelepciune în sufletu-mi am strîns.

Deci vie valul vieții să mă izbească-n plin :
Eu sînt acum ca digul ce-un maestru venețian
L-a ridicat în mare să-l bată valul van —
La toate voi răspunde cu sufletul senin.

Am străbătut materia ca să descopăr visul
Dar azi slăvi-voi faptul și-l voi primi așa,
Voi năbuși un suflet ce vrea și veșnic vrea
Și în *actualul* vieții căta-voi paradisul.

...Iar cînd cu gene plînse și grele-Nduioșarea
Îmi va întinde mreaja și tainici-i fiori
Ca regele Otama voi rupe numai flori
Căci sufletul acumă dorește *Impăcarea*.

[1914 — 1918]

MUNCITORII

O, muncitori cu piepturile largi —
Oricine ați fi : obscur și bun plugar,
Miner ce stîncă de granit o spargi
Sau lucrător în încăperi de jar !
O, tu ce știi cum bolțile albastre
Se-ntorc ; o, tu ce-ai măiestrit adînc cuvîntul !
Umil mă-nchin eu vitejei voastre :
Sînteți ca soarele, ca apa, ca pămîntul...

Vă văd roind prin negrele orașe
Sau răspîndiți pe-ntinsele cîmpii,
Împrăștiind voința pătimase
Și voluptatea epică de a fi.
Vă văd, secerători de lanuri grele,
Urcați pe sfîntul pedestal, avîntul,
Cum înfrunțați puterile rebele
Și soarele și apa și pămîntul...

Comori rodesc din mușchii de oțel
Ce bat ciocanul greu pe nicovală ;
Sudoarea voastră, sacru hydromel,
E dalba rouă — voi sînteți petală.
Sînteți bărbații ce au zdrobit fecioare
Cînd semănați cu gestul vostru, vîntul —
Înrodnicind ascunsele comoare
Ca soarele, ca apa, ca pămîntul...

Amurgul cînd vă-ntoarce către casă
Al vostru este orice dor străin ;
Întocmai lui Isus, șezînd la masă,
Iubirea voastră schimbă apa-n vin.
Simțind prăpastia forțelor deșarte
— Același cer și-a înstelat vestmîntul --
Ființa voastră darnic se împarte
Ca soarele, ca apa, ca pămîntul...

[1918]

EPILOG

Nu vei ghici misteru-acestor file
O, cititor cu zîmbete ușoare —
Tu nu vei ști ce fermecate zile,
Ce zbuciumări divine de aripă,
Sfidînd făptura noastră muritoare,
Au vrut să-nalțe gîndul peste clipă.

Tu nu vei ști cît te-am iubit, o, frate,
Că singur dacă aș fi fost în lume,
De n-ai fi fost, suprema bunătate
A gîndului ce vrea să se-mprumute
N-ar fi avut în univers un nume —
Iar dorul mi s-ar fi zdrobit în plîngeri mut

Tu nu cunoști obscura vitejie
A nopților pierdute pentr-un vis,
Avîntul către marea armonie
Ce se înfrînge-n haosul vorbirii,
Viziuni de noapte — fulgere-n abis —
Și aspra nostalgie-a nemuririi.

Cînd mă citești, scandînd un vers alene,
Nu bănuiești, sărman neștiutor,
Că floarea gîndului a rourat pe gene
Voind să treacă într-un fruct deplin,
Că am trăit un dureros fior
Și, poate, c-am dorit un alt destin.

[1918]

ARMONIE

Cînd soarele în cumpănă se-nclină,
Cînd florile se-nchid, cînd viața tace —
O, suflete, de trup mi te desface
Și-mprăstie substanța ta senină.

Trăiește, suflete, o clipă mare
Cu fiecare floare din grădină,
Cu muncitorul simplu ce se-nchină
Și fii tu însuți zări crepusculare.

Adînc tu vei pătrunde taina firii :
Mișcarea frunzei o vei înțelege,
Vei fi ca vrabia umilă ce culege
Și vei păli în rond cu trandafirii.

Cînd geana lungă ispitește somnul
Iar noaptea umedă și deasă s-a lăsat,
În trup tu vei descinde împăcat —
Odaia ta va găzdui pe Domnul.

[1918]

...LUME NOUA

Stau în odaia mea — afară plouă —
Și răsfoiesc, tăcut, tăcute cărți,
Și stampe vechi și-ngălbenite hărți...
Dar cine mi-a șoptit de-o lume nouă ?

Dar cine mi-a șoptit — când totu-i mort —
De-o lume nouă, de îndemnuri bune —
Și cine a venit, încet, a-mi spune
Că-n mine, germani de viață nouă port ?

Se poate lume nouă să răsară,
Când totul este vechi și putrezit ?
Stau în odaia mea și răsfoiesc la nesfârșit
Și plouă greu și plouă trist afară.

[1918]

SERI LUNGI

Seri lungi de iarnă, dureroase seri
Când sufletul se-aplecă înspre ieri,
Când sufletul te poartă către vară
Pe alea fermecată de-odinioară...

...Și Psyche plînge căutînd pe-Amor :
— „De ce-a plecat copilul zburător ?“
Afară lupii urlă a pustiu :
— „Pe urma ta, Amor, eu am să viu...”

L-a căutat umblînd după păreri
Pe drumurile înfloritei veri
Și l-a găsit în alba-i nuditate
Iar Psyche-n lăcrămi a zîmbit : „o, frate !“

Dar lampa îndreptînd razele ei
S-a revărsat, înflăcărat ulei,
Și-Amor sfîrși sub floarea de lumină.
— „Amor, Amor, vai ! Sufletu-i de vină !“

Pe-aleea fermecată de-odinioară
Azi vîntul suflă ca-ntr-un tub de fier
Și cineva în ușe bate afară :
— O, moarte, nu intra, nu vreau să pier...

[1918]

LA BANCHETUL LUI PLATON

Lui D. Caracostea

Veniră la banchetul lui Platon oameni mulți
Dar nu erau aceiași ce mitul ni-i numește
Lipsea sofismul, gluma, Alcibiad lipsește :
Copilăria lumii în trupuri de adulți.
Și Platon în uimire, înspăimîntat privește
Și nu îi recunoaște pe oaspeții desculți ;
Veniră la banchetul lui Platon oameni mulți.

Dar unul din unila și-ntunecata turmă
Rosti : — „Stăpîne mare, noi stat-am pe la porți,
Noi nu sîntem în viață, deși nu sîntem morți,
Sîntem la masa-aceasta chemații cei din urmă.
Noi sîntem pribegiții pe drumurile Vieții,
Am așteptat în umbră, înfometați și goi,
Ca somnul să cuprindă pe oricare din voi
Și să putem deschide banchetul Dimineții !”

Platon sub tirania de-ambrozie și vin
Adoarme. Fiecare își ia un loc la masă ;
Iluzia se-ntrupează într-un real deplin
Și toți în aiurarea beției dulci se lasă.
În jurul lor se țese Istoria, activ :
Și-ncununîndu-și verbul cu flori de fantezie
Un oarecare Dante începe reflexiv
Să spuie primul cîntec din *Divina Comedie*.

[1918]

ANIMALELE

*„Le Dieu malin...”
Descartes*

În lumea lor mă simt atât de bine
Și-mi aflu idealul natural :
O viață așezată-n actual,
Instincte simple, sigure, depline.

Iar dacă vreau a vieții felurime —
Iubire sau mândrie sau cinism —
O regăsesc în vastul symbolism
Din instinctiva bestiei adâncime.

...Și totuși în destinul lor real
Nu se cunosc... și asemănătoare
Aceeasi viață omenească-i doare
Dar ele sînt ca trestia lui Pascal.

Ce zeu răutăcios ce veșnic cată
Să-mbine-n armonie ce e ură,
Le-a dat lor fericirea cea obscură
Iar nouă suferința luminată ?...

[1918]

IZVORUL VIU

Din stîncă izbucnește ca o minune nouă :
Din clipa-aceea viață creează un destin.
Ce-i pasă că odată, cu apa care plouă,
Se va preface-n fluviu cu mersul larg și lin

Prin frunze el încearcă să-și facă o cărare
Și uneori spre seară el prinde cîte-o stea...
Necugetat și vesel, să știe el nu vrea
Că marea-l va cuprinde în apele-i amare.

Alunecă pe-o albie săpată în granit...
Ce-i pasă lui că unda ce vede numai cer
Va oglindi, chiar mîine, sub bolți de asfințit,
Cetăți de melodramă înarmurate-n fier.

Ce-i pasă că în porturi, în timp ce negustorii
Visează bogăția din țările de sud,
Destinul completează, obscur, viclean și crud.
Să facă din catarge proțap spînzurătorii.

Ce-i pasă că poezii întârziind pe maluri —
În vreme ce amurgul lumina lui își cerne —
Vor cadența, retorici, uitându-se la valuri
Figura învechită a „curgerii eterne“.

Ce-i pasă... din adâncuri un zvon de șoapte crește
Cu liniștea serală răsfrintă din senin...
Izvorul viu aleargă și cîntă și vorbește
Și parcă rîde-n sine de propriul său destin.

[1918]

DE SENTINELA

În adîncul nopții tropote de cai :
Călători de noapte cer un adăpost.
Trei strigări azvîrlă — lovituri de mai --
Sentinela-n post.

Nimeni nu răspunde : glonțul a pornit —
Un burghiu străpunge umedul opac —
A țipat deodată cineva rănit :
Zgomotele tac.

Sufletul se-ntreabă și s-a-nfiorat
Ar dori în noapte cîteva scînteii.
Sentinela calcă ritmic și-apăsă :
Unu, două, trei.

[1918]

POEMUL ȚĂRII MELE

Eu m-am născut pe locurile unde
Se-abate Dunărea în largi câmpii
Și am aflat din răzvrătiri de unde
Eternul nerv al brazdelor fecunde
Și misteriosul duh de rodnicii.

Din strălucirea cerului de vară
Sau din metalul cerului opac,
Din unda Dunării etern fugară,
Din înflorirea oricărui copac ;
Din tot ce face timpul și desface.
Din cruntul viscol sau senina pace,
Din a naturii ordine fatală
Aflai *prefacerea universală*.

Sugînd la sînul mamei elixirul,
La gura sobei ascultînd pe tată —
În vreme ce armoniza clavirul —
Bătrîna vitejie de-altădată.
Purtat pe brațe învechite-n treabă
Sub ochi ce te alintă și te-ntreabă —
Cum rodul iese dacă harnic sameni
Rodi în mine dragostea de oameni.

Din floarea apărută în grădină
Și din a lunii umedă lumină,
Din marea taină-a fructei pîrguite,
Din tremurarea buzelor iubite,
Din a naturii mare feerie
Aflai, în fundul vieții, poezie.
Pierdut în nori pe culmile muntene,
Rătăcitor pe dealuri moldovene,
În adîncimea codrilor Vlăsiei.
Pe tot cuprinsul sur al României,
Sub grindină, sub ploaie sau sub pară
Te-am cunoscut și te-am iubit, o, țară !

O, țara mea, ce sînt mai bune-n mine,
Ce Dumnezeu, lăsa mai bun în fire.
Sub cerul tău-nălțatu-s-au depline.
La gîndul tău, ca într-o mănăstire,
Eu îmi închid evlavios durerea
Și peste tot ce fu prostie sau rușine
Tremurător, aștern în urma mea, tăcerea.

*

Nu te-am iubit destul, o, sfîntă țară !
Și gîndul nostru-adecea supărare
Bătrînele și sfintele ogoare.
Dar azi cînd îmbulzire de popoare
În miros de sudoare și explozie
Te-au cotropit, o, sfînta mea ambrozie,
O, sfînta noastră cuminecătură,
Iubirea noastră toată fă-o ură !

Suvoi vrăjmaș ne fă iubirea toată
S-o năpustim pe blestemata gloată.
...Și fiindcă n-am fost vrednici în iubire
Înalță-ne prin ură-n Nemurire...

De nu te-om răzbuna, o, țară sfântă,
Să piară glasul-acesta ce cuvântă,
Să se usuce dreapta-n rădăcină
Și să orbească-a ochilor lumină
Batjocoriți să fim și de ocară
De nu te-om răzbuna, o, sfântă țară !...

[1918]

ÎN CAPUL SCARII

O scară albă : douzeci de trepte
Largi, albe, mari — o repede cascadă
Ce cade-n falduri netede și drepte —
În capul scării crește-o colonadă.

În larga piață ce primește scara
Poporul fremătează și adie.
De trei ori a cântat acum fanfara
Căci împăratul e-așteptat să vie.

Deodată totul a tăcut ; deodată
A înflorit, superb, printre coloane,
Un zeu cu ochi adânci și fruntea lată,
Investmîntat în văluri diafane.

[1918]

VIZIUNI BOLNAVE

Viziuni bolnave : zile mai senine
Noi așteptăm curînd ca să răsară...
Dar cine este oare trecătorul
Ce s-a oprit și bate-ncet la scară ?

Au vine el ca Vestea să ne-aducă,
Să ne aducă Vestea așteptată ?
Ah ! cine poate ușa să-i deschidă
Și să-i privească fruntea luminată ?

Ci noi ne temem : glasu-i de furtună,
Privirea lui, ne vor schimba îndată
În stîlp de sare... Cine-i trecătorul
Ce a venit la scară să ne bată ?

[1918]

PE SUB PĂMÎNT

Pe dedesubt, pe sub pămînt --
Acolo negre rădăcini
Se împletesc, se-ncolăcesc
Ca niște negri mărăcini.

Pe dedesubt, pe sub pămînt
Croiește cîrțița poteci :
Sînt închisori de surghiuniți
Cu ziduri negre, ziduri reci.

Dar sub pămînt, pe dedesubt,
Pătrunde apa răbdător
Și frămîntînd și prefăcînd
Reurcă-n seva florilor.

Și sub pămînt, pe dedesubt,
Dorm morții palizi în convoi
Și zîmbitori și liniștiți
Așteaptă ziua de apoi —

Pe dedesubt, pe sub pămînt.

[1918]

[O, FRATE PALTIN...]

O, frate paltin, îți aduci aminte
De seara-n care te-am cuprins la piept.
Erai frumos, înalt și drept
Dar ai lăsat trei ramuri să m-alinte.

Pe coaja ta, o paltine bătrîn,
Am pus o omenească sărutare —
Tu te-ai mișcat în caldă fremătare
Cuprins de-o bucurie de păgîn.

Și seva mea cu seva ta, iubite,
Amestecîndu-și ritmul lor
Au vrut să dea viață tuturor :
Așa erau de generos unite.

*

În urmă toamna a venit ; izvorul
Prinsese ca să mucezească-n vad ;
M-a-mprăștiat la patru colțuri dorul —
Un dor ce crește, apele cînd scad.

Cînd m-ai văzut că plec, din depărtare
Tu ai mișcat un braț carbonizat
Și m-ai chemat : pustia ta chemare
Doar astăzi m-a trezit și m-a aflat.

Și astăzi vin.

[1918 ?]

[FEREASTRA ACEASTA...]

I

Fereastră aceasta m-a uimit deodată,
E cristalină ca un lac de munte :
Nu o brăzdează nici un val — dar iată
Că razele spre ea întind o punte.

Deci, văd prin sticla fără de prihană
Cum viața ultragiază bolta-albastră
Și pentr-un ochi ce vede prin fereastră
Materia e o haină diafană.

II

Pe străzile cetății zbuciumate
Trec muritorii-n cete nesfârșite
Cu toți purtând Himera lor în spate :
Au ochii adânci și gesturi obosite.

De ce-au plecat ; și au plecat de unde
Cu bestia ce-i ucide sub povară ?
Fereastră aceasta mută mă-nfioară
Căci taina ei adânc mi se ascunde.

III

S-a înserat. Contururile toate
Un cenușiu le-atrage în abis
Și noaptea cade-n largi și negre roate
Dar taina lucrurilor s-a deschis

Ca din fereastră, linii opaline
În chip de zeu cu ochi imaginari
Au izbucnit printre luceferi rari.
Și-n chipu-acela m-am găsit pe mine.

[1918 ?]

CÎMPIE ȘI SERA

Cîmpia străjuia bogate sere
Iar grădinarul lor în orice zi
Privea cum muncitorul veșnic cere
Cu ochii-n sus un rodnic strop pentru cîmpii.

Le spuse grădinarul : „Ruga voastră
Mă-nduioșează mult și mult aș vrea
Să se-mblînzească zeitatea rea
Ce-nunde peste-un cîmp sărac o boltă-albastră.

Dar cerul e hain : veniți la mine !
În sere veți găsi palmierii rari
Și iriși parfumați și nenufari
Și senzitive flori cu șoapte și suspine...

De ce să vă trudiți prin lanuri grele
Cînd viața e un cîntec printre flori,
Cînd din polenul lor rodesc comori —
Veniți, veniți, spre rafturile mele !“

*

În seara-aceea așprii muncitori
Cum se-ntorceau acasă pe tăcute
Văzură-n zări cum norii călători
Înaintau cu gesturi largi și mute...

Și cum stăteau în strîmtele pridvoare
Cu ochi-nlăcrămați și trupul frînt —
Căzură ale bolților zăvoare
Și Dumnezeu în chip de ploaie pe pămînt.

Strigînd ei alergară pe ogoare
Și-ncununîndu-se cu mărăcini
Sorbeau parfum de azimi viitoare
În timp ce fruntea sîngera sub spini.

Dar cum simțeau că Pacea se coboară
Se-nduioșară și au plîns amar
Căci sufletele lor din astă-seară
Purtau un chip ispitor de grădinar...

[1918]

SOLWEIGH

Solweigh rămase-n prag surizătoare
Peer Gynt se depărtă și deodată
O cotitură îi fură. În soare
Juca un praf subțire de agată.

De după culmi se auzi în urmă
Un cântec și Solweigh își spuse-n sine :
— „Peer Gynt de-acum vinătoare-și curmă“,
Dar soarele sfinți — Peer Gynt nu vine !

Și noaptea coborî — Solweigh rămase
Pe pragul mut al așteptării sale...
...Și dac-o rază nouă luminase
A munților întinderi minerale
Și dacă iarăși noaptea se lăsase,
Doritul mire nu se mai ivi...

Dar Solweigh pururea pe prag șopti :
— „Peer Gynt, de-acum îți sînt stăpînitoare !“
Și zilele în fugă călătoare
O regăseau pe Solweigh zîmbitoare...

Și după ani și ani Peer Gynt
Se-ntoarce cu șuvițe de argint.

El o privi : — „Solweigh, îți cer iertare“,
Dar fiindcă noaptea se lăsase ca o plasă
Ea nu văzu că-n ochiul lui tresare
O lacrimă — și parcă obosită
De-atîta lungă și tăcută așteptare,
Cu pași ușori se strecură în casă...

1915[— 1918]

EVADARE

Ne-a robît cu lanțuri încăperea.
Peste cărți și peste file rupte —
Ochi trudiți și buze arse, supte —
Am răstălmăcit adînc durerea.

În a doctorului Faust închisoare
Fiecare dintre noi am stat —
Dar o rază a pornit din soare
Și-n odaia doctorului Faust
Rostul vieții noastre s-a schimbat :
Las Theosofia-n praf să cadă —
Viața nu ne cere explicări —
Las pe Aristoteles în ladă...
Oh ! oglinda soarelui din mări,
Dealul care cîntă în lumină
Și pădurea neagră de metai,
Boarea parfumată de sulfînă
Și zefirul meridional !...

În odaia doctorului Faust
Mefistofeles a vrut ca să ne fure ;
Și cu ochi de negre diamante,
În adîncuri sumbre de pădure,
Vrăjitoarele în slujba lui Satan
Pregăteau plăcerile savante...
Dar cuprinși de-a bucuriei plasă
Si-mbătați de-a bălciului murmur,
Pe Mefisto l-am uitat în casă
Iar pe vrăjitoare în pădure...

1918(?)

PAPAGALUL

„Nostalgie de perroquet répétant désespérément a satiété le mot appris : soleil, comme s'il en comprenait la signification”.

Maurice Rollinat

A învățat să spuie vorba : soare
Și toată ziua micul papagal
Cu ochi sticloși și cu panăș regal
Sărea pe mobile și pe covoare.

Un fel de obsesiune-ncântătoare
Îl ispitea în ritmul său egal
În ceasul matinal sau vespéral
Către silabele revelatoare.

Îmbătrânise : trece vremea iute
Și multe-n casa-aceea s-au schimbat
Și glasuri vii cândva, erau azi mute

Dar papagalul nostru neîncetat
Furat de abstracțiunea vrăjitoare
Tot repeta, o, soare, soare, soare !

[1918?]

SPIRIT PUR

Sînt omu-ncunurat cu viță,
Beau și cînt —
Stau jos aici și podgoresc pe dealuri,
Duc plugul, port mistria, învîrtesc pumnalul
Și sufletul spre stele mi-l avînt.

Acesta-i felul meu să stau aicea, jos,
Și totuși pot să urc spre cer
De par un meteor stingher
Înflăcărînd cu-o dîră roșie spațiul.

Sînt zile cînd sînt trist,
Sînt trist și-aș vrea
Să sparg pereții inimii
Și bînd azurul —
Aș vrea azurul să mă bea.

Și vin și multe zile vesele cînd eu,
Jucîndu-mi sufletul pe dealuri și coline,
În noaptea care cade proaspătă pe mine,
M-aprînd, mă zbat, m-ascut
În mii de focuri jucăușe...

Spirit pur alergînd împrejur
Și incendiu fără cenușe...

[1921]

SOMN

Mă-ntind să dorm, să cad bucată grea :
 Plumb închegat din viața lumii, viața mea.
 Totul se-ntoarce-acuma la-nceput,
 La blocul greu din care-am apărut.
 Mă-nchid prin suprafețe în afară
 Și cad în mine perpendicular.
 Granița vieții de-aici începe-acum,
 La mine se sfârșește-al vieții drum.
 Pe bolta lumii sînt piron bătut
 S-opresc mișcarea sferelor fără-nceput.

1926

EPITAF NESCRIS

Cînd voi muri, nimeni
 Nu va ști că a murit un erou —
 Și acele lupte îngropate în mine,
 Ca într-un cîmp învăluit de noapte,
 Acele lupte fără martori, fără tovarăși,
 Puritate fără glorie, fără stîndarde,
 Pentru care nici o inimă nu s-a grăbit
 Și nici o lacrimă nu s-a vărsat de durere
 Sau de speranță,
 Sutele de lupte în care demonii
 Au fost înfrinți,
 Multele mele osteneli, sîngerările mele,
 Și acele victorii cîștigate fără nădejde,
 Nimănui folositoare, nimănui,
 Nu vor săpa nici literele unui epitaf
 Pe lespedeza mormîntului
 Greu prăvălită peste
 necunoscut și tăcere.

1941

TREI POEME ÎN PROZĂ

PARABOLA FIULUI RĂTĂCIT

Cînd servii veniră și anunțară bătrînului, pe care durerea îl împietrise în ușa casei, că fiul, fiul rătăcit, coboară povîrnișul ce duce înspre oraș, bătrînul simți cum puterile îi revin și alergă spre întîmpinare.

În adevăr, fiul venea, era chiar el și nu o închipuire, cum adeseaori îi năzărea bătrînului cînd ziua îmbinîndu-se cu noaptea ridică aburii pămîntului, ce în înălțarea lor către cer par chipuri omenești.

În adevăr, fiul venea — dar aproape nu-l mai cunoscuse, atît de mult se schimbase în zece ani de rătăcire.

O, copilul alb de altădată, frumos ca o plămuire de vis, cu pasul măreț și privirea încrezătoare.

Fiul era acum o ruină omenească, adus de spate, cu privirile ascunse și pasul șovăitor.

...Dar bătrînul nu se opri mult la lucrurile acestea și căzîndu-i la picioare îi sărută sandala.

...Și bătrînul începu să plîngă, și fiul, plîngînd și el, îi spuse :

— O, tată, nu sînt demn de iertarea ta, căci port cu mine toate păcatele Sodomei și toată învățătura Alexandriei... și putreda lepră îmi mănîncă trupul !

Dar bătrînul nu vru să știe de aceste și îndată porunci să se răscolească în cele mai ascunse colțuri ale pîmîntului și cele mai mîndre dintre cornute să se jertfească îndată.

Și încingîndu-se mare sărbătoare, lumea se adună din tot cuprinsul ; iar bătrînul strîngîndu-și odorul la piept se adresă lumii :

— Să mi se spună cine e mai bogat ca mine !... și cine are un copil mai frumos !... și cine e mai fericit ca mine ! ...Și lumea zîmbea, dar nu îndrăznea să se apropie.

Dar bătrînul nu mai voia să știe de nimic și toată noaptea bău nesocotind slăbiciunea bătrîneții.

Și fiul bău și el, dar cu tristețe.

Și a doua zi și în zilele următoare, bătrînul era atît de fericit, încît sufletul lui aspru altădată deveni milostiv și glasul ce altădată nu se auzea decît în rare cuvinte, acum răsuna în cîntece tinerești. Dar fiul era trist și închis.

Și bătrînul văzîndu-l astfel îl întrebă :

— De unde, copilul meu, tristețea asta ? Nu ești tu întors la casa părintească ; și tatăl tău nu e fericit că te-ai întors, și bogățiile îngrămădite în casa asta și întinse împrejurul ei nu sînt ale tale ?

...Iar fiul, neîndrăznind să-și ridice privirile, îi spuse :

— Tată, mă întristează fericirea ta ! Și bătrînul, auzind acestea, porunci să vie slăvii cu bice și acestora le spuse :

— Biciuiți-mă pînă cînd sîngele va țîșni și trupul meu va fi numai o rană !

Dar pe cînd bicele cădeau cu putere pe trupul slăbit al bătrînului, ochii săi străluceau de o tainică fericire.

Și a doua zi, văzîndu-și copilul din nou trist, bătrînul îl întrebă :

— De ce, copilul meu, din nou ești trist ? Oare durerea mea nu te-a înșeninat ?

Dar fiul răspunse :

— Tată, fericirea ta mă întristează !

Și bătrînul porunci să se aprindă cele mai bogate hambare. Dar pe cînd hambarele ardeau, flăcările îi luminau chipul mai fericit ca oricînd.

Și după ce astfel o mare parte din averea lui fu nimicită, bătrînul îl întrebă :

— Și nici acum liniștea nu s-a coborît în sufletul tău ?

Iar fiul ca și cînd n-ar fi știut decît o vorbă :

— Mă întristează, tată, fericirea ta !

Și a doua zi dimineața, după ce toată noaptea se sfătui cu sine, chemă pe copilul său și pe sclav și spuse acestuia din urmă :

— Ia-ți secerea și taie mîna asta ce nu e în stare să mîngie o frunte.

Și sclavul tăindu-i mîna, singele începu să curgă atît de mult și bătrînul astfel se simți de slăbit, încît se întinse pe pat, înțelegînd că sfîrșitul i se apropie.

...Și pe cînd pieptul îi sălta tot mai încet, bătrînul nespus de fericit, crezînd că jerfa lui e desăvîrșită, își învălui într-o privire de dragoste copilul.

Dar acesta, luîndu-și tojagul din colț, măsură cu tristețe zarea și porni către o nouă rătăcire.

[1918]

IZEINDA

Războiul făcuse să înflorească Suferința. Puternică și luxuriantă, ea se așeză pretutindeni. Pe copii îi gonise din școli, pe bătrîni din azile și, în locul lor, Suferința venea cu pasul cuceritorului, aducînd în urma ei sumedenie de oameni schilozi, cu cărnuri putrede, cu fețe supte, cu ochi pierduți în întunericul orbitelor. În această vreme îl întîlnii pe El. Nu-l văzusem de ani de zile : purta un păr mare, răsfrînt abundant pe după urechi, iar barba îi crescuse sălbatică, acoperindu-i astfel fața, încît doar ochii mai luceau ca niște mistice lumini.

Mă îndreptai către el, cu fața omului bucuros de o plăcută întîlnire — dar el mă întîmpină încruntat și începu să îmi vorbească :

— Cum, și tu ești din acela ? Ați zidit palate Suferinței ?... Ați decorat-o ?... Și i-ați făcut onoruri ca și cum regina lumilor ar fi binevoit să coboare printre voi ? Și tu ești dintre aceia care iubesc Suferința, cum ai iubi frumosul ?... Pe schilozi ca pe eroi — boala ca virtutea ?

Ați poruncit muzicilor să cînte, ca și cum schiopii ar putea să dănuiască, cei cu limba smulsă să strige bucușori la ceruri... Ha-ha-ha !... Și începu să rîdă desfrînat, lăsîndu-se pe spate.

Am vrut să mă depărtez... dar el mă apucă de mîna și începu să strige, din ce în ce mai tare :

— A ! vrei să fugi ?... Mă crezi nebun pentru că am nebunia să-ți spun adevărul ? ! Ei bine, adevărul rămîne. Să dăm foc spitalelor ! Să ardă închisorile murdare în care Suferința s-a cuibărit... Să dăm foc spitalelor ! Să dăm foc spitalelor !...

Lumea se adunase : soldați, copii, femei. Cu toții se rupseră din rătăcirea lor și-l înconjurau. Nebunul deveni apostol și, suindu-se pe o înălțime, începu să le vorbească :

— Oameni buni ! Vă iubesc pentru că sînteți tineri, frumoși și sănătoși. Altădată lumea era plină de oameni la fel cu voi. Astăzi însă, cei îmbătrîniți, bolnavi și urîți v-au depășit cu numărul și urzesc o cumplită lovitură împotriva voastră.

Nu simțiți voi că aerul e otrăvit cu mirosul hoitului lor ? Nu vedeți voi că în apa pe care o beți sînt mucedu șuvițe din sîngele ce se scurge din rănilor lor ? Nu auziți gemetele lor de milogi, care ascund blesteme împotriva vieții și a frumuseții ?

Oameni buni, să dăm foc spitalelor, pentru că între ei și noi s-a săpat o adîncă prăpastie, pentru că ei sînt dușmanii noștri...

Iar mulțimea încremenise, privind țintă în ochii vorbitorului, care se lărgiseră ca porțile deschise ale unei închisori.

Deodată, din ușa unui spital din apropiere, țîșni un șir de ologi, zvîrliți afară pentru a face loc altora mai proaspeți ; vorbitorul îi arată imperativ :

— Priviți-i ! Priviți-i cum vin : rușinea cărnii și blestemul vieții. Pe ei ! Fiți viteji, copii ! Fiți frumoși și puternici ! Uciideți-i !

Iar ascultătorii se aruncară asupra cetii mizerabile și o luptă se încinse : mîini viguroase se încrucișau în ură cu mîini ofilite, piepturi de atleți cu piepturi scobite, pulpe statuare cu păcătoase pulpe de suferință.

Dar o minune se întîmplă atunci : ologii își ridicară cîrjile și cei frumoși și tineri căzură.

...Și puternic sînge roșu începu să curgă din mîini viguroase, din piepturi de atleți și pulpe statuare.

Iar unul din mizerabila ceată rosti :

— Între ei și Dumnezeu eram noi !

Iar altul, aplecîndu-se asupra lor, le mîngîie frunțile și buzele le sărută.

[1918]

CARTEA ADEVĂRULUI

Într-o țară din nord a trăit o familie de pictori, de a căror viață s-a legat o asemenea fatalitate, cu o asemenea încăpățînată și vădită obsesie, încît povestea lor pare că este însăși povestea lumii.

Strămoșul familiei de care povestirea mea se ocupă era un pictor pe care istoria îl nesocotește. În adevăr, de-a lungul întregii sale vieți, munca sa s-a risipit într-o seamă de încercări fără însemnătate. Împovărat cu o familie grea, el trebuia să fie atent la susținerea acesteia și penelul lui mercenar sluja vanitatea cîtorva familii de negustori bogați, care voiau cu orice preț să-și nemurească, în linii și culori, chipurile lor bine hrănite.

Dar către sfîrșitul vieții, nemulțumit de umilința unei arte fără entuziasm, el vru să dea într-o pînză de dimensiuni uriașe o concepție ce rodise în anii fericiți ai tinereții. Astfel el nu întîrzie să-și întindă pînza sa pe o mare schelă, se înconjură de scări și pensule numeroase, sparse zidul în ferestre cuprinzătoare pentru ca lumina să intre puternică și generoasă și, în dimineața cînd toate pregătirile fură isprăvite, el îndreptă către soarele ce tocmai răsărea, următoarea rugăciune :

— Puternic soare, dătător de viață, tu ce ajută umilului fir de iarbă să se ridice din bezna subpămîntului la lumina și frumusețea zilei, ajută-mi și mie să scot din rodnicia unui suflet prea adesea încercat, ceea ce la lumina ta va fi gloria lumii.

Apoi se așază la lucru. Sub jocul minii sale, apărură zvelte coloane cu capiteli dorițe, un templu minunat pe al cărui fronton era scris în litere sculptate : *Veniți la templul vieții!* Între coloane, la poarta templului și deasupra unor vaste propile, albe zeițe sub văluri transparente aruncau daruri scumpe unei numeroase cete, ce, cu brațele întinse și cu privirea fascinată, căuta spre ele...

Dar soarele nu-i ascultă ruga și, într-un amurg, bătrînul obosit și neputincios de a mai urma, își spuse :

— Vai, sufletul meu e trist, nespun de trist. O viață am mințit stărînd într-o existență ce n-avea nici un farmec... Și acum, după ce am încercat toate umilintele și toate durerile, voi lăsa urmașilor o operă ce minte, spunînd că viața e un templu de unde fermecătoare zeițe ne aruncă daruri.

...Și cum soarele apunea lăsînd pe cer o crudă aureolă postumă, el își încrucișă brațele și sfîrși lîngă pînza neterminată.

Fiul său cel mai mare îl găsi astfel și vărsă lacrimi de grea suferință pe trupul neînsuflețit al părintelui său.

Dar cum pînza trebuia sfîrșită — așa socotea dînsul — în curînd se așază la lucru.

Întîmplarea părintelui său nu întîrzie însă să-i dea oarecare învățături și el începu o altă pînă care înfățișa tabloul neterminat al părintelui său și pe acesta mort alături... Și viața lui se scurse ca o zi și, aflîndu-se bătrîn și obosit, el își spuse :

— Cum oare ar putea fi pline de veselie acele zeițe, cînd ceata întinde mîna în neputință și cînd creatorul lor zace mort alături. O, viața e o minciună, o dezgustătoare minciună !

...Și scotîndu-și pumnalul și-l înfipse în piept, stropind cu sînge zîmbetul mincinos al zeitelor.

Iar fiul acestuia — pictor și el — găsiindu-și astfel părintele exclamă :

— Ce subiect !... și nu întîrzie să se așeze la lucru, ca să redea acea sublimă sfortare scaldată în sînge.

Dar după ani de străduință, el înțelese că talentul nu-l ajută pentru un astfel de scop și într-o clipă de deznădejde el își puse capăt zilelor.

...Și destinul, neînțeleasă voință, legă de această pînă, în care viața și moartea generațiilor trecute se răsfrîngea în planuri suprapuse, cum două oglinzi multiplică la infinit un

același obiect așezat între ele, destinul legă de această pînă viața și moartea unei mulțimi de generații viitoare.

Dar unul dintre cei mai depărtați urmași, întru toți mai înțelept, plîngînd într-o dimineață moartea părintelui său, își spuse :

— Aceasta este *Cartea Adevărului!* Puternica și neîndurătoarea carte ! Nici o literă dintr-însa nu poate fi schimbată. Ar vrea fiecare să adauge un rînd de la sine : dar cartea n-are file decît pentru cuprinsul ei.

...Și soarele răsare și soarele apune.

[1918]

[GENERAȚIA MEA]

Contemporanii noștri care se apropie acum de patruzeci de ani și pe care războiul i-a surprins în timpul formației lor universitare au adescori prilejul să resimtă că țin sufletește de două lumi deosebite. Problemele creșterii unui om au variat într-atâta o dată cu trecerea de la epoca de dinainte de război la aceea care i-a urmat, încît acei care au mers în școala vieții și a științei în ambele aceste intervale de timp, au trebuit să obțină pentru ei două adaptări felurite și atunci cînd cea din urmă n-a izbutit să înlocuiască cu desăvîrșire pe cea dintîi, au stăruit în sentimentul unui conflict interior, foarte caracteristic pentru zugrăvirea unui tip omenesc mult răspîndit astăzi. Anii care au precedat războiul, cu relativa lor stabilitate socială, liniștiți prin fermitatea unor cadre în care un tînar putea evolua fără multă preocupare pentru ce se petrecea în jurul său, puneau acestui tînar probleme interesînd mai ales formația sa individuală. Fără îndoială că temperamente sociale se puteau selecta și dezvolta și în acest timp. Dar cine nu resimea că preponderent acest interes și cine, potrivit structurii lui interioare, organizase un sistem de valori în care treapta cea mai înaltă o deținea perfecțiunea individuală, putea să se consacre culturii eului la adăpostul garanțiilor de siguranță pe care societatea i le oferea. În aceste împrejurări a intervenit războiul și mulți dintre noi au văzut în el un răstimp de suspendare a lucrării de întocmire internă, care trebuia reluată îndată ce zgomotul armelor se va fi potolit. Erau alții care înțelegeau că o dată cu războiul se va decide nu numai

destinul viitor al națiunilor, dar și așezarea socială a obștei omenesti în toată lumea. Noile așezări erau așteptate ca un rezultat mai mult sau mai puțin spontan, care o dată precipitate din marea efervescență a timpului, fiecare își va putea relua lucrarea în adîncime și intensitate. Aceste speranțe s-au dovedit zadarnice pînă la urmă. Anii s-au scurs numeroși de la război, fără ca omul să regăsească vechea lui situație interioară. Preocuparea colectivă a lăsat în umbră pe cea individuală. Cadrele vieții s-au dovedit fragile și instabile și energia tineretului s-a simțit atrasă spre revizuirea lor, uneori mai mult către distrugerea decît înspre înlocuirea lor. Cultura eului, desăvîrșirea lăuntrică, interesul pentru stilul personal al vieții au devenit uneori atît de puțin însemnate, încît alăturarea unor oameni dezvoltați înainte sau după război face imediat sensibilă deosebirea dintre ei. Cred că un tînar de astăzi nu trebuie să se formalizeze, dacă în legătură cu generația lui se poate observa că noua recoltă de oameni este în genere mai puțin informată și mai frustră. În schimb, dispozițiile active ale voinței, simțul realului și atenția practică se găsesc sporite. De asemeni capacitatea de devotament pentru colectivitate, puterea de organizare, simțul ierarhiei, supunerea față de comandament se găsesc și ele în progres. Societățile omenesti au nevoie și de astfel de însușiri, încît ceea ce s-a pierdut în direcția culturii omului s-a compensat prin ceea ce s-a cîștigat cît privește dispozițiile necesare menținerii și progresului colectivității.

Trebuie să fac aci mărturisirea că în 1916, cînd a izbucnit războiul nostru, mă număram printre acei care au consimțit cu iubire curată la sacrificiul preocupărilor lor celor mai intime, în nădejdea că ele vor putea fi reluate curînd, la adăpostul unei organizări naționale și sociale mai drepte și mai sigure. Ideea justiției și a siguranței erau pentru mine strîns unite. Liniștea socială îmi apărea ca fructul dreptății. Concepeam dreptatea națională și socială ca un cadru necesar destinului immanent al omului. Cînd în gropile mele de pe unul din fronturile Moldovei, mă gîndeam la zilele de reculegere și studiu care trebuiau neapărat să vină, simțeam o fericire atît de delectabilă, încît bucuros mi-aș fi azvîrlit viața ca o greutate neînsemnată în balanță, întocmai ca unul din acei jucători care, nădăjduind cîștigurile cele mai mari, mizează cu întreaga lor avere. Am crezut o clipă că această speranță

este împlinită, când doi ani după terminarea războiului m-am îndreptat către universitățile germane pentru a studia filozofia și estetica.

După o stațiune la Viena, m-am dus în Germania, dar aici n-am rămas nici la Berlin, nici la Lipsa, nici la München. Am preferat un mic oraș universitar de pe malurile Neckarului, Tübingenul, unde am petrecut câțiva din anii mei cei mai mulțumiți. Am găsit în Tübingen un oraș romantic, potrivit cu aspirațiile mele ascunse. Cartierele noi, cu institutele și clinicele lui bine instalate, nu precumpăneau în icoana orașului amintirile vechiului burg, din care își luaseră avântul la începutul veacului trecut câteva din destinele cele mai hotărâtoare în mișcarea romantică. Neckarul tăia orașul în două, trecând pe sub podul dominat de statuia grafului Eberhardt, întemeietorul Universității suabe în secolul al XV-lea, și de aci curgea udând cu apele lui, de o parte țărmurile aleii cu platani, singuratica culisă a visurilor, de cealaltă parte malul abrupt al orașului, peste care se îngrămădeau unele din construcțiile lui cele mai vechi. Din umbra umedă și răcoroasă a aleii cu platani priveam în momente lungi casele dimpotrivă. Vedeam printre ele turnul circular, în care zăcuse timp de doisprezece ani marele poet Hölderlin, înapoiat din rătăcirile lui și din adâncile lui cufundări în lumea de frumusețe a Heladei în azilul melancoliceii lui demențe. Mai departe se înșirau masive zidurile mănăstirești ale internatului teologic, în care studiasă altădată Hegel și Schelling. Aci se pusese bazele acelei năzuiri idealiste a lumii, prin care Germania își câștiga compensația ei spirituală față de opririle suferite în timpul epocii napoleoniene. Înfrântă și slabă politicește, sfîșiată în zeci de state care nu găsiseră încă formula conlucrării lor, condamnate parcă la neputință pentru tot viitorul ei lumesc, afirmațiile idealiste ale unui Hegel și Schelling erau o adevărată compensație în spirit. Nietzsche trebuia să divulge mai târziu slăbiciunea disimulată sub masca idealistă. Dar în acel moment începuse să se rostească o altă Germanie, deosebită de aceea pe care o regăseam încă la Tübingen. În perspectiva idealismului, arta este unul din momentele în care se manifestă mai limpede structura și destinația lumii. În operele ei se celebrează logodna ideii cu sensibilitatea, a spiritului cu materia, a infinitului cu finitul. Pentru Hegel, ea este o etapă indispensabilă a pro-

cesului de realizare a ideii, care se cunoaște pe sine mai întâi în artă, prin valorile sensibilității, înainte de a se concepe în pură sa abstracțiune, așa cum se întâmplă tocmai în filozofia idealistă. Pentru Schelling însă, peste artă spiritul nu mai are să străbată o altă etapă. Artă este la capătul silinței spirituale a omului, întrucît o dată cu ea este întrecută și adusă la armonie divergența universală dintre spirit și materie. Taina și țința universului ni se destăinuiesc în artă. Din aceste afirmații idealiste s-au alimentat în prima jumătate a veacului trecut sîrguincioasele cercetări ale esteticii, care fac din forma modernă a acestei științe o disciplină mai cu seamă germană și idealistă.

Interesul pentru estetică se alimenta și în mine dintr-o astfel de afirmație idealistă a vieții. Atitudinea spiritului orientată către sine însuși este o atitudine prin excelență idealistă. Cine întrevide în cultura eului cuprinsul cel mai important al vieții, leagă de idee o valoare superioară tuturor lucrurilor și evenimentelor în afară de eu. Pe de altă parte, interesul pentru artă concentrează pe om către sine însuși. Artă și reflecția filozofică cu privire la ea devin astfel unul din capitolele de căpetenie în formația eului individual. Studiul esteticii n-a însemnat pentru mine cercetarea unei teme obiective, întreprinsă cu acea răceală și depărtare de obiect care este necesară și recomandabilă în științele exacte. Estetica era pentru mine un moment constitutiv al întocmirii mele interioare.

Anii pe care i-am petrecut la Tübingen s-au desfășurat într-o astfel de atmosferă de gînduri. Nimic nu mă chema în afară de mine în curgerea liniștită a zilelor în Tübingen, făcute din studiu, din citirea poeziilor, din ascultare de muzică, din plimbări în natură.

.

[7]

[GIURGIU (ISARLIK)]

La începutul veacului nostru, Isarlikul păstra neschimbată forma pe care, cu șapte decenii mai înainte, i-o imprimase concepția administrativă a generalului Kiseleff. Tăiat ca o roată, cu spițele adunate către centru, imaginea lui părea o emanație directă a rațiunii. Nici o amintire din vechile așezări ale orașului, din creșterile lui încete sau întâmplătoare nu mai puteau fi recunoscute în planul lui actual. Guvernatorul rus care aplicase un ucaz al stăpînirii îndepărtate, lucrase cu rigla și compasul închipuind o abstracțiune care trebuia să devină, față de capitala țării, portul dunărean cel mai apropiat. Este probabil de altfel că munca generalului Kiseleff nu va fi fost din cale-afară de grea. Pentru a obține acest cadru de o simetrie perfectă, nu fusese nevoie să se abată cartiere vechi și încărcate de amintiri sau să se răstoarne o rînduială întocmită pe îndelete. Concepțiile urbanistice ale administrației rusești fuseseră pregătite și făcute posibile de nimicirile pe care, de-a lungul veacurilor, armatele turcești le provocau cu elanul unei mîini descărcate asupra victimei celei mai apropiate. Nicăieri nu rămăsese piatră peste piatră, urma unei gospodării îmbogățite cu timpul sau locaș de închinăciune în care pătrunseseră mai multe generații de-a rîndul, în clipa în care Kiseleff poruncise să se taie un oraș nou, în forma cea mai cuminte. Lanțul și ocheanul inginerilor hotarnici nu întâmpinaseră nimic în calea lor sau aflaseră numai construcții atît de puternice, pe cît îngăduia înțelepciunea oamenilor, care știau ce pradă merită să fie oferită

prăpădului care se putea porni a doua zi. Tîrnăcopul și cazmaua stăpînirii putuseră lucra fără multă supărare. În puțin timp, buncii noștri văzură ridicîndu-se un oraș de tipul radiar, cu centru și bulevarde exterioare, întrerupte către partea de sud de panglica alburie a Canalului Sf. Gheorghe.

În acest cadru desăvîrșit, închipuit de gustul pentru civilizație al stăpînitorilor vremelnici, viața continua să se dezvolte în formele vechi. Bulevardele exterioare, tăiate cu toată prevederea pentru viitoarele aglomerări urbane, cuprindeau locuințele unor oameni care nu păreau a fi simțit vreo nevoie de spațiul care li se rezervase. Multe din ele coborau cu trei sau patru trepte sub pămînt, biete bordeie croite din bîrne și lut, deopotrivă cu acele care adăpostiseră pe oamenii locului în toate secolele anterioare. De altfel, o dată cu întoarcerea timpului frumos, viața acestor locuitori se muta din casă în stradă, astfel încît rarii vizitatori străini ai acestor cartiere puteau vedea oala și pirostriile gospodăriei instalate în maidanul apropiat, printre groasele frunze de lipan și pe copii jucîndu-se în praful de-o șchioapă al drumului, alături de bivoli tolăniți, care găsea în densitatea și moliciunea acestor depozite, ceva din firea elementului lichid. Țărani și orășeni în același timp, cărauși după profesiunea lor, locuitorii mărghiași ai Isarlikului trăiau ajutîndu-se de bivol, greoiul ierbivor de catran, pe care nimeni nu poate spune cine îl va fi adus de pe marginile Gangelui. Am observat multă vreme acest animal și melancolia pe care am observat-o totdeauna în ochii lui mi s-a părut a fi a emigranților care au găsit în noile lor condiții, stăpîni aspri și, uneori, neîndurați. Vigoarea și rezistența acestui animal erau de cele mai multe ori supraprețuite de bivolar. Și pentru că bivolul nu putea da atîta cît stăpînul lui îi cerea, amurgul se cutremura uneori pînă în depărtare de loviturile și înjurăturile care cădeau în ropot. Erau îndemnuri și interjecții patetice, cuvinte de ocară sau blesteme nemaiauzite, pe care căraușul sufocat de ură sau de deznădejde le întorcea uneori asupra sa însăși, asupra soartei sale de muncă și necaz. Omul și animalul păreau astfel înlănțuiți într-același destin și sălbăciea cu care era chinuit animalul nu părea atunci mai mare decît propria suferință a muncitorului necăjit.

[BUCUREȘTII]

ORAȘUL

Cineva, în publicistica noastră, se plînge de urîtenia Bucureștilor pe care-i locuim. L-ar dori „latin” și schițează, cu vagul dezideratului, un întreg proiect de reformă. Gînd bun și pios. Prețuiesc îndeajuns îngrijorările harnicului „civis” pentru soarta cetății sale.

Mîndria sa sporește cu frumusețile aceleia și, în temeliile acesteia din urmă, zac răsucite în ghem bucuriile sale de mai tîrziu. Numai că, în ceea ce-l privește, Bucureștii noștri sînt lipsiți pentru totdeauna de o frumuseță ce li s-ar fi potrivit. Căci, iată, nu e vorba de a ne construi un „oraș latin” după modelul cutării prompte vederi panoramice, prinse de un abil fotograf, în vîrful unui turn; e vorba de a ne păstra un oraș care a trăit. Cine însă ar putea să-mi spuie că din zidurile orașului nostru urcă mireasma venerabilă a vieții care a fost și că deasupra întregii sale construcții, deasupra pietrei noi care apasă vechea cărămidă înnegrită, planează emoția fragedă a vieții care persistă? Frumusețea unui oraș nu se prețuiește după codicele nu știu căror legi stabilite în etern, ci, înțelegînd că orașul e o ființă și că viața sa palpită, după criteriul pozitiv al lucrului care viază — dispoziție organică și viitor care rodește din trecut. Dorim ca orașul să fie o mărturie, fi pretindem să aibă un caracter. Și — dacă nu putem nega că în București s-a clădit fără frumusețe — trebuie să recunoaștem, într-o măsură la fel, că s-a dărit fără înțelegere. De aici, întreagă acea înfățișare de agonisire pripită ca gospodăria unui om ce se înnoiește după un incendiu ruină-

tor. În luciul noilor mobile, chipul aceleia se răsfrînge ca dezolarea rizibilă a unui figurant venit din altă lume și rătăcit în propria sa casă. Nimic din mata și discreta strălucire a lemnului încrustat de suflet; nimic din caldă și intimă armonie a încăperii locuite.

Istoricul și sociologul vor recunoaște în această așezare orașenească concepția raționalistă a generației care a ridicat-o și care, după formule la fel, a vrut să construiască o țară, ca o geometrie, sub un cer de axiome. A venit însă vremea criticii și a trecut... În chestiune, ne lepădăm de avantajele inteligenței. Nu-l vrem pe Heliade, întemeietor de orașe; preferăm bunul instinct al castorului.

Răsfoiesc, cu acest prilej, însemnările mele în timpul unei reperi treceri prin Ardeal. Trec și mă întorc la prima pagină: Brașovul. Cu muntele său sădit în mijlocul orașului ca să sprijine, parcă, nevoia de absolut a omului; cu limpezile sale pîrîuri șoptitoare printre severe instituții de cultură; cu acel neanalizabil pitoresc al vieții și al costumului. Complex organic de condițiuni în care ochiul recunoaște viața în eflorescență: satul meritîndu-se în oraș, „paganus” în „urbani” — silință și bucurie a unui fragment de umanitate proptit între munți. Sibiul apoi, cartierul de jos și cel de sus, evul mediu și timpurile noi, bulevardul rectilin și strîmtele străzi cotitoare, edificiul cu largi ferestre și mica fortăreață cu ferestre înalte și înguste: peregrinația spiritului însuși de-a lungul veacurilor.

În însemnările mele citesc printre amănunte: Aradul își desface, în tot timpul dimineții, pe alea mijlocie a apuseanului Corso, un tîrg întreg adăpostit sub șubrede maghernițe de lemn. În stînga, micile prăvălii încărcate. Palatele din dreapta se aprovizionează. Ele nu se sfiesc de a-și desfășura la picioare nevoile sincere ale existenței. E o francheță și o sănătate desăvîrșită. La capătul străzii, între două clădiri, e strînsă frumoasa biserică catedrală — participantă la armonia vieții integrale. Clujul, cetate trufașă totuși, mișcă cu apele Someșului, în mijlocul său, greoaiele pietre de moară: orașul lucrează și hrănește. Cînd condițiunile stagnează, viața nu se

preface: avem atunci Sighișoara, burgul de altădată și de acum.

Orașele Ardealului ilustrează astfel, cel puțin în parte, frumuseța organică ce le convine. De aceasta poate fi vorba și nu de alta: de conștiința vie a unei creșteri, de o armonie interioară adaptată la un scop social.

[1919]

URBANISM ȘI UMANISM

Edilii care deschid noi perspective orașului și care îl înzestreză cu palate, cu piețe și grădini nu trebuie să uite că un oraș poate fi transformat prin voința câtorva, dar nu poate fi păstrat în frumusețe și măreție decât prin sufletul tuturor.

Printre creatorii orașului care se pregătesc, nu trebuie să uităm, așadar, trecuți numai arhitecții și urbanistii, dar toți acei care, sub o formă oarecare, se străduiesc să dea lumii care ne va urma, un suflet iubitor de frumusețe, de trăinicie și de ordine.

Bucureștii de mâine vor fi opera umanismului românesc.

În strălucirea și puterea lui așezată se vor perpetua valorile umane pe care le creează zi de zi poezii și gânditorii.

Progresul umanismului în sufletul concetățenilor noștri va remedia desigur multe din neajunsurile orașului în care trăim. Mai mult bun-gust va aplană contrastele între care ne plimbăm uimiți, va reduce și unifica haoticul amestec de stiluri în care dobîndește expresie anarhia sufletească a unor proprietari fără nici o înțelegere pentru nevoile și demnitatea întregului. Mai multă conștiință solidară va obține, prin îngrijirea lucrului propriu și prin respectul lucrului obștesc, impresia de armonie a marilor orașe.

Să nu uităm că noblețea unui oraș este făcută nu numai din chipul în care se înfățișează lucrurile dar și oamenii lui.

Strălucirea unei mari cetăți reflectă și înțeleapta așezare a oamenilor dintre zidurile ei.

Bucureștii nu vor urca apoi pe treptele mai înalte ale destinului său, decât atunci când oricare din oamenii care îl locuiesc va manifesta demnitate și respect de sine.

Să luăm aminte la mulțimea cerșetorilor, la nefericitele epave umane care completează aspectul străzilor și piețelor noastre. Trebuie găsit mijlocul de a remedia nu numai aceste înfățișări, dar și stările care le determină. Cu sălbatica bandă dezlănțuită a vânzătorilor de ziare, care străbate în zdrențe orașul, Bucureștii nu pot fi o adevărată „Capitală”.

Spiritul umanismului, adică al respectului pentru om ca expresia cea mai înaltă a firii, trebuie să aducă și în această privință ceea ce administrația singură nu este în măsură să facă.

[1938]

BUCUREȘTII DE AZI

După ce am evocat, privind tablourile lui Luchian, vechea mahala bucureșteană, mi-am spus că rostirea mea a rămas incompletă și că mai sînt și alte aspecte ale Bucureștilor, despre care este necesar să spun un cuvînt. Ne simțim răspunzători de felul în care arată și se dezvoltă orașul nostru, deoarece trăim și muncim în el, îi fixăm înfățișarea prin deprinderile noastre, prin gradul și felul culturii pe care ne-am în-sușit-o. Un oraș este expresia unui grup uman și judecata pe care o purtăm asupra lui este, în același timp, judecata ținută asupra calității și meritului oamenilor care l-au construit. Multă vreme, după ce orașul a atins forma cristalizării lui, simțim lămurit treapta umană a predecesorilor cu recunoștință numai dacă ei ne-au lăsat moștenire un cadru de viață demn și frumos. Deci, atenție! Bucureștii se găsesc într-un moment important al transformării lor și după felul în care ne vom pricepe a le da forma menită să înfrunte secolele, vom merita de la urmași dragoste și admirație sau dezaprobarea lor.

Față de vechii București, avem sentimente împărțite. Pînă pe la mijlocul veacului trecut, Bucureștii se dezvoltaseră în mare neorînduială. Dîmbovița, care îi străbătea în întregime, era un curs de apă atît de întortocheat, încît bucureștenii, traversînd mereu podurile legănătoare aruncate asupra ei, nu știau bine dacă se găsesc pe malul drept sau pe cel stîng al râului. Cîțiva afluenți alimentau Dîmbovița în cuprinsul orașului. Terenul mocirlos făcuse necesare mai multe poduri de

scînduri și, printre acestea, podul Mogoșoaiei, pe care trecătorii întîrziăți îl traversau cu riscul de a simți cum le scapă piciorul în locurile unde lipsea cîte o scîndură. Feudalitatea a înzestrat capitala țării cu foarte numeroase biserici, ale căror cupole, înălțate în cerul ei, i-au dat pînă astăzi unul din caracterele ei cele mai izbitoare. Dar feudalitatea n-a dat expresia deosebită a puterii ei politice și, după arderea și ruinarea Curții vechi, n-a mai rămas decît casa domnească de la Mihai-vodă, ridicată pe una din înălțimile orașului, pentru a da de știre despre vechea putere a voievozilor. Bucureștii ne-au fost transmiși deci ca un oraș cu întinsă dezvoltare internă de tîrg, cu așezările de dughene și ateliere ale breslașilor în preajma Dîmboviței, de unde se răspîndeau în roată țargă curțile caselor, unele ale boierilor bogați, grădinile tăiate în pădurea neredusă de creșterea orașului. Ca în toate orașele țării, lipsa zidurilor de cetate lăsa natura să se prelungească în orașul nostru, încît pînă astăzi încă ceea ce bucureșteanul de baștină admiră mai mult în capitala lui este puterea și fecunditatea naturii, revărsate în parcuri, în curți și pe străzi, cu copacii ei bătrîni, cu plante agățătoare, cu profuziunea uimitoare a florilor. Lovitura de baghetă magică a primăverii trezește la viață, uneori într-o singură zi sau în două, toată această vegetație, în mijlocul căreia trăim ca într-un leagăn de desfătări al paradisului, în toate lunile verii, pînă cînd primele răsuflări ostenite ale toamnei și primele ei adieri mai reci spulberă feeria mirajului de frunze și flori, într-una din cele mai grandioase tragedii autumnale pe care le poate cunoaște ochiul iubitor de culori și inima aplecată spre melancolie a omului.

Problema pusă edililor moderni a fost aceea a sistematizării orașului. Dîmbovița a fost închisă între taluzuri gazonate și făcută să curgă în linie dreaptă; s-a omis însă alimentarea ei prin cursurile de apă adiacente, încît Dîmbovița a rămas canalul colector descoperit al orașului, un fir subțire de apă murdară, pînă în momentul în care planșeul venit să-l ascundă a reparat marele neajuns, dar numai pentru partea centrală a capitalei. S-a procedat și la alte lucrări de sistematizare, dintre care cea mai importantă și cea mai reușită a fost aceea a bulevardelor înșirate de la apus la răsărit, așa de bine ticluite încît cine înaintează în serile limpezi către Cotroceni, merge tot timpul scăldat în pulberea de aur a apu-

sului. Sistematizarea orașului pe direcția nord-sud a mers mult mai greu, ținută în loc de politicianismul vremii. Casa unui înalt și influent magistrat a întrerupt multă vreme perspectivă mai largă care tindea să se stabilească. Aceeași perspectivă este ghuită apoi în punctul în care înfrîurirea unui ministru liberal a scutit imobilul său de speculă de exproprierea devenită necesară. În epoca de la începutul secolului pînă la primul război mondial s-a construit, în anumite puncte ale capitalei, cu oarecare grijă și frumusețe. Mici hoteluri particulare, după modelul franțuzesc, s-au ridicat pe ici, pe colo, foarte deosebite de așa-zisele case boierești din ultimele decenii ale veacului trecut. Au apărut partere înalte, cu largi ferestre, cu peroane, cu portaluri. Tot atunci s-a pus problema alcătuirii unui stil național, prin folosirea unor din liniile vechilor cule și de cîteva ori prin dezvoltarea lor în proporții monumentale. Încercarea n-a reușit însă și Bucureștii n-au putut dobîndi acea pecete stilistică națională, pe care o posedă toate orașele frumoase ale lumii. Un stil nu se improvizează niciodată; el nu poate fi produsul fanteziei individuale a unui artist; el este totdeauna expresia unei națiuni întregi, într-unul din momentele ei istorice, a necesităților ei de viață, a sentimentelor ei obișnuite, a concepției ei despre lume. Această originalitate a poziției în fața lumii a lipsit însă burgheziei liberale și astfel se explică eclecticismul constructiv, fără viață și fără suflet, în perioada dintre cele două războaie, cînd au apărut pe toate străzile, chiar în cele mai retrase, și uneori alături de maghernițele mahalalelor, blocuri cubiste ca la Amsterdam sau case cu întinse suprafețe de zid spre stradă, cu înguste ferestre zăbrelete, cu madone în firide ca la Tetuan sau la Sevilla: un amestec eteroclit, fără nici o legătură cu sufletul țării, vrednic de rîs. În timp ce inițiativa individuală și fantezia unei pături înavușite, fără nici o cultură, dădeau un caracter bastard orașului, s-a făcut prea puțin pentru sistematizarea lui. Terenurile, devenite scumpe, au fost folosite la maximum și, în locul vechilor curți atît de frumoase, au apărut mici case de raport, înghesuite unele într-altele, ca expresie a unei lăcomii meschine. Lipsa de supraveghere a construcțiilor a adus alternarea unor case de stiluri și înălțimi diferite, așa încît trecătorul pe străzile Bucureștilor, chiar pe

cele centrale, își oprește mereu privirea în calcanele dezgolate, unul din lucrurile cele mai urâte care pot fi văzute într-un oraș. Este drept a spune că, în aceeași vreme, au fost și oameni care au simțit caracterul propriu al peisajului bucureștean și au căutat să-l dezvolte într-un efect urbanistic mai larg. Bucureștii stau în mijlocul unei câmpii joase, presărate cu numeroase lacuri. Lacul Floreasca, Herăstrău și Băneasa, Mogoșoaia, Tei, Colentina și Fundeni, Mărcuța și Pantelimon, pentru a nu mai vorbi despre acele lacuri care ne înconjoară mai de departe, ape stătătoare în care crește stuful și se înmulțesc crapul și știuca, alcătuiesc stilul natural al peisajului nostru. Anexarea acestui sector la peisajul orașului a fost o idee fericită, singura contribuție pozitivă a urbanisticii mai noi, totuși încă insuficient și timid exploatată față de posibilitățile capitalei noastre de a deveni un oraș al apelor, cu perspective și refugii către insulele și zăvoaiele lor.

Așa ne găsim astăzi într-un oraș în momentul și forma tranziției, plin de viață și de mișcare, împodobit de splendida lui vegetație. Oraș cu multe școli și locuri de muncă de toate felurile, Bucureștii apar ca un oraș al tinereții. Tabloul străzii, mai mult decât în alte capitale, este dominat de tineretul care, prin lipsa de pretenție a tinutei lui, împrumută ansamblului urban caracterul unei circulații de plajă sau de parc. De la o vreme a reînceput cu multă vigoare campania de construcții, menită să aducă o soluție problemei locuințelor, destul de grea la noi, ca și în multe alte orașe mari ale lumii. Cum, pe de altă parte, conștiința cetățenească a crescut și, prin difuzarea mai largă a culturii, nevoile civilizației au sporit pentru fiecare din noi, este momentul de a urmări mai atenți și de a contribui, prin mijloacele discuției publice, la rectificarea imaginii viitoare a capitalei noastre. Câteva principii solide s-au ancorat în conștiința bucureștenilor. Nu mai vrem anarhia campaniilor constructive mai vechi. Nimeni nu construiește numai pentru sine, ci pentru orașul întreg, pentru imaginea lui globală. Este necesar deci să se elaboreze un program de ansamblu și să se precizeze maximele noi politici și ale noii estetici urbanistice. Presupunem că se face undeva lucrul acesta. Dar de ce nu ni se vorbește despre el? Vrem să se reducă marile contraste care ne înțâmpină aproape pretutindeni, bordeiul alături de palat, locul viran lângă furnicarul blocului de locuit. Terenuri neclădite se mai găsesc încă

până în centrul orașului. Ele trebuie date marilor instituții care, construind pe suprafața lor, ar putea elibera vechile case de locuit, atât de nepotrivite pentru nevoile unor administrații publice. S-au ridicat obiecții împotriva prea marii întinderi a Bucureștilor și s-a propus dezvoltarea lui verticală, nu orizontală. Propunerea mi se pare valabilă numai pentru partea centrală a capitalei, în interiorul unei circumferințe determinate, dincolo de care trebuie păstrate vechile grădini ale orașului, partea cea mai valabilă a stilului său. Trebuie desființate prea numeroasele gherete, chioșcuri, tarabe în stradă, care contribuie la impresia de dezordine a arterelor principale. O gheretă, de la o anumită depărtare și dintr-un anumit unghi, poate ascunde un palat. Știința urbanistică nu poate tolera această situație. Gradul civilizației noastre nu mai poate admite piața ieșită în stradă, pe tarabe, ca în formele primitive ale comerțului. Toate activitățile omului civilizat trebuie legate de construcție, adăpostite între ziduri solide și în spații potrivite cu felul acelor activități. O parte însemnată au vitrinele în constituirea imaginii urbane. Mă opresc uneori cu tristețe, chiar pe căile și în piețele cele mai importante, pentru a privi furnituri modeste sau grămezi de zarzavaturi expuse în vitrine, acolo unde mi-ar fi plăcut să văd obiectele frumoase ale artei sau ale industriei de artă. Perfecționarea cadrului nostru urban cere curățenie, mai multă curățenie, pe care nu numai municipalitatea, dar fiecare om o datorește cetățenilor săi. Nu mă îndoiesc de loc că prin conștiință cetățenească, prin dezvoltarea culturii, prin formarea specialiștilor, prin asocierea artiștilor la conducerea municipală, prin folosirea datelor naturale ale orașului și ale părții bune din tradiția lui, capitala va deveni cadrul frumos și demn al vieții noastre: o perspectivă care nu poate rămâne indiferentă patriotului și muncitorului în toate domeniile construcției sociale.

[1957]

REVERIE ÎN EXPOZIȚIA LUI LUCHIAN

Am petrecut un ceas al dimineții în fața picturilor lui Luchian, adunate în mare număr la Muzeul de Artă al Republicii. Mă gândeam, zăbovind în fața lor, că acei dintre vizitatori care au mai cunoscut înfățișările țării vechi au o calificare specială pentru a înțelege mai bine imaginile pictorului, cu o simpatie mai adâncă pentru sufletul cu care a întâmpinat-o. Nu l-am văzut pe Luchian niciodată, dar nu mi se pare necunoscută figura slăbită a autoportretelor, cu ochii lor plini de bunătate, uneori mai încruntați, alteori cu o lucire îngrijorătoare în ei. Îmbolnăvind-se încă din vârsta tinereții și ducându-și apoi, de-a lungul anilor, martiriul suferinței, artistul a ținut necontenit să se înfățișeze pe sine. Într-o operă susținută de un curent liric atât de personal, era necesar să se arate ce fel de om a fost pictorul care a privit către înfățișările țării sale, în formele lor rămase neschimbate de multă vreme. A fost un om al epocii, în care genialitatea sau numai superioritatea de un fel oarecare a spiritului se însoțea atât de des cu boala, cu durerea, cu singurătatea, încât un zăbranic de doliu pare a coborî asupra aceluia răstimp. Soarta lui Luchian reproduce unul din destinele românești ale generației post-eminesciene, pe al lui Iosif și Anghel, pe al lui Ilarie Chendi și Coșbuc, pe al lui Ștefan Petică, P. Cerna, și Emil Gîrleanu, și pe al atîtor altora, neajunși la notorietate, săgetați în zborul lor. Și iată că-mi apar, din trecut, zeci și zeci de oameni, îmbolnăviți de tineri, îngenuncheați curînd, prieteni și tovarăși ai tinereții, de a căror bunătate și inteligență m-am

bucurat, pierduți pe drumul vieții, plîși la vremea lor. Îi adun pe toți într-o singură imagine și pe aceasta o recunosc în autoportretele lui Luchian.

O, prieteni ai vechimii, al căror nume mi-l silabiseste amintirea! Ne întilneam în mahalalele copilăriei, pe străzile vechi ale orașului nostru. S-a construit mereu de-a lungul deceniilor, dar rareori cu preocupare de frumusețe sau de durată. Astăzi încă, în unele din punctele orașului vechi, mă ui-mește modestia așezărilor omenești. Ce gîndește despre sine, ce drepturi își recunoaște, ce pretenții înalță în fața vieții omul care ridică în grabă, în neorînduială, cu materiale inferioare, un adăpost sumar, pentru el, pentru familia lui, pentru calabalîcul lor? N-a fost frumoasă și nici fericită mahalaua românească. Frumusețea presupune în acel care o întocmește afirmația optimistă a vieții, bună dispoziție, bucurie și încredere în viață. Dar acolo, în *Mahalaua dracului*, pe care o zugrăvește Luchian, bucuria și încrederea în viață n-apar în nici una din formele lor. Adeseori m-am întrebat, strecurîndu-mă pe lângă zidurile caselor abia mai înalte decît un stat de om, cu ferestre înguste către strada bolovănoasă, dacă un suflet mare, o concepție îndrăzneată a minții pot înflori în acele vizuini. Cadrul a fost, desigur, strîmt, apăsător, dar sufletul omului a tresărit și acolo, și cîteva din mesajele românești au pornit din neorînduiala și tristețea mahalalei. Luchian i-a dat, în pictura lui, un loc pe care îl găsesc mai mare decît mă așteptam, acum cînd îi privesc lucrările adunate laolaltă. Îl însoțesc în plimbarea lui pe străzile copilăriei, cu inima răpită de un dor, de o aspirație către frumusețe și lumină, care a fost a atîtora de-a lungul generațiilor.

Din cînd în cînd se arăta și cîte o locuință mai bine clădită. Împingeai poarta de fier scîrțitoare, treceai printr-o perdea de copaci, străbăteai curtea năvălită de ierburi și puteai apoi să te odihnești pe treptele casei, printre efluviiile grădinilor, ale cîmpiilor din preajmă. Creșteau acolo margarete și dumi-trițe, gălbenele, violete și părluțe, garoafe și crizanteme, albăstrele, tufănele și trandafiri, gura-leului și iriși, flori de cîmp sau de grădină, împodobite sau umile, atît de deseori botezate cu diminutive de către dragostea gospodarilor și gospodinelor care le adunau în jurul lor pentru a înveseli fe-reastră, straturile curții, grădinița dinspre stradă cu adresări speciale pentru trecătorul lipsit de grabă. Luchian le-a pictat

pe toate, făcându-le să se aprindă, să ardă ca un jeratec, să strălucească nu printr-o lumină primită de la un izvor exterior, ci prin propria lor incandescență. S-a văzut mereu în Luchian pictorul florilor, așa cum contemporanul lui, D. Anghel, a fost poetul lor. Florile ocupă un loc întins în pictura lui Luchian și, desigur, nimeni mai bine ca el nu le-a înfățișat strălucirea, suavitatea lor tactilă, inocența înfloririi lor. Totuși, florile lui Luchian trebuie înțelese și simțite în ansamblul operei lui, în legăturile lor cu toate firele țesăturii lui tematice. Creează un artist opere felurite, fără raporturi între ele, sau, mai degrabă, o operă unică, opera vieții lui? Tema centrală a picturii lui Luchian a fost un anumit raport dintre natură și civilizație, caracteristic țării noastre din trecut, pe care mi se pare că-l întrevăd.

Mă înapoiez la pânzele, la pastelurile, la acuarelele, la desenele care îmi vrăjesc felul de viață, cadrul copilăriei îndepărtate. Mă găsesc din nou la marginea orașului. Perimetrul așezărilor noastre urbane n-a fost împrejmuț cu ziduri, consolidat ca o cetate. Feudalitatea românească n-a construit și nu s-a apărut ca aiurea. Când veneau turcii sau tătarii, arcașii nu se urcau pe metereze. Oamenii își strângeau bunurile și își mînau vitele către plaiurile înalte, în cetatea muntilor. Orașul rămînea deschis către cîmpie și aceasta năvălea asupra lui, suflîndu-și miresmele, trimițîndu-și semințele din care creșteau tufanii puternici, răchitele miădioase, socul mirositor. A căzut zăpada și marginea orașului a fost cotropită de nămeți. Dănuiau nebunește vrtejurile în jurul gheretei părăsite la răscrucea drumurilor ca niște bărăgane, unde mîine dimineață oamenii își vor aștepta pîinea, tropăind ca să nu înghețe, lovindu-se cu palmele peste coaste. Ce doliu s-a așezat peste marginea orașului? În lumina scăzută se zărește mai departe șirul de căsuțe clădite din chirpici, unde ajung mai întîi și deshamă chirigii înapoiți de la țară cu saci de porumb, cu hîrdăiașe de borhot.

Treci mai departe și simți ca o ușurare, o regenerare din restriștea mahalalei. După ce au căzut ploile primăverii, lunca Ialomiței mustește de apă și, sub iarba fragedă, piciorul se înfundă în băltoace. Au pornit sevele și se urcă în tulpinele subțiri ale plopilor, în tufișurile acoperite de flori albe ca spuma laptelui în clocot. O potecă alunecă departe, fără țintă vizibilă, în inima caldă a țării. Trec carele grele, trase de

boi care se căznesc în jugul lor. Rumânul i-a dejugat la marginea pădurii și vitele pasc, întinzîndu-și gîturile peste oiștea proșăpită în pămînt. În altă parte, cireada neagră a bivoliilor înspăimîntă lumea. La Chiajna, sălcile au crescut și s-au repezit către ape, mîinate parcă de furtună. Treci pe lîngă hanul părăsit în marginea drumului. Pe alocuri s-a clădit puternic, pentru toate vremurile viitoare, dar oamenii și-au uitat străbunii și mănăstirea Comana și-arată zidurile ruinate. Luchian trece prin sate fără oameni, vede turnuri de biserici, case albe sub umbra copacului din bătătură, în a cărui coroană s-a urcat cumpăna fîntîinii cu ghizduri. În bucătăria bine rînduită a mănăstirii fierb mîncărurile călugărești pe soba de zid spoită, nălucitoare. Oamenii muncesc la cîmp. Se întorc tîrziu de la muncă, încovoiați, sub sarcini parcă mai mari decît puterile lor. Îi vezi săpînd pămîntul. Duminica au îngenunchat la liturghie, rînduiți unul după altul; își țin căciulile în mîini și abia unul din ei îndrăznește să privească spre iconostas.

Umanitatea nu este deci absentă din pictura lui Luchian, dar ni se înfățișează cu aceeași umilitate a așezărilor ei. Ce-i pasă de petrecerea cheflilor cu gulere tari, de femeile care le trec prin brațe? Artistul arată sarcasm față de adunarea lor. Sindrofia ne arată o societate distinsă. O femeie cu umbreluța de soare deschisă a adunat pe rochia ei toate florile cîmpului: e un moment de idilă, o clipă desfătătoare a consonanței cu natura. Dar mai des l-a oprit pe Luchian exemplarul uman popular, lucrătorii pămîntului, moșnegi cerșetori în dulămile lor zdrențăroase, copii, mai ales copii. Iată-i în grup, încotoșmăniți de iarnă; iată-l pe flăcăiașul în nădragi, cu mîna dusă prosteste în gură; iată-l pe micul vînzător de nuiete. Gracilitatea trupurilor se ghicește sub zăbun, sub bocanca groasă. Micul cărbunar cu palăriuța așezată într-o parte, cu chipul mînjit, are eleganța juvenilă și farmecul unui Pierrot, un Pedrolino al comediei italiene. O mamă își laie copilul deasupra albioarei cioplite de rudar. Safta florăreasa este un exemplar măreț al rasei ei. S-a desprins din sălașul țigănesc, pictat într-un rînd, pentru a arăta lumii splendoarea tînără a trupului, ovalul perfect al figurii, al gurii de pe care se desprinde un suspin. Tot de-acolo a pornit de mult moș Nicolae cobzarul, păstrătorul tuturor cîntecelor țării. Chipul lui revine mereu în picturi, în desene, ca al unui martor încercat al vechimii, cu fruntea grea sprijinită înțelepțește în palmă, alteori

privind către chitara supusă mîinii lui, îngîntînd cu vocea-i de bătrîn cîntecul trezit pe coarde. Dar artistul a văzut și cealaltă latură a țării. Țăranii s-au adunat în curtea boierească la împărțitul porumbului ; este un grup compact, revendicativ, cu expresii mînioase și amenințătoare. Luchian îl pictează cu un singur an înaintea răscoalelor din 1907, cînd ne va arăta femeile căutîndu-și morții pe cîmpul de măcel al represiunii, grupul fantomatic al țăranilor băjenîți, împinși prin zloată de una din suflările aprige ale lui martie.

Întocmai ca toți marii artiști ai lumii, Luchian este un pictor profund național, înzestrat cu o întinsă știință a tuturor înfățișărilor țării, a oamenilor ei. Vibrația lui în fața realităților locale este adîncă și răscolitoare și focul simțirii lui trezește pe a noastră, pentru a ne face să pricepem mai bine lumea în care am trăit. A evocat, cu o putere rareori atinsă de alții, vechea noastră țară, spațiile orașelor și ale satelor, natura pretutindeni mai puternică decît construcția oamenilor și pe aceștia în simplitatea modestă a destinului lor, de atîtea ori plin de vitregie. Copacii cresc zvelți sau robuști în pînzele lui Luchian, cîmpiile impregnate vor purta roade bogate și peste tot fructe și flori ale cîmpului, ale gospodăriilor, ale grădinilor, adunate în mari coșuri, rînduite și îngrijite de ți-ganca florărească cu cațaveică verde.

[1957]

E CU PUTINȚĂ O DISOCIAȚIE ?

Stimate domnule Lovinescu,

În clipa de a porni la tipografie cu manuscrisul noii cronici, pe care urma s-o încep în *Sburătorul*, am fost oprit în loc de o întrebare ciudată.

Cronica era gata. Curătasem fraza, proporționasem compoziția, revizuisem informația. Cronica era gata și eram mulțumit de ea. În alte împrejurări aș fi dus-o vesel la tipografie și aș fi așteptat cu oarecare nerăbdare corectura, pentru a consulta sugestia textului tipărit. Vedeți, în orice activitate profesională se produce o deturnare a atențiunii de la fondul ei de umanitate către resorturile mecanismului său. Orice profesionist e un tehnician. Mi-aduc aminte de stăruința unui bătrîn maestru de la Iași în a discuta, într-un articol de ziar, felul în care un tînăr violonist se comporta cu instrumentul său. Funcționarul observă simetria hîrtiei, logica exterioară a rezoluțiilor de pe ea ; pictorul, anatomia figurilor și amestecul pastelor. Se gradează în estetică interesele diverselor categorii de indivizi în relațiunile lor cu opera de artă. Cel mai steril dintre acestea, cel mai vid, cel mai formal este acordat artiștilor înșiși : interesul tehnic. Ce departe sîntem cu aceasta de concepțiunea poezilor *vates*. Nu fără prezumțiune, Lamartine reclama pentru sine titlul de *diletant*.

Așadar, cronica mea era gata și eram mulțumit. Deși, totdeauna, călăuzit de un bun instinct, am simțit și am căutat să ocolesc primejdia ce există în profesiune, de data aceasta mă uitam. Mă simțeam mulțumit. S-a petrecut atunci o bruscă

întorcere în gândurile mele către mine, o reurcare a unui vechi fond de ingenuitate, nu știu ce amestec de fericit primitivism și nouitate a conștiinței. Eram turburat. Cronica despre care vă vorbesc era o încercare despre câteva chestiuni actuale în sfera literaturii. Printre unele cuvinte bune se găseau destule rele privitoare la câțiva oameni cunoscuți și necunoscuți. Cu alte cuvinte, pornind de la anumite date și comparându-le cu anumite credințe ale mele, formulam judecăți. Eram cinstit și poate eram în dreptul meu s-o fac.

Mi-aduc aminte de cuvântul unui tânăr critic francez, care cerea pentru aprecierile sale, onoarea adevărului în raport cu sine. Ar fi fost și greu de cerut altceva.

Oricum, în clipa despre care vă vorbesc, m-am simțit clătinat în tăria mea și temelia dreptului meu am simțit-o foarte subredă. Trăiam o clipă rară. Două idei se disociau: ideea de faptă și ideea de răsplată. Munca și prețuirea sa. Visurile și realitatea. O amintire din copilărie îmi veni în minte:

Pe d-l Arghir, grădinarul, nu l-am uitat. Era cărunț, umbla zdrențuit și avea slăbiciunea să poarte o pălărie tare în cap. Noi, copiii, ne veseleam mult în apropierea d-lui Arghir, căci în purtarea sa față de flori avea feluri noi și plăcute de a fi.

Cînd le uda, le vorbea ca la păsări:

— Pui-pui-pui-pui !...

Și cînd le scobeia pămîntul la rădăcină, le certa:

— Mișele ! Mișele ! Nemernicelor...

Bun grădinar, artist, d-l Arghir avea slăbiciunea băuturii. În vremea prînzului, d-l Arghir se întorcea și ușa grădinii îi scăpa cam tare. Știam atunci că d-l Arghir caută răcoarea beciului, de unde nu ieșea decît cînd soarele se trecuse și florile ofilite așteptau, în umbra obosită, stropii lui Dumnezeu și vorbele d-lui Arghir. Cum într-o zi se uitase, stăpînul casei îl întâmpină muștrător, în clipa chiar în care vinovatul înainta greu și nesigur din gura beciului:

— Frumos, frumos, domnule Arghir ! D-ta dormi și florile așteaptă înserate de ceasuri... Asta e trîndăvie, d-le Arghir, trîndăvie...

— Trîndăvie... trîndăvie ? repetă și d-l Arghir.

Se transfigura. Ochii se măreau în orbitele lor și obraji cădeau.

— E trîndăvie ?

Crud ofensat, omul se încăpățîna într-un cuvînt. Apoi, repezindu-se ca un vîrtej în mijlocul florilor, destelenind cu picioarele buchetele înfipte în pămînt, smulgînd frunzele arbuștilor grași:

— Asta e trîndăvie, urla d-l Arghir, asta e muncă, e muncă, e muncă.

În câteva secunde, sub grindina năprasnică a miniei, grădina zăcea devastată.

Trebuia să plece. Stăpînul nedrept îl opri în ușa întinzîndu-i socoteala; dar d-l Arghir refuză:

— N-am pentru ce...

Prețuindu-se în munca sa, d-l Arghir cerea înțelegerea ei. Fiindcă aceasta i se refuzase, el se simțea nedemn de răsplată. Mai mult, fiindcă munca sa nu se rostea în roadele sale, el n-a stat la îndoială să le distrugă. Ce puteau însemna roadele ? Numai sfortarea sa omenească sădită în fragilul material putea să însemne ceva. Și d-l Arghir, care era un mare exicator de idei, plecă fără o părere de rău pentru docilele existențe rînduite în zvelte acolade și ronduri bogate.

În vremea lui, Isus disocia și el, ca d-l Arghir.

Ideea de iubire strîns unită cu aceea de plăcere trupească, prin sfortarea de atenție a geniului, el o despărți, înălțînd-o în puritatea și absolutul ei. Oamenii avură pentru Dumnezeu *adorafia* și pentru semenii lor *caritatea*, „fără de care totul este ca arama sunătoare”. A fost un cîștig pentru umanitate, dacă nu pentru societăți. Scăpată de relațiunile satisfacției, iubirea își merita pentru înțlia oară numele. Scăpată de relațiunile recompensei și ale rezultatului, munca d-lui Arghir fusese o adevărată muncă.

Plecați peste sute și sute de file avem impresia dureroasă și aproape unanimă a naufragiului. Îndrăznesc să cred că în proporțiunea uriașă a producțiunei literare, realizările se pierd printre neglijențele calculului. E înduioșător de contemplat trista armată a nevoiașilor de ideal. Sub greutatea înaripată a visului lor, fiecare cade la rîndul său. Cine s-ar putea ridica spre a le cere ceea ce ei nu pot da ? Și cine ar putea să-i certe pentru aceasta ? O asemenea pretențiune ar fi nejustificată și într-un fel inferioară. În grijile ortodoxe ale estetului puritan ghicesc încă un egoism al naturii umane. El

vrea o satisfacție deplină ; dar el vrea o satisfacție. Muncii artistice el îi cere un rod ; visului, o realizare. El cere ; cere...

Munca își ajunge însă sieși și prezența visului motivează absurdul și chiar hidosul.

Pentru că în timpul din urmă am vorbit despre umanitarism mă gândesc că într-o asemenea societate astfel ar apare și ar fi prețuit omul. În perpetuarea neconstrânsă a naturii sale, fiecare și-ar afla rostul existenței. Plini de griji ne-am apleca, unul asupra celuilalt, nu pentru a ne judeca, ci pentru a ne înțelege ; pentru a ne bucura de umanitatea fiecăruia din noi.

M-am întrebat în clipa de a vorbi despre oameni, cine îmi dă dreptul de a o face și dacă prezența umanității nu-mi ajunge.

Eu știu că o asemenea soluțiune este primejdioasă și că într-o asemenea fericită contemplație, destinele omenești ar mistui termenul evoluției lor. Indulgența nu e recomandabilă.

O utopie valorează însă cât un sens, cât sensul unei tendințe.

...Și față de atîți cerberi păzitori reamintirea omului poate fi folositoare.

Acestea pentru a explica lipsa mea.

Tudor Vianu

Scumpe domnule Vianu,

Ne cunoaștem puțin. Noi oamenii. Ne atingem, de obicei, prin fațete trecătoare ; ne ferecăm în convenționalul unei atitudini : ne zîmbim ; pozăm. Și atît. Viața e prea grăbită pentru a simți nevoia adîncurilor. Și, dintr-un îndemn de pesimism, aș putea spune și prea urîtă pentru a o merita. Trecem deci unii pe lîngă alții, în înfățișări hieratice și cu priviri distrase. Jucăm cadrulul vieții cu ceremonie și cu deferență. Rar se întîmplă numai că de sub învelișul convenționalului să țîșnească un cuvînt sau un gest care să trădeze un suflet și să demaște un om. Ceea ce mi s-a întîmplat cu d-ta.

Vorbindu-mi odată de un prieten din generația d-tale, de care te leagă o solidaritate atît de pasionată, îmi spuneai :

— Scrie poezii de o rară emoțiune.

— Toți poeții scriu poezii de o rară emoțiune.

— Are talent...

— Ce-i talentul și cine n-are talent ?

Și atunci cu o sfioasă iluminare :

— Și apoi e un om care știe prețui munca și meritul altuia. Din fiecare știe alege partea bună pentru a o respecta.

Pe negîndite ți-am spus :

— Unde ți-e prietenul, ca să-l cunosc mai repede. E, în adevăr, un om rar...

Nu știu dacă prietenul d-tale prețuiește, în adevăr, meritul. Din flacăra ochilor și din convingerea glasului am avut însă intuiția că d-ta îl prețuiești. Din clipa aceea te-am cunoscut.

Ceea ce n-ar fi putut face ani și multă literatură a făcut o singură vorbă. Am văzut în d-ta nu numai darul însemnat al imparțialității grave, ci și dragostea de om și de umanitate. Mi-am adus aminte de filozofia bătrînului Luca din *Azilul de noapte* al lui Gorki, pe care o repetă în fumurile alcoolului bețivul Satin :

„Nu există decît omul, tot restul e rodul mîinilor și al creierului lui. O-mul ! Ceva măreț ! Omul, să respectăm pe om.”

Sau în altă parte :

„Nu jigni pe om.”

Sau :

„Să cinstim pe tot omul.”

Nu știu de te vei simți umilit, dar filozofia d-tale e filozofia lui Satin. Și a mea. Sîntem discipolii vagabondului Luca. De cincisprezece ani strig mereu :

— Să respectăm pe om.

În scrisoarea d-tale faci același lucru...

Așadar să cinstim pe om și umanitatea. „Să ne aplecăm unul asupra altuia, nu pentru a ne judeca, ci pentru a ne înțelege ; pentru a ne bucura de umanitatea fiecăruia din noi.”

E un program, un nobil și frumos program, pe care mi l-am pus de mult. Conștient — căci din instinct lucrează în mine ca și în d-ta principiul negațiunii. Nu ne lipsește spiritul critic. Vedem răul tot atît de bine ca și alții. Este chiar o mare virtute și stoicism de a te face că nu-l vezi.

A nu te opri asupra lui nu înseamnă însă a-i tăgădui criticii existența, după cum nu înseamnă nici a abdica de la ea. Criticii îi mai rămîne încă un rost fecund.

Munca nu-și ajunge sie înseși, și nici prezența visului nu motivează absurdul și chiar hidosul, decât în formula unui paradox. O astfel de disociare ar duce la anularea oricărei judecăți și distincții. Estetica s-ar reduce la concepția mecanică a unei înregistrări a muncii. De fapt, numai roadele sînt valabile: o știi tot atît de bine ca și mine. Respectăm munca, dar n-o prețuim decât în rezultate. Să ne aplecăm însă asupra lor cu pietate și umanitate. Să le căutăm: trebuie să fie. Ar fi anormal ca o muncă să se piardă în sforțări cu totul inutile. Iată datoria criticii pozitive: imens cîmp de investigație cu ajutorul lanternei simpatiei. Nu cred deci în defecția d-tale de la datorie. Vei reveni la brazda pe care o începi, și pe care eu o sfîrșesc poate. Nu putem sta cu brațele încrucișate. Dacă nu putem crea, să ajutăm creația prin apa înțelegerii simpatice. Într-o lume de negație mărunță și violentă, gestul d-tale de solidaritate umană va putea părea anticipat. Nu va fi lipsit însă de o nobilă frumusețe morală.

[1919]

E. Lovinescu

„CRITICA GENERAȚIEI NOASTRE“ ȘI DL. E. LOVINESCU

Publicul cunoaște poate vorba pe care unii din scriitorii noștri contemporani o repetă cu mare insistență, și în această privință cu o unitate de vederi care face să pălească alături deosebirile lor de temperament și crez literar: „generația noastră n-are un critic“. Pentru unele motive această vorbă îmi sună mie destul de des la ureche, și cineva însuflețit de curiozitate pentru psihologia omenească ar putea găsi plăcută ocupația de a distinge în felul în care această judecată este pronunțată diferitele nuanțe sentimentale care se succed sau se topesc laolaltă într-un complex acord. Eu, unul, am fost conștient că întîmpin cînd imputarea, dulce sau mai vehementă; cînd accentele unei dezamăgiri profunde, ca și cum interlocutorul ocazional ar fi vrut să spună: „mai bine n-aș mai scrie“; cînd sunetele orgoliului în care caz părerea comprimată este: „criticii din ziua de azi sînt atît de inferiori încît nu mă pot înțelege“; cînd șiretenia extraordinară de a voi să trezești o vocație socotită absentă; cînd vanitatea rănită; cînd melancolia; cînd disprețul. Le-am auzit pe toate acestea rînd pe rînd sau fuzionate într-o sonoritate unică.

Vorba că „generația noastră n-are un critic“ tinde să devie un loc comun al timpului, repetat printr-o deprindere mecanică

a spiritului. De vreme ce locuțiunea aceasta are atîta valoare de circulație și este angrenată într-un complex atît de bogat de interese sentimentale s-ar cuveni s-o luăm în cercetare și s-o vedem — cel puțin în unele împrejurări — cît prețuiește.

Ocaziunea bună se prezintă. De curînd această vorbă a revenit sub pana d-lui E. Lovinescu care ți dă o aplicare cu privire la modesta mea activitate și mai cu seamă la persoana mea. N-aș îndrăzni să fur timpul cititorului întreținîndu-l cu acest episod dacă aplicația d-lui Lovinescu n-ar fi ea însăși o aplicație.

Așadar, d. E. Lovinescu scrie în cartea sa despre *Evoluția criticii literare*: „Acum cîțiva ani am fi putut spera în d. Tudor Vianu pe adevăratul critic al generației ce se ridică. Această speranță pare însă a nu se fi realizat; nu este chiar nici o speranță că ea se va realiza odată.” Constatarea aceasta îl întristează în mod deosebit pe d. Lovinescu: „O spunem aceasta — scrie d-sa — cu o durere cu atît mai sinceră cu cît avem conștiința că necesitatea unei cariere mediocre a asasinat în d. Vianu un critic literar”.

Mărturisesc că durerea d-lui Lovinescu mă mișcă profund. Oamenii sînt uneori atît de răi încît se bucură de nenorocirile noastre. Nenorocirea ce mi s-a întîmplat, aceea de a nu fi putut deveni „criticul generației noastre”, îl umple de durere pe d. Lovinescu. Această delicată reacțiune mă invadează cu un frenetic sentiment de grațitudine. Îl rog însă pe d. Lovinescu să se consoleze. Eu îmi suport cu stoicism nenorocirea. Lacrimile d-sale nu pot decît să mă turbure. Îl rog să nu-mi năruiască echilibrul sufletesc.

Pentru interesul cauzei în sine d. Lovinescu nu trebuie nici-decum să regrete. Destinul mi-a interzis numai mie să devin „criticul generației noastre”; pe d-sa l-a favorizat. „Generația noastră” n-a pățit buclucul să rămînă fără critic; îl are pe d. Lovinescu. Se știe că d-sa rezervă un loc în volumele sale unui mare număr de debutanți. Cum pentru debutanți aceasta

este oricum o situație, d. Lovinescu este foarte căutat, are ocazia să citească și să audă multă literatură recentă, mai cu seamă versuri, și poate astfel să devină nu numai „criticul generației noastre”, dar și un critic *de la dernière heure*.

Și altădată, mai demult, d. Lovinescu a fost criticul generației sale. Dar pentru că de atunci generația nouă a înlocuit pe cea veche d. Lovinescu a încetat să mai fie criticul generației vechi și a devenit criticul generației noi. În definitiv, numai generațiile s-au schimbat, d. Lovinescu a rămas același: criticul permanent al generațiilor. Rezultatul acestei situații este continua prelucrare a părerilor și volumelor d-sale în scopul de a le pune la curent cu ultima generație. Variația părerilor d-sale este însă, de fapt, numai învelișul unei profunde consecvențe.

Așadar, criticul generației de astăzi n-are nevoie să fie criticul generației de ieri și nici criticul generației de mîine. Mîine, criticul generației de atunci va accepta din literatura de ieri, adică de astăzi, numai ce va măguli sentimentul momentului. Dar o va face cu toată seninătatea, chiar dacă ieri, adică astăzi, dovedea pentru această literatură severități din cele mai grave.

Cît despre scriitorii de astăzi ei riscă să sufere mîine destinul celor de ieri — astăzi: adică să fie trimiși la plimbare. Complicațiile acestei dialectice d. Lovinescu le-a aplicat cu un rafinament remarcabil. Analiza operelor sale dovedește oricui că d. E. Lovinescu posedă sentimentul relativității timpurilor nu numai într-un grad foarte dezvoltat, dar și cu o nuanță foarte utilă.

Ștînd astfel — ca și cronicarul — *sub cumpăna vremurilor*, nu există oare riscul ca însăși „critica generației noastre” să sufere rigorile regimului pe care ea îl aplică generațiilor de ieri? Va veni oricum un moment cînd critica generației de azi va deveni dacă nu critica generației de ieri, în tot cazul o critică a cărei unică preocupare va fi fost să se pună cu suplețe

și simț practic *la curenți*. Și atunci ? Atunci „critica generației noastre” va avea ocazia să regrete că s-a lăsat impresionată de generația sa ca masă, că n-a știut să rămână independentă chiar dacă ar fi fost să rămână izolată, că n-a prețuit dezvoltarea organică a cugetării sale mai mult decât satisfacția de a te ști șef peste o masă improvizată anume să te proclame.

În ochii acestor generații mai îndepărtate, sustrase în sfârșit curtezanilor ei critici, formula „critica generației noastre” va apărea numai ca o vagă aluzie și invitație la o tovărășie menită să procure contractanților satisfacții de amor-propiu literar.

[1926]

ITINERAR ÎN U.R.S.S.

La 5 oct. am ținut o prelegere de o oră și jumătate la Facultatea de filologie din Moscova în fața unui grup de studenți de la franceză, despre *Formarea ideii de literatură universală* (trunchiată). Prezentat de prof. Budagov.

A doua zi, 6 oct., vizită la Institutul de literatură universală Maxim Gorki, unde mă primește Samarin și colaboratori de-ai săi.

Samarin dorește date despre Shakespeare în România. O referință de a mea despre Utrecht.

O altă colaboratoare a institutului dorește material iconografic despre Gorki pe scenele românești.

La muzeul Pușkin, revăd sălile franceze : Matisse, Marquet, Derain, Picasso, Van Gogh, Gauguin, A. Rousseau, Bonnard, Renoir, Sisley, Utrillo, Manet, Monet, Cézanne, Courbet, Corot.

Fac o gradație :

Pictori ai obiectivului

— ai reacției impulsive la obiect (impresioniștii)

— ai reacției senzitive la obiect (Van Gogh, Marguet)

— ai reacției intelectuale la obiect (într-o măsură Matisse, dar mai ales Picasso — admirabil când reconstruiește obiectul din datele analizei, dar nu domină totdeauna elementele analizei). Obiectivitate, subiectivitate, o nouă obiectivitate : *realism critic*.

În sala pictorilor flamanzi, observ un Rubens care înfățișează satiri și satirese (femele) alăptând mici beștii verzui,

pruncii lor. Prin vălul mitologiei sentiment extraordinar al naturii animale. Mitologie încă vie a barocului !

În apartamentul lui Dostoievski (unde scriitorul a trăit pînă la 16 ani), într-o casă din curtea spitalului unde Dostoievski tatăl era medic. Material arhivistic, în parte fotocopiat. Mobilă apartamentului distrusă într-un incendiu. Mă impresionează mica odăiță (cu masa veche, păstrată), separată de sala contiguă printr-un paravan fix pînă la 3 sferturi ale înălțimii, cu zidul unei sobe mari, încălzite din camera vecină. Un bust al lui D. sculptat într-un trunchi de copac : Dost. gînditorul ! Biblioteca conține Balzac, *Eugenie Grandet* (pe care o traduce), Eug. Sue, V. Hugo, *Mizerabilii*. O invitație la un Congres al scriitorilor europeni, cu răspunsul lui D., care se scuza că boala îl împiedică de a lua parte. — În curte, monumentul lui D. în bronz, o figură în veșmîntul lung al unui pelerin, pe care îl desface la piept. — Copacii au îngălbenit. — Ne dă explicații o femeie în vîrstă, foarte mică de statură, șchioapă, pare inteligentă și sensibilă : o figură dostoievskiană. — Lipsa materialului românesc în vitrinele consacrate difuziunii lui D. — Promit broșura mea. — Aceeași lipsă a materialului românesc și la Institutul Gorki, unde mi se arată totuși o carte de vizită a lui Panait Istrati, însoțind desigur o carte trimisă lui Gorki : P. I. Absent de Paris. Deci nu era cazul confirmării.

La Casa muzeu Lenin (la Gorki, 35 km de Moscova). Locul unde trăiește Lenin bolnav, după atentat, trei ani. — Material facsimilat. — Activitate intelectuală intensă. — Schițe ale discursurilor politice. — Fotografii numeroase. Căruciorul în care era plimbat. — Un cărucior electric, trimis ca dar de muncitorii englezi. — Bastonul cu vîrf de cauciuc. — Odaia în care a murit, aceea în care a fost expus apoi. Fotografii din teribilă zi de iarnă a înmormîntării (ian. 1924). — Casa, un pavilion în gustul sec. 18, a aparținut comandantului jandarmeriei, în mijlocul unui parc admirabil. — Loc de răscruce [?] al lumii ! — Aud glasul lui L. dintr-o bandă de magnetofon : voce înaltă, nici o declamație ; pondere judicioasă. — Sînt f. impresionat.

7 oct. *Lacul lebedelor* la Balșoi Teatr cu soliști populari aclamați. — Spectacol perfect. — Mă gîndesc că dominarea corpului, a mecanicii lui, este yoghismul modern și apusean.

Feudalitatea dă materie basmelor. — În antracte observ. amuzante.

În auditoriul meu la Fac. de filologie observ figuri interesante, drăguțe ; multă atenție.

Stau mult în casă (la Hotel Ucraina, după ce am stat o singură noapte într-un hotel cam improvizat, tapajos, cu un vis care m-a trezit — ciudat !) Citesc W. Kayser : *Das sprachliche Kunstwerk*.

7 oct. Încerc să obțin casa noastră la București. La 4^{1/2} d.a. (ora București). Nu răspunde nimeni. Ce să fie ? — Cer din nou comunicare pentru mîine 8 oct. la ora 9 dim. (va fi duminică, imposibil să nu mi se răspundă).

Rămîn singur mai toată ziua și, în afara meselor în marea sală de restaurant de la Ucraina, plimbări pe jos pînă la Piața Roșie, sau cel puțin, pe Arbat pînă la stația de metro : cite o oră jumătate-două ore de mers pe jos. Continui să-mi supraveghez regimul, dar fumez. Mă simt bine.

Întîlnire, încă din prima zi, cu R. B. care pleacă la Tașkent, Samarkand, Buhara. Îmi dă indicații folositoare pentru Lenin-grad și Tbilisi. Vorbește mult. Vede pe toată lumea. Își procură toate adresele. Plin de inițative ! — Iese în relief (dacă se poate spune !) temperamentul meu cam pasiv !

Raționalism și monumentalitate.

Blocul de locuit e un oraș cu locuințe, comerțul și serviciile publice necesare locuitorilor lui.

De ce se clădește fără balcoane ?

Mîncare excelentă, delicată, la Ucraina, de asemeni *vodka* ; descopăr că îmi place. — Îmi supraveghez strașnic regimul.

Toată vremea la Moscova, zile splendide de toamnă, cu soare cald. Nu mă așteptam. Dar în hiperboreanul Leningrad ?

Ciudată impresie a singurătății. Cum pot rămîne atîta vreme numai cu mine însumi ? Monolog interior nesfîrșit. *Con malinconie in infinitum !*

Malinconie ; Sinnende Melancholie (Darum behagt dem Dichtergenie das Element der Melancholie). *L'ennui ce monstre delicat. Car c'est la pire peine / De ne savoir pourquoi / Sans amour et sans haine / Mon coeur a tant de peine.* — O poezie de tinerețe de-a mea (publicată — cred — în *Letopisești*) și care pare a-i fi plăcut lui Iorga, fiindcă o reproduce în *Istoria lit. rom. mod.*, vol. II : „*Stau în odaia mea, afară plouă / Și răsfoiesc tăcut, tăcute cărți / Și stampe vechi și-ngălbenite hărți / Dar cine mi-a șoptit, când totu-i mort / De-o lume nouă, de îndemnuri bune ? / Și cine a venit încet a-mi spune / Că-n mine germenii de viață nouă port ? / Se poate-o lume nouă să răsară / Când totul este vechi și putrezit ? / Stau în odaia mea și răsfoiesc la nesfârșit / Și plouă greu și plouă trist afară.*”

Nu voi spune că e un *topos* fiindcă am trăit așa o viață întreagă. — Kierkegaard. „*Am trăit cu inima grea*”. — Aveam vreo 6-7 ani când am spus așa ceva bătrânei doamne Carnabat. Ce mirare în întrebarea bătrânei ! Dar de-atunci ? Cicluri ? Mai degrabă melancolia, cu animări pasagere în societate. Obiectivitatea cunoașterii, exactitatea procedurii — ca antidot.

Prețuiesc în frumusețe meritul ei moral : cumpătare, hărnicie sprintenă, spontaneitate, omenie, în fond : grație, har. *Pulchritudo — splendor boni.*

Ultima zi (8 oct.) la Moscova, cea mai bogată dimineață, întâlnire cu Motileva, amabilă, cu inițiativă. Biblioteca Lenin (sălile de lectură, a revistelor, a microfilmelor cu aparate de două tipuri). Intensă și vastă perspectivă de scări. Catalogul, la etaj, pe cele două laturi ale holului lung, cu balustrade privind către holul de jos. Bogată bibliotecă uzuală în săli conexe altui hol circular de unde se desfac săliile imense. Mare activitate duminică. Un tânăr literat se ocupă de noul teatru francez ; citește acum *Les mouches* de Sartre. În sala revistelor bogată colecție de periodice străine, științifice și tehnice, dar nu filologice, filozofice, literare. Acestea din urmă sînt în altă parte. O sală specială expune cărțile noi, sovietice și străine, probabil unele din ele. Numeroase anunțuri pe tablele intrării : cinematograf, concerte, teatre ; cel studentesc este foarte apreciat de public. Este anunțat un curs spe-

cial (de trei conferințe) pentru inițierea în folosirea bibliotecii. În sala studenților din clădirea vechii biblioteci, studenții așteaptă înșirați în coadă pt. a obține un loc. Sala — un furnicar. Nimeni n-a plecat să se plimbe în ziua aceasta de duminică ? Mare seriozitate, ca peste tot.

Văd, în fine, ceva mai de-aproape metroul. Stația cea mai veche clădită în 1935, este a statuilor de bronz, cîte patru prelungind pînă la sol arcadele ; toate tipurile vieții sociale : revoluționarul, minerul și ceilalți muncitori industriali și agricoli, inginerul, studentul, militarul, sportivul etc. Un popor de bronz. — În alte părți mozaicuri cu tematică socială în bolțile puțin adînci ale culoarelor separate prin arcade de cheiuri. Marmore albe și colorate. Porți de feronerie aurită. Stucărie. Construcțiile mai noi, prin care linia inițială s-a dezvoltat în rețea sînt mult mai simple dar și aici e remarcabilă calitatea autentică a materialelor. Intrările, uneori ca portaluri de temple grecești, duc către covorul rulant care descinde la mari adîncimi în inima pămîntului, cîte 60 sau 80 de metri. Imensă animație a oamenilor foarte ocupați, deplasîndu-se în toate direcțiile.

Coadă așteptărilor pentru a intra în mausoleul lui Lenin, pe care l-am văzut în 1959, se prelungește pe o distanță de kilometri, de aproape patruzeci de ani, ocupă o parte din Piața Roșie, de-a lungul zidurilor roșii ale Kremlinului, prin parcul de la poalele acestora.

Seara, împreună cu Melicsohn, mă plimb pe strada Gorki (cu suita ei de monumente : Pușkin, Maiakovski, Gorki pe soclu monumental foarte înalt). O bătrînă face observația : de ce l-a pus așa de sus ? Trebuia așezat mai jos, în mijlocul poporului. Moduri de a gîndi comune, organice, asimilate, pe care le-am observat și la Motileva, o intelectuală foarte instruită.

Este ziua poezilor. S-au scos volume cu cele mai bune poeme ale anului. În Piața Maiakovski, cu monumentul uriaș al poetului, se realizează programul acestuia : poezia să coboare în stradă. S-au adunat pe tribună un grup de poeți de la Moscova și din alte republici pt. a citi din operele lor cu tematică specială. Sînt poeți mai bătrîni, foști camarazi de-ai lui Maia-

kovski (Jarov și alții), sau mai tineri, ascultați și aplaudați de mulțimea imensă. Revoluția este încă vie.

[...] ¹

La 23,55 plec spre Leningrad cu un tren expres, Săgeata roșie, în vagoane de dormit foarte confortabile și chiar elegante.

Ajung la 9 dim. și sînt primit în gară cu flori de Repina Golubeva (fosta auditoare la cursurile de vară de la Sinaia), prof. C..., titularul catedrei de romanistică de la Fac. de fil. din Leningrad, care îmi adresează un mic discurs, urmat de răspunsul meu. Sînt instalat la Hotel Astoria, luxoasă instalație din sec. XIX.

Cobor îndată în stradă, pentru a lua un prim contact cu orașul. Catedrala St. Isakie, aproape de hotel, este acum muzeu de artă prin bogatu-i inventar: mozaicuri, porți de bronz sculptate. Dom circular cu triplă colonadă la intrare (coloane de porfir în subasamente de bronz); înăuntru coloane de marmură, porfir, malachit — foarte verde. Continuăm pe cheiul Nevei, identificînd palatele din preajmă sau de pe malul opus, foarte îndepărtat, căci Neva e un fluviu larg, cu apele negre, ca oțelul topit. Strălucesc în soarele frumoasei zile de toamnă săgețile aurii ale Amiralității, ale fortăreței Petru și Pavel, pe celălalt mal. În parcul Alexandru cetățenii stau pe bănci, la soare, înconjurați de copii. Mica locuință a lui Petru I, a doua după cea de lemn, prima așezare a capitalei țarilor, este astăzi muzeu, conservînd cîteva obiecte de mobilier, hainele de uriaș ale lui Petru, atelierul lui cu strunguri și aparate meteorologice încă în funcțiune. Sălile de audiențe, de lucru, sufrageria, bucătăriile, tronul țarinei, de care fosta femeie din popor nu se despărțea nici în călătoriile ei. De la ferestre, frumoasă vedere către Neva și către canalul ramificat din ea.

În piața Ermitajului, se vede poarta prin care au intrat trupele revoluționare pentru a lua cu asalt palatul de iarnă: palat baroc cu intensă fațadă verde în stil baroc, cu fronton central triumfiular, ferestre încununate de arcuri frînte, cu figuri în medalioane și un popor de statui pe cornișa edificii-lui, figuri rotite felurit pe axa lor, încît totul pare viu, totul

se mișcă. Piața vastă e admirabilă ca încadrare prin clădirea colegiilor așezate la mare distanță de palatul de iarnă; în mijloc imensă coloană de marmură înfiptă în soclul ei uriaș și dominat de îngerul păzitor al orașului. Inscriptii noi, cu creta, ale studenților, proslăvesc în toate limbile pe Gagarin și Titov.

Admirabil e monumentul ecvestru al lui Petru I pe cheiul Nevei. Pușkin l-a privit. Se așeza apoi pe una din băncile parcului pentru a scrie. Trebuie să extrag ecourile petersburgiene din poeziile lui Pușkin. Ar trebui să fac același lucru pentru Dostoievski, Nekrasov etc.

Seara pe Nevski Prospect, cu animație pînă tîrziu, remarc cafenelele, un templu al gastronomiei ca al lui Eliseev la Moscova, pe strada Gorki, dar aici consacrat numai vînzării fructelor, sub inundația de lumină a arcadelor de becuri electrice.

Apoi, la circ, cu ansambluri sovietice (admirabili sînt călăreții osetini) și din democrațiile populare. Un tablou vibrant arată un negru cu cătușele sfărîmate.

Zebra e un *lusus naturae*. Elefanții, dresați de un cehoslovac cu surîsul plăcut, filozofi și docili. Un bun clown rus, cu mimică expresivă, mimează personajul inabil și perplex.

Citesc *Les informations de Moscou* cu o bună descriere franțuzească a țării Iacuților, unde dificultățile construcției pornesc de la faptul că solul nu se dezgheață niciodată, pînă la mari adîncimi, nici în timpul verii scurte, cu călduri insuportabile.

Mulțimea tipurilor exotice la Moscova, la Leningrad: naționali-sovietici sau străini. Arabi, persani, indieni, negri, mongoli, chinezi, tibetani dar și mulți francezi, germani, englezi, americani. La Teatrul Mare din Moscova un englez face cunoștințe plăcute.

10 oct. dimineata, la Tsarskoe Selo, reședința de iarnă a țarilor și liceul nobiliar, unde a învățat Pușkin, transformat în muzeu. Îl găsim închis. Ne mulțumim să admirăm pe dinafară fațada barocă cu coloane, medalioane, hermeși, cariatide, ferestre ovale, pătrate și dreptunghiulare suprapuse, frontoane

¹ Mic pasaj indescifrabil.

și arcuiri frînte, festoane și scoici, cu alternări de suprafețe albe și albastre. Palatul a fost în parte distrus de bombardamentul german al ultimului război, apoi refăcut; dar se mai lucrează. Parcul cuprinde o mulțime de alte pavilioane în cărămidă aparentă, în stil clasic sau baroc, o galerie cu busturi antice, istorice și mitologice, copii turnate la finele sec. 18 în Academia de arte frumoase a Petersburgului; apoi oglinzi de apă, un lac mai întins, alei cu frumoși arbori seculari. Este o zi de toamnă nordică, rece, cu vînt care alungă norii negri.

Apoi la mănăstirea Nevski, unde, în afară de muzeul de machete și reproduceri de opere de sculptură ale orașului, sînt conservate monumente funerare și pietrele mormîntale ale foștilor notabili din vremea țarilor. În cimitir mormîntul lui Lomonosov, al lui Dostoievski, Ceaikovski, Mussorgski etc.

După-amiază, în parcul unde arde flacăra nestinsă pe mormîntul frătesc al luptătorilor morți în Revoluție. Se întunece, nu cuprind bine ansamblul peisagistic.

Seara, la cinematograful, sală modernă cu largi degajamente, unde văd filmul francez *L'U.R.S.S. à coeur ouvert*, înfățișînd latura modernă și delectabilă a vieții la Moscova, dar și spărgătorul de gheață cu energie atomică, deschizînd cale ușoară vapoarelor care, prin nord, nu mai au drum prea întins pînă la coasta americană. Apoi scene din balet, dintre care cele mai moderne *Othello*, Ciabukiani, *Paganini* arată arta unor mari dansatori și mimi, cu un joc de un patetism extraordinar. Însemnătatea baletului, artă colectivă, de forță și precizie în civilizația sovietică. Baletul este o instituție națională, una din cele mai importante. Filmul arată și instruirea tinerilor dansatori, mlădițe indispensabile ale noii civilizații.

11 oct. Dimineața (11-12^{1/2}) lecție la Facultatea de filologie (*Shakespeare ca poet al Renașterii*). Mă prezintă prof. de franceză Eliseev. Mai sînt de față numeroși profesori, printre care Alexeev și un grup de studenți de la franceză și engleză. Lecția merge bine, mai bine decît la Moscova, unde a trebuit să bruschez finalul. Felicitările de rigoare. Îl întreb pe Alexeev care a citit *Metafora* și studiul despre *Lumea ca teatru* care, trimis lui pt. referință în vederea publicării în revista lui Zvorikin, are să-mi spună ceva despre aceasta din urmă. Alexeev e de părere că *teatrul* înseamnă lucruri dife-

rite în tratarea aceleiași teme și că sensul temei nu este „melancolic”. Nu înțeleg ce vrea să spună. E de părere că ambele contribuții (a mea și a lui) ar trebui publicate împreună. Dar unde?

Prima cufundare apoi, în Ermitaj, unde după ce trec prin cîteva din cele 100 și mai bine de săli foarte împodobite, văd mormîntul de argint al lui Alexandru Nevski și ajung la etajul II, în sălile franceze, poposind mai mult la impresioniști și post-impresioniști. Sala Matisse mă bucură ca o sărbătoare. Voi reveni la Ermitaj.

Seara, în teatrul Kirov, reprezentația de balet (mediocră) cu *Fintina din Bacciserai* (Asafiev). Rețin dansul hoardei tătărești, ca momentul cel mai bun al spectacolului.

12 oct. Dimineața, la Institutul Smolny, vechiul internat pentru fetele din aristocrație, palat cu terasa împodobită cu coloane, în mijlocul unui parc, unde se poate vedea camera locuită de Lenin în primele zile ale revoluției, atît de simplă cu cele două paturi de fier dincolo de un paravan fix; apoi sala în care a fost proclamată Constituția Sovietică, gravată acum pe table de marmură așezate în fundul sălii.

Mănăstirea Smolny este un frumos ansamblu arhitectural, clădit în stilul baroc rus (cupola rusă peste aceea occidentală); biserica nu pare restaurată.

Apoi, la Razliv cu cabana de paie, așternută cu paie, unde se ascundea Lenin, de curînd înapoiat, în mijlocul pădurii, trăind viața tăietorilor de lemne. Impresionantă fotografia care îl reprezintă în acest moment, conservată acum în micul pavilion clădit în același loc, unde se mai păstrează obiectele de care se sluzea Lenin, toporul, oala de bucătărie, cîteva cărți de-ale lui Marx, traduse în rusește etc. — La mică distanță, locul unde a debarcat Lenin, adus pe lac. De cealaltă parte a limbii de pămînt, țărmul golfului finic unde vara se face plajă, dar acum, în lumina scăzută a nordului, tipă goelanzii, se zbuciuiește iarba țepoasă înfiptă în dună.

Revenirea în oraș pe prospectul Kirov, cu totul nou, înlocuind vechile cartiere. Peisajul urban al lui Dostoievski nu mai există. Trecerea prin fața moscheii, a templului tibetan (budhist), a unei mici biserici gotice de cărămidă. — Ne abatem spre insula cetății Petru și Pavel, unde se mai păstrează, în afară de biserica cu săgeată aurie, și celalalte construcții ale

sec. 18, pavilionul locuit de Petru I. Celulele închisorii în care au stat Kropotkin, Dostoievski și alții alții, sînt în zidurile de cărămidă roșie care înconjoară cetatea, mai frumoase de văzut pe dinafară.

După-amiază, plimbare pe Nevski Prospect, prin bazarul din Gostinîi Dvor, din Pasaj, unde o mulțime imensă cumpără mărfurile modeste. Mă opresc într-o cafenea la subsol și observ figurile celor veniți să-și ia masa de seară.

13 oct. Dimineața, lecție bine frecventată de profesori și studenți. Revăd pe Jirmunski, cu care discut. Îmi promite studiul lui despre Herder, așteptat să apară și în nemțește. Îmi spune că nu există probă istorică după care s-ar putea spune că Herder ar fi citit pe Vico. Nici eu n-am găsit-o consemnată undeva, totuși... Vine decanul, amabil, să mă vadă. O profesoară de lit. română, Grinberg, îmi cere lămuriri în legătură cu lucrările ei (Odobescu). După-amiază, nouă vizită la Ermitaj, tezaurul scit (cu piese din al treilea mileniu î.e.n.), apoi bijuteriile imperiale, sala spaniolă, flamandă și olandeză (mult Rembrandt: *Întoarcerea fiului risipitor*, o Danae, portrete de bătrâni, autoportrete). Rubens. Micii maeștri. Ceva din Italieni. — El Greco, în sala spaniolă (Petru și Pavel). În fine plimbarea prin oraș, în Piața Artelor, de-a lungul canalelor Nevei. Mare urbanism, poate cel mai vechi al Europei. — Rămân mai tot timpul taciturn. Nu sînt sociabil, dacă nu mă animă un interes emotiv. Lectură din Kayser. — Vecini zgomotoși. — Protestez cu bătăi în ușa despărțitoare. Succesul intervenției rămîne foarte relativ.

Plouă din cînd în cînd, pentru puțin timp. Din cînd în cînd se arată soarele. Zilele nu sînt reci. Mi se spune că sezonul este excepțional.

Într-o cafenea de pe Nevski nu se fumează. Sînt trecut într-o altă sală și sînt sfătuit să fumez sub fața de masă. Cafenea igienică !

Kayser : ritmul nu poate fi redus la metrică. Distincții subtile, de caracter fonetic ; trebuie să le revăd.

14 oct. Între 11 și 4 d.a. vizită la Institutul de lit. rusă (Casa Pușkin), cu muzeul lit. ruse, secția ms. (printre care toate ale lui Pușkin și Lermontov : buni desenatori). Apoi la

Bibl. şt. Salticov-Scedrin (cu altă secţie de ms. şi biblioteca Voltaire). Mai organizaţi. Alexeev la cel dintâi, îmi dă material pe care-l voi elabora la Buc. (Biblioteca Voltaire ; Corespondenţa străină din Institut). Distinsul tînăr Zaburov, Seara, la o Casă de cultură, serată a prieteniei sovieto-române, unde sînt invitat să iau loc în „prezidiu“ ; apoi concert de amatori. Mă înapoiez la hotel şi vorbesc la telefon cu Mimi, cu Ionel. Erau toţi adunaţi la ora mesei. Citesc pînă tîrziu. Nu pot dormi. Mă scol destul de obosit la 15 oct.

„Aurora“ — muzeul vasului.

15 oct. Metro-Balet : *Călărețul de aramă* — după-amiază primesc pe Ida Semionova-Grinberg. — Seara, lectură din Kayser. Mă odihnesc mai bine. Plouă.

16 oct. A treia prelegere la Universitate pt. studenții la lb. română. Apoi la muzeul de Ist. religiilor și ateism instalat în marea biserică de pe Nevski cu cvadruplă colonadă hemiciclică voind să amintească Sf. Petru din Roma. Mă întorc obosit la hotel. Seara masă la Repina Golobeva. Mîncare puțină ; bun vin gruzin.

17 o c t. Drumul, prin Kiev, pînă la Tbilisi cu TU-108 ; mai puțin de cinci ore cu escală la Kiev, străbăteam prin nori, la soare. Moment de mare alegrețe. Capacul de nori ca o imensă cîmpie de zăpadă, adunată pe alocuri în dune, cu spărturi în nori ca niște lacuri albastre. Munții păduroși ai Caucazului.

Sînt așteptat de profesor și de un docent de istorie care știe puțin nemțește. În aceeași zi, seara, cu automobilul pe înălțimea cea mai mare din jurul Tbilisului, la stația terminală a funicularului. Vedere panoramică a Tbilisului iluminat. — Noapte lungă și ceva mai bună.

18.06 cartea a fost găsită prin oraș, pe înălțimea unde se găsește sec. XIII. Peste râul Kura, în fața cetății, a regelui Vahtang care a împușcat porumbelul câzările izvorul fierbinte, unde este regăsit fier. Apoi în orașul nou, cu multe construcții moderne și un parc admirabil, cu aleile roșii, floră subtropicală, în fundul unei depresiuni, spre care conduc largi propilee. Orașul vechi se cățăra pe

stînci ; case clădite chiar la marginea stîncii, la o mare înălțime deasupra Kurei. Clădiri de cărămidă cu pridvoare de lemn și scări exterioare. — Apoi la mausoleu, cu urcuș greu la jumătatea drumului pînă la stația terminală a funicularului. În jurul celor două biserici, mormintele împodobite cu monumente ale celebrităților locului, printre care a lui Griboedov și a soției lui (nobilă gruzină), care îi deplînge moartea găsită în răscoalele Iranului : „De ce a supraviețuit dragostea mea ?” La muzeul de arte, icoane și obiecte de cult coborînd pînă în sec. VI (gruzinii au fost creștinați în sec. IV de Sf. Mina). Profuzie de aur (*cloisoné* și *repoussé*) cu figuri, ornamente abstracte și florale. Mozaicuri, fresce, reproduse. Mare imaginație de forme. — În sala de artă modernă, doi pictori gruzini. Nico Pirosmansvili (un Douanier Rousseau) și Gudiașvili, format la Paris, cu oarecare influențe din Picasso. Și alte urme ale trecerii artiștilor gruzini la Paris dar cu o cromatică și o atmosferă proprie : mult negru, un verde închis. Rătăcim prin orașul animat mai ales pe strada principală : Rustaveli Prospect, cu tineri îmbrăcați în negru. Iau ceaiul într-un pavilion hemiciclic cu două etaje și terase, în cristal.

Sînt la o margine îndepărtată a Europei, cu cultura acesteia. Să caut ecourile vechi din Herodot, Prometeu, Jason și Medeea, Argonauții. Pompei luptîndu-se cu Mitridate a fost pe-aproape.

Seara, baletul *Don Quijote*, regizat de Ciabukiani, cam operettenahft. Plec după actul al doilea.

Mare circulație pe Rustaveli. Mă gîndesc la oameni din tinerețea mea care au dispărut. Plimbarea pe strada principală e desigur o voluptate pentru acest tineret, ca și pentru mine acum peste 40 de ani, cînd îmi înțineam pe preumblătorii serilor de toamnă, de vară, pe Calea Victoriei, pe Lovinescu (mort la 60 de ani, care îmi spunea, puțin înaintea de a muri : „îmi curge lumină prin degete”), pe morții profesori : fizicianul Stătescu și romanistul Corodeanu (care și-a supraviețuit în teribilă decrepitudine ani lungi cu o nevastă care se sinucidea de cîteva ori pe an), pe Nae Ionescu dar inteligent, înțit știa desigur ce face, pe I. Vineanu (pe care-l rețin cu un fel de tinerețe păstrată, dar, ca și atunci, cu o reticență sfîșiată de explozii cinice, amuzant dar în fond greu accesibil). De ce mă gîndesc la morți și la vii ai zilelor îndepărtate ? Umblu acum pe drumuri depărtate, 4 luni din

ultimele șapte, fugind de mine, de alții, căutînd ceva, ce ? M-am hotărît să scurtez șederea la Tbilisi, să plec sîmbătă (21) și din Kiev marți (24). Mi-e dor de-ai mei ; îmi știu zbuciumul ? Mă gîndesc să întreprind din nou o lucrare mai întinsă, cum de fapt n-am mai făcut din 1943.

Înapoiat la hotel, un ziarist îmi cere un interviu, fotografi mă fotografiază. Sînt un personaj oficial ? Dar inima mea ?

Nu mînînc (ca de cele mai multe ori aici). Mă culc. Voi încerca să dorm.

19 o c t. Notez de fapt acestea la 22, în Kiev, unde am sosit ieri după-amiază (ora 2), după ce am așteptat patru ceasuri în aerogara din Tbilisi.

Deci, numai pentru memorie, la 19 oct. : dimineața excursie la Djvari (sec. VI) și Mzcheta (fosta capitală a Georgiei, cu o biserică din sec. 13 ; o piatră încrustată în zid arată mîna minuiind echerul arhitectului, tăiată după ce a ridicat biserica). Ca și la Djvari, biserica înconjurată de ziduri de cetate. Apoi, la săpăturile arheologice, din epoca romană, de lângă Mzcheta. Podul lui Pompeius. Bătrînul cu turban care ne invidiază că noi românii, sîntem douăzeci de milioane, dacă ar fi și ei, gruzinii, așa numeroși, ar fi terminat de mult cu Eisenhower. Accent asemănător la paznicul bătrîn de la stația de funicular.

La înapoiere, ora 14,30, lecție la Universitate (despre Shakespeare) ascultată de un public în care nu toți știu francește. Întrebări, cam naive, din partea a doi profesori, dintre care unul (mi se pare Kakadze) mi s-a părut destul de la curent cu literatura germană mai nouă.

Seara, vizită la Gudiașvili, pictor vizionar, cam depresiv, cu nevasta lui așa de tipic georgiană. În casa Bagration are la dispoziție o sală de bal pt. pînzele lui de mari dimensiuni (compoziții alegorice, dar cu forța viziunii în artă a deseneilor). Moare de dorul Parisului (paradisul pierdut al tinereții). Îi scriu în cartea lui de aur admirația mea.

20 o c t. Mă scol tîrziu după o noapte rea, provocată de vinurile și fructele mîncate la Gudiașvili. Întîia lecție la Inst. de limbi străine (Eminescu), unde, la sfîrșit, îmi iese din nou în cale un studentaș, întîlnit la facultate, care îmi spune că citește pe Camus, Gide, îmi recită pe Baudelaire, mă întreabă

dacă am fost la Paris etc. Ca în toată lumea iradiația marelui prestigiu. O fată îmi oferă flori, un vas, la sfârșitul conferinței.

Apoi vizită la Voks (pentru a vedea un bun film documentar) și la admirabila grădină botanică (cu floră subtropicală) unde întâlnesc copii frumoși, bătrâni în fața rondului din jurul marmurei lui Cupidon.

Seara, masă patriarhală la Mahavadze cu mâncări necunoscute (turte de ierburii aromate frământate în ulei, vinete, pui reci, purcel de lapte, scordolea de pui, fructe, dulciuri, brânză). Beau, cam mult, vin din corn de bou și oală de lut puguată pentru a fi înfiptă în pământ. Mă simt amețit, mă întind, stau nemișcat și plec acasă, refăcut, după vreo două ore.

21 oct. Călătoria, întârziată cu patru ore, până la Kiev unde mă așteaptă decanul. Fac. filologice, germanist, fost ofițer în armata de ocupație la Berlin, la curent cu lit. germană mai nouă, pe care o predă, despre care scrie. Vizite prin magazine unde constat că este greu de cumpărat ceva, prin orașul monumental, foarte viu. Masa împreună cu decanul care mă invită. Sînt terorizat de regimul alimentar așa de nepotrivit. Mă culc, dorm vreo zece ore și mă scol întreg. Beau ceai.

22 oct. — Penultima zi la Kiev. Cumpăr magnetofon și sulouri chinezești. Apoi, pe nepusă masă, fac o expunere de o oră și jumătate la un cerc de lb. și lit. franceză, condus de titularul acestor specialități, la Univ. Public eteroclit dar cu interese de cultură. Totul se petrece într-o sală a Bibl. partidului unde sînt trei săli de lectură, un public de duminică, studios cum am văzut pretutindeni în Un. Sov.

După masă, după scurtă odihnă, vizită prin oraș, condus de inteligentul Semcinski (care predă româna la Univ. și vorbește foarte bine). Aflu de la el despre moartea lui Sadoveanu. Amintiri emoționante de la Iași, 1921, cînd mergeam în grădinile de vară împreună cu Topîrceanu, Ralea, Oct. Botez, Demostene Botez și I. M. Marinescu (la care locuiam). Apoi scena de la Hotel Union, în ajunul alegerii mele la Acad., în 1936. Călătoria prin țară cu șezători literare în 1939 sau 1940 (Timișoara, Arad, Cluj). Și de atunci, de atîtea ori, pînă

acum vreo lună de zile, cînd l-am văzut ultima oară. — Semcinski mi-arată marile monumente ucrainiene, cu sentiment patriotic. Seara, biserica Sf. Andrei, vechile porți ale orașului, monumentele lui Bogdan Hmelnițchi, Taras Sevcenco etc. Ne plimbăm de-a lungul malului înalt al Niprului cu vaste perspective asupra brațelor fluviului, asupra insulelor cu dumbrăvi pălitate de toamnă, la monumentul soldatului necunoscut, înconjurat de pietrele funerare ale eroilor ultimului război. Mi se arată și piața unde au fost spînzurați conducătorii căzuți prizonieri ai trupelor nemțești. — E vreme rece, deși senin.

Seara, la *Taras Bulba*, opera lui Lîscenco, unde plec, oboșit, după primele trei tablouri. Noapte lungă, cu întreruperi ale somnului, dar odihnitoare.

23 oct. Ultima zi întreagă la Kiev.

[1961]

NOTE

POEZII

Opera poetică a lui Tudor Vianu a fost împărțită de editori în trei subsecțiuni, după cum urmează :

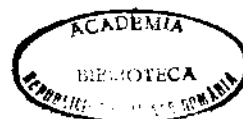
Versuri, conținând numai poezia originală. A fost reprodusă aici selecția făcută de autorul însuși în volumul *Versuri*, 1957 (al cărui tiraj de 4.000 exemplare e azi de mult epuizat), mai precis numai p. 5—62 și 89—92, precum și poeziile *Ștefan și centaurul* și *Shakespeare* (ambele publicate de T. Vianu în periodice, 1964). Cu privire la ordinea și datarea lor, vezi notele în continuare.

Tălmăciri. Subsecțiunea cuprinde toate versiunile din lirica universală pe care T. Vianu le-a publicat independent. Sînt reproduse aici p. 65—88 din volumul *Versuri*, mai sus amintit, precum și toate celelalte tălmăciri pe care T. Vianu le-a publicat după 1957, în diverse periodice. Cu privire la intitulare, organizarea internă a secțiunii etc., vezi notele în continuare.

Poezii din periodice și inedite, la *Addenda* acestui volum, cuprinde cea mai mare parte din restul creației originale a lui T. Vianu, nestrînsă în volumul din 1957. Sumarul acestei secțiuni a fost alcătuit, în ceea ce privește perioada 1914—1919, după cele cîteva proiecte de volum aflate în ms. Cu privire la introducerea lor în prezenta ediție etc., vezi notele în continuare.

Cîteva observații cu privire la editarea poeziilor.

T. Vianu a lăsat poeziile în ms. în formă definitivă sau aproape definitivă, avînd obiceiul de a distruge ciornele.

Variante au apărut deci în foarte rare cazuri și de aceea nu le-am mai publicat, detaliind numai acolo unde am crezut că erau necesare unele precizări. Au fost reproduse, în puține cazuri, îmbunătățirile autografe ulterioare publicării.

Cele mai multe greutăți au apărut la datare. Confruntarea cu ms. și cu prima publicare în presă a dovedit că datarea făcută de T. Vianu în *Versuri* era uneori inexactă, făcută probabil din memorie sau luând în considerație numai anul primei apariții. N-am adoptat acest criteriu, dând prioritate ms. și corelând, când a fost posibil și când se impunea, cu alte date: ordinea poeziilor în caietele ms., ocazia scrierii etc.

În unele cazuri datarea rămâne ipotetică, relativă, editorii neavând încă date suficiente pentru a o preciza. Corespondența vastă și încă superficial cercetată va aduce unele lămuriri și în acest sens. La sfârșitul ediției, dacă va fi cazul, editorii vor reveni. Din toate aceste motive am păstrat datarea autorului (când ea exista) și am adăugat între paranteze drepte datarea propusă de noi.

Am folosit ms. aflate în arhiva familiei, cea mai mare parte din versuri aflându-se în trei caiete de dimensiuni diferite pe care, pentru simplificare, le-am cotate astfel:

Caietul ms. I, 132 p. (numerotate de autor), cuprinzând cea mai mare parte a versurilor din tinerețe și împărțit pe ani: 1914—1917, 1918, 1919. Acest caiet figurează în *Tudor Vianu, Biobibliografie*, B.C.U., 1967, la nr. 1777.

Caietul ms. II, 47 p. (numerotarea editorilor), unde se găsesc transcrise, într-o ordine adeseori întâmplătoare, poezii din deceniile 3, 4 și 5. Unele din ele sînt datate autograf. Acest caiet figurează în *Biobibliografia* mai sus amintită la nr. 1775 (cu inexactități de cuprins).

Caietul ms. III cuprinzînd 9 p. (numerotarea editorilor), însumînd trei poezii, transcrieri ulterioare, figurînd în *Biobibliografie* la nr. 1778.

Alte manuscrise au fost găsite pe foi răslețe (vezi notele de mai jos).

Cele trei caiete conțin atît poezii publicate cît și inedite. Ordinea lor este întâmplătoare, ele fiind transcrieri pe curat. Doar primul caiet, unde apar și multe corectări

ulterioare, împărțit pe ani, oferă o mai mare siguranță în succesiune.

Multe din ms. aflate pe foi volante au pe verso proiectele editării unui volum, nedatate, aparținînd cu siguranță anilor 1916—1917.

Despre aceste proiecte de sumar, cca 5 la număr, vezi și nota la *Poezii din periodice și inedite*, din *Addendă*. Adăugăm doar că titlurile din aceste sumare sînt toate cunoscute, ceea ce ne face să credem că, cel puțin din această perioadă, nu s-au pierdut ms.

Au fost de asemenea redactate toate dedicațiile care s-au găsit în ms. Ele fuseseră (în cea mai mare parte) făcute ulterior, autograf, în creion.

Pentru alte detalii cu privire la: variante, datarea, intitularea, ordinea editării în *Poezii din periodice și inedite*, organizarea *Tălmăcirilor*, existența unor cicluri tematice, împrejurările scrierii etc., vezi notele mai jos; am crezut necesar să dăm cititorului mai întîi note cu privire la fiecare subsecțiune în parte și apoi să detaliem la fiecare scriere, în funcție de informațiile pe care le avem.

[Un prieten tînăr...]

Reproducem aici textul *Postfeței* la volumul *Versuri*, 1957 (vezi nota de la p. 503). Am considerat necesară retipărirea ei în chip de „prefață” nu numai pentru că este unicul text lăsat de autor cu privire la poezia sa, dar mai ales pentru că el definește poziția autorului față de această parte a „lucrărilor” sale, stabilește climatul în care au fost scrise poeziile de tinerețe, explică apariția atît de întîrziată a volumului, însoțind-o cu o meditație asupra actului critic.

Este sigur că inițiativa publicării volumului de versuri a aparținut unora dintre elevii lui Tudor Vianu și nu lui însuși.

Emil Manu, apoi Liviu Călin (redactor de carte al volumului în 1957) au strîns din periodicele anilor de început poeziile risipite, pe care apoi T. Vianu le-a selecționat și cărora le-a adus mici modificări pentru publicare, adăugînd cîteva inedite și datîndu-le.

VERSURI

Cuprinsul acestei secțiuni a fost arătat în nota de la p. 503. Textul și ordinea din *Versuri*, 1957, au fost respectate integral; însăși ordinea autorului nu respecta o strictă cronologie. A fost propusă modificarea datării unor poezii, precizări și justificări ale acestor modificări aflându-se în notele de mai jos.

Au fost adăugate la sumarul volumului *Versuri* poeziile Ștefan și centaurul și Shakespeare, ultimele și dintre cele mai reprezentative din întreaga operă poetică. Acestea sînt singurele pe care T. Vianu le-a mai publicat după 1957 — nu se mai cunosc alte versuri în ms. din această ultimă perioadă.

Norii

A apărut în revista lui Ovid Densusianu *Vieța nouă*, nr. 2, aprilie 1916, împreună cu *Iluminare* (vezi *Addenda*) — primele poezii publicate de T. Vianu. În ms. caiet I, ce cuprinde aproape toate poeziile din anii 1914—1919, această poezie era destinată, într-un prim proiect, a da titlul volumului intenționat (cu privire la aceste intenții de editare vezi nota la *Poezii din periodice și inedite din Addenda*).

Nu este exclus ca poezia să fie scrisă înainte de 1916. (Sub titlul *Norii*, purtat de caietul ms. I, e scris: „Poezii 1914—1917”; poezia *Norii* este a doua în ordine, la p. 7.)

O, gîndu! meu de seară...

Apărută în *Vieța nouă*, nr. 3, mai 1916. În ms. caiet I, la p. 11, fără alte modificări ulterioare, decît adăugarea a două versuri: „O, gîndul meu de seară... ca fumul din altar / Tu îmi aduci ispita odihnelor din urmă!” scrise deasupra titlului, adăugare făcută ulterior (după ortografia folosită), dar pe care nu știm unde, în cuprinsul poeziei, autorul ar fi voia să o introducă; probabil la final.

Ascetul

Publicată în *Flacăra* (director C. Banu), nr. 3, din noiembrie 1916; în ms. caiet I, la p. 37, aparținînd altui ciclu decît primele două poezii de mai sus; datată 1914—1916.

Palinur

Publicată în *Vieța nouă*, nr. 1—10, martie-decembrie 1917. În ms. caiet I, din același ciclu 1914—1916, la p. 39, purtînd dedicația autografă, adăugată ulterior în creion, ca majoritatea dedicațiilor din acest caiet: „lui I. Pillat”.

Palinur este numele unui personaj din *Eneida* lui Vergiliu. Refrenul acestei poezii este cuprins într-o scurtă scrisoare (carte poștală) a lui Ion Barbu adresată lui T. Vianu la 13 iulie 1936 din Oslo. Iat-o:

„Vaporul Kong Dag
3 noduri la sud de insula LAESE.
Duminică 13 iulie
ora 6

«O, Palinur, fiu cu luare-aminte
Căci stelele înșeală, marea minte...»

Convexă, fixă, densă ca o lînt
De insule încinsă ca un șnur
Această mare-a doua aduce aminte
De versul tău mai tînăr, Palinur!
L-aud în centrul verzilor incinte
Cum virginal, virgilian cînta.
O mare aud, sălbatecă: a ta
De voci săpată-n urmă, înainte...

Ion Barbu

De la fereastră

Publicată în *Sburătorul*, nr. 43, martie 1920; apoi, o altă variantă, mult deosebită, în *România nouă*, suplimentul literar nr. 3, februarie 1921, unde poartă datarea 1918. În ms. caiet I, la p. 130, sub datarea 1919, se găsește o a treia

variantă care este corectarea unui text mai vechi, șters, ce poartă însemnarea autografă „corectat 5 febr. 1921”; aceasta este asemănătoare cu varianta publicată în *România nouă*. În sfârșit, printre hîrtii volante, am găsit o a patra variantă nedată, deosebită de toate celelalte, scrisă sau probabil copiată cu o ortografie mai nouă.

Volumul *Versuri*, 1957 (cu datarea 1919) reproduce varianta din *Sburătorul* (1920), fără următoarele trei versuri ce erau intercalate între versul 20 și 21: „Asemeni hergheliilor sirepe / Ce, tropotind, gonesc din zări de stepe / Spre răcoroasele fîntini ce-o să le-adape”...

În prezenta ediție reproducem același text din *Versuri* (al cărui ms. lipsește), care a părut autorului (și editorului) cel mai izbutit, cel socotit definitiv. Am crezut inutilă editarea celorlalte variante. Între altele date (1918—1921), am optat pentru cea lăsată în *Versuri*, deși este posibil ca varianta definitivă să fi fost realizată la începutul lui 1920.

Semn

Apărută în *Umanitatea* din Iași (director Eugen Relgis), nr. 5, octombrie 1920, împreună cu *Pe stînci* și *Inchinare* apoi în: I. Pillat și Perpessicius, *Antologia poezilor de azi*, vol. II, 1928. Tradusă în limbiile germană și maghiară (vezi detalii în *Tudor Vianu, Bibliografie*). Lipsă manuscris.

În odaia doctorului Faust

Publicată în *Letopisești*, nr. 7, februarie 1919, apoi în: I. Pillat și Perpessicius, *Antologia poezilor de azi*, vol. II, 1928. În ms. caiet I, la p. 105, datată 1918. Intrucît nu există nici o modificare ulterioară în text. propunem și această datare.

În vie

Publicată în *Letopisești* (revistă condusă de Dragoș Protopopescu), nr. 5—6, decembrie 1918 — ianuarie 1919, apoi

în: I. Pillat și Perpessicius, *Antologia poezilor de azi*, vol. II, 1928, în sfârșit, în *Tinărul scriitor*, nr. 12, decembrie 1957, cu ocazia împlinirii a 60 de ani, împreună cu evocări semnate de Ion Marin Sadoveanu și M. Cruceanu. În ms. caiet I, la p. 124, datat 1918, apoi copiată și în caietul ms. II, la p. 9, fără datare. Intrucît nu există decît neînsemnate modificări ulterioare (mai ales de punctuație) propunem și această datare.

Ape și munți

Apărută în *Sburătorul*, nr. 43, martie 1921, apoi în: I. Pillat și Perpessicius, *Antologia poezilor de azi*, vol. II, 1928. În ms. caiet II, la p. 5, fără datare. Am păstrat datarea făcută de autor în volumul din 1957, după anul primei publicări (mai sus menționate).

Pe stînci

A apărut în *Umanitatea*, nr. 5, octombrie 1920 (împreună cu *Semn* și *Inchinare*), apoi în: I. Pillat și Perpessicius, *Antologia poezilor de azi*, vol. II, 1928. Tradusă în limbile germană și maghiară (vezi *Tudor Vianu, Biobibliografie*). Lipsă manuscris. Text după volumul din 1957, ce reproduce pe cel din *Umanitatea*; propunem datarea după prima apariție mai sus menționată. De altfel, o dovadă în plus că datarea în acest volum a fost făcută de T. Vianu din memorie este și această inconsecvență: *Semn* și *Pe stînci*, deși au apărut în același număr al *Umanității*, sînt datate, în *Versuri*, cu 1920 pentru *Semn* și 1921 pentru *Pe stînci*. Optăm deci pentru datarea ambelor poezii cu anul 1920.

Călătorie pe mare

Apărută mai întîi cu titlul *Inchinare* la deschiderea volumului *Imagini italiene*, Buc., Editura „Vreamea”, 1933, apoi în *Versuri*, 1957, sub prezentul titlu. În ms. caiet II, la p. 2, nedată și în ms. caiet III, la p. 7, unde poartă datarea autografă: „Buc., 6 aprilie 1930”, precum și dedicația „Ll.”

(viitoarei sale soții, Elena Vianu). În ambele ms. cu titlul *Călătorie pe mare*.

A nu se confunda cu poezia *Inchinare*, publicată în *Umanitatea*, nr. 5, octombrie 1920, în grupajul amintit în notele de mai sus. Această poezie are următorul text (lipsă ms., redăm după U.):

„Te bucură de Ieșul meu
Căci eu sînt brazda fericirii tale,
Ca grîul te înalță,
Străpunge-mă cu mii de rădăcini...
Și degetele-nfingînd în humă,
Cu ochii beji de vis și de durere
Spre tine am privit...”

Florența

Face parte tot din cuprinsul volumului *Imagini italiene* (vezi nota de mai sus). În ms. caiet II, la p. 16, nedatată. Păstrăm datarea lăsată de autor (1932) în *Versuri*, 1957, presupunînd că poezia a fost scrisă, în orice caz inspirată, de călătoria făcută de T. Vianu împreună cu soția sa în Italia, 1931 (vezi nota la *Imagini italiene*).

Caniculară

A apărut împreună cu *Zefir* în *Viața românească*, nr. 11 bis, noiembrie 1933. În ms. caiet II, la p. 20, nedatată. Din cuprinsul poeziei, precum și dintr-o notă de subsol din planul de editare a operei (vezi *Notă asupra ediției*) reiese clar că și aceste poezii aparțin unui ciclu „italian”.

Ciclul „imaginilor marine și italiene” în poezia lui T. Vianu ar fi deci alcătuit din următoarele titluri: *Inchinare* (sau *Călătorie pe mare*), *Florența*, *Caniculară*, *Zefir*.

Păstrăm datarea din *Versuri* (1932) ca și în cazul de mai sus, neexcluzînd posibilitatea ca poeziile *Florența*, *Caniculară* și *Zefir* să fi fost scrise chiar în 1931, în timpul călătoriei italiene.

Hercule copil...

Din *Versuri*, 1957. În ms. caiet II, p. 30, nedatată. Tradusă în limba maghiară (vezi *Biobibliografia* mai sus menționată).

Poezia a fost inspirată de un incident din viața fiului său Ion. Menținem datarea din *Versuri*.

Testament

Apărută în *Versuri*, 1957. În ms. caiet II, p. 43, purtînd datarea autografă: „Sinaia, 22 august 1937”, pe care ne-o însușim; cea din volum (1939) era făcută probabil din memorie.

Moartea meșteșugarului

Tot din cuprinsul *Versurilor*, 1957, reproducă apoi în *Gazeta literară*, nr. 22, mai 1964, în numărul de doliu al revistei (cu ocazia morții scriitorului la 21 mai 1964). În ms. caiet II, p. 34, cu datarea autografă: „28 VII-a 1947”, pe care o propunem și pentru ediția de față. Datarea 1940 (din volum) era făcută probabil tot din memorie.

Hombre secreto

Din *Versuri*, 1957; în ms. caiet II, la p. 36, fără datare, purtînd titlul: *Mască*, șters apoi de autor. În caiet, după *Ulise* și *Moartea meșteșugarului*, ambele datate cu 1947.

Ulise

Din seria „ineditelor” date în *Versuri*, 1957. În ms. caiet II, la p. 32, cu datarea autografă: „10 VII-a 1947”. Tradusă în limba maghiară (vezi *Tudor Vianu, Biobibliografie*).

Consacrare

Tot din *Versuri*, 1957. În ms. caiet II, la p. 39, fără datare, purtînd titlul șters apoi de autor: „Banchet la curtea zeilor”.

Deși avem dubii, din aceleași motive ca și pentru *Hombre secreto* (vezi nota de mai sus) reținem datarea din *Versuri* : 1935.

Este posibil ca, în afara poeziilor datînd cu siguranță din această perioadă, T. Vianu să fi transcris în acest caiet ms. II și alte poezii mai vechi, în care regăsea o aceeași stare de spirit. Din cîteva mărturii reiese că T. Vianu a mai traversat alte perioade depresive, una din acestea datînd în jurul anului 1940 și fiind declanșată, printre altele, de cunoscutele evenimente istorice.

Zefir

Publicată în *Viața românească*, nr. 11 bis, noiembrie 1933, împreună cu *Caniculară*. În ms. caiet II, la p. 20, nedată (vezi nota la *Caniculară*).

Clocot

Tot din seria ineditelor apărute pentru întâia oară în *Versuri*, 1957. În ms. caiet II, la p. 23, nedată. Menținem datarea autorului : 1938.

Cîntec

Aceleași precizări ca și pentru *Clocot* (vezi nota de mai sus). În ms. caiet II, la p. 45, nedată. Menținem datarea autorului : 1938.

Aliunde

Tot în volumul din 1957 apare pentru prima dată. În ms. caiet II, la p. 28, nedată. Numele care a dat titlul poeziei este o creație a autorului prin transformarea în nume propriu a adverbului latinesc ce înseamnă „din altă parte”. Menținem datarea autorului : 1932.

Kale-Megdan

Replică la o poezie a lui Ion Frunzetti cu același titlu, cuprinsă în volumul *Ostrovul meu*. Cei doi poeți se aflau în misiune diplomatică în Iugoslavia, ambele poezii fiind inspirate de un monument local pe care l-au vizitat împreună. În ms., pe o foaie volantă purtînd antetul Ministerului Afacerilor Externe, datată : „13/14 IV 1946”.

Textul și datarea din *Versuri*, 1957, unde și apare întâia oară.

Adevăr și poezie

Publicată în *Tinărul scriitor*, nr. 5, mai 1956 — după cum reiese chiar din conținut, oferită în locul unui „eseu teoretic”.

De fapt, această poezie are semnificația unei reveniri publice la poezie, după o absență de mai bine de 20 de ani. A urmat publicarea tălmăcirilor, apoi a volumului *Versuri*, în fine a ultimelor poezii de mai jos. Ms. lipsește.

Ștefan și centaurul

Publicată în *Gazeta literară*, nr. 7, februarie 1964, scrisă cu ocazia nașterii nepotului său, Ștefan, în ms. purtînd datarea autografă : „28 I-a 1964”.

Shakespeare (poem)

Apărut în *Secolul 20*, nr. 4, aprilie 1964 (nu mult timp după moartea autorului); citită la radio în luna aprilie, cînd aveau loc manifestările cvadricentenarului Shakespeare. Scrisă deci în martie sau aprilie 1964, este ultima poezie a lui T. Vianu.

Imaginea ultimă a lui Tudor Vianu este legată, pentru mulți din cei ce îl vizitau, de recitarea atît de savantă a acestei poezii, pe care scriitorul o oferea ascultătorului, cu acel zîmbet de satisfacție ce-i strălucea pe față ori de cîte

ori dădea glas unui text de care se simțea legat și mândru. Ms. lipsește.

TĂLMĂCIRI

Am adunat aici tălmăcirile cuprinse în volumul *Versuri*, 1957, p. 65—88, precum și celelalte versiuni românești din lirica universală pe care autorul le-a publicat în periodice, între 1957 și 1964.

Activitatea de traducător a lui Tudor Vianu s-a manifestat cu intermitențe de-a lungul întregii sale cariere. Astfel, i se datorează lui T. Vianu, printre altele, remarcabilele traduceri din Charles Maurras: *Viitorul inteligenței*, Fundația culturală, Buc., 1934, Goethe: *Poezie și adevăr*, E.S.P.L.A., 1955, precum și traducerea „tragediilor romane” ale lui Shakespeare, apărute în ediția *Operele (Iulius Cezar în vol. 2, Antoniu și Cleopatra, vol. 9, Coriolan, vol. 10)*.

Dar, din necesități și în scopuri didactice, pentru exemplificare la curs sau seminar, T. Vianu a dat nenumărate tălmăcirii, fragmente de cele mai multe ori, din multe opere ale literaturii universale. Lipsa traducerilor, sau existența unor ce nu satisfăceau exigența profesorului, a fost suplinită prin traduceri proprii. O singură culegere de astfel de texte a apărut, cea de „texte alese” intitulată *Istoria esteticii de la Kant pînă azi*, Buc., 1934.

Restul au rămas împrăștiate ca citate în volume; un repertoriu complet al acestora, cu detaliile necesare, rămîne unul din obiectivele editorilor, la capătul reeditării celorlalte secțiuni ale operei.

În unele cazuri însă, T. Vianu a publicat *independent* de scopul didactic o parte a acestor tălmăcirii, considerîndu-le rezultatul unei munci finite. O parte din ele au fost strînse în *Versuri*, 1957, altă parte rămînînd needitate, în periodicele de după acest an. Acestea au fost adunate aici. N-am vrut să ne abatem de la acest criteriu mai sus menționat, lăsînd pentru repertoriul final chiar traduceri integrale, cum ar fi cea a *Odeii la craniul lui Schiller* de Goethe, aflată în articolul *Fr. Rainer — savant și umanist* (vezi subsecțiunea *Oameni*), a unui sonet din *De la cousa*,

principio e uno de Giordano Bruno din studiul *Istoria ideii de geniu* (Postume, 1966).

Cu privire la titlul *Tălmăcirii*, el a fost adoptat după titlul unui grupaj de ms. dactilografiate găsit în arhivă, grupaj ce reunea o parte a sumatului nostru, și care purta pe prima foaie acest titlu.

Cu cîteva excepții (semnalate în note), am dat aici versiunile publicate în presă, nebeneficiind de confruntarea cu ms. De altfel, T. Vianu, după 1957, cînd a început să sufere de „crampa” scriitorului, a lăsat o parte din ultimele sale ms. în forma dactilografiată.

Așa cum a procedat și autorul în volumul *Versuri*, materialul a fost grupat pe literaturi și autori. În general, datarea adoptată a fost cea dată de publicarea tălmăcirilor în presă, cu cîteva excepții semnalate în notele respective.

Au trebuit stabilite pentru fiecare poezie cuprinsă în sumar opera sau volumul și, eventual, numărul poeziei (pentru sonete), date pe care autorul nu le-a precizat la publicare.

Alte informații asupra activității de traducător a lui T. Vianu se mai pot afla și din *Tudor Vianu, Biobibliografie*, la p. 116 și urm., lucrare citată și mai sus.

Sonet [ul 54]

după Michelangelo

A apărut în *Steaua*, nr. 4, aprilie 1956 (într-un grupaj de tălmăcirii care mai cuprinde următoarele: *Sonet* (XCVIII) după Shakespeare, *Revoluția franceză* după Wordsworth, *Dor* după Goethe, *Octombrie 1849* și *Enfant perdu* după Heine, *Năpăstuiții* după Victor Hugo), apoi în *Versuri*, 1957. Una din puținele tălmăcirii pentru care există un ms. în caietul II, p. 49, unde poartă titlul *Sonet platonice...* datat autograf: „30 XI-a 1950” — datare ce ne-o însușim și în prezenta ediție.

Acest sonet a fost identificat, după textul lui Guasti (Saemntliche Gedichte Michelangelo's in Guasti's Text, Leipzig-Verlag von Alphonso Durr, 1875), a fi cel ce poartă numărul 54.

Opera poetică a lui Michelangelo pare să fi fost cunoscută lui T. Vianu încă din prima tinerețe: poezia *Noaptea* (vezi *Addenda* prezentului volum) poartă un motto din Michelangelo. Și *Imagini italiene*, unde sînt ample impresii despre sculptura lui Michelangelo, precum și prefața lui T. Vianu la prima traducere amplă a *Sonetelor* lui Michelangelo, datorată lui C. Zeletin, atestă o veche pasiune și o amplă cunoaștere a operei marelui artist italian.

Sonete

după Giordano Bruno

Publicate în *Gazeta literară*, nr. 12, martie 1964 (de unde le reproducem), apoi ca exemplificare în studiul său neîncheiat, *Istoria ideii de geniu*, cap. 16, din volumul *Postume*, 1966; pentru prima oară în volum.

Identificarea lor (după volumul *Opera di Giordano Bruno e di Tommaso Campanella*, Riccardo Ricciardi Editore, Milano-Napoli, 1956) ne-a dus la concluzia că aceste sonete, purtînd numerele 575, 583, 593 și 605 fac parte din *De gli eroici furori*, 1585, operă formată din mai multe dialoguri. Ordinea tipăririi din *Gazeta literară* era întâmplătoare, astfel că ele au fost așezate în ordinea exactă, făcînd parte fiecare din primele 4 dialoguri ale operei mai sus menționate. După indicațiile și notele critice datorate editorilor (Augusto Guzzo și Romano Amerio) ne îndoiim că cel de al 4-lea sonet (605) ar aparține lui Giordano Bruno. Editorii italieni, după trăsături stilistice și prozodice, identifică sonetul 605 ca aparținînd poetului Luigi Tansillo, mult prețuit prieten al lui Giordano Bruno, mort în 1568 și care este, în semn de omagiu, unul din personajele dialogurilor din *De gli eroici furori*. În această operă, Bruno a amestecat propriile sale producții poetice cu cele ale lui Tansillo — de unde și confuzia pe care a făcut-o, probabil, Tudor Vianu.

T. Vianu a citit aceste sonete (împreună cu cel rămas nepublicat în presă și care este unul din primele sonete

cuprinse în altă operă a lui Bruno: *De la causa, principio e uno*) în una din ultimele sale prelegeri ținute la Cursul special de literatură comparată cu tema *Istoria ideii de geniu* (1963—64), pentru care vezi *Postume*, E.L.U., 1966.

Sonete

după Shakespeare

Publicate astfel: [*Sonetul* XCVIII] în *Steaua*, nr. 4, aprilie 1956 (vezi nota de la *Sonet* după Michelangelo) apoi în *Versuri*, 1957. Sonetele LXXV, CXXX, CXLIII, CXLVII în *Gazeta literară*, nr. 15, aprilie 1964, cu ocazia cvadricentenarului Shakespeare sub acest titlu generic. În prezenta ediție ele au fost așezate în ordinea lor originală (ordinea traducătorului fiind și aci întâmplătoare); au fost identificate și numerotate după o ediție în limba originală (Shakespeare Sonnets-London, J. M. Dent and Sons, New York EP. Dutton, 1949).

Am adoptat o altă dispoziție a versurilor decît cea de la apariția în presă, adică cea conformă tuturor edițiilor engleze cunoscute de noi.

Revoluția franceză

după Wordsworth

Apărut în *Steaua*, nr. 4, aprilie 1956 (vezi nota de la *Sonet* după Michelangelo), apoi în *Versuri*, 1957. Poezia a fost identificată ca făcînd parte din *Poezele imaginației* (*Poems of the Imagination*), compusă de Wordsworth în 1804.

Pelac

după Goethe

Publicată în *Versuri*, 1957, tălmăcire a poeziei cu același titlu cuprinsă în volumul *Cîntece* (*Lieder*) din 1789. Menținem datarea din *Versuri*.

Sufletul lumii

după Goethe

Apărută tot în *Versuri*, 1957, reprezintă tălmăcirea primelor 4 strofe ale poeziei cu același nume din volu-

mul *Dumnezeu și lumea* (*Gott und Welt*) din 1804. În *Versuri*, singura tălmăcire nedată.

Dor
după Goethe

Publicată în *Gîndirea*, nr. 3, martie 1932, într-un număr dedicat centenarului morții lui Goethe, număr în care T. Vianu mai semnează și articolul *Goethe și timpul nostru*. Poezia a fost apoi reprodusă în *Steaua*, nr. 4, aprilie 1956 (vezi nota la *Sonet* după Michelangelo), apoi în *Versuri*, 1957.

Titlul original este *Selige Sehnsucht* și face parte din culegerea *Divanul apusean-răsăritean* (*Der West-östliche Divan*) din 1814.

Am propus datarea 1932, ea fiind menționată și în caiet ms. II, unde se află la p. 25, cu adnotarea: „publicat în *Gîndirea*, 1932”.

Sonete
după Goethe

Apărute în *Contemporanul*, nr. 16, aprilie 1964, sub acest titlu generic; pentru prima oară în volum în ediția de față. Ele au fost identificate a fi tălmăcirile primului (*Viață nouă* — titlul original: *Mächtiges Überraschen*), celui de al doilea (*Întîlnire* — *Freundliches Begegnen*), al patrulea (*Vorbestele o fată* — traducerea exactă) și al treisprezecelea (*Avertisment* — traducerea exactă) sonet din volumul *Sonete*, apărut în 1815.

Din „Poezie și adevăr”
după Goethe

Apărut în cuprinsul traducerii integrale (*Poezie și adevăr*, E.S.P.L.A., 1955, în vol. II, la p. 254) apoi în *Versuri*, 1957.

Este un fragment din partea a IV-a, cartea a 17-a a acestei opere, apărută în 1831.

Propunem datarea 1955, cea a primei apariții.

Octombrie 1849 și Enfant perdu
după Heine

Apărute în *Steaua*, nr. 4, aprilie 1956 (vezi notă la *Sonet* după Michelangelo) apoi în *Versuri*, 1957. Prima tălmă-

cire cuprinde strofele 1, 5 și 15 din poemul cu același nume, cea de a doua, cu titlul original în limba franceză, e o tălmăcire integrală. Ele fac parte din volumul *Romancero*, poezii scrise între 1847—1851, din cartea a II-a, *Plîngerii* (vezi și H. Heine — *Versuri*, E.S.P.L.A., 1956, unde aceste poezii figurează în alte traduceri).

Năpăstuiții (fragment)
după Victor Hugo

Apărut în *Steaua*, nr. 4, aprilie 1956 (vezi nota pentru *Sonet* după Michelangelo), apoi în *Versuri*, 1957. În unele ms. dactilografiate din arhivă figurează cu titlul *Nenorociții*, schimbat de autor autograf, ulterior.

Reprezintă un fragment, primele 70 de versuri din totalul de 375 ale poemului *Les malheureux*, aflat în cartea a V-a, *En marche*, a ciclului *Aujourd'hui* din *Contemplations*, 1855.

BREVIAR

Necunoscute, niciodată publicate (din cîte știm pînă acum) în timpul vieții autorului, cugetările lui T. Vianu au fost găsite în arhiva familiei și, o parte din ele, inventariate (vezi Tudor Vianu, *Biobibliografie*). Ele au apărut, fiind comunicate de noi cu prilejul împlinirii a 70 de ani de la nașterea autorului, în numerele comemorative ale *Vieții românești* (1/1968) și *Contemporanului* (1110/ianuarie 1968).

Din totalul de 32 de cugetări, primele 15 figurează pe o pagină dactilografiată purtînd titlul *Breviar* (însușit de noi pentru întreaga secțiune), nedatat, dar probabil datînd din deceniul al șaselea. Următoarele 13 se află pe un ms. autograf, 2 foi, fără titlu și datare. O mare parte din acestea din urmă, plus următoarele 2, precum și cîteva variante pentru unele din primele 15, s-au mai găsit și într-un caiet care purta titlul *Skepsis*, ms. autograf, nedatat, dar desigur mult mai vechi. Ultimele două au fost descoperite pe spatele ms. *Giurgiu* (*Isarlik*), cuprins în prezenta ediție la *Addenda*; și aceste autografe, în creion, nedatate.

Prin urmare, editorii se găsesc în imposibilitatea de a data măcar unele dintre aceste cugetări; chiar după cer-

neală, ortografie și grafie, datarea ar fi riscată — toate ms. dovedind a fi copiiile probabile ale unor ms. mai vechi. După ortografie însă, ele sînt scrise înainte de 1955—56 (anul reformei ortografiei).

PAGINI DE MEMORIALISTICĂ

Importanța conținutului acestei secțiuni e lesne de înțeles. Existența unor „memorii” ale lui Tudor Vianu ar fi de o inestimabilă valoare. Martor al culturii și istoriei noastre timp de o jumătate de veac, T. Vianu a fost un om de o mare obiectivitate și statornicie. În lipsa acestei scrieri, ne-am străduit să adunăm cît mai diverse pagini cu acest caracter, grupîndu-le după importanța și proporția informației autobiografice și după caracterul (genul) lor, în patru subdiviziuni :

Prima reunește texte ce ar putea alcătui o incompletă autobiografie, pe care am intitulat-o *Cunoașterea de sine* (după titlul ultimului capitol al *Jurnalului*, 1961).

A doua, intitulată *Situații-Gînduri* (preluînd alte două titluri tot din *Jurnal*), cuprinde o selecție de diverse „însemnări” (cum singur le intitulează uneori), în care amănuntele biografice se îmbină cu reflecții despre viață, carieră și propriile-i atitudini, precum și cu unele elemente imaginare — ce nu contravin însă caracterului predominant memorialistic.

Cea de a treia, *Oameni* (titlu preluat tot din *Jurnal*) este o selecție de amintiri despre unele din cele mai apropiate personalități (marea majoritate literare), de care autorul s-a simțit cu deosebire legat în decursul vieții sale.

A patra, ultima, a fost intitulată *Însemnări de călătorie* și reunește toate memorialele de călător ale autorului, între care cele mai importante sînt *Imagini italiene* și *India*.

Ordinea în care au fost puse textele cuprinse în aceste patru subsecțiuni a urmărit mai cu seamă cronologia vieții autorului.

Pentru fiecare subsecțiune, vezi notele în continuare..

Problemele memorialistice

Apărut în *Familia*, seria IV, nr. 9—10, septembrie-octombrie 1941, acest text definește unele opinii ale lui T. Vianu despre literatura memorialistică. Ar putea fi deci considerată ca o *prefață* „ad-hoc” (poate chiar prezumtivă ?) a paginilor de memorialistică de mai târziu, cu atît mai mult cu cît considerațiile teoretice cuprinse aici sînt în perfect acord cu felul cum autorul și-a conceput, ulterior, propriile-i fragmente de memorii.

CUNOAȘTEREA DE SINE. SITUAȚII—GÎNDURI

Aceste scrieri tîrzii, cu caracter predominant confesiv, autobiografic, au un caracter eterogen. Cu excepția *Ideilor trăite* și a singurului autoportret (și acesta neterminat), care deschide subsecțiunea *Cunoașterea de sine*, textele au fost grupate în ordinea cronologiei vieții și a unor posibile „cicluri” tematice ; au fost selecționate în *Situații-Gînduri* numai cîteva din textele susceptibile de a intra în acest subcapitol, adunate altădată și în *Jurnal*, 1961. Editorii nu au pretenția de a fi delimitat cu absolută rigoare *Situațiile de Gînduri* și sînt convinși că o astfel de delimitare, în cadrul literaturii memorialistice în genere și în cea a autorului în special, nu e cu putință. Această grupare de însemnări completează imaginea preponderent autobiografică din *Cunoașterea de sine*, mai cu seamă din unghiul reflecției morale sau filozofice.

Contacte împlîtoare, evenimente cotidiene în cea mai mare parte, sînt un prilej de meditație pentru autor, meditație ce ni-l comunică — portretul reconstituindu-se din aceste gînduri și atitudini disparate. Cîteva din aceste însemnări sînt fragmente publicate postum. Ele au fost de cele mai multe ori redată aici după ms. (vezi notele în continuare pentru fiecare scriere). Din toate aceste motive cititorul va putea lesne observa că, așt în *Cunoașterea de sine* cît și în *Situații-Gînduri*, unele idei, unele formulări chiar, relatarea unor evenimente se repetă. Există o disproporție

între numărul, importanța și detalierea considerațiilor privind anii de formație ai autorului (copilăria, tinerețea, studiile) față de perioadele următoare ale vieții sale. Intenția autorului, deseori repetată, de a-și scrie memoriile, n-a fost dusă al capăt și astfel, cu privire la anii de după 1921, există, în aceste scrieri, puține detalii. Cel mai important text, o autobiografie spirituală, o explicație a preocupărilor și atitudinilor autorului pe parcursul aproape întregii sale vieți, rămîne *Idei trăite*.

Lirismul unor pagini se face simțit; din perspectiva întregii opere putem observa că acest ton a fost mult mai frecvent în ultima parte a activității scriitorului.

Pentru alte detalii, vezi notele în continuare. Vezi, de asemenea, alte texte la *Addenda*.

CUNOAȘTEREA DE SINE

[*Schița unui autoportret*]

Text inedit pînă la publicarea postumă sub titlul *Revelare autobiografică* în numărul dedicat de *Viața românească* (1/1968) comemorării a 70 de ani de la nașterea lui Tudor Vianu. Titlul *Schița unui autoportret* ne aparține, celălalt părîndu-ne impropriu. În ms. fără titlu, probabil neterminat, scris — după cît se pare — în 1948 sau cel mult 1949, cum reiese din text: cei cincizeci de ani împliniți și fixarea redactării puțin timp după reîntoarcerea din ambasada de la Belgrad, care a durat din martie sau aprilie 1946 pînă în decembrie 1947.

Este singurul autoportret cunoscut pînă azi și el va contraria în anumite privințe imaginea „olimpianismului”, pe care unii dintre cei ce au încercat să realizeze un portret lui Tudor Vianu au propus-o.

Idei trăite

Publicat în *Viața românească*, nr. 4, aprilie 1958, de unde îl reproducem după confruntarea cu ms.; pentru prima oară în volum în prezenta ediție. Dată autografă: „martie 1958”. Cum arătam mai sus, este cea mai completă

autobiografie spirituală a autorului, scrisă la vîrsta de 60 ani, text fundamental pentru înțelegerea vieții, carierei și concepțiilor autorului.

[*Fragmente autobiografice, I*]

Text postum comunicat de H. Zalis în *Gazeta literară*, nr. 3 și 4, ianuarie 1967, sub titlul (ce ni se pare nepotrivit) de *Pagini de jurnal*. Nepotrivit pentru că T. Vianu n-a ținut niciodată ceea ce se numește un jurnal. Textul (incomplet) pe care îl reproducem din *Gazeta literară* este, după cum ne asigură cel ce l-a comunicat, un montaj de fragmente disperate. Din păcate, ms. complet nu ne-a parvenit, fiind în situația de a confrunța cu ms. numai primele cîteva pagini, pînă la subtitlul: *Reviste: „Noua revistă română”, „Ideea europeană”*. Restul acestor fragmente îl reproducem după *Gazeta literară*.

Textul nu are deci un titlu și, fiind alcătuit din fragmente, nu are unitatea celui care urmează (*Fragmente autobiografice* [II]), apărut în *Jurnal*, 1961), de la care am împrumutat acest titlu, mai potrivit scrierii.

Deci: titlul și subtitlurile ne aparțin; acestea din urmă au fost inspirate de subîmpărțirea făcută de autor în aceleași *Fragmente autobiografice* [II]. Primele pagini, acele pentru care am avut ms.-ul, sînt destinate lui H. Oprescu care, după informațiile primite, a fost însărcinat de G. Călinescu (pentru Institutul de istorie literară și folclor) să primească datele de la autor, în scopul alcătuirii unei fișe biobibliografice mai ample. G. Călinescu se referă și el, într-o scrisoare către Tudor Vianu din 3 mai 1954, la materialele cerute pentru Institut.

Cu privire la datarea textului, eronată la comunicarea lui în presă, cităm mai întîi din text următorul fragment:

„La Universitate am vrut să studiez filologia clasică, dar m-a abătut de la această țință înclinarea către generalizarea filozofică cu care am început să mă lupt de la o vreme... Dar fiul meu Ion, care citește în original pe Plaut, pe Cicero sau Plinius, realizează astăzi o aspirație a tinereții mele.”

Dr. Ion Vianu a început studiile de filologie clasică în 1952, studii pe care le-a părăsit apoi pentru a urma cariera medicală în vara lui 1954. Deci, textul acesta datează din perioada când încă fiul său mai urma studiile clasice, adică din 1953 sau 1954, după cum își amintește chiar dr. I. Vianu, și nu din „ultimii ani”, cum propune H. Zalis. Și scrisoarea de la G. Călinescu confirmă că textele sînt anterioare lui mai 1954. În altă ordine de idei, observăm că relatarea începe pe un ton mai sec, care însă se topește încet într-un discret lirism, de care autorul n-a putut să nu se lase cuprins. De altfel, această „alunecare” este caracteristică majorității scrierilor cuprinse în acest volum.

Fragmente autobiografice [II]

Publicate în *Jurnal*, 1961, de unde le reproducem. Acest text continuă cumva, în mod cronologic, amintirile lui T. Vianu, începînd cu anii studiilor universitare și ai formației sale. Textul are unele fragmente de confesiune și în general el schițează evoluția atitudinilor autorului, schiță ce va fi mult întregită în *Ideii trăite*. El datează, după cum autorul arată în nota finală — o autocaracterizare a textului — din 1957. „Proiectul unei lucrări autobiografice mai complete și răgazul de a o întreprinde rămîn încă o posibilitate a viitorului” — o posibilitate niciodată realizată.

SITUAȚII—GÎNDURI

[Puterea grainului]

Text inedit, în ms. pe o foaie răzleață, fără titlu, comunicat de noi în *Steaua*, nr. 12, 1969, număr jubiliar. Nu avem posibilități de datare. Titlul ne aparține. Text revelatoriu pentru ceea ce ni se pare a fi una din convingerile cele mai intime și mai statornice ale autorului, convingere ce s-a manifestat în întreaga sa activitate (vezi *În loc de postfață*).

Carusel

Publicată în *Steaua*, nr. 4, aprilie 1959, apoi în *Jurnal*, 1961, de unde o reproducem. Ajungem, prin ceea ce putem

numi „biografia sentimentală”, la o altă epocă, fundamentală pentru formarea autorului: studiile din Germania. Orașul unde se petrece cea de a doua parte a întâmplărilor evocate este Tübingen. Cum se va putea vedea și cu alte prilejuri, T. Vianu revine din unghiuri de vedere deosebite asupra aceluiași situații.

Fereastra luminată

Apărut în *Jurnal*, 1961, ca un text introductiv, de unde îl reproducem. Nu cunoaștem anul cînd a fost scris, rămînem la datarea primei apariții.

Inchinare

Text publicat postum în numărul 1/1968 al *Vieții românești*, număr consacrat comemorării a 70 de ani de la nașterea autorului. Scris la un an după nașterea fiului său Ion, în ms. datat „mai 1935”. Notăm intenția scrierii amintirilor, anterioară vârstei de 40 de ani.

Fragmente din acest text au mai apărut în *Tribuna*, nr. 45, noiembrie 1966, în cadrul *Memorialului de călătorie în U.R.S.S.*, comunicat de Mihai Rădulescu (vezi nota la *Itinerar în U.R.S.S.*, din *Addenda*).

[Sînt un student bătrîn...]

Text inedit, neterminat și fără titlu în ms., comunicat fragmentar de noi în *Steaua*, nr. 12, 1969, număr jubiliar. Este începutul unei lecții de deschidere la facultate, după cum reiese din text, probabil în toamna anului 1941. (T. Vianu vorbește de „începutul celui de al șaptesprezecelea an de activitate la catedră”, activitate ce a început, după cum reiese din *Memoriu de titluri și lucrări*, în februarie 1924, o dată cu recunoașterea titlului de doctor în filozofie obținut la 3 decembrie 1923 la Tübingen, și cu numirea sa ca suplinitor la cursul de estetică de la facultate. Un raport de activitate seminarială de la sfîrșitul

anului 1924 indică același an.) Titlul ne aparține, inspirat de text.

Într-un interviu luat în *Adevărul* din 1 mai 1937 la ancheta cu titlul *Cea mai frumoasă amintire din viața de student*, Tudor Vianu (printre alții) răspunde, citindu-și prietenul — pe Camil Petrescu — care-l numise într-o ocazie „un student întârziat”; Vianu corectează: sînt „un student etern” (cum e și titlul răspunsului său). Apoi continuă:

„Am fost și am rămas un student. Un student romantic, întrebă pe vechii mei camarazi, pe Marcel Romanescu, pe Mihai Ralca, pe Alexandru Busuioceanu, pe Ion Barbu, pe Ștefan Nenițescu, pe Alexandru Claudian, pe George Fotino și vei afla că cei douăzeci de ani ai noștri au fost însufleșiți de pasiunea cunoașterii și de cultul poeziei. Nu-ți pot spune acum cît datorau elanurile mele de atunci exemplului și învățăturii unuia dintre marii profesori ai generației mele, d-lui Ovid Densusianu. Știința și poezia se îmbinau armonios și decurgeau paralel din influența lui. Am dus cu mine în război aceste elanuri și pe masa bordeiului meu de artilerist de la Tuta (în coloanele ziarului — „Tîrta”, o greșeală de tipar ce a putut fi corectată prin descoperirea în caiet ms. I de versuri a unei mențiuni scrise cîteț — vezi nota din *Addenda* la poezia *Seri lungi*, n. n.) stăteau deschise *Datele imediate ale conștiinței* și poeziile lui Goethe”.

În continuare, Vianu se referă la o conferință ținută la o societate turistică despre amintirile sale de la Tübingen, conferință pentru care, ca o plăcută surpriză, a primit din partea Rectorului Magnificient de la Tübingen calde felicitări și mulțumiri emoționante.

Vianu s-a socotit pe sine un etern student... Această idee reapare și în alte alocuțiuni adresate tineretului universitar: T. Vianu identifica în profesor pe eternul student, devotat cercetării continue și neobosite.

Heinrich Rotbart

Apărută sub titlul *În reverberația nopții*, în *Rampa*, nr. 7, octombrie 1946, purtînd următoarea notiță: „Distinsul profesor universitar și subtilul scriitor d. Tudor Vianu, fost

director al Teatrului Național din București și actualmente ambasador al României la Belgrad, ne trimite pentru primele numere ale *Rampe* acest articol, care, sigur, va fi întîmpinat de cititorii noștri cu meritată prețuire. Sîntem fericiți să anunțăm că d. Tudor Vianu ne-a făgăduit colaborarea d-sale și în viitor.” Apoi retipărită în *Jurnal*, sub titlul prezent, de unde o reproducem.

Heinrich Rotbart nu este o „schită” ci o amintire, bazîndu-se pe un eveniment real, după cum T. Vianu a povestit mai multor intimi, printre care și fiului său, eveniment ce pare să fi avut loc după reîntoarcerea sa în țară din decembrie 1923. Notarea: „predam istoria și filozofia într-un liceu particular de băieți” nu ne-a putut lămuri exact asupra anului; se știe că T. Vianu a funcționat în 1924, pentru puțin timp, ca profesor la mai multe discipline și la Liceul „Mihai Viteazul”.

Evocarea lungilor plimbări nocturne, menționate și cu alte prilejuri, ne indică acest obicei aproape zilnic al autorului, rămas pînă în ultimele luni de viață. Mulți din intimii săi i-au însoțit plimbările îndreptate către lacurile Bucureștiului, în timpul cărora scriitorul se abandona, cu mare plăcere, unor monologuri nesfîrșite.

Citire și privire

Apărut în *Gazeta literară*, nr. 50, decembrie 1957, apoi în *Jurnal*, 1961. T. Vianu se mărturisește ca fiind esențial *un om al cărților*. De aceea, toată viața (ca și acum, cînd împlinea 60 de ani) a simțit nevoia completării culturii sale vizuale. Paginile de călătorie și cele de „spectacol” sînt, poate, tocmai rezultatul acestei atitudini de continuă auto-educare și instrucție. Împreună cu *Vizita poetului* ele pot fi considerate ca dialoguri „imaginare”; deși nu este de loc exclus ca la baza lor să stea evenimente reale.

Vizita poetului

Apărută în *Luceafărul*, nr. 9, mai 1960, apoi în *Jurnal*, 1961, de unde o reproducem. Textul cuprinde o definiție a

poetului, așa cum îl concepea T. Vianu, definiție ce mai apare și în alte scrieri.

Asupra unei maxime de Goethe

Publicată în *Gazeta literară*, nr. 2, ianuarie 1958, apoi în *Jurnal*, 1961, de unde o reproducem. Aceleași idei, în formulări uneori apropiate, apar și în unele din cugetări: (vezi *Breviar*).

Dialogurile anterioare (*Citire și privire, Vizita poetului*) par a se prelungi în aceste însemnări, ca și în cele ce urmează, a se prelungi fără interlocutor, sau având întregul public ca interlocutor. Recomandările autorului au un puternic caracter confesiv.

„Tăcerea eternă a spațiilor infinite mă înspăimântă”

Din *Gazeta literară*, nr. 46, noiembrie 1957, apoi în *Jurnal*, 1961, de unde o reproducem. Această însemnare este, într-un anumit fel, specifică autorului pentru modul de a recepta un eveniment ce purta în sine o mare semnificație. T. Vianu avea acea capacitate, specific intelectuală, de a-l recepționa cu o vizibilă dar cumpătată satisfacție, apoi de a-l așeza în cadrul său axiologic, de a-i face istoria și prevedea dezvoltarea. O uimire ingenuă și, în același timp, o riguroasă disciplină se îmbinau. Vianu respecta fapta și gândul deopotrivă. Toate aceste texte oferă cititorului prilejul de a medita la cel ce a fost moralistul Tudor Vianu.

OAMENI

Sub acest titlu am selecționat paginile de evocare pe care T. Vianu le-a dedicat cu precădere unor personalități literare de care anumite momente importante ale vieții sale au fost intim legate. Scrieri în genere mai noi, aceste evocări se referă precumpănitor la anii tinereții autorului, ca de altfel majoritatea paginilor memorialistice.

Dificultățile selecției de față au provenit din faptul că în opera lui T. Vianu este aproape imposibilă o delimitare exactă între specia portretului și cea a amintirii — mai

mult chiar, în unele studii apar inserate amintiri, pagini de un lirism mărturisit. Cităm doar câteva exemple: *Personalitatea lui Gala Galaction, Coșbuc traducător al lui Dante*, amplul studiu introductiv la ediția *Operele* lui Al. Macedonski.

În scrierile selecționate aci ni se pare dominant caracterul memorialistic deși, în aproape toate aceste „amintiri”, apar și considerații „critice”, judecăți de valoare, schițe de situare a personalității evocate în concertul literaturii noastre. Criteriul nostru a fost deci, în cele din urmă, unul de „proporție” și de ton: preponderența „memorialisticului” asupra „științificului”. Scrierile în care raportul e invers vor face parte din secțiunea studiilor și portretelor de literatură română.

Ordinea ce am adoptat este cea a cronologiei vieții autorului și nu a operei. Căci, ca în întreg cuprinsul acestui volum, interesul nostru a fost acel de a lumina din cât mai diverse și posibile unghiuri biografia autorului.

Interesul istoric literar al acestor pagini se răsfrânge în două sensuri: al celui evocat și al celui ce evocă; un raport de la un caracter la altul, de la o personalitate la alta, raporturi față de care cel ce le evocă nu-și îngăduie nici cea mai mică umbră de neclaritate.

Stilul, corectitudinea și prețuirea pe care Vianu o dădea relațiilor cu oamenii se schitează și în aceste pagini. Căci, permițându-ne și această paranteză, credem că unul din sentimentele cele mai constante, mai stimate, mai fundamentale ce a nutrit Tudor Vianu a fost sentimentul prieteniei; deși atît de reținută în ton, această trăire intensă a sentimentului se face deplin simțită în multe din paginile adunate aici.

Hildebrand Frollo

A apărut în *Monografia Liceului „Gheorghe Lazăr” (1860—1935)*, București, 1935, cu prilejul împlinirii a 75 de ani de la înființarea liceului. În ms. text identic.

Profesorul Frollo, a cărui personalitate a impus cu deosebire autorului, mai este evocat și în [*Fragmente autobiografice*, I]; tot lui îi este dedicat și „fragmentul dra-

matic" *Aeneas și Dido* (vezi *Addenda, Poezii din perioade și inedite*).

T. Vianu, evocând în fugă anii școlarității sale cu prilejul sărbătoririi centenarului Liceului „Gheorghe Lazăr”, la 27 iunie 1960, amintește și cu acest prilej de Frollo. Dar acest text, nepublicat, prezintă un interes modest, drept care n-a fost introdus în ediția de față.

Alexandru Macedonski

A apărut în *Sburătorul*, nr. 39, februarie 1921, apoi în *Masca timpului*, Arad, 1926 și în *Studii și portrete literare*, Craiova, 1938. Atât această evocare, cât și cea intitulată *Amintirea lui Macedonski* atestă marea simpatie și prețuire pe care T. Vianu a arătat-o față de una din acele mari personalități care i-au îndreptat primii pași în literatură. Editorul de mai târziu al lui Macedonski a fost dintre primii critici ce reabilitau posteritatea, atât de zbuciumată, a autorului *Nopților*. Am ales aci doar două din textele dedicate, din unghi memorialistic, lui Macedonski. Restul sînt inserate în studii cu caracter critic, pe care le vom edita în volumele dedicate studiilor de literatură română.

Amintirea lui Macedonski

A apărut în *Gazeta literară*, nr. 2, martie 1954, apoi în volumul *Literatură universală și literatură națională*, 1956, de unde o reproducem.

Ovid Densusianu

Apărută în *Lumea*, nr. 5, octombrie 1945, apoi în *Jurnal*, 1961, de unde o reproducem.

Alte referiri despre Densusianu, în *Pagini de memorialistică*.

Umbra poetului

Apărută în *Tribuna*, nr. 33, septembrie 1957, apoi în *Jurnal*, 1961, de unde o reproducem.

Amintirea lui E. Lovinescu

Apărută în *Lumea*, nr. 2, noiembrie 1945, de unde o reproducem; pentru prima oară în volum în ediția de față.

În cuprinsul acestei evocări T. Vianu vorbește despre schimbul de scrisori între cei doi scriitori apărut în *Sburătorul*, la 18 octombrie 1919, sub titlul *E cu puțință o disociație?*

Reproducem acest schimb de opinii sub același titlu la *Addenda*, considerînd că, din punctul de vedere al carierei lui T. Vianu, acest „amănunt” este dintre cele mai importante.

Amintirea lui Liviu Rebreanu

Apare în *Tribuna*, nr. 19, iunie 1957, apoi în *Jurnal*, 1961, de unde o reproducem.

Date despre Rebreanu și despre locul său natal mai sînt cuprinse și în *Serbări la Năsăud* (vezi *Jurnal*, 1961).

Vasile Pârvan

Apărută în *Gazeta literară*, nr. 4, decembrie 1957, apoi în *Jurnal*, 1961, de unde o reproducem.

În amintirea lui G. Ibrăileanu

Apare în *Viața românească*, nr. 12, decembrie 1944, apoi în *Jurnal*, 1961.

În continuare, *Prestigiul lui Ibrăileanu* apărut tot în *Viața românească*, nr. 3, martie 1956, apoi în *Jurnal* (de unde reproducem ambele articole).

Fr. Rainer — savant și umanist

Alocuție academică la comemorarea lui Fr. Rainer în Academia R.P.R., publicată în *Viața românească*, nr. 9, septembrie 1962, prima oară în volum în prezenta ediție.

În afara interesului memorialistic, această scriere conține unele idei ale autorului despre Goethe, precum și traducerea integrală a *Odeii la craniul lui Schiller*.

Despărşirea de Camil

Apare în *Gazeta literară*, nr. 21, mai 1957, apoi în *Jurnal*, 1961; din ciclul celor trei articole scrise la moartea prietenului său, dintre care mai reproducem şi *Tinereţea lui Camil*, apărut în *Tribuna*, nr. 26, mai 1957, apoi în *Jurnal*, 1961. Cel de al treilea, neselectat în prezenta ediţie, în care sînt repetate aceleaşi calde consideraţii, este intitulat *Mormînt intangibil* şi a apărut în *Contemporanul*, nr. 24, iunie 1957.

INSEMNĂRI DE CĂLĂTORIE

Au fost reunite aici: volumul *Imagini italiene*, Buc., 1933, *India*, capitol din *Jurnal*, 1961, precum şi relatările mai scurte: *Duminică germană* din *Fragmente moderne*, Buc., 1925, *Adunări de filologi la Berlin*, *Popas la Viena*, *În casa lui Tolstoi* din *Jurnal*, 1961.

T. Vianu a călătorit mult, a cunoscut aproape întreaga Europă. O listă completă a călătoriilor sale, cu datele exacte, scopul şi prilejul cu care ele au avut loc, nu a putut fi încă stabilită — parcurgerea corespondenţei sale ne va permite să oferim cititorului date precise şi în această privinţă. Ea va figura în cronologia cu care editorii vor încheia munca lor, renunţînd să publice aici un ms., listă a călătoriilor întreprinse de autor între 1955—1963.

Scurte „note” de călătorie mai apar şi în alte scrieri cu caracter memorialistic, cele cuprinse în *Cunoaşterea de sine*, cum ar fi unele pagini cu privire la anii de călătorie şi studiu în Germania.

T. Vianu s-a delectat cu scrierea notelor sale de călătorie, însemnate întotdeauna în urma unei puternice impresii născute, mai cu seamă, din contactul cu ţări şi popoare ce-i erau mai puţin cunoscute: Italia mai întîi, apoi India, în cele din urmă Uniunea Sovietică (vezi la *Addenda*). Despre Tudor Vianu călătorul, vezi, la sfîrşitul volumului, *În loc de postfaţă*.

Duminică germană

A apărut în *Revista română*, nr. 6—7, 1925, apoi în *Fragmente moderne*, Buc., 1925. Conţine însemnări şi detalii

cu privire la atmosfera şi peisajul în care T. Vianu a petrecut aproape doi ani de studii la Tübingen. La aceeaşi perioadă şi peisaj s-a mai referit autorul şi în *Carusel* (vezi *Situaţii—Gînduri*), precum şi, în mod accidental, în alte scrieri din aceeaşi secţiune.

Imagini italiene

Au apărut mai întîi în *Gîndirea*, nr. 10, 11, 12, octombrie-decembrie 1931, şi nr. 2, februarie 1932, cu subtitlul: „Note răzleţe dintr-un jurnal de călătorie”. Apoi în volum, cu acelaşi titlu, la Bucureşti, în Editura „Vremea”, 1933, de unde le reproducem. Călătoria făcută de T. Vianu împreună cu soţia sa a avut loc în vara anului 1931. Perioada exactă a călătoriei n-a putut fi cu precizie stabilită: autorul se referă la temperaturi toride; din notele cu privire la popasul în Padova, reiese că ar fi asistat la procesiunile religioase cu prilejul sărbătoririi a şapte sute de ani de la moartea Sf. Anton din Padova, sărbătorire ce are loc la 13 iunie. La prezenta reeditare au fost eliminate cele două poezii: *Inchinare* (*Călătorie pe mare*), care, în ediţia din 1933, deschidea volumul, şi *Florenţa*, care figura între capitolele *Aurora şi crepusculul* şi *San Gimignano*. Aceste poezii apar în ediţia de faţă în secţiunea *Versuri*.

Adunare de filologi la Berlin

A apărut în *Gazeta literară*, nr. 38, septembrie 1956, apoi în *Jurnal*, 1961.

Călătoria, în scopul participării la „lucrările Secţiunii de limbă şi literatură a Academiei de ştiinţe din Berlin”, a avut loc în iulie 1956.

India

Apărută sub forma unor fragmente, capitole, în *Gazeta literară*, nr. 1, 2, 3, 4, 7, 26 din 1957, cărora autorul le-a adăugat, la publicarea în volum, şi articolul *Cîntăreţi şi dansatori indieni* (din *Contemporanul*, nr. 38, sept. 1956).

Călătoria a avut loc în lunile octombrie-decembrie ale anului 1956 şi este singura pe care T. Vianu a întreprins-o

în Extremul Orient, cu prilejul celei de a IX-a Conferințe generale U.N.E.S.C.O. Din delegația română mai făcea parte, printre alții, Mihai Ralea.

Popas la Viena

Apărută în *Tribuna*, nr. 43, noiembrie 1957, apoi în *Jurnal*, 1961. Revederea Vienei, după 35 de ani, a avut loc la sfârșitul lui septembrie și începutul lui octombrie 1957; T. Vianu a făcut atunci parte dintr-o delegație care a instalat „o placă a amintirii pe casa unde a locuit George Enescu ca student al Conservatorului de Muzică”, delegație ce mai cuprindea și pe Alfred Alessandrescu și Ion Dumitrescu.

Dăm mai jos, în completare, un fragment dintr-o scrisoare ce conține primele impresii despre Viena (și Germania în general) datînd din 1920, scrisoare reprodusă fragmentar în *Ideea europeană*, nr. 43, iunie 1920 :

„Am văzut o lume nouă și am văzut-o într-un moment de criză. La Leipzig am cunoscut un pastor cu care împrejurarea mă legase puțin prieten. Era un om cumpătat, puțin glacial, dar de frumoasa obiectivitate a culturalului apusean; i-am putut astfel vorbi cu sinceritate, m-am plîns de speța de xenofobie care în Germania m-a mușcat la fiecare răspîntie. Pastorul meu mi-a răspuns cu adîncime: «Înainte de război nicăieri ca în Germania nu erau mai bine primiți străinii. A fi străin era o excepție privilegiată care merita onoarea tuturor excepțiilor. Și știi de ce? a adăugat cu un zîmbet ușor... Pentru că nicăieri mai mult ca la noi n-a existat gustul, interesul și înțelegerea pentru străini.» Apoi a tăcut. Eu trebuî să completez.

Neamul ăsta de oameni avea atîta interes și înțelegere pentru străini pentru că el însuși se simțea foarte unitar, foarte omogen, foarte deosebit. Într-un tîrg plin de oameni din toate locurile un străin nou pe cine mai poate interesa? Simțîndu-se bine delimitat și continuu, poporul ăsta era făcut să simtă deosebiri și să le aprecieze ca atare. Pune acum funcțiunea asta să lucreze sub apăsarea unei înfrîngerii ca aceea pe care a suferit-o: calitatea devine un defect. Simțitori la deosebiri, le resping cu o înclaudare jignitoare.

Am fugit din Germania și m-am adăpostit aci. Societatea e parcă mai bătrînă; atmosfera mai îngăduitoare, ca să zic mai pasivă. Astfel într-un mediu mai deosebit pot urmări, totuși, manifestările germanice. Sub multe aparențe umanitariste, vechiul fond se exprimă cu strășnicie. Ba încă cred că lumea aceasta abia acum ajunge la realizarea ei. Anii dinaintea războiului concurgeau astfel în sensul aceleiași realizări.”

Așadar, aclimatizarea cu lumea germană a avut loc în cursul lunilor de studii petrecute la Viena în 1920. După o scurtă perioadă petrecută în țară, T. Vianu s-a reîntors în Germania, la Tübingen, alegînd un centru universitar renumit pentru tradiția sa, mai liniștit și mai îmbietor atmosferei de studiu în care s-a adîncit pentru aproape doi ani, pînă la obținerea doctoratului în filozofie, la sfârșitul lunii noiembrie 1923.

În casa lui Tolstoi

A apărut în *Gazeta literară*, nr. 20, mai 1960, apoi în *Jurnal*, 1961. Inspirată de prima sa călătorie în U.R.S.S., ce a avut loc la sfârșitul lui octombrie 1959, cu prilejul unei consfătuiri U.N.E.S.C.O. Atunci, T. Vianu a vizitat Moscova și Odesa.

ADDENDA

POEZII DIN PERIODICE (1916—1921) ȘI INEDITE (1914—1941)

Gruparea *Poezii din periodice (1916—1921) și inedite (1914—1941)* reprezintă restul creației poetice a lui Tudor Vianu, pe care autorul nu a selectat-o pentru volumul *Versuri*, 1957. Cea mai mare parte din aceste poezii aparțin anilor 1914—1918 și majoritatea lor (alături de cele datînd tot din această perioadă, selecționate în *Versuri*) alcătuiau cuprinsul unui volum pe care autorul intenționa să-l publice în anii primului război mondial. La sfârșitul anului 1918 această intenție era încă valabilă. Ce a determinat pe poet să renunțe, probabil în cursul anului 1919, sau să amîne publicarea, e

greu de precizat. Autorul a făcut uneori aluzie la abandonarea unui astfel de proiect, fără a preciza circumstanțele și cauzele renunțării.

Au fost incluse aici poeziile publicate în periodicele vremii. Dar cea mai mare parte o constituie inedite, poezii ce se găsesc, majoritatea lor, în cele trei caiete ms. menționate (vezi nota de la *Poezii*). În sfârșit tot în aceleași caiete, au mai fost găsite și cca 10 poezii pe care autorul le-a exclus din diversele proiecte ale volumului. Editorii s-au conformat acestei opțiuni. Valoarea multor poezii din *Addenda* e modestă și ele pot interesa mai cu seamă pe specialist.

Au fost găsite în arhivă, de cele mai multe ori pe verso manuscriselor unor poezii, mai multe proiecte de volum, cuprinzând între 15 și 30 de poezii, cu sumare diferite, uneori împărțite pe cicluri ce purtau titluri ca: *Norii*, *Chipul din fereastră*, *Poemele serii*, *Viziuni senine*, *Fereastră lirică*, *Sufletul de pretutindeni*, *În odaia doctorului Faust*. Poate că unele dintre ele reprezentau chiar titlul volumului. Din păcate, nici unul din aceste proiecte nu este datat. Dar ele menționează poezii scrise cu siguranță în 1918, fapt care ne-a permis unele precizări în acest sens.

Și cu această ocazie am întâmpinat greutăți în datarea unor poezii (cu atât mai mult cu cât anii propuși în *Versuri* s-au dovedit uneori inexacti). Când a fost cunoscut anul publicării, acesta a putut fie să precizeze, fie să limiteze datarea în intervalul 1914—1917, sub care în caietul ms. I sînt incluse mai mult de o jumătate din poezii. Acest caiet începe cu poezii din 1914—1917, între care unele sînt, desigur, versiuni mai vechi, copiate și îmbunătățite, schițate probabil la vîrsta de 15 sau 16 ani. Astfel că anul apariției în presă nu a fost adoptat ca o datare definitivă decît atunci cînd el corespundea și celei din ms.; pentru fiecare poezie în parte trimitem la notele de mai jos.

În general, editorii au dat prioritate formei publicate, intervenind numai cînd ms. găsite erau ulterior corectate autograf.

Ordinea sumarului este cea cronologică: pentru fiecare an, mai întîi poezii publicate (în ordinea apariției lor), apoi cele nepublicate, în succesiunea în care ele se găsesc în ms.

Cuvîntul

Prima poezie publicată de Tudor Vianu, la 18 ani, în *Flacăra* lui C. Banu, nr. 23, din 19 martie 1916.

În ms. caiet I, la p. 3, făcînd parte din ciclul datat autograf 1914—1917, poezie destinată a deschide proiectatul volum de versuri. O altă variantă nu atestă modificări substanțiale. Elogiul cuvîntului, al verbului creator a cărui putere e nelimitată, constituie o temă frecventă a literaturii lui T. Vianu.

Iluminare

Publicată în *Vieța nouă*, nr. 2, aprilie 1916, împreună cu *Norii*. În ms. caiet I, la p. 9, din ciclul 1914—1917.

Desăvîrșirea

Publicată în *Flacăra*, nr. 28, aprilie 1916. În ms. caiet I, la p. 27, din aceeași perioadă, 1914—1917. Poate că și această poezie e un ecou michelangiolesc (ca și *Noaptea*, vezi mai jos nota respectivă).

Către amurg

A apărut tot în *Flacăra*, nr. 34, iunie 1916. În ms. caiet I, la p. 42 din ciclul 1914—1917; aci, poezia e ștearsă de autor, eliminată din cuprinsul volumului proiectat. Tot aci, dedicația ulterioară autografă: „lui S. Baier”. *Către amurg* e singura excepție ce am făcut, republicînd-o (deși ștearsă în ms.), datorită faptului că ea a apărut totuși în presa timpului.

Nemurire

Publicată în *Vieța nouă*, nr. 5, iulie 1916. În ms. caiet I, la p. 15, aparținînd aceleiași ciclului 1914—1917. Reprodusă în *Contemporanul*, nr. 32, august 1967, cu ocazia aniversărilor victoriei de la Mărășești; anterioară cu mai mult de un

an evenimentului istoric, această poezie nu poate fi decât o „presimțire” a eroismului de mai târziu.

Moartea

Publicată în *Vieța nouă*, nr. 6—8, august-octombrie 1916, republicată în *Literatorul*, nr. 10, august 1918, fără mențiunea-dedicație „Celor căzuți” și având modificate patru versuri. Din ciclul 1914—1917.

În ms. caiet I, la p. 47, unde poartă și corecturile ulterioare (cele ale versiunii din *Literatorul*). Dăm aci prima versiune, care ni se pare mai reușită.

Fugarii

Publicată în *Flacăra*, nr. 1, octombrie 1916. În ms. caiet I, la p. 43, din același ciclu 1914—1917.

Noaptea

Publicată în *Vieța nouă*, nr. 10—12, decembrie 1916—februarie 1917. În ms. caiet I, la p. 17, din același ciclu 1914—1917.

Motto-ul reproduce inscripția lui Michelangelo de pe statuia *Nopții* la mormântul lui Giuliano de Medici, din capela Medici, Florența. Am corectat textul motto-ului (care pare să fi fost transcris și în ms. și la publicare din memorie) după originalul inscripției, al cărei text l-am găsit în Herman Grimm — *Michelangelo*, Safari Verlag, Berlin, 1943.

Nemărginirea

Text inedit. În ms. caiet I, la p. 13, din același ciclu datat 1914—1917.

Umilința

Inedită. În ms. caiet I, la p. 25, din același ciclu 1914—17. Poartă dedicația ulterioară autografă: „lui Dan Barbilian”. Această poezie era indicată a deschide un nou ciclu,

care-i purta și numele, după primul (intitulat *Norii*), în proiectatul volum de care a fost vorba în notele de mai sus.

Poezia conține o replică la elogiul elanurilor vitale, dionisiace, din poezia de tinerețe a lui Ion Barbu.

Casa morților

Tot inedită. În ms. caiet I, la p. 35, din același ciclu.

Ad hostem

Inedită. În ms. caiet I, la p. 45, din același ciclu.

Întîia rază

Inedită. În ms. caiet I, la p. 55, purtînd dedicația autografă ulterioară: „lui Al. T. Stamatiad”. Din același ciclu.

Dialog în amurg

Publicată în revista lui Caion, *Cronicarul*, nr. 37, noiembrie 1918. În ms. caiet I, la p. 53, din ciclul 1914—1917.

Alter ego

Publicată în *Revista critică* (director Paul Prodan), nr. 8, noiembrie 1918. În ms. caiet I, la p. 57, purtînd dedicația autografă ulterioară: „lui Marcel Romanescu”. Din același ciclu 1914—1917.

Fragment antic

Aeneas și Dido

Poem inedit, în ms. caiet I, la p. 67—85, dedicat autograf: „lui H. Frolo”, profesor de limbă latină la Liceul „Gh. Lazăr”, căruia T. Vianu i-a purtat o mare stimă și caldă amintire (vezi date referitoare la H. Frolo în *Fragmente autobiografice*, precum și evocarea *Hildebrand Frolo*).

Această mică încercare de poem dramatic face parte din același ciclu 1914—1917 și indică timpuriul gust pentru clasicitate al lui T. Vianu, gust dezvoltat de profesorul său,

căruia îi dedică poemul. *Aeneas și Dido* este o certă inspirație vergiliană (mai precis, poetul s-a inspirat din cartea a IV-a a *Eneidei*).

Impăcarea

Această poezie inedită, aflată în ms. caiet I, la p. 51, din ciclul 1914—1917, apoi refăcută la p. 93, în 1918 (variantă ce o dăm în prezenta ediție), era indicată a deschide un al treilea ciclu (cu același titlu) din volumul proiectat în ms.

(După cum se poate observa, n-am putut preciza exact anul scrierii poeziilor cuprinse în ciclul datat 1914—1917; atunci când ele au fost publicate în acest interval, adică începând din 1916, am putut doar limita, excluzând anul 1917).

Muncitorii

Publicată în *Literatorul*, nr. 4, iulie 1918, în ms. caiet I, la p. 113, din ciclul 1918; în ms. apar și câteva îmbunătățiri ulterioare publicării, însoțite de noi în prezenta ediție.

Epilog

Publicată în *Literatorul*, nr. 15, octombrie 1918, cu specificarea „la volumul de poezii”. În ms. caiet I, la p. 118, din același ciclu datat 1918; pe un alt ms., foaie volantă, același text cu titlul (șters apoi): *Poetul*. Indică a fi deci încheierea volumului proiectat, la a cărei editare nu renunțase încă, după cum se poate vedea, la sfârșitul lui 1918.

Armonie

A apărut în *Literatorul*, nr. 17, octombrie 1918; în ms. caiet I, la p. 103, din același ciclu 1918.

...Lume nouă

Publicată în *Letopisești*, nr. 2, noiembrie 1918; în ms. caiet I, la p. 122. Poezie caracteristică pentru sentimentul dominant din acei ani de la sfârșitul primului război mon-

dial, sentiment asupra căruia T. Vianu va reveni în *Postfața la vol. Versuri*, 1957.

Seri lungi...

Inedită, în ms. caiet I, la p. 89, cu următoarea specificare: „scrisă pe front la Tuta (jd. Bacău)”. Se știe că T. Vianu a aparținut, după terminarea stagiului de pregătire militară în școlile militare de la Botoșani și Iași, unei unități de artilerie antiaeriană cu care a fost pe front în două localități: Tuta (și nu Tîrta, cum a apărut printr-o greșeală de tipar în *Adevărul*, nr. 16338 din 1 mai 1937, la rubrica de răspuns a anchetei *Cea mai frumoasă amintire din viața de student*, sub titlul *Un etern student* — vezi nota la *Situații-Gînduri: [Sînt un student bătrîn...]*, în prezenta ediție) și Verdea (în Vrancea).

Din ciclul 1918; corespunde datarea cu împrejurările de viață.

La banchetul lui Platon

Poezie inedită în ms. caiet I, la p. 91, din ciclul datat 1918, purtînd dedicația autografă ulterioară: „lui D. Caracostea”.

Animalele

Text inedit; în ms. caiet I, la p. 95, din ciclul datat 1918.

Izvorul vin

Inedită, în ms. caiet I, la p. 107, din ciclul datat 1918. Ultima strofă, adăugată ulterior în lungul paginii, cu o ortografie și grafie ceva mai nouă. Datorită acestei dispoziții a strofelor în ms. nu știm exact care era ordinea lor; am adoptat pe cea care ni s-a părut mai probabilă.

De sentinela

Inedită; în ms. caiet I, la p. 109, din același ciclu datat 1918.

Poemul țării mele

Vibrantă poezie patriotică publicată postum în *Luceafărul*, nr. 29, iulie 1966. În ms., pe o foaie volantă, datată autograf 1918. Scrisă în plină desfășurare a primului război mondial, pare dedicată unei imediate publicări, ca de altfel întreg ciclul inspirat de eveniment (1916—1918); e de mirare că aceste poezii, atât de semnificative pentru momentul istoric, nu au fost publicate atunci.

Putem considera că există în poezia lui T. Vianu un ciclu inspirat de război, care cuprinde: *Către amurg* și *Nemurire* (poezii în care apare presentimentul războiului ce se va porni puțin timp mai târziu), *Moartea*, *Fugarii* (imagine a retragerii), *Ad bostem*, *De sentinelă* și *Poemul țării mele*.

În capul scării

Inedită. În ms. caiet I, la p. 112, din ciclul datat 1918. Pe o foaie de ms. volantă, același text cu datarea autografă: „mai 1918“.

Viziuni bolnave

Tot inedită, în ms. caiet I, la p. 123, scrisă în aceeași perioadă cu *...Lume nouă*; din ciclul 1918.

Pe sub pământ

În ms. caiet I, la p. 129, ultima din ciclul poeziilor datate 1918; inedită.

[O, frate paltin...]

În ms. pe o foaie volantă, fără titlu. Datarea, probabil 1918, a fost făcută după proiectul de volum aflat pe verso, proiect în care sînt cuprinse și unele din poeziile scrise cu siguranță în 1918. Inedită.

[Fereastră aceasta...]

În ms., tot pe o foaie volantă, fără titlu. Pe verso, un alt proiect de volum în ms., mai detaliat, dar oprindu-se

tot la poeziile anului 1918. Și ms. poeziei și cel al proiectului sînt nedatate. Poemul *[Fereastră aceasta...]* pare să fi fost conceput în mai multe părți, din care reproducem numai prima, cea găsită în ms. Ca și în cazul de mai sus, am datat prin deducție.

Cîmpie și seră

Publicată în suplimentul literar al *României noi*, nr. 27, din septembrie 1920; în ms. caiet I, la p. 97, din ciclul datat 1918. Tot conform ms. am optat pentru datarea 1918, indiferent de anul publicării (ca și la *Solweigh*).

Solweigh

Publicată în suplimentul literar duminical *România nouă*, nr. 1, ianuarie 1921, unde poartă datarea 1915; în ms. caiet I, la p. 101, din ciclul 1918.

Desigur, cum arată chiar ms., T. Vianu transcria în caietele sale poeziile ce le socotea a fi ajuns la o formă finită, sau aproape finită. E de presupus deci că *Solweigh*, ca și altele, vor fi avut variante anterioare, necunoscute nouă. Indiferent de acest fapt, prezența acestei poezii sub ciclul datat 1918 ne face să propunem și această datare.

Evadare

Publicat de asemenea în suplimentul *României noi*, nr. 9, martie 1921, unde poartă datarea 1918. Datorită faptului că ms. nu a fost găsit, menținem datarea 1918.

Papagalul

Inedită; în ms. pe o foaie volantă smulsă dintr-un caiet cu hîrtia și liniatura identice cu cele pe care se află și ms. poeziei *[Fereastră aceasta...]*; grafia și cerneala asemănătoare ne-au determinat să presupunem că *Papagalul* a fost scrisă tot în jurul anului 1918. Această poezie nu figurează

însă pe nici un proiect de volum, fapt ce îngreunează posibilitățile de datare.

Spirit pur

Apărută în *Cuvîntul liber*, nr. 3, martie 1921. În ms. caiet III, la p. 3 (caiet în care sînt copiate poezii mai vechi), unde poartă datarea autografă: „Buc., 1 I-a 1921”. În acest ms. două versuri din versiunea publicată în *Cuvîntul liber* (versul 19 și 20) sînt comprimate într-unul singur, formă definitivă pe care o adoptăm și în prezenta ediție.

Somn

Inedită; în ms. caiet III, la p. 1, purtînd datarea autografă: „Predeal, iulie 1926”, pe care ne-o însușim și pentru ediția de față.

Epitaș nescris

Poezie publicată postum de editori în *Viața românească*, nr. 1, 1968, număr dedicat comemorării a 70 de ani de la nașterea scriitorului. În ms. caiet II, la p. 17, cu datarea autografă: „6 II-a 1941”. Este una din cele mai tulburătoare poezii confesive ale autorului.

TREI POEME ÎN PROZĂ

Trei poeme în proză (*Parabola fiului răătăcit*, *Izbînda*, *Cartea adevărului*), publicate de T. Vianu în *Literatorul*, nr. 1, 6 și respectiv 8, din 1918. Ms. nu au fost găsite; inspirația e evident livrescă, stilul „biblic”, mai ales în *Parabola fiului răătăcit*. Sînt singurele încercări de acest gen cunoscute în creația lui T. Vianu, gen care n-a mai fost abordat de autor. N-au fost niciodată republicate; T. Vianu nu a făcut niciodată vreo aluzie la ele.

PAGINI DE MEMORIALISTICĂ

[Generația mea]

Text inedit, neterminat și fără titlu, în ms. urmat de schema ideilor și faptelor ce ar fi trebuit dezvoltate. Acest

plan pare să fi fost folosit (parțial) de autor în elaborarea *Ideilor trăite* (poate și pentru *Fragmente autobiografice* [II]). N-am redat acest plan fiind imposibilă o stabilire exactă a punctajului, scris indecifrabil, un ms. complicat.

Titlul ne aparține.

[Giurgiu (Isarlik)]

Text inedit, în ms. cu acest titlu adăugat ulterior (fără a fi siguri că el e autograf). Text precumpănitor informativ, despre cadrul copilăriei autorului. Conținutul lui este oarecum reluat în *Carusel*, unde intervine însă și ceea ce am putea numi o „biografie sentimentală” a autorului. Mai ales în partea finală, impresiile imprimate în anii copilăriei au o deosebită vigoare, revelînd o precoce reflexivitate și un spirit de observație de o caracteristică exactitate. Copilăria lui T. Vianu n-a fost niciodată înfățișată de autor cu nimbul fabulosului unei vârste feerice și hiperdimensionate nostalgice.

Vîrsta preferată, cea mai des evocată de T. Vianu, a fost tinerețea, epoca cunoștinței de sine.

Textul nu poartă nici o dată. O datare după grafie ar fi riscată.

[Bucureștii]

Sub acest titlu ce ne aparține, am grupat un număr de trei articole, niciodată strînse la un loc sau publicate în volum: *Orașul*, publicat în *Neamul românesc* (director N. Iorga), nr. 193, septembrie 1919 — care este, în mod evident, o intervenție într-o discuție a timpului — apoi *Urbanism și umanism* din *Comuna*, aprilie 1938, precum și *Bucureștii de azi*, din *Gazeta literară*, nr. 38, septembrie 1957. Un mic eseu intitulat *București*, datorat lui Al. Vianu, fratele mai tînăr, a apărut în *Floarea de foc*, nr. 1, 1936.

Cum s-a putut remarca din cuprinsul întregului grupaj, T. Vianu a fost continuu preocupat de soarta urbanistică a capitalei. Fiind un îns „urban” prin excelență, T. Vianu căuta, în orice așezare a sa, fie chiar temporară (cum arată și însemnările de călătorie), să găsească și să stabilească

relieful arhitectural al locului: căuta semnele omului, îmbinarea clădirii lui cu natura, tradiția ce se citea pe ziduri și pe străzi — specificul.

Cu atât mai mult, interesul pentru București trebuie subliniat; aceste texte sînt încă... actuale — ceea ce justifică de altfel republicarea lor.

Reverie în expoziția lui Luchian

Apărută în *Gazeta literară*, nr. 37, septembrie 1957, apoi în *Jurnal*, 1961, de unde o reproducem. Scrisă cu prilejul retrospectivei Luchian, adăpostită în sălile Palatului Republicii, în 1957.

Am crezut de cuviință să introducem acest articol în prezenta suită, căreia credem că i se potrivește, ca idee și stare sufletească, mai bine decît în secțiunea *Scrierilor despre artă*, pentru care ar părea mai indicată după titlu. Este, cum arată titlul, mai mult o „reverie”, o amintire, decît un studiu dedicat pictorului, avînd în primul plan peisajul țării, al Bucureștilor de altădată.

E cu puțință o disociație?

Vezi nota la *Amintirea lui Lovinescu*, în acest volum la capitolul *Oameni*.

„Critica generației noastre” și dl. E. Lovinescu

A apărut într-un grupaj de cronici din *Gîndirea*, nr. 9—11, octombrie-decembrie 1926, ca răspuns la reproșurile pe care E. Lovinescu le făcea lui Tudor Vianu în *Evoluția criticii literare (Istoria literaturii române contemporane*, vol. II, p. 280—282) cu privire la abandonarea criticii literare etc. „Dosarul” relației cu Lovinescu este strîns în prezentul volum: vezi *Amintirea lui Lovinescu* (la secțiunea *Oameni*), *E cu puțință o disociație?* și „*Critica generației noastre*” și dl. E. Lovinescu. Vezi, de asemenea, și *În loc de postfață*.

Itinerar în U.R.S.S.

Călătoria în U.R.S.S., în scopul ținerii unor prelegeri la universitățile din diverse orașe, a avut loc în octombrie 1961. T. Vianu era atunci pentru a doua oară în Uniunea Sovietică.

Ceea ce publicăm acum sub titlul *Itinerar în U.R.S.S.* sînt notele unui jurnal apărut postum în *Tribuna*, nr. 45, noiembrie 1966, sub forma unor extrase comentate de Mihai Rădulescu. În prezenta ediție reproducem textul integral după caiet ms., care, pe lângă aceste notații, cuprinde și o listă a tuturor călătoriilor făcute de T. Vianu cu menționarea scopului lor, din octombrie 1955 pînă în ianuarie 1963.

Ms. greu descifrabil; într-un loc, consemnat de editori printr-o notă de subsol, textul nu a putut fi descifrat. Este vorba de cîteva rînduri. O parte din aceste note de călătorie a fost dezvoltată de autor într-un articol intitulat *Moscova, Știința*, nr. 5388, decembrie 1961 — text nesemnificativ. Despre pictorul L. Gudiașvili menționat în acest *Itinerar* T. Vianu a scris articolul *Lado Gudiașvili*, din *Arta plastică*, nr. 2, 1962. Poezia pe care o citează din memorie este „*Lume nouă* din 1918 (vezi *Poezii din periodice și inedite*).

ÎN LOC DE POSTFATĂ

Aruncându-și privirile pe sumarul primului volum de *Opere* ale lui Tudor Vianu, cititorul va descoperi — poate cu surpriză — că nu operele științifice, care l-au consacrat, au fost destinate să deschidă această ediție, ci altele, mai puțin cunoscute, adunate sub titlul de *Scrieri literare*.

Sînt în acest cuprins pagini și aspecte mai rar discutate de istoria literară. Se știa, desigur, că autorul *Esteticii* a scris versuri, adunate într-o selecție acum aproape 14 ani, că a evocat cu o discretă fervoare unele prezențe umane și cîteva locuri care i-au trecut prin existență, înfrumusețîndu-i-o; au fost citite, la timpul lor, o parte din scrierile sale autobiografice, dintre care *Idei trăite* stîrneau, în 1958, o vie impresie. Dar s-a uitat că autorul încercase în tinerețe și poemul în proză, nu s-a știut pînă de curînd de existența unor cugetări, descoperite și comunicate postum de editori; o parte a versurilor sale n-au fost niciodată publicate, altele au rămas în colecțiile periodice din anii 1916—1919.

Împrăștiate în volume, uitate în periodicele vremii, unele abandonate în arhivă, aceste scrieri inspirate și dedicate cu precădere unor împrejurări dominate de afectivitate, adaugă operei lui Tudor Vianu un plan secund, mai mult bănuît, aproape ignorat în timpul vieții sale, dar care s-a bucurat, în scrierile destinate lui din ultimii ani, de o deosebită atenție.

Dispariția exemplarității umane și profesionale prin care Tudor Vianu s-a impus generațiilor de elevi și de colaboratori a făcut să se resimtă întreaga noastră cultură. Dar tocmai acestei dimensiuni, acestui respect se datorește și timiditatea celor care au început să schițeze exegeza operei sale. Vastitatea culturii și operei, certitudinea că ea este rezultatul unei cu totul deosebite înțelegeri — amplă, clară, profundă — a fenomenelor culturii, intimidează pe cercetător, îi dă sentimentul că se află în fața unor adevăruri evidente ce-i anihilează, întrucâtva, spiritul critic. Astfel că, din toate aceste motive, preocuparea a deviat adesea de la operă la autor, de la savant la om.

Personalitatea lui a fost căutată în mărturiile celor ce l-au însoțit în cursul vieții și carierei, a fost, în parte, căutată și în scrierile sale „literare”. A apărut astfel cartea lui I. Biberi, care ne-a dat un Tudor Vianu „prin alții” — și vedem în această documentară monografie o expresie a unei prime etape a posterității lui Vianu. Lucrarea lui I. Biberi nu este însă numai atât, ea îndatorează pe oricine se va apleca asupra întregii și variatei opere lăsate de Tudor Vianu.

Această deviere de care vorbeam mai sus se datorește, în bună măsură, și unei proprii inițiative „literare”, mult mai frecventă în scrierile lui Vianu de după 1957; publicarea unor evocări, a însemnărilor cu caracter autobiografic cuprinse în *Jurnal*, 1961, selecția *Versurilor*, 1957, ofereau o altă imagine, nu mai puțin autentică dar nu identică celei formate în 40 de ani de creație științifică, universitară, academică.

Scrierile literare își justifică și mai mult, în acest context, locul în reeditarea operei. Ele oferă, în totalitatea lor, un Tudor Vianu „despre sine”. Alcătuiesc așadar un amplu autoportret, cu zone precis detaliate, cu altele abia schițate. Deci, așa cum există la un loc, *Scrierile literare* nu ne dau posibilitatea unei definiri totale — și dacă ele aparțin, ca gen, pe rând, poeziei, memorialisticii, jurnalului de călătorie, unitatea lor constă în sinceritatea autodefinirii. *Scrierile literare* au semnificația unei reconstituiri postume: portretul se conturează oarecum fără voia autorului, din fragmente, atitudini și mărturisiri disparate, tinzând fiecare, în esență, să transmită un dat lăuntric legat de un eveni-

ment care e proiectat în generalitate, în spațiul valorilor umane și existențiale obiective.

Autorul însuși n-ar fi putut să alcătuiască acest volum. În mod deliberat, am fost uneori „infideli” față de probabila sa exigență: dacă nu toate aceste pagini au un egal interes estetic, n-am omis în selecție acele scrieri care pot să adauge o tușă portretului reconstituit. A rezultat o imagine a cărei autenticitate e impresionantă, poate tocmai pentru că cea mai mare parte a acestor pagini n-au avut ca scop „autoportretul”. Așa fiind, ele se sustrag incredibilității care amenință scrierile în mod destinat autobiografice, memoriilor constituite ca opere de sine stătătoare. Nu le putem plasa nici lângă *Insemnările zilnice* nici lângă romanele lui G. Călinescu. Destinația lor ocazională, caracterul lor fragmentar, lipsa acelei tentații de a modifica realul în scopul unei subiectivități acaparante, ce face fermecătoare parcurgerea acestui gen de opere, în fine, destulul lor — acel prin care abia acum și aici, peste voința autorului, a făcut ca ele să ajungă laolaltă — toate aceste date fac din *Scrierile literare* ale lui Vianu un „întreg” care înseamnă ultimul său gest creator. Un rezultat care l-ar fi uimit prin varietatea, volumul și efectul ce-l poate produce, tot așa cum în 1957, culegerea propriilor versuri, întreprinsă de elevii săi, i-a produs o vie surpriză, surpriză ce n-a rămas fără consecințe (vezi *Postfața* la volumul *Versuri*).

Personajul reiese de sub învelișul literar, ocazional. Căci, într-o viață dedicată literelor, Tudor Vianu a fost arareori și cu mari intermitențe tentat să-și exercite verbul ca scriitor. Alte legi au patronat scrisul său, altor moduri de comunicare, altor rigori s-a supus; tocmai de aceea credem că și ceea ce am intitulat *Scrieri literare* trebuie să se încadreze disciplinei întregii opere, stilului, criteriilor și vocației pe care singur și le-a creat.

Sinceritatea lor evidentă este numai în parte izvoară din lirism. Ea s-a născut din contemplarea continuă a unui ideal uman pe care Tudor Vianu l-a definit prin întreaga sa viață și operă. L-a definit și recomandat, astfel încât opera sa este opera unui moralist. Față de acest ideal se situează pe sine, definindu-se cu spirit critic, luciditate,

uneori cu autoironie, neocolindu-și limitările — mai îngăduitor acum cu propria-i tinerețe — aspru cu tot ceea ce contravine înaltei păreri ce și-a făcut-o despre om. Puținele pagini de directă autocaracterizare sînt completate prin modul său de a reacționa în fața unor situații, unor oameni evocați, conținut în altele. Întotdeauna este propusă o *exemplaritate*. Dar nu căutînd-o numaidecît în sine — ci mai mult în alții, în afară, sfătuiind uneori, dînd pilde, alinîndu-se sau desolidarizîndu-se cu atitudinile curente ale vieții. Vianu e grav aproape întotdeauna pentru că își ia răspunderea celor ce propune. Omul se corectează continuu și ne-o mărturisește direct. Recomandarea sa, generoasă și modestă, este însă directă și hotărîtă.

Un înveliș literar variat acoperă această substanță. Aci înțelîm caracteristicile stilului său, îmbinate cu o afectivitate stăpînită, exercitate într-un gust al savorii cumpătate a cuvîntului. Fraza se construiește totdeauna în cadențele unui clasicism robust, de o mîngîietoare vitalitate, învăluitoare mai ales pentru cel ce ostenește să citească atent. Ajungi atunci la farmecul acestor pagini clare, în care efortul stăpînirii duce în zonele unei liniști înălțătoare, liniștea unui om care cunoaște tumultul și cumpăna, dar care s-au consumat înainte de scris.

Subiectivitatea lui Tudor Vianu, în aceste scrieri, este subiectivitatea demnității.

Cerute de posteritate, *Scrierile literare* adună tot ceea ce Tudor Vianu a spus esențial, direct sau indirect, despre sine. Doar *Corespondența* mai poate nuanța, prin intimitatea ei... Dar aci intrăm în regula generală a posterității.

Ne-am propus în cele ce urmează să adîncim cîteva perspective, mai structurate prin consistența materialului pe care acest volum îl pune la dispoziția cititorului, să discutăm despre două din preocupările literare ale lui Tudor Vianu: poezia și însemnările de călătorie. Cine a fost călătorul și poetul, valoarea acestor părți ale operei, dar mai cu seamă care a fost atitudinea autorului față de ele. Încercînd să le situăm în cadrul întregii opere, am dorit să lămurim ce anume au reprezentat ele pentru autor și ce anume interesează azi în ele; care este tonul aparte al „subiecti-

vității” specifice și inerente acestor genuri, cum ele se subordonează concepțiilor fundamentale ale autorului, desfășurate în principalele opere științifice.

Am apelat uneori și la biografie, pentru a arăta unitatea între existență și operă, convingîși că orice cititor care va parcurge acest volum va primi, în linii mari, explicarea felului cum s-a constituit viața, opera și cariera lui Tudor Vianu. Scrierile sale literare sînt, în fond, gesturi ale unui anumit mod de a-și concepe existența (și opera) — lucid, perfectibil, precis. Semnificația unora din aceste gesturi ne apare abia azi clară, în ciuda faptului că rareori cultura românească a avut un reprezentant care să fie atît de stăpîn pe propria sa cunoaștere, pe propriile-i mijloace, capacități și idealuri, ca Tudor Vianu.

Credem că Tudor Vianu se sustrage, prin publicarea *Versurilor* din 1957 și a altor scrieri cu caracter mai pronunțat beletristic de după acest an, posibilității de a considera această parte a operei sale ca „minoră”, cum în mod obișnuit sînt calificate scrierile ce nu fac parte din domeniul care a consacrat un autor. *Versurile* au, dincolo de valoarea estetică — discutabilă firește, ca orice altă operă — o semnificație cu precădere confesivă. Acestea au apărut, așa cum vom încerca să arătăm mai jos, dintr-o dorință de a corecta imaginea pe care publicul și-o făcuse despre magistru — și nu din ambiția de a afirma un multiplu talent ignorat.

Ce înseamnă, mai întîi, această culegere tîrzie de poezii, scrise în mare parte cu 40 sau 30 de ani mai înainte? Credem că ea este o acțiune destinată a fi o reamintire a unui mod de a fi, altul decît cel cu care obișnuise pe cititorul *Esteticii* și al studiilor sale din atîtea domenii ale umanisticii. Vianu s-a lăsat ignorat ca poet cu bună știință. Amintirea debuturilor sale era aproape ștersă, imaginea unui savant și om se formase așa cum acesta voise, cum, dincolo de tipar, omul intră în conștiința publicului și prin atitudinile sale în alte ordini.

Tipărirea *Versurilor*, la 60 de ani de viață și după aproape 40 de volume publicate, nu poate însemna o dorință sau o veleitate de impunere, de îndrituire a unui poet uitat, ci

doar o corectare a unei viziuni instaurate : corectarea imaginii reci, aulice, a savantului, a profesorului academic.

S-ar putea replica : orice om, savant are capriciile sale și, iată, *Versurile* sînt un capriciu. O replică posibilă pentru cel ce nu cunoaște îndeajuns de bine opera și cariera lui Vianu.

Cititorul va observa desigur că una din trăsăturile fundamentale ale lui T. Vianu a fost oroarea de capriciu. În mai multe prilejuri, dar și independent de mărturisirea directă, Vianu a manifestat o anume permanentă perplexitate, un cult sau poate chiar o obsesie față de ceea ce numea *puterea cuvîntului*.

Vianu nu s-a putut abandona capriciului în nici o împrejurare care implica o rostire publică. Era atît de dominat de puterea pe care cuvîntul o are asupra omului, încît poate nimic nu i-a fost mai imposibil decît să se abandoneze impreciziei, gratuității, improvizăției : omul poate și trebuie să se comunice, comunicarea depinzînd de exactitatea și precizia folosirii termenilor, în funcție de scopul dat.

Pușini intelectuali români au avut această rigoare atît de adînc structurală, provenită dintr-un imens respect — luînd uneori forma obsesiei — pentru consecințele pe care cuvîntul le poate avea. Această atitudine se vedește încă dintr-o timpurie tinerețe. De aci încolo, toată viața și opera lui T. Vianu este un perpetuu efort de stăpînire a cuvîntului, de probitate, de însușire a proprietății termenilor, de precizie, de responsabilitate față de cultură și tot ce implică aceasta : oamenii, creația lor, propria sa prezență. Va fi trecut, fără îndoială, prin crizele unor paralizări în exprimare, dar stăpînindu-și o atare inhibiție, ce putea fi fatală, Vianu a devenit unul dintre cei mai exacti și probi mînuitori de noțiuni și cuvinte pe care i-a avut literatura românească. Un efort de voință și de aci o disciplină exemplară, pe care, fără a fi cunoscut întotdeauna acest substrat ce ni se pare esențial, cei mai mulți dintre cei ce s-au apropiat de om și i-au cercetat opera au admirat-o cu deosebire.

O primă manifestare a acestei atitudini timpurii o constituie părăsirea lumii literare în anul 1919. Tudor Vianu renunța, atunci, la rubrica sa intitulată *Cronica ideilor* din

Sburătorul, rubrică oferită de E. Lovinescu, ce credea — și a continuat să creadă totdeauna — că Tudor Vianu era sau trebuia să fie „criticul” generației sale. Istoria acestor relații este interesantă sub raportul istoriei literare și ea a fost deseori evocată, chiar de cei doi preopinanți (vezi în acest volum : *Amintirea lui Lovinescu, E cu puțință o disociație ?* și „*Critica generației noastre*” și dl. E. Lovinescu). Să reținem doar renunțarea lui Vianu, retragerea sa din lumea literară, o retragere pe care, într-un anumit sens, am putea-o socoti definitivă. Schimbul de scrisori cu Lovinescu, apărut sub titlul *E cu puțință o disociație ?*, e relevant. Vianu renunță din respect pentru puterea cuvîntului, dintr-un sentiment al unei nedreptăți morale ce conține o critică în raport cu munca și cu iluzia oricărui scriitor.

Departe de a fi un capriciu, o demisie din coloanele unei reviste, cum a crezut Lovinescu, abandonarea criticii literare curente este o opțiune dictată de o precisă concepție despre scris, răspunderile și menirea lui, o hotărîre matură, față de care autorul va rămîne întotdeauna consecvent. O hotărîre care corespundea, foarte probabil, și unui dat temperamental.

Explicîndu-i toate acestea în mod confidențial lui Lovinescu, are surpriza de a le vedea publicate și greșit înțelese de mentorul *Sburătorului*. Această publicare i se pare lui Vianu o indiscreție, producîndu-i o adevărată amărăciune.

Iată cum și de ce Vianu se izolează de ceea ce numim lumea literară cotidiană, cu ciocnirile și aplauzele ei, deseori nedrepte, pătimase, indiscrete, folosind cuvîntul cu ușurință în scopurile cele mai diverse. Căci pentru T. Vianu respectul pentru cuvînt se îmbină cu discreția, cu echilibrul, atitudinii aproape incompatibile cu intemperiiile zilnice ale eternei vieți literare.

E un punct de vedere și, indiferent dacă în abstracto ești sau nu de acord cu el, trebuie semnalat și considerat ca fundamental în ceea ce-l privește pe Tudor Vianu.

Izolarea sa de viața literară nu înseamnă abandonarea activității — și tot ce a urmat este mult mai cunoscut. T. Vianu a mai scris cronici literare, alteleori chiar cronică

dramatică, dar o „distanță” s-a stabilit pentru totdeauna. A scris la apariția unor volume de Lucian Blaga, Ion Pillat, Camil Petrescu...; însăși această enumerare e concludentă în aceea că Vianu a aplicat judecata sa unor valori sigure, azi clasice, denotând un anume fel de a înțelege critica literară, care va fi analizat la momentul editării acestei părți a operei sale. Desigur că și această „depărtare” de critica zilnică a impus respectul de care s-a bucurat activitatea și persoana sa... E greu de presupus că distanța însemna pentru Vianu și un anume dispreț. Desigur că, în unele împrejurări, a însemnat și asta. Dar niciodată Vianu nu a manifestat orgoliul neînțeleșului, pentru că întotdeauna el s-a făcut înțeles. Nu există — desprindem de aci o altă consecință definitivă pentru autor — nici o pagină a cărei claritate să nu fie perfectă. Indiferent de punctul său de vedere, indiferent de valoarea scrierii — există și pagini mai puțin importante, pe care, de altfel, editorii și-au propus să le lase deoparte — Vianu s-a făcut totdeauna înțeles, cu o rigoare, un efort care i-au format un stil exemplar din acest punct de vedere. Scrierile sale sînt consecințe ale unei temeinice clarificări interioare, demonstrații de exactitate, ce ajung totdeauna la cititor. Ceea ce l-a mîhnit într-adevăr — și așa a reacționat, cum am arătat mai sus, pînă la sfîrșitul vieții — a fost neînțelegerea celor scrise de el. Neînțelegerea din rea-voință, din superficialitate sau din prostie. Ceea ce l-a mîhnit adînc a fost tăcerea impusă...

Mai mult: consecvent cu sine, Vianu a refuzat în scrisul său digresiunea în afara subiectului, a cultivat „supunerea la obiect” ce admira atît la Ibrăileanu, și-a reprimat divagația și tentațiile eseistice, chiar cele mai nobile și mai interesante. Le-a reprimat conștient — scrisul său o atestă ori de cîte ori simți cum autorul se oprește pentru a nu da curs unei idei tentante dar divergentă subiectului. Le-a reprimat în ciuda admirației sale pentru marii esești, cum de pildă toată viața a admirat pe Paul Valéry — sau tocmai de aceea — supunîndu-se unei stricte limitări, în cadrul căreia efortul său era total pentru claritate, pentru respectarea strictă a obiectului cercetării. Ne-am întrebat deseori care e „secretul” acestei clarități, acestei construcții care ți se impune ca o evidență, cum această evidență nu devine

banalitate ci, dimpotrivă, dă cititorului sentimentul că participă la cultură, că o înțelege, ajutat, dirijat cu o știință, cu o metodă fără fisură. Ni se pare că secretul constă în aceea că Vianu nu „experimenta” niciodată în scris sau în discurs, ci tot ceea ce exprima era pe deplin probat, lămurit, indiferent dacă deruta, neînțelegerea, impasul existaseră — și nu putuseră să nu existe într-o muncă atît de scrupuloasă, atît de tenace, dusă cu o probitate indubitabilă. Tudor Vianu nu „experimenta”, fiindcă nu-și dădea dreptul de a se contrazice, pentru că avea puterea să aștepte, să verifice intuiția, să reziste acelei porniri pasionale și patetice în fond, care face și din critic un scriitor. Un lung exercițiu i-a format — și de aci erudiția — o mare voință și, iarăși, o impresionantă cunoaștere și consecvență cu sine; a fost un spirit clasic de o subtilă și modernă puritate. Cum spunea odată Ion Barbu, Tudor Vianu „și concepea scrisul ca o magistratură”...

Tudor Vianu nu a făcut o carieră de poet în înțelesul obișnuit al cuvîntului. Ceea ce frapază în primul rînd pe cititor este că și în poezia lui Vianu esențială este tot claritatea. O poezie fără ambiguități, cu o idee ce se exprimă exact, în cuvinte simple și străvezii. Se poate pune întrebarea dacă mai este atunci vorba de *poezie*, dacă există poezie fără „ambiguitatea creatoare”; dacă poezia nu e cumva rezultatul unei atitudini complet opuse în ceea ce privește cuvîntul. Un răspuns nu se poate da în cîteva rînduri și nu e aci locul cel mai indicat pentru a răspunde unei probleme atît de complicate.

Interpretăm așadar publicarea *Versurilor* în 1957 ca un gest de nuanțare a unei optici asupra sa, constituită prin ani. O reamintire pentru unii, pentru alții un altfel de contact, necunoscut, poate surprinzător. Un gest de lirism, de confesiune, de corectare a propriei posterități. Desigur, un mod mai direct de a insinua, cu discreție, individul în operă.

Un gest tîrziu, lipsit de veleitatea descoperirii senzaționale, o revenire (în alte împrejurări) asupra unei „nedreptăți” ce singur și-o impusese. Căci, nu întîmplător, tot din 1919 datează (după proiectele de sumar ale unui probabil volum despre care a fost vorba în aparatul critic al

secțiunii respective) și renunțarea la un plănuir volum de poezii.

Cum vedem, și ieșirea poetului din viața literară este încă de arunci aproape definitivă. Ce a determinat gestul e greu de știut cu precizie. Se pot face presupuneri, se pot construi interesante raționamente. Important este însă tot actul renunțării, egal cu o definitivă opțiune; nu credem că el se datorește, în primul rând, nemulțumirii autorului față de scrierile sale. În *Postfața* la volumul de *Versuri*, Vianu schițează contextul, atmosfera și direcțiile sub care s-a constituit „lucrarea” versurilor lui. El nu ignoră „poetul” ci, o dată pornit pe un alt drum, se obligă să-și ignore propria poezie, lăsând-o să mai apară discret, din când în când, ca o amintire. Vianu și-a reprimat o vocație, adunându-și forța creatoare pentru alte scopuri. A ales, simplu, un alt mod de a se comunica, mai metodic, mai riguros, mai „neliterar”. Ceea ce a făcut ca, în conștiința contemporanilor, Vianu să rămână un poet care s-a autonegat. Și Camil Petrescu și G. Călinescu, ca și alții, au consemnat această opinie. Unii au întrezărit chiar un act de orgoliu... acolo unde nu era decât un sentiment de proprietate a unelelor, a mijloacelor.

Versurile din 1957 vor să reamintească un personaj uitat care îi revine cu insistență în memoria anilor unei vârste ce a semănat atât de puțin cu bătrânețea...

La umbra prestigiului său Vianu n-a vrut să recupereze pe poet, să-l oblige unei rectificări. Dorința sa de discreție era satisfăcută, un timp lung căzuse peste versurile sale, desprinzându-le de memorie, lăsând la suprafață doar câteva din trăsăturile unui om generos, sensibil, încercat de tumulturi totdeauna neprevăzute, dar adânci și consumatoare, tinăr în sentimente veșnic deschis lumii și poeziei.

Cele 70 de poezii rămase de la Tudor Vianu schițează mai multe direcții și teme, fără a ne indica o preferință, un sistem. Existența a două cicluri — cum ar fi bunăoară ciclul italian și marin sau acel al poeziilor inspirate de război — leagă transmiterea poetică de evenimente certe ale existenței autorului. Chiar Tudor Vianu propunea o auto-caracterizare, definindu-și poezia ca „ocazională”, în sensul

în care Goethe folosea termenul pentru propria sa poezie. Cert este că și diversitatea poeziei lui T. Vianu confirmă această atitudine, lăsându-ne să-i distingem sinceritatea, dar totodată să constatăm inexistența unei arii prin care autorul s-ar impune în mod absolut într-o istorie a literaturii românești.

Cea mai mare parte a poeziilor lui Tudor Vianu ne vin din adolescență și, ca aproape orice poezie a adolescenței de la începutul veacului nostru, se resimte de fiori romantici sau simbolisti, în care candoarea se amestecă cu gesturile patetismului nocturn — moment al întrebărilor și tumulturilor fundamentale. Ciudat că, deși a debutat sub auspicii macedonskiene, încă de la început tinărul poet subordonează dezlănțuirea, o purifică în idee; destinul uman e constatat fără revoltă și viața e glorificată ca parte a „muncilor universale”, chemând pe autor spre contemplarea principiilor eterne de frumusețe ce o conduc. Elanul tinde spre o disciplină a inițierii în apolinic, în solar. Glasul sirenelor îi relevă ideile platonice, adâncindu-l și făcându-l să părăsească ușoarele nostalgii și visări („Ce visuri dulci aripa-și scuturară?”) tinerești. Căutând comuniunea, o bucurie naivă îl cheamă mereu spre vitalitatea naturală, admirabilă dar nu exaltantă până într-atât încât să facă uitată măsura umană (*Alter ego, Impăcare, Epilog...* *Lume nouă*). Dorința de armonie e peste tot prezentă. Experiența tinde mereu să se pacifice interior, în armonie e descoperită salvarea. Peisajul propice acestei aspirații e „noțional”, de o clasicitate străvezie, blândă, temperată. Tinărul oscilează între realitatea ideilor și desfășurarea vieții concrete. Urmele cărților se văd, dar poezia lui Vianu din totdeauna nu e livrescă în înțelesul comun. Vianu nu propune lecturi și existențe violente, ci adânciri în idee — nu prin viziuni halucinante ci prin apropieri raționale care fac din înțelegere însăși esența armoniei.

Poezia sa nu e „revelație”, infinitu nu îl absoarbe, ci îl face să se restrângă într-insul, în căutarea acelui drum, paradisiac uncori, spre armonie. Un cert, un balans între stare și idee caracterizează poezia lui Tudor Vianu. Iluzia e acceptată ca artificiu poetic și nu ca o posibilitate de trăire poetică. Lipsește repetiția, obsesia unei viziuni, o viziune care să te capteze, ducându-te într-un loc al simțirii tale poetice care e unic și niciodată repetat de vreun alt

poet. Continuitatea unei opere poetice constituite lipsește în versurile sale. Modul de existență interior ni se comunică în segmente, ca atitudini definitive, nelăsând loc pentru reveniri, dezvoltări devorante, extaz.

Poate tocmai de aceea poezia lui Tudor Vianu nu ne transmite în primul rând sensibilitate, ci o comunicare clară, statornică, echilibrată. Fiorul cuvintelor împerecheate poetic străbate poezia sa; dar cu cât ne apropiem mai mult de experiență, de confesiune, cu atât ne depărtăm mai mult de poezie. Există o parte, cea mai „literară” a poeziei sale, în care plăcerea cuvântului, a imaginii, a rostirii stăpânește pe autor, cristalizând o savoare aparte, cea a „conștiinței” literaturii. Enumerăm câteva din titlurile ce ni se par caracteristice acestei atitudini: poemul *Shakespeare, Ștefan și centaurul, Palinur* (cu al său adagiu avertizant „O, Palinur, fii cu luare-aminte / Căci stele înșeală, marea minte!”), *În vie, Aliunde, Florența*; în ele dezvoltarea poetică e deplină, formularea adeseori memorabilă.

Dar cea mai mare parte a poeziei lui Tudor Vianu e discret confesivă, străvezie, „prozaică”.

Portretul spiritual al autorului e lesne de refăcut prin existența unor situații și teme preferate; scriind rar, cu mari intermitențe, poezia lui Vianu teoretizează stările sufletești dominante în diverse perioade ale vieții. Ca și în cazul celorlalte scrieri literare, portretul trebuie reconstituit, el reiese după ce a *devenit*, reiese din aceeași sinceritate. Sinceritatea sa nu trebuie însă confundată cu dezvăluirea propriei intimități. Discret, dominat de pudoare, versul său semnalează experiențe variate ale condiției umane în genere, în care autorul identifică propriile experiențe, fără patimă, fără veleitatea irepetabilului. Este aci trăsătura specifică a clasicității sale.

Cititorul de poezie va găsi deci satisfacție în limpezimea versului simplu ca structură, accesibil fără efort — căci efortul e anterior exprimării, în timpul cât în adâncuri frământările s-au consumat. Tensiunea e întotdeauna, sau aproape întotdeauna, anterioară exprimării; meditația rămâne elementul ce leagă cei doi timpi, răsfrângându-se în vers, dându-i cadența calmă. Profesind o religie a iubirii universale, o satisfacție neascunsă pentru viață.

poetul e aproape întotdeauna iertător cu viața însăși, când aceasta îi aduce dureri și drame inerente. Dar Vianu nu implică cititorul în zbuciumul său.

Existența unor poezii ca *Testament, Moartea meșteșugarului, Hombre secreto, Epitaful nescris, Cîntec descumpănește*. Sub paloarea aparentă izbucnește în ele un tragism nebănuit. Poezia e aici „sacrificată” unei mărturisiri care răstoarnă imaginea propusă anterior. O crîncenă solitudine, un teribil efort, un tragic sentiment al existenței — toate acestea spuse direct, aproape nefiresc de simplu. Reflec-tînd momente de criză, aceste prea grave pagini nu ne pot însă modifica sentimentul că toate celelalte sînt mai puțin sincere... Nu ne-am închipuit niciodată că Vianu a fost un „olimpian” și de data aceasta există mărturia directă a unei existențe mult mai convulsive, mai tragice decît ne-a lăsat s-o vedem. Calmul, siguranța, încrederea, credința în om, în bine, adevăr și frumos sînt rezultatul unui efort aproape insesizabil dar care, iată, se dezvăluie a fi atît de adînc consumator: efortul stăpînirii unui suflet torturat de solitudine (vezi câteva reflecții în același sens și în *Itinerar în U.R.S.S.*), de luptele „îngropate în mine”, înșingurat de suferință și de neîncredere, patetic, „crepuscular”, minat de dileme.

Acest efort de stăpînire nu falsifică ci, dimpotrivă, caracterizează totul. Vianu cel adevărat este deopotrivă și cel ce se stăpînește cu noblete și cel ce, în puține clipe, arată împotriva a ceea ce a trebuit să lupte întreaga sa existență. O mare forță sufletească, ca aceea care a avut-o Tudor Vianu, face posibil acest paradox. Sinceritatea sa este sinceritatea voinței, stăpînirii; căci înțelegerea omului, îndreptarea lui prin instrucție și educație, prin dragoste și responsabilitate, au constituit însuși scopul existenței și operei, condusă de un înalt ideal, căruia singur i s-a supus, cu orice sacrificiu: „Spirit pur alergînd împrejur / Și incendiu fără cenușă”. Omul, un mare și autentic melancolic, își privea viața...

Tonul rămîne reținut însă și de această dată.

Poate că tocmai această reținere permanentă face dificilă receptarea: ceea ce în restul operei constituie principala șansă a cititorului de a urma pas cu pas ideile și

demonstrațiile autorului, în poezie se manifestă ca o dificultate; dificultatea că poezia lui Vianu pare, datorită clarității și reținerii, de undeva cunoscută, consumată.

Un cercetător care ar dori să identifice ecouri, remniscente livești în poezia lui T. Vianu, ar putea pomeni nume ca: Eminescu, Macedonski, Goethe, Hugo, Vergiliu — după cum unele versuri plutesc în atmosfera comună a începutului de veac. Dar, din nou ne este greu să dăm o definiție, să semnalăm un loc aparte: căci nu e vorba nici de un epigon, nici de un precursor. Poezia lui Vianu adaugă o nuanță autorului, ca și cea a lui Călinescu de altfel, ea se înscrie într-o epocă, reprezentând-o și nu sustrăgându-se ei, o epocă ce a născut câțiva mari poeți. Face parte din decorul ei și ar fi o impietate să o supunem exceselor de zel, într-un sens sau altul. Căci găsim în ea multe din locurile eterne ale poeziei: nopți de vis, elogi ale luminii, semnele lăsate de cărți, elanurile vitale, de dăruire și de refuz, dureri și exaltări, iertări, avânturi, viziuni ale genezei și prefacerii universale, avânturi patriotice și resemnări amare; lipsește cu totul lirica de dragoste, în schimb multe versuri sînt străbătute de un amplu sentiment al prieteniei. Era un om al literaturii ce cunoștea unelele ei și le încerca deschis, cu o simplitate ingenuă; este o poezie a afecțiunii și nu a adorației, a căldurii și nu a incandescenței, a statorniciei și nu a fanatismului, a melancoliei și nu a scepticismului.

Poezia lui Tudor Vianu e cea a unui „suflet frumos”.

Într-o istorie, nescrisă încă, a literaturii românești de călătorie, Tudor Vianu reprezintă „momentul estetic”. O astfel de istorie s-ar putea schița într-o serie de momente ale „descoperirii” de către români a continentului, apoi a planetei noastre, descoperire ce ar putea — credem — dovedi existența unui mod specific de receptare. În varietatea prodigioasă a posibilităților de a reface în scris itinerarii parcurse „fizic”, am numi moment estetic acela în care jurnalul de călătorie se constituie ca o meditație subordonată esteticii și categoriilor sale. Preponderența considerațiilor de ordin estetic deosebește jurnalul de călătorie al lui Tudor

Vianu de cele datorate foarte numeroșilor scriitori români care au abordat genul. La Gulescu, Codru Drăgușanu, Alecsandri, Bolliac, Iorga, Rebreanu, Sadoveanu, Camil Petrescu sau Ralea memorialul de călătorie e constituit în genere dintr-un conglomerat de considerații politico-istorice, sociale, chiar economice, etnografice, firește și estetice, dintr-o relatare de amănunte mai mult sau mai puțin senzationale, pitorești sau livești. Această conglomerare impură rămîne în fond specifică genului, mai dependent de o realitate istorică și geografică mărginită, mai ocazional și „documentar” decît oricare altul.

Formația de estetician a lui Tudor Vianu se vedește și în atitudinea sa de călător-memorialist, pe care și-o definește de altfel singur într-un fragment din *Imagini italiene*: „Călătoria este în mare măsură un astfel de joc al afinităților electivă, un excitant al imaginației și al memoriei ereditare a spiritului cultivat, probînd în om suplețea și universalitatea culturii lui. Nu călătorim pentru a ne instrui, cît pentru a ne regăsi în posibilitățile noastre tainice și multiple”.

Definiția aceasta fixează cîteva trăsături generale pentru orice călător, propunînd o accepțiune evoluată a acestuia, dar dă și diferența specifică tipului de călător care a fost T. Vianu. „Afinități electivă” — fără îndoială, ele trebuie să apară la orice călător, alegerea unei anume țări sau continent reprezintă prima și cea mai importantă afinitate. Vianu se referă la călătorul „chemat” de o anume realitate, neexcluzînd însă „jocul” posibil, aventura căreia autorului însuși îi plăcea, cu o măsurată curiozitate, să i se abandoneze cînd și cînd. „Un excitant al imaginației” — desigur, fundamental pentru orice călător care nu e numai un turist, adică un călător care dorește să se informeze în locurile comune ale lumii — ghid de muzeu. „Memoria ereditară a spiritului cultivat” — trasează diferența, definitiv, între călătorul cultivat care detaliază, meditează, reține prin selecție, față de cel ce se entuziasmează nu pentru valoarea în sine a unei „întîlniri”, ci pentru faptul că acel loc, acel contact e „celebru”. O „memorie ereditară”, adăugăm, e posibilă doar într-o tradiție intelectuală, integrată civilizației unui continent; iară aci deosebirea între primii noștri că-

lători și scriitorii intelectuali de după 1900 — la mai puțin de jumătate de secol „memoria ereditară” devine implicită.

„Probînd suplețea și universalitatea culturii... pentru a ne regăsi în posibilitățile tainice și multiple” — iată o condiție specifică: „suplețea și universalitatea unei culturi” atestă călătorul avizat care, contemplînd, își regăsește „posibilitățile tainice și multiple” capabile să-l adîncească, să-i adîncească certitudinile, să-i limpezească structurile, să-i rafineze personalitatea, spiritul și simțirea.

Călătorul definit astfel e un om matur (și nu un tînăr ce se formează, școlindu-se), care-și certifică certitudinile propriului sistem, corectîndu-se sau descoperind ceea ce „știa” de mai înainte. De la această cuprinzătoare definiție și pînă la aplicarea ei în direcția predilectă a preocupărilor pentru estetică și morfologia culturii nu e decît un pas — cel al unei specialități, al unei vocații.

Lectura paginilor de călătorie ale lui Tudor Vianu ne aduce în preajma unui *spirit european*. Încă de la *Imagini italiene*, primul și cel mai important jurnal al său, autorului îi deveniseră structurale datele conștiinței unui om de cultură europeană. Vianu reacționează și se comportă ca un european, mai precis ca un european de centru; reacția sa e una de nuanțare — cultura, studiile în cîteva universități europene, călătoriile anterioare ne explică prezența unui personaj familiar cu tot ceea ce geniul european a produs. Vianu e „integrat”, relaxat, îmbătat de revelații subtile.

Degajarea lui nu e caracteristică în general autorilor memorialelor de călătorie românești. Călătoria rămîne pentru scriitorii noștri cel mai adesea un eveniment excepțional, dîndu-le stări paroxistice uncori — cum ar fi în cazul lui Camil Petrescu. Chiar Ralea, dezinvolt și senzual, dincolo de hotarele Franței, atît de familiare lui, poartă cu sine surplusul de nonșalanță al moldoveanului oriental ce se răsfrînge într-o fermecătoare și discretă tulburare a frumoseilor sale relatări de călătorie.

După susținute studii clasice, încă din copilărie, după anii definitivi ai formării, dominați de marile sinteze filozofice și literare ale romantismului german, călătoria în Italia nu reprezintă pentru Tudor Vianu revelația culturii

mediteraniene, a clasicității greco-latine (așa cum s-a întîmplat în genere cu romanticii germani), ci descoperirea acelei epoci de tranziție către lumea modernă — lumea în care evul mediu și Renașterea se împletesc într-o armonie unică doar în țara lui Dante. Cert este că, așa cum se reface călătoria în *Imagini italiene*, spiritualitatea, mitologia, civilizația acestei epoci de tranziție îl înconjoară, stîrnindu-i o adîncă satisfacție, ce trece mult de zonele senzației, prezente și ele, în altele mai profunde, în care se limpezesc conceptele morfologiei unei culturi. Pe acest itinerar ideatic, călătorul operează numai cu categoriile filozofiei culturii, neglijînd actualitatea ori de cîte ori aceasta nu li se supune.

De fapt, „tema” însemnărilor de călătorie ale lui Tudor Vianu aparține esteticii și filozofiei culturii: armonia ca produs al sintezei unor categorii fundamentale: artă, natură, cetate, religie. Autorul descoperă pretutindeni un „geniu al locului”, ca expresie a îmbinării acestor categorii în structuri specifice, caracteristice. Iată cîteva exemple:

Veneția reprezintă feericul: arta își multiplică fastul în natură, oglindindu-și miile de detalii într-o infinită reverberație. Padova îi relevă sacralitatea — reculegerea, pacea este produsul armoniei din curtea mănăstirii Sf. Anton, unde verdețea ierbii înconjurată de zidurile sobre, calme, echilibrate, se împlinește în plutirea albastră a cerului pur. Ravenna e relicva istoriei, condamnată la eternă stagnare, fiind cetatea părăsită de natură. Florența, în fața căreia efuziunea autorului e cu greu stăpînită, îi apare lui Tudor Vianu ca forma perfectă a delimitării: natura și cetatea stau față în față, definitiv despărțite. Eliberată din înclăștare, refuzînd orice penetrație, Florența inspiră conștiința propriei glorii, produs exclusiv al individualismului uman. Dimpotrivă, la Assisi natura și religia au colaborat într-un cîntec al blîndeții universale, un imn al voluptății împăcării. Sienna revelă călătorului caritatea și mortificarea, după cum în Roma, Vianu observă cum arta antichității desacralizate, lipsită de fervoarea omului, a reintrat în ciclul formelor naturii milenare. Privind cu atenție observăm în cadrul categorial arătat opozițiile ce s-au stabilit: Assisi e opus Florenței, Veneția Siennesi, Roma Ravennei. Spiritul de ordine reface armonia acestei lumi, acestei culturi.

Sub aceleași auspicii, continuând disociațiile, Vianu creionează câteva tipuri culturale istorice, născute de aceleași realități: Sfântul (fervoarea), Cavalerul (solitudinea), Artistul — în multiple înfățișări, de la Ingerii muzicanți pînă la Michelangelo — întrupare a capacității artei de a armoniza și unifica lumile.

În „Iubirea lumii vechi“, sentiment dominant, Tudor Vianu e continuu uimit de viabilitatea mitologiei creștine, de întrupările sensibile cu care aceasta continuă să capteze omul prin forța artei și prin sensul lor umanitar. Credința în miracol îl impresionează; neascunzîndu-și unele zîmbete față de rit, Vianu reține naivitatea sufletului masei dar și accesul ei la sublim. O lungă și frumoasă digresiune despre „suflet și spirit“ încununează aceste considerații.

De altfel, proza liberă alunecă deseori spre studiu. În aceste pagini, Tudor Vianu inițiază unele din cercetările sale comparatiste asupra „motivelor“ literare și artistice de circulație în epocă.

Partea „psihologică“ a *Imaginilor italiene* se alcătuieste din notațiile fugare de ordin moral și mai ales din înregistrarea senzațiilor născute de unele împrejurări: mai cu seamă în paginile dedicate Veneției — țărîm al „perfidiei“, generator de „voluptăți interzise“ — ele colorează cu discreție afectivă expunerea. Viziunea și cadența scrierii sînt clasice, înflorite cu italianizări, cu mici retorisme de amintire romantică. În fapt, ordinea clasică este cea în primul rînd admirată, efectul ei artistic: cîmpul semănat pare o „tablă de șah“, o cascadă e o arhitectură a lichidului și a sonorului. Viziunea apare în genere arhitecturală — ca și în poezie Vianu e mai aproape de sculptural decît de culoare. Sînt căutate „principiile“ și odată descoperite ele se umăresc pînă la detaliul semnificativ, expresie a organizatului și nu a accidentului inspirat. Și sonoritatea și muzica se încadrează unei armonii largi, arhitectură unică. Îmi pare că, mai mult ca oriunde, Italia a dat lui Tudor Vianu sentimentul perfecțiunii; cu această călătorie, cultura, sistemul estetic, personalitatea autorului erau deplin și definitiv formate.

Aproape 30 de ani mai tîrziu, „imaginile indiene“ sînt memorialul unei călătorii într-o lume total deosebită, o lume a surprizei, a necunoscutului, lipsește, cum e și firesc, acel sentiment al integrării caracteristic, lipsește siguranța

înaintea unei lumi cunoscute ferm. „Memoria ereditară“ este deci contrazisă sau inoperantă, „suplețea“ se manifestă doar în efortul de adaptare. Vianu descrie mai mult și meditează mai puțin: India e pentru el un imperiu al vizualității invadatoare. Europeanul e însă în permanență uimit, asediat, raționalistul deseori perplex. Reacțiile sale nu sînt diferite în mod fundamental de cele ale primilor călători în Orient: captat de exotic, tulburat de o nouitate ce greu se poate disciplina în categoriile noastre, Vianu descoperă „ciudatul“, enigmele, semnele unei lumi ce scapă conceptelor și criteriilor Europei.

Cea mai mare parte a europenilor reacționează astfel. Extremul Orient ne este în fond la fel de depărtat ca și strămoșilor noștri din Renaștere... căci, în ciuda contactelor, a circulației și anulării factorului distanță despre care vorbea Paul Valéry în *Regards sur le monde actuel*, spiritualitatea Orientului ne este încă fundamental necunoscută. Un efort de înțelegere, o vizibilă încercare de disciplinare a aceleiași vizualități și populări debordante fac și Vianu și Călinescu în scrierea sa *Am fost în China nouă*; autorii au calmul necesar pe care Ralea, de pildă, și-l refuză cu prielul călătoriei sale în Egipt, unde sentimentul unei insecurități fizice îl copleșește. Dintre români, doar Mircea Eliade, spirit deschis dimensiunilor altor culturi, a „forțat“ cunoașterea Indiei, consacînd o mare parte a vieții sale integrării, înțelegerii și explicitării, în parte, pentru europeni a uneia din cele mai vechi culturi și religii ale lumii, efort care i-a produs mutații adînci.

Tudor Vianu nu era în situația de a face aceste lungi și grele eforturi și de aceea se mulțumește să rămînă bucuros de experiență, tulburat și consecvent european: pentru Vianu, India e o țară a „feeriei“, a fabulosului — categorii pentru care găsește aci întrupări ideale. În ordinea preocupărilor estetice, autorul constată de la început imposibilitatea separării conceptelor fundamentale: arta, natura, religia, civilizația se prelungesc unele în altele, într-o fuziune uimitoare și generoasă: fecunditate, fecție.

Tocmai de aceea autorul nu-și ascunde satisfacția ori de cîte ori întîlnește semnele Europei și, ceea ce niciodată nu făcuse, se bucură de comoditățile civilizației noastre, regăsite cînd și cînd. În fapt, contrastul îl stimulează, ca și

pe Călinescu, dar perspectiva rămâne în fond tributară structurilor civilizației europene. Simultaneitatea lumilor (arhaism, modernism) este resimțită ca dramatică de autor; dar pentru el India, ca și lumea întreagă, nu poate avea decât un singur sens de dezvoltare — acel către europenism! O concluzie discutabilă dar... din nou specifică europeanului.

În *India* Vianu e mai „literar” ca în orice altă scriere a sa. Imposibilitatea desfășurării pe larg în planul esteticii și filozofiei culturii îl conduce la o savuroasă literaturizare (permanentă de pildă în scrierile de călătorie ale lui Mihai Ralea), dar pe care o întâlnim destul de rar în scrisul său. *India* e relevantă pentru curiozitatea autorului pe care, de data asta, își permite să o „descopere”, să o savureze chiar, renunțând — prin forța împrejurărilor — la stilul său științific. Ceea ce în adâncuri a fost poate tulburat prin contactul cu un alt de diferit mod de a înțelege lumea, nu s-a comunicat explicit în afară; *India*, jurnal al unei subtile și târzii aventuri, este poate cea mai naivă scriere a lui Tudor Vianu.

În rest, paginile de călătorie din Germania sînt o căutare a tinereții proprii, o tinerețe peste care a trecut un timp al distrugerii, ale cărui urme mîhnesc mult pe autor. Mai degrabă expositive, aceste pagini sînt nostalgice memorii, verificări ale memoriei personale, propriu-zis evocări. Vianu scria în *India*: „A evoca înseamnă a rămîne contemporan cu trecutul”; iată cam ce-a mai rămas din trecut — pare să exclame autorul, bucuros de a găsi supraviețuirea, dar și cu regretul unei prea lungi despărțiri, o despărțire definitivă, ca în moarte; tot ce înțelesese vreodată pe aceste meleaguri fusese comunicat — în altfel de opere, în alte discipline. Și în paginile de călătorie în Uniunea Sovietică, fragmentate, notațiile se așază în același „sistem”, fără dezvoltări însă. Apar cîteva comparații (cum ar fi cea sugerată de casa lui Tolstoi față de cea a lui Goethe), clementele unei civilizații noi sînt semnalate, se pot intui unele din considerațiile de ordin morfologic și estetic pe care Vianu nu le-a mai dezvoltat în scris.

Însemnările de călătorie ne certifică alte trăsături ale personalității lui Vianu: vigoarea și vioiciunea unei prezențe continue în lume, atribute ale umanistului, efortul său

continuu de a-și perfecționa și cultiva sensibilitatea vizuală (pe care o admira mai cu seamă la tinerele generații), blîndețea atitudinii ce se ascundea sub sobrietate, atenția cu care are pentru prezențele românești de pretutindeni. Cine va voi să afle dimensiunea patriotismului lui Vianu — de fapt întreaga sa creație este izvorîtă din acest înalt sentiment și din intenția de a aplica întregul său efort consolidării intelectuale a culturii noastre — va avea în acest volum destule documente.

Încheind aceste rînduri — și o dată cu ele editarea primei secțiuni a Operei lui Tudor Vianu — vrem să atragem atenția cititorului și exegetului asupra scrierii semnificativ intitulată *Idei trăite* (cuprinsă în sumarul acestui volum), scriere ce cuprinde cea mai completă explicare pe care Tudor Vianu a dat-o operei sale: principiile pe care aceasta se fundamentează, sursele și metodele aplicate, ceea ce a determinat pe autor să abordeze anumite discipline umaniste și ce a intenționat să demonstreze prin cercetările sale, atitudinea sa față de cultura românească și universală, în sfîrșit, poziția sa față de istoria națiunii și culturii noastre de-a lungul întregii sale vieți. *Idei trăite* este scrierea de la care trebuie să înceapă cercetarea și editarea operei sale științifice, situarea lui Tudor Vianu în istoria culturii și literaturii noastre; ea este cel mai cert îndreptar de care beneficiem.

Între operele nescrise care ar fi dat literaturii noastre o altă tradiție și greutate se numără și *Memoriile* lui Tudor Vianu. Ne mulțumim azi doar cu aceste pagini din volumul de față, schițări, amintiri și fragmente al căror cuprins este, de cele mai multe ori, tulburător și exemplar.

GELU IONESCU

INDICE DE NUME¹

A

Abderhalden, Émile : 262
Aderca, Felix : 149
Adickes, Erich : 114
Alecsandri, Vasile : 171, 565
Alekseev, Mihail Pavlovici : 492, 495
Alessandrescu, Alfred : 534
Alexandrescu, Grigore : 208, 259
Amerio, Romano : 516
Amiel, Henri Frédéric : 244, 261
Andler, Charles : 128
Andrei, Petre : 242
Anghel, Constantin : 143
Anghel, Dimitrie : 191, 211, 470, 471
Anton de Padova : 288—290, 304, 533
Arghezi, Tudor : XII, 191, 192, 233, 266
Aricescu, Constantin : 210
Aristotel : 253, 303
Arréat, Lucien : 218
Asachi, Gheorghe : 378
Augustin (Augustinus Aurelius) : 100
Aznavorian, Hurmuz P. : 149

¹ Aleătuț de Nadia Lovinescu.

B

Bach, Johann Sebastian : 89, 159, 160, 337, 339
 Bacon, Francis : 5, 254
 Bagdasar, Nicolae : 118
 Baldensperger, Fernand : 135
 Balzac, Honoré de : 235, 486
 Banu, Constantin : 149, 227, 507, 537
 Barbu, Ion (Dan Barbilian) : X, 3, 145, 146, 154, 507, 526, 538 559
 Barna : 304
 Batrès, Maurice : 228
 Basch, Victor : 118
 Bascovici, Șerban : 146
 Baudelaire, Charles : XI, 497
 Bäumker, Clemens : 151
 Bayer, Simon : 145, 537
 Bălcescu, Nicolae : XI, 268, 269
 Beethoven, Ludwig van : 89, 90, 159, 160, 336
 Beldie, C. : 148, 150
 Bellini, Giovanni : 324
 Benincasa, Giacomo : 306
 Beniuc, Mihai : 191, 192
 Perceanu, Mihail : 149
 Bergson, Henri : VII, 112
 Bernardone : 306, 317, 320—322
 Biberi, Ion : XV, 552
 Bismarck, Otto von : 100, 114
 Blaga, Lucian : X, 375, 558
 Bloy, Léon : 325
 Blühme : 336
 Böcklin, Arnold : 336
 Bogrea, Vasile : 241
 Bolintineanu, Dimitrie : 208
 Bolliac, Cezar : 565
 Bonnard, Pierre : 485
 Botez, Demostene : 498
 Botez, Octav : 498
 Böttger, Johann Friedrich : 337
 Botticelli (Sandro di Mariano Filipepi) : 324
 Brătescu-Voinești, I. Al. : 134
 Brâncuși, Constantin : 261

Bremond, Henri : 118
 Brentano, Franz : 113, 120
 Bruegel, Pieter : 376
 Bruno, Giordano : 60—63, 196, 197, 515—517
 Brutus, Marcus Iunius : 159
 Bücher, Karl : 336
 Buckle, Henry Thomas : 242
 Bucuța, Emanoil : 149, 150, 152
 Budagov, Ruben Alexandrovici : 485
 Busuioceanu, Alexandru : 526

C

Caion (Constantin A. Ionescu) : 539
 Camus, Albert : 497
 Caracostea, Dumitru : 421, 541
 Caragiale, Ion Luca : 136, 187, 210, 216
 Caragiale, Matei Ion : X
 Carducci, Giosuè : 201, 296
 Castaldi, Alfons : 147
 Caterina de Siena (Caterina Benincasa) : 304, 306—309
 Catul (Caius Valerius Catullus) : 201
 Călin, Liviu : 505
 Călinescu, George : 192, 523, 524, 553, 560, 564, 569, 570
 Cehov, Anton Pavlovici : 123, 380
 Celarianu, Mihail : 146
 Cerna, Panait : 224, 470
 Cerri, Gaetano : 281
 Cézanne, Paul : 485
 Cezar (Caius Iulius Caesar) : 159, 202
 Charlemagne sau Carol I cel Mare : 313
 Chendi, Ilarie : 470
 Ciabukiani, Vahtang Mihailovici : 492, 496
 Cicero, Marcus Tullius : 146, 156, 523
 Cioculescu, Șerban : 135
 Claudian, Alexandru : 526
 Cocea, N. D. : 266
 Codreanu, Mihail : 241
 Codru-Drăgușanu, Ion : 152, 565
 Colorian, Alexandru : 146, 218
 Corodeanu, N. : 496

Corot, Camille : 485
 Coşbuc, George : 147, 191, 470, 529
 Courbet, Jean Désiré Gustave : 485
 Cournot, Antoine Augustin : 242
 Crainic, Nichifor : 292
 Creangă, Ion : 136
 Croce, Benedetto : VII
 Cruceanu, Mihail : 221, 509
 Curtius, Ernst Robert : 128
 Cusanus, Nicolaus : 196

D

Damianovici, Constantin : 221
 Dante Alighieri : 172, 292, 294, 303, 529
 David : 314
 Delavrancea, Barbu : 147
 Demetrescu, Marin : 220
 Demetriade, Mircea : 3, 214
 Densușianu, Ovid : 3, 4, 113, 134, 218—222, 227, 241, 506, 526, 530
 Dérain, André : 485
 Descartes, René : 254, 422
 Dessoir, Max : 117, 118
 Diaconovici, Corneliu : 210
 Dilthey, Wilhelm : 111
 Dobrogeanu-Gherea, Constantin (vezi Gherea)
 Domenico di Bartolo : 324
 Donatello (Donato di Betto Bardi) : 315
 Dostoievski, Fiodor Mihailovici : 123, 144, 235, 486, 491, 493, 494
 Dragomirescu, Mihail : X, XI, 113, 148, 235
 Dragoslav, Ioan : 214
 Draper, John William : 242
 Dumitrescu, Ion : 534
 Durkheim, Émile : 110
 Dvôrak, Max : 113

E

Eftimiu, Victor : 228
 El Greco (vezi Greco)
 Eliade, Mircea : 569
 Eminescu, Mihai : X, XI, 113, 133, 136, 144, 145, 155, 158, 191, 192, 210, 216, 223, 244, 260, 281, 378, 497, 564
 Enăşescu, Artur : 223—226
 Enescu, George : 378, 534
 Engels, Friedrich : 138

F

Faguet, Émile : 218
 Fechner, Gustav Theodor : 109
 Fichte, Johann Gottlieb : 108
 Filipescu, Nicolae : 147
 Fiorenzo di Lorenzo : 324
 Fotino, George : 526
 Francisc din Assisi (Giovanni Bernardone) : 289, 290, 304, 306, 316—321, 323
 Frauenstädt, Julius : 155
 Freud, Sigmund : 113, 125, 126
 Frings, Theodor : 335, 336
 Frolo, Hildebrand : 113, 146, 201—203, 403, 529, 530, 539

G

Gagarin, Iuri Alekseevici : 491
 Galaction, Gala : 529
 Galilei, Galileo : 196, 254
 Galsworthy, John : 235
 Gandhi, Mahatma : 366
 Gane, Nicolae : 153, 242
 Gauguin, Paul : 485
 Gherea (Dobrogeanu-Gherea), Constantin : 136, 210, 246
 Gherea, Ionel : 223
 Ghirlaiaio (Domenico di Tommaso Bigordi) : 304
 Gide, André : 124, 125, 497
 Giotto di Bondone : 290, 311, 312, 322
 Giovanni da Asciano : 304

Girleanu, Emil : 470
 Goethe, Johann Wolfgang von : VII, IX, XII, 71—80, 114, 115, 117, 132, 155, 159, 161, 162, 194, 195, 215, 254, 256—261, 279, 337—339, 380, 395, 514, 515, 517, 518, 526, 528, 531, 561, 564, 570
 Goga, Octavian : X, 123, 147
 Gogol, Nikolai Vasilievici : 123
 Golescu, Dinicu : 565
 Goliat : 314
 Gonciarov, Ivan Aleksandrovici : 123
 Gorki, Maxim (Aleksi Maksimovici Peşkov) : 123, 380, 479, 485, 486
 Gourmont, Rémy de : 218
 Gozzoli, Benozzo (Benozzo Di Lese) : 304
 Greco (El) (Domenico Theotocopuli) : 494
 Grigore XI, papa ((Pierre Roger de Beaufort) : 308
 Grimm, Herman : 538
 Grimberg, Ida Semionova : 494, 495
 Groos, Karl : 114, 115, 155
 Guasti, Cesare : 516
 Gudiaşvili, Lado : 496, 497, 547
 Gusti, Dimitrie : 126, 127, 151
 Guyau, Marie Jean : 244
 Guzzo, Augusto : 516

H

Haile Selassie I (Tafari Makonnen) : 364
 Haneş, Petre V. : 221
 Hartmann, Nicolai : 119
 Hazard, Paul : 135
 Hebbel, Friedrich : 261
 Hegel, Georg Wilhelm Friedrich : XI, 108, 114, 117, 128, 137, 159, 160, 456
 Heine, Heinrich : 81—83, 201, 518, 519
 Heliade-Rădulescu, Ion : 208
 Heraclit din Efes : 90
 Herbart, Johann Friedrich : 109
 Herder, Johann Gottfried : 128, 137, 159, 339, 494
 Herodot : 496
 Hodoş, Alexandru (Ion Gorun) : 147

Höfler, Alois : 376
 Hogas, Calistrat : 251
 Hölderlin, Friedrich : 114, 158—160
 Horaţiu (Quintus Horatius Flaccus) : 160, 205
 Hugo, Victor Marie : VII, 84, 313, 314, 486, 515, 519, 564
 Humboldt, Wilhelm von : 160
 Humpel, Emilia : 144
 Husserl, Edmund : 119

I

Iacobescu, D. : X
 Ibsen, Henrik : VII
 Ibrăileanu, Garabet : 128, 160, 227, 235, 241—247, 248—252, 257, 531, 558
 Iliescu, Dumitru : 148
 Ioanişescu, D. : 148—150
 Ionescu, Nae : 150, 151, 496
 Ionescu-Rion, Raicu : 251
 Iorga, Nicolae : 100, 152, 225, 241, 242, 488, 545, 565
 Iosif, Ştefan Octavian : 147, 470
 Irimescu, Ştefan : 255, 256
 Irineu, Cora : 148, 149
 Istrati, Panait : X, 151, 486

J

Jarov, Aleksandr : 490
 Jerusalem, Johann Friedrich Wilhelm : 113, 376
 Jirmunski, Viktor Maksimovici : 494
 Jora, Mihail : 378

K

Kant, Immanuel : IX, 108, 110, 118, 119, 135, 155, 253
 Karajan, Herbert von : 377
 Kayser, Wolfgang : 487, 494, 495
 Keyserling, Hermann : 150, 160
 Kierkegaard, Søren Aabye : 488
 Kiseleff, Pavel Dimitrievici : 170, 458
 Klinger, Max : 336

Kogălniceanu, Vasile : 143
 Kerolenko, Vladimir Galaktionovici : 123, 380
 Kretzschmer, Ernst : 114
 Kropotkin, Piotr Alekseevici : 494

L

Lamartine, Alphonse de : 475
 Lamprecht, Karl : 336
 Lasserre, Pierre : 128
 Lavater, Johann Caspar : 257
 Lecky, William : 242
 Leibniz, Gottfried Wilhelm : 159
 Lenin, Vladimir Ilici : 122, 486, 493
 Leonardo da Vinci : 254
 Leopardi, Giacomo : 303
 Lermontov, Mihail Iurievici : 494
 Lessing, Gotthold Ephraim : 263
 Lipatti, Valentin : 505
 Lippi, Filippino : 304
 Lipps, Theodor : 114
 Liŝenko, Nikolai Vitalievici : 499
 Lombardi, Alfonso : 289, 290
 Longinescu, Ștefan : 146
 Lorenzetti, Ambrogio : 281
 Lovinescu, Eugen : XI, 133, 227—233, 245, 266, 475, 480—483, 496, 531, 546, 557
 Lucaciu, Vasile : 147
 Luchian, Ștefan : 234, 465, 470—474, 546
 Lucilius Junior : 180

M

Macedonski, Alexandru : X, 3, 4, 134, 146, 191, 204—212, 213—217, 529, 530, 564
 Macedonski, Alexis : 215, 227
 Maiakovski, Vladimir Vladimirovici : 490
 Maine de Biran (Marie François Pierre Gonthier de Biran) : 244, 262
 Maiorescu, Titu : X, XI, 113, 136, 210
 Manet, Édouard : 485
 Mann, Thomas : VIII, 122—125, 127, 235, 284, 339

Manolescu, Sergiu : 149
 Manu, Emil : 505
 Marc Aureliu (Marcus Aurelius Antoninus) : 299
 Marinescu, I. M. : 152, 153, 242, 498
 Marquet, Albert : 485
 Martini, Simone : 304, 305, 310, 311
 Marx, Karl : 110, 137, 493
 Massis, Henri : 128
 Matisse, Henri : 485
 Maurras, Charles : 514
 Medrea, Cornel : X
 Mehedinți, Simion : 152
 Mehring, Franz : 138
 Memmi, Lippo : 304, 305
 Metroniu, Aurel : 241
 Metternich-Winneburg, Klemens : 114
 Michelangelo, Buonarroti : 59, 298—300, 393, 515—519, 538, 568
 Micle, Veronica : 144
 Micu (Clain), Samuil : 378
 Minulescu, Ion : 150
 Missir, Petre : 210
 Mindru, Athanase : 218
 Molière (Jean-Baptiste Poquelin) : 115
 Monet, Claude : 485
 Moretto da Brescia (Alessandro Bonvicino) : 301
 Motileva, Tamara Lazarevna : 488, 489
 Mounet-Sully (Jean Sully Mounet) : 215
 Mozart, Wolfgang Amadeus : 89, 336
 Munch, Edvard : X

N

Nanu, Dimitrie : 224
 Napoleon I Bonaparte : 127
 Negulescu, Petre P. : 113, 265
 Nehru, Jawaharlal : 366
 Nekrasov, Nikolai Alekseevici : 491
 Nenișescu, Ștefan I. : 149, 526
 Nerval, Gérard de (Gérard Labrunie) : 214

Nietzsche, Friedrich: VII, 112, 119, 125, 127, 162, 327, 456
Nordau (Max Südfeld): 218

O

Cancca, N.: 143
Olănescu, Vasile: 146
Oprescu, Horia: 523
Oreste (Oreste Georgescu): 215
Ortiz, Ramiro: 134, 149, 150
Oesterreich, Traugott Konstantin: 114
Ostrowski, Nikolai Alekseevici: 123
Ovidiu (Publius Ovidius Naso): 115, 339

P

Pallady, Theodor: X
Papadat-Bengescu, Hortensia: 229, 256
Pascal, Blaise: 196, 197
Pârvan, Vasile: VII, 120, 237—240, 531
Perpessicius (Dimitrie S. Panaitescu): 192, 223—225, 508, 509
Perugino (Pietro di Cristoforo Vannucci): 312, 314, 315
Petică, Ștefan: 470
Petrarca, Francesco: 187, 188
Petrașcu, Gheorghe: X
Petrescu, Camil: 265—269, 270—273, 526, 532, 558, 560, 565, 566
Petru I cel Mare: 490
Philippide, Al. A.: 192, 251
Picasso, Pablo (Pablo Ruiz Blasco): 485, 496
Pillat, Ion: X, 3, 225, 507—509, 558
Pinturicchio (Bernardino di Betto): 314, 315
Pirosmansvili, Nico: 496
Platon: 119, 207
Plaut (Titus Maccius Plautus): 146, 523
Pliniu cel Bătrîn (Caius Plinius Secundus): 146, 523
Pogor, Vasile: 243
Popescu-Ulmu, N.: 146
Prodan, Paul: 227, 539
Protopopescu, Dragoș: 144, 508
Proust, Marcel: 100, 124, 244
Pușkin, Aleksandr Sergeevici: 123, 491, 494

R

Raffaello Santi sau Sanzio: 337
Rainer, Francisc Iosif: 251, 253—264, 531
Rainer, Martha: 256, 263
Ralea, Mihai: 128, 131, 160, 246, 256, 498, 526, 534, 565, 566, 569, 570
Rașcu, I. M.: 221
Ravaisson-Mollien (Félix Lacher): 242
Răceanu, George: 218
Rădulescu, Mihai: 525, 547
Rădulescu-Motru, Constantin: VIII, 109, 112, 113, 145, 148, 149, 151, 265
Rebreanu, Liviu: X, 192, 234—236, 531, 565
Reich, Emil: 113, 376
Reininger, Robert: 376
Relgis, Eugen: 508
Rembrandt Harmenszoon Van Rijn: 338, 494
Renan, Ernest: 277
Renard, Jules: 261
Renoir, Auguste: 485
Repina, Golobeva: 490, 495
Ressu, Camil: 214
Ribot, Théodule Armand: 218
Ricciardi, Riccardo: 516
Rickert, Heinrich: 110
Rilke, Rainer Maria: 305
Ritter, Constantin: 114
Rodenbach, Georges: 280
Rollinat, Maurice: 442
Romanescu, Marcel: 146, 526, 539
Rousseau, Jean Jacques: 100, 122, 127
Rubens, Petrus Paulus: 485, 494

S

Sadoveanu, Ion Marin: 153, 509
Sadoveanu, Mihail: 132, 192, 251, 498, 565
Sainte-Beuve, Charles Augustin: 5, 245
Saltîkov-Șcedrin, Mihail Evgradovici: 123

Samarin, R. M. : 485
 Sansovino (Andrea Contucci) : 289, 290
 Sartre, Jean-Paul : 488
 Saul : 314
 Săulescu, Mihai : 148, 218
 Scheler, Max : 119
 Schelling, Friedrich Wilhelm : 108, 114, 117, 159, 456, 457
 Schiller, Friedrich von : VIII, XII, 114, 115, 159, 160, 339
 Schopenhauer, Arthur : 113, 134, 155
 Scrob, Carol : 210
 Seillère, Ernest : 128
 Semper, Gottfried : 337
 Seneca, Lucius Annaeus : 180
 Shakespeare, William : 52, 64—68, 90, 93, 114, 132, 376, 485,
 492, 497, 513—515, 517
 Sisley, Alfred : 485
 Sitara Devi : 374
 Slavici, Ioan : 136, 155, 378
 Socec, Alexandru : 148
 Socrate : 119
 Sodoma (Giovanni Antonio Bazzi) : 308, 309
 Sofocle : 158
 Spengler, Oswald : 112, 162, 278
 Speranția, Eugeniu : 221
 Sperber, Alfred Margul : 192
 Spitzer, Leo : 135
 Stamatiad, Alexandru T. : 214, 221, 399, 539
 Stătescu, Constantin : 496
 Steinthal, Heymann : 110
 Stendhal (Henri Beyle) : XII, 140
 Stöhr, Adolf : 376
 Stincă, Ștefania : 225
 Stoicescu, George : 255
 Streinu, Vladimir : 136
 Strzygowski, Josef : 113, 376
 Sue, Eugène (Marie Joseph) : 486
 Swoboda, Alfred : 375

S

Șincai, Gheorghe : 378

T

Tagore, Rabindranath : 373, 394
 Taine, Hippolyte : 245, 256, 277
 Tansillo, Luigi : 516
 Teodorescu, Dem. : 150
 Teodorescu, Gheorghe : 218
 Theodorescu-Sion, Ion : X
 Titov, Gherman Stepanovici : 491
 Tolstoi, Lev Nikolaevici : 100, 123, 235, 379—382, 535, 570
 Toma, Alexandru : 481
 Topîrceanu, George : 148, 154, 191, 251, 498
 Trivale, Ion : 148
 Troeltsch, Ernst : 128
 Turgheniev, Ivan Sergheevici : 123

U

Uhland, Ludwig : 114
 Utitz, Emil : 117, 118
 Utrillo, Maurice : 485

V

Vaihinger Hans : 115
 Valéry, Paul Ambroise : VII, 118, 123, 558, 569
 Van Gogh, Vincent : 485
 Van Lerberghe, Charles : 218
 Vanni, Andrea : 308, 309
 Van Tieghem, Paul : 135
 Velasquez de Silva, Diego : 376
 Vermeil, Edmond : 128
 Veronese, Paolo (Paolo Caliari) : 290
 Vianu, Alexandru : 144, 545
 Vianu, Elena : 510
 Vico, Giambattista : 494
 Viélé-Griffin, Francis : 218
 Vineu, Ion : 496
 Virgiliu (Publius Vergilius Maro) : 564
 Vischer, Friedrich Theodor : 114
 Vlahuță, Alexandru : 134, 149, 210

Volkelt, Johannes : 114, 336
 Voltaire (François Marie Arouet) : XII, 125, 254, 340
 Vossler, Karl : 135

W

Wagner, Richard : 89, 114, 125, 324
 Westfried, Alexandru : 220
 Weigand, Gustav : 336
 Winckelmann, Johann Joachim : 338
 Wölfflin, Heinrich von : 113
 Wordsworth, William : 69, 515, 517
 Wundt, Wilhelm : 109, 336

X

Xenopol, Alexandru D. : 111, 239, 242

Y

Young, Edward : 259

Z

Zaborovski, Virgil : 149, 375
 Zalis, Henri : VI, XIV, 523, 524
 Zarifopol, Paul : 238, 246, 481
 Zeletin, C. D. : 516
 Zola, Emile : 235
 Zvorikin : 492

CUPRINSUL

Notă asupra ediției

V

POEZII

[Un prieten tânăr...]

3

Versuri

Norii	9
O, gândul meu de seară...	10
Ascetul	11
Palinur	12
De la fereastră	14
Semn	16
În odaia doctorului Faust	17
În vie	19
Ape și munți	21
Pe stînci	23
Călătorie pe mare	24
Florența	26
Caniculară	28
Harcule copil...	30
Testament	31
Moartea meșteșugarului	32
Hombre secreto	33

Ulise	35
Consacrare	37
Zefir	39
Clocot	41
Cîntec	42
Aliunde	43
Kale-Megdan	44
Adevăr și poezie	46
Ștefan și centaurul	48
Shakespeare (poem)	52

Tălmăciri

Sonet [ul 54] (după Michelangelo)	59
Sonete (după Giordano Bruno)	
{Sonetul 575}	60
{Sonetul 583}	61
{Sonetul 593}	62
{Sonetul 605}	63
Sonete (după Shakespeare)	
{Sonetul LXXV}	64
{Sonetul XCVIII}	65
{Sonetul CXXX}	66
{Sonetul CXLIII}	67
{Sonetul CXLVII}	68
Revoluția franceză (după Wordsworth)	69
Pe lac (după Goethe)	71
Sufletul lumii (după Goethe)	72
Dor (după Goethe)	73
Sonete (după Goethe)	
Viață nouă	75
Întîlnire	76
Vorbește o fată	77
Avertisment	78
Din „Poezie și adevăr” (după Goethe)	79
Octombrie 1849 (după Heine)	81
Enfant perdu (după Heine)	82
Năpăstuiții (fragment) (după Victor Hugo)	84

BREVIAR

87

PAGINI DE MEMORIALISTICĂ

Problemele memorialistice	99
<i>Cunoașterea de sine</i>	
[Schița unui autoportret]	105.
Idei trăite	108
[Fragmente autobiografice, I]	143
Fragmente autobiografice [II]	155
<i>Situații — Gînduri</i>	
[Puterea graiului]	169
Carusel	170
Fereastra luminată	176
Închinare	178
[Sînt un student bătrîn...]	180
Heinrich Rotbart	182
Citire și privire	187
Vizita poetului	190
Asupra unei maxime de Goethe	194
„Tăcerea eternă a spațiilor infinite mă înspăimîntă”	196
<i>Oameni</i>	
Hildebrand Frollo	201
✕ Alexandru Macedonski	204.
✕ Amintirea lui Macedonski	213.
✕ Ovid Densusianu	218
Umbra poetului	223
✕ Amintirea lui E. Lovinescu	227
✕ Amintirea lui Liviu Rebreanu	234
Vasile Pârvan	237
✕ În amintirea lui G. Ibrăileanu	241
✕ Prestigiul lui Ibrăileanu	248
Fr. Rainer — savant și umanist	253
✕ Despărțirea de Camil	265
✕ Tinerețea lui Camil	270

Insemnări de călătorie

Duminică germană	277
Imagini italiene	281
Veneția	281
Apus pe Adriatică	286
Il Santo	288
Moartea în Ravenna	293
Cetate și natură	295
Aurora și crepusculul	298
San Gimignano	301
Casa sfintei Caterina	306
Suflet și spirit	310
Îngeri și cavaleri	313
Noapte în Assisi	316
Pietate și imaginație	320
Îngeri muzicanți	323
Antichitate și ev-mediu	325
Tivoli	329
„Una bella passeggiata”	332
Adunare de filologi la Berlin	335
India	341
A privi	341
Călătorie spre India	343
Fecunditate	352
Modernism și arhaism	356
Feerie	362
Temple	366
Cîntăreți și dansatori indieni	371
Popas la Viena	375
În casa lui Tolstoi	379

ADDENDA

Poezii din periodice (1916—1921)
și inedite (1914—1941)

Cuvîntul	385
Iluminare	386
Desăvîrșirea	387
Către amurg	388
Nemurire	389

Moartea	390
Fugarii	391
Noaptea	393
Nemărginirea	394
Umilinta	395
Casa morților	397
Ad hostem	398
Întia rază	399
Dialog în amurg	400
Alter ego	401
Fragment antic. Aenea, și Dido	403
Impăcarea	412
Muncitorii	413
Epilog	415
Armonie	417
...Lume nouă	418
Seri lungi...	419
La banchetul lui Platon	421
Animalele	422
Izvorul viu	423
De sentinela	425
Poemul țării mele	426
În capul scării	429
Viziuni bolnave	430
Pe sub pământ	431
[O, frate paltin...]	432
[Fereastra aceasta...]	434
Cîmpic și seră	436
Solweigh	438
Evadare	440
Papagalul	442
Spirit pur	443
Somn	444
Epitaf nescris	445

Trei poeme în proză

Parabola fiului rătăcitor	446
Izbînda	449
Cartea adevărului	451

Pagini de memorialistică

[Generația mea]	454
[Giurgiu (Isarlik)]	458
[Bucureștii]	460
Orașul	460
Urbanism și umanism	463
Bucureștii de azi	465
Reverie în expoziția lui Luchian	470
E cu puțință o disociație ?	475
Itinerar în U.R.S.S.	485
„Critica generației noastre” și E. Lovinescu	481
Note	501
In loc de postfață	519
Indice de nume	573

Lector : MARGARETA FERARU
Tehnoredactor : TRAIAN ARGETOIANU

Apărut 1971. Hîrtie tipar înalt tip A de 63 g/m². Format 540×840/16. Coli ed. 26,23. Coli tipar 38. Planșe tipo 1. A. nr. 16 902/1970. C.Z. pentru bibliotecile mari și mici 859--0.

Tiparul executat sub comanda nr. 328 la Combinatul Poligrafic „Casa Scintei”, Piața Scintei nr. 1, București, Republica Socialistă România

157/371/1